ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

БАЧКО ДОБРО ПОЉЕ

-ГОРШТАЦИ У РАВНИЦИ-

БЕОГРАД
1979.

БАЧКО ДОБРО ПОЉЕ

— ГОРШТАЦИ У РАВНИЦИ —

INSTITUT D'ETHNOGRAPHIE
DE L'ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

Monographies
Volume 18

BAČKO DOBRO POLJE
— MONTAGNARDS DANS LA PLAINE —

Redacteur
Obren Blagojević,
membre correspondant de l'Academie

Accepté à la séance du Conseil scientifique de
l'Institut ethnographique le 12 decembre 1978.

BEOGRAD
1979.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

Посебна издања
Књига 18

БАЧКО ДОБРО ПОЉЕ
— ГОРШТАЦИ У РАВНИЦИ —

Уредник
Обрен Благојевић,
дописни члан Српске академије
наука и уметности

Примљено на седници Научног већа Етнографског
института САНУ од 12. децембра 1978.

БЕОГРАД
1979.

Издаје: Етнографски институт САНУ

Главни и одговорни уредник Др Петар Влаховић,
директор Института

Штампа: ГИРО „Просвета"
Пожаревац, Д. Марковића 25.

Истраживања финансирала Месна заједница Бачко Добро Поље. Штампано уз финансијску помоћ Месне заједнице Бачко Добро Поље, Републичке заједнице науке Србије и Покрајинске заједнице науке САП Војводине

САДРЖАЈ

Страна

Идејни пројект за студију Бачко Добро Поље — — — — — — — 9

УВОД — 9

1. Настанак студије — — — — — — — — — — — — — — 11
2. Мотиви и предмет — — — — — — — — — — — — — — 12
3. Метод рада и извори података — — — — — — — — — — 13
4. Ријеч захвалности — — — — — — — — — — — — — — 16

ГЛАВА ПРВА

ГЕОГРАФСКИ И ИСТОРИЈСКИ ПОДАЦИ — — — — — — — — 19

1. Општи поглед — — — — — — — — — — — — — — — 19
2. Географски положај — — — — — — — — — — — — — 20
3. Рељеф — — — — — — — — — — — — — — — — — 22
4. Климатске прилике — — — — — — — — — — — — — 23
5. Хидрографске одлике — — — — — — — — — — — — — 25
6. Педолошки састав земљишта — — — — — — — — — — 26
7. Биљни и животињски свет — — — — — — — — — — — 27
8. Насеље — — — — — — — — — — — — — — — — 27
9. Становништво до другог светског рата — — — — — — — — 32

ГЛАВА ДРУГА

КОЛОНИЗИРАЊЕ — — — — — — — — — — — — — — — 35

1. Услови и околности колонизације; време и динамика досељавања колониста — — — — — — — — — — — — — — — 37
2. Колонисти према матичним крајевима — — — — — — — — — — 40
3. Неке карактеристике породице колониста у време досељења — — 42
4. Додељивање непокретних и покретних добара колонистима; ограничења својине на додељеним добрима — — — — — — — — — 44
5. Враћање колониста у матичне крајеве — — — — — — — — — — 45
6. Нека општа запажања о колонизацији Бачког Доброг Поља — — 47

ГЛАВА ТРЕЋА

СТАРИ ЗАВИЧАЈ — — — — — — — — — — — — — — — 49

I ДУРМИТОР — — — — — — — — — — — — — — — — 49

1. Природни услови — — — — — — — — — — — — — — 49
2. Понешто из историје — — — — — — — — — — — — — 64
3. Живот и занимање становништва — — — — — — — — — — 73
4. Неки важнији односи и обичаји — — — — — — — — — — 88
5. Учешће у последњем рату — — — — — — — — — — — 94

Страна

II БОСАНСКА КРАЈИНА — — — — — — — — — — — — 103

ГЛАВА ЧЕТВРТА

НОВИ ЖИВОТ — — — — — — — — — — — — — 111

I ПРИВРЕДА — — — — — — — — — — — — — 111

А. Општи поглед — — — — — — — — — — — — 111
Б. Пољопривреда — — — — — — — — — — — — 117
1. Организовање и реорганизовање задруга — — — — — — 119
2. Управљање и рад у задругама — — — — — — — — 124
3. Пољопривредно добро — — — — — — — — — 145
4. Приватни сектор — — — — — — — — — — 161
5. Перспектива — — — — — — — — — — — 162
В. Остала привреда — — — — — — — — — — — 163

II СТАНОВНИШТВО — — — — — — — — — — — — 169

А. Неке демографске карактеристике Бачког Доброг Поља — — — 169
1. Кретање броја становника и домаћинстава — — — — — 169
2. Миграциона обележја — — — — — — — — — — 170
3. Структура становништва по полу и старости — — — — 174
4. Социјално-економска структура становништва — — — — 175
Б. Социјална интеграција и професионална покретљивост — — — 179
1. Социјална интеграција и ангажовање — — — — — — 179
2. Интеграција и односи пријатељства, искрености и поверења — 187
3. Критеријуми вредности људи као показатељи интеграције — 201
4. Професионална покретљивост — — — — — — — — 203
5. Могућности и перспективе социјалне интеграције — — — 210
В. Друштвено-политичке организације и њихова активност — — 213

ГЛАВА ПЕТА

ПРЕОБРАЖАЈИ — ЕТНОЛОШКИ ПОГЛЕД — — — — — — — 233

1. Осврт на изворе — — — — — — — — — — — — 233
2. Опште напомене о насељу — — — — — — — — — — 235
3. Занимање становништва — — — — — — — — — — 237
4. Становање и покућство — — — — — — — — — — 240
5. Исхрана и одевање — — — — — — — — — — — 244
6. Породични и друштвени живот — — — — — — — — — 250
7. Обичаји — — — — — — — — — — — — — 259
8. Народно стваралаштво — — — — — — — — — — 264
9. Говор — — — — — — — — — — — — — 270
10. Телесне и психичке особине — — — — — — — — — 271
11. Завршна разматрања — — — — — — — — — — — 272

ЗАКЉУЧАК — — — — — — — — — — — — — — 277

ПРИЛОЗИ — — — — — — — — — — — — — — — 283

1. Досељеници из Црне Горе — — — — — — — — — — 283
2. Досељеници из Босне — — — — — — — — — — — 291
3. Аутоколонисти — — — — — — — — — — — — 292
4. Колонисти по посебним молбама — — — — — — — — 293

Summary — — — — — — — — — — — — — — — 295

БАЧКО ДОБРО ПОЉЕ
— ГОРШТАЦИ У РАВНИЦИ —

Руководилац и редактор студије

Професор др Обрен Благојевић, дописни члан Српске академије наука и уметности

Аутори појединих делова

Идејни пројект: др Обрен Благојевић

Увод: др Обрен Благојевић

Географски и историјски подаци: др Бранимир Дакић, професор универзитета, Нови Сад

Стари завичаји:

Дурмитор: др Обрен Благојевић

Босанска Крајина: др Десанка Николић, научни сарадник Етнографског института Српске академије наука и уметности

Колонизовање: др Миљана Радовановић, виши научни сарадник Етнографског института Српске академије наука и уметности

Нови живот

Привреда — општи поглед: др Драгоје Жарковић, редовни професор Правног факултета у Новом Саду

Привреда — пољопривреда и остала привреда: Данило Вујичић, дипломирани економист

Становништво

Неке демографске карактеристике Бачког Доброг Поља: др Миљана Радовановић

Социјална интеграција и професионална покретљивост: др Крсто Килибарда, редовни професор Пољопривредног факултета у Земуну.

Друштвено-политичке организације и њихова активност: Војислав Дедејић, директор осмогодишње школе у Београду, Радојица Лаушевић и Максим Цицмил, професори осмогодишње школе у Бачком Добром Пољу

Преображаји — Етнографски поглед: др Десанка Николић

Закључак: др Обрен Благојевић

Прилози: др Миљана Радовановић

Рецензенти

Академик Бранислав Букуров

Професор др Петар Влаховић, директор Етнографског института Српске академије наука и уметности

Др Обрен Благојевић

Идејни пројект за студију

БАЧКО ДОБРО ПОЉЕ

У В О Д

(мотиви и иницијатива; историја настанка и рада на студији; предмет; метод; извори и слично)

I ГЕОГРАФСКИ И ИСТОРИЈСКИ ПОДАЦИ

(положај, величина и облик села; земљиште; зграде; најстарији помени; историјски подаци, свестрано; промена назива; последње становништво 1944/45)

II КОЛОНИЗОВАЊЕ

(време насељавања; број породица (домаћинстава) и становника; одакле су; услови колонизације; критеријум избора, шта су добили — куће, земља, оруђа, стока и сл. — враћања у стари завичај; околности насељавања: психичке и друге, односи са властима и међусобно, односи према домородцима; прве реакције)

III СТАРИ ЗАВИЧАЈИ

(посебно Дурмитор и одговарајући крај у Босни; природа; географске одлике; етнографске карактеристике; историјски преглед укратко; занимање становништва; становање, одевање и исхрана; аграрна пренасељеност; обичаји разни; учешће у НОБ-у; психо-социолошки поглед; шта су очекивали од прелаза у нов завичај)

IV НОВИ ЖИВОТ

(1) ПРИВРЕДА

(оснивање СРЗ; гране привреде; односи у задрузи; биланси пословања; прерастање у пољопривредно добро и нови односи; развој привреде и резултати по гранама и уопште; улога окућница; садашње стање добра и поређење са оним од пре 30 година)

(2) СТАНОВНИШТВО

(кретање броја становника и промене у његовој стуктури; старосној, полној, образовној; просвета; школе, кретање писмености, даље школовање деце; културне манифестације; здравство; социјално старање; друштвене организације: партија, њено омасовљавање, карактеристике рада и улога у маси, синдикат, омладина, жене и сл.)

V ПРЕОБРАЖАЈИ

(промене у занимању, стручности и радном статусу (сељак — радник); промене у становању, исхрани и одевању; одласци са села и судбина омладине: где су сад, шта раде, везе са старим крајем; промене у брачним и породичним односима; промене у етичким схватањима и менталитету свестрано)

ЗАКЉУЧАК

(ретроспектива о 30-годишњици развоја и промена у току њега; шта су показала истраживања; значај студије за науку; једно типично колонистичко село)

Др Обрен Благојевић

У В О Д

1. Настанак студије

Идеја о изради ове студије поникла је из средине самог народа у селу Бачко Добро Поље. Иницијативу је истакла прва генерација његових ђака на прослави 25-годишњице мале матуре, крајем маја 1974. године. Годину дана касније, друштвено-политички актив мјеста донио је одлуку да се те, 1975. године, прослави 30-годишњица досељавања колониста и живота у слободи након завршетка фашистичке окупације, па је у програм те прославе укључена и организација израде једне овакве студије. За обављање свих послова у вези са њоме формирана је посебна комисија, на чију сам се молбу прихватио послова око израде студије, укључив израду идејног пројекта, проналажење издавача и аутора за поједине дјелове.

Током 1975. године израђен је идејни пројект, који је комисија, након шире консултације, у свему прихватила. У настојању да се обезбиједи што бољи квалитет и олакша организационо-техничка страна рада, умољен је Етнографски институт Српске академије наука и уметности да се и сам у њега укључи, што је исти радо прихватио и идејни пројект унео у програм својих научних истраживања. Потом су за поједине дјелове студије пронађени одговарајући аутори и закључени вишестрани уговори између наручиоца (Месна заједница Бачко Добро Поље), Етнографског института САНУ, руководиоца пројекта и свих аутора појединих дјелова студије. Финансирање истраживачких радова преузео је наручилац. Читав тај припремни посао обављен је до средине 1976. године, кад је отпочео истраживачки рад на терену и у архивама. Истраживања су трајала више од годину дана.

Поједине дјелове прегледао је прво сам руководилац студије а затим је омогућено да то учине и сви остали аутори међусобно. При том је вршено у оваквим случајевима неизбјежно усклађивање свих дјелова како би се попунила празнина односно, колико је могуће избјегло понављање. Кад је и тај дио посла завршен, прва верзија студије дата је на увид члановима комисије да и они, саобразно претходном споразуму, дају своје евентуалне примједбе и сугестије, што су они, опет на основу консултација у селу, и чинили. Узимајући у обзир све те примједбе и сугестије, студија је побољшана и дата на рецензију. Рецензенти су свој посао обавили савјесно и са своје стране допринијели отклањању извјесних недостатака, на чему им се и у име наручиоца и у име свих аутора топло захваљујем.

2. Мотиви и предмет

Прослављајући тридесетогодишњицу свога живота и рада не само у условима социјалистичког поретка већ при том и у посве новој природној средини, становништво Бачког Доброг Поља сјећало се и свог старог завичаја и услова под којима га је оставило да би у далекој равној Војводини нашло боље услове. Сјећало се и многобројних тешкоћа, које је, нарочито у првим годинама новога живота, морало савлађивати и великих напора које је морало улагати да би тако рећи у празној кући и на пустој земљи од почетка кућило своје домаћинство и изграђивало своје газдинство. Сјећало се такође, уосталом још увијек сасвим неишчезле, дубоке носталгије за родним Дурмитором, Босанском крајином или Ликом и свега онога што му је тамо било мило и драго, носталгије која је у почетку била тако јака да је многе породице, као какав циновски магнет, поново одвукла у стари завичај. Прослава те тридесетогодишњице била му је, дакако, и повод да сагледа, избилансира, вреднује све оно што је током три деценије изградило, створило, постигло. Сасвим је онда разумљива његова жеља да све то: тешкоће и напоре, резултате и успјехе, истини за вољу нарочито ове посљедње, некако каже и другима, забиљежи у књизи, овјековјечи. Сушта је истина да је идеја о једној таквој књизи одиста „из главе цијела народа". Зар, уосталом, већ сама ова чињеница не говори, веома изразито, о једном менталитету, једној психологији!

Сама наука је у тим жељама такође нашла свој, не мањи, интерес. Пред њу је стављен врло примамљив задатак да испита и утврди шта се све збило за ове три деценије од када су се срела два тако свестрана контраста, као што су, само примјера ради: стрме дурмиторске стране и недогледне војвођанске равнице; исконско дрвено рало и савремени тешки трактор; још увијек готово патријархални начин живота и социјалистичка изградња. Контрасти су, наравно, били и у свему осталоме — почев од природних услова: климе и природе тла, па преко друштвених односа и обичаја, све до начина одијевања, исхране или становања. А управо Бачко Добро Поље изгледало нам је веома погодно за ова проучавања: прво, по томе што је оно готово листом колонистичко насеље, јер старосједелаца, тако рећи, и није затечено; друго, по томе што су његови колонисти најтипичнији горштаци, углавном Дурмиторци, а мањим дијелом Крајишници, Личани и други; треће, по томе што су, као што рекосмо, сами пожељели и затражили науку о себи и широко јој понудили све потребне податке и информације које су могли пружити.

Могло би се, према томе, рећи да је предмет ове студије једно типично колонистичко насеље у Војводини, развој његове привреде, становништва и друштвеног живота током трију посљедњих деценија. При том, управо зато што је ријеч о насељу колониста, и то из сасвим друкчије природне и друштвене средине, у најширем смислу, посебан научни интерес представља испитивање и објашњавање најважнијих промјена до којих је у том периоду дошло у области друштвеног и приватног привређивања, структури становништва, нарочито просвјетној и професионалној, начину његовог живота и рада, исхрани, одијевању, обичајима итд. Уколико би се добили ваљани одговори на та и таква питања, они

би, несумњиво, представљали и допринос за одговор на шире питање о нашој послијератној колонизацији уопште, њеним привредним и свим другим резултатима, као и на питање о тзв. прилагођавању горштачког елемента сасвим опречним околностима живота и рада, нарочито под условима изградње сасвим нових, социјалистичких друштвених односа.

3. Метод рада и извори података

Оваквом, иако просторно сасвим ограниченом, али по предмету прилично комплексном, истраживачком задатку морао се прилагодити и метод односно методи научне обраде. Ово тим прије што су, по природи ствари, и извори података за разне дјелове студије били врло различити. Тако су у њој употребљени: и историја и статистика, и архива и анкета, и писмени упитници и усмени разговори, и непосредна запажања и психолошка закључивања. Уопште се може рећи да је сваки аутор, имајући у виду предмет свог конкретног задатка и изворе података за његову обраду, употребљавао и адекватне му методе рада. О тим сасвим конкретним прилазима и поступцима ријеч је у сваком дијелу студије понаособ, а овдје сматрам за потребно казати само ово.

Пошто је предмет проучавања једно одређено насеље и његово становништво током тридесет последњих година, сматрали смо за потребно да се укратко осврнемо и на њихову прошлост, да бисмо их, бар донекле, освијетлили и објашњењу садашњих збивања допринијели и са те стране. Зато су у пројект унешени, с једне стране, испитивање *прошлости самог села* и његовог ранијег становништва, као и положаја, типа, величине и облика села, природе његовог тла, типа његових стамбених и других зграда и слично. Још потребније је било у пројект студије унијети све оно што је тамо предвиђено у поглављу *о старом завичају*. Сасвим је јасно, наиме, да су колонисти из 1945. године у Војводину собом донијели, ако не у материјалном облику, а оно сигурно у моралном и психолошком, велик дио свог старог завичаја. Донијели су собом и своје вјековне национално-слободарске традиције, и понос на своје личне активне доприносе посљедњој и најтежој национално и социјално ослободилачкој борби и на жртве које су за њу сви одреда дали, али такође и дубоко осјећање да као награду за те жртве имају право на један бољи и човјечнији живот. У широке и једнолике али плодне бачке равнице донијели су собом вјековима наталожену и формирану психу црногорских и босанских горштака, навикнутих на љепоте шкрте али тако разнолике природе и на свакојаке напоре и оскудице. Донијели су собом одређене и дубоко у себи усађене навике у исхрани и одјећи као и у односима у породици, селу, братству — једном ријечју, навике у свим облицима живота и рада. Не може се порицати огроман значај свега тога као фактора цјелокупног збивања у Бачком Добром Пољу за посљедњих тридесет година. На жалост, у самој овој студији, чији је предмет садашњица, о тој богатој и разноврсној прошлости могло је бити ријечи само укратко и узгредно, тек толико да се укаже на њен утицај на садашња збивања. Изворе по-

датака за овај дио студије аутори су црпили из непосредног и личног познавања, а тек у другом реду из одговарајуће литературе.

У посебном поглављу дат је осврт на саму *колонизацију* и све околности њеног спровођења: број и поријекло колонизираних домаћинстава, какво су стање затекли у селу, шта су добили, како су се осјећали и понашали у тим првим моментима. У тим подацима, се, с једне стране, налазе фактори појава које се истражују, а, с друге, и неке од самих тих појава. Међу ове посљедње спада, на примјер, враћање извјесног и не тако безначајног броја породица у свој стари крај, враћање до кога је долазило углавном првих година и које је касније сасвим ишчезло. Изворе података за овај дио студије нашли смо углавном у сачуваним књигама колонизације, али су и за њих била потребна допунска провјеравања међу самим садашњим становништвом.

Остала поглавља односе се директно на појаве које су предмети истраживања: развој привреде и становништва и њихови преображаји.

Унутар *привреде* од интереса је нарочито њен друштвени сектор, и то не само због свог претежног значаја за саму економику насеља већ, исто тако, и због нових друштвених односа који су се у њој развијали и који су током времена такође и сами знатно еволуирали. Проблеми и тешкоће, успјеси и резултати које су досељени Дурмиторци, Крајишници и други савлађивали односно постизали, најприје у својим сељачким радним задругама а затим у свом пољопривредном комбинату, највјерније су огледало читавог њиховог живота и рада у новом насељу. Осим тога, у погледу привредне, а посебно пољопривредне проблематике, оно, Бачко Добро Поље, као уосталом, мање-више, и свако појединo село у Војводини, умногоме је карактеристично и за читав њен послијератни развитак. Отуда је разумљиво што смо у овом раду главну пажњу и поклонили развитку друштвеног сектора пољопривреде.

Не мали значај, међутим, имале су и имају и приватне окућнице, и то такође не само са гледишта саме економике досељених домаћинстава, тј. као извори прихода, већ и шире, са гледишта социологије и психологије рада, на примјер. У оквиру пољопривреде, најзад, дат је осврт и на индивидуална газдинства у правом смислу, тј. она која су се, на основу принципа добровољности, опредијелила за приватно газдовање, па било да су то учинила у самом почетку било да су из задруге касније иступила. У сваком случају, постојање друштвеног и приватног сектора пољопривреде у селу даје могућности за разне опсервације, поређења, вишестранија разматрања.

Од много мањег значаја него пољопривреда су остале привредне области, које се овдје готово савим исцрпљују у нешто трговине и угоститељства, док је и оно мало индустрије (уљара, млин) ишчезло.

Основне податке за поглавље о друштвеном сектору привреде црпли смо из добро сачуване архиве ранијих сељачких радних задруга и садашњег пољопривредног комбината: извјештаја са њихових годишњих скупштина, разних реферата, планова и завршних рачуна. Но, тај извор, незамјењив за квантитативну страну проблема, не би био довољан за једно овакво проучавање кад се не би допунио и некако оживотворио подацима које су у стању да пруже само живи актери у разним фазама прив-

редног живота села и учесници у рјешавању различитих проблема са којима се оно сусретало. Због тога су и овдје разговори у селу, често врло дуги и у низу наврата, били неопходни.

Други важан објект проучавања, само *становништво*, посматрали смо како са демографског тако и са етнографског гледишта. Од интереса су у овој области многе појаве: апсолутно кретање броја становника у селу, а нарочито промјене у његовој старосној, полној, образовној и другим структурама, као посљедице друштвено-економског фактора, у најширем смислу ријечи; развитак образовања, просвјете и културе у селу; организација социјалног старања и здравствене службе. Посебан и веома значајан предмет испитивања био је овдје: Партија односно Савез комуниста Југославије и његова улога у свестраном развитку насеља: привредном, политичком, културном; у вези с тиме требало је испитати и карактеристике и улогу других друштвено-политичких организација, као што су: Социјалистички савез, Синдикат, омладинска организација, Савез бораца и друге.

Изворе података за овај дио рада нашли смо, највећим дијелом, у архивама села: попису првобитно досељеног становништва и каснијим пописима, из 1948, 1961. и 1971. године; исцрпне податке о кретању партијског чланства и уопште о улози Савеза комуниста Југославије и других масовних организација нашли смо у одговарајућим архивама, посебно у рефератима са многобројних састанака. При свем томе чак су и овдје, гдје су писани подаци и документи били најпотпунији, ипак усмени разговори, објављења, интервјуи, послужили као драгоцјен допунски извор података.

Најзад, оно што је у идејном пројекту било укратко наведено као *преображаји*, у ствари је требало да на основу свих испитивања пружи најинтересантнији дио одговора на питања постављена у замишљеној студији. У питању је ту било сликање и приказивање свих оних, колико дубоких толико и свестраних промјена које је доживјело досељено горштачко становништво Бачког Доброг Поља за тридесет година свога живота и рада у бачкој равници, и то под условима изградње социјалистичких односа међу људима. Ту смо тражили одговоре на таква питања као што су: промјене у занимању, начину и средствима рада, исхрани и одијевању, становању и кућном намјештају, брачним и породичним односима, етичким схватањима и менталитету, скалама вриједности и многим другим питањима социологије, етике и психологије.

Од посебног интереса- међутим, било је за нас питање: шта се у ствари збило са тим досељеним живљем да ли је и његово потомство остало ту, у мјесту, или је потражило своју будућност негдје друго; у привреди оближњих градова, Врбаса, Новог Сада и других, или у разним непривредним: просвјетним, здравственим и другим дјелатностима. До свих тих података било је, одиста, тешко доћи. Њих, разумије се, нијесмо могли тражити у архивама, бар не директно, већ смо их морали извлачити разним другим методима и из разних извора: писменим анкетним упитницима, усменим разговорима, ћачким списковима и слично. При свему томе, сматрамо да смо и у овој области дали бар приближно

тачне квантитативне односе, који су, додуше, овдје само извјесан прилог слици дубоких квалитативних промјена.

У закључку смо дали резиме онога што нам је изгледало као најважније у нашим истраживањима. Упоређујући стање прије и сада, указали смо на сву дубину промјена у економици, животном стандарду, просвјети, начину живота и рада, етичким и другим схватањима, али такође и на постојаност извјесних појава, које, иако и саме слабије или у другчијем виду изражене, ипак, чврстином вјековима формираног, одолијевају ма како снажним и свестраним утицајима данашњице.

4. **Ријеч захвалности**

Низа недостатака у овој студији и сами смо свјесни. У приличној мјери они су посљедица непостојања, односно мањкавости података, а у још већој ограничености времена које смо могли посветити боравку у селу односно посматрањима и разговорима у народу. Квантитативни подаци, о спољним, материјалним збивањима, могу да се добију из списа, али се само на основу дубоког познавања народног живота и схватања може вјерно говорити о дубљим психолошким процесима. Но, наравно, недостатке студије не можемо правдати само одсутвом времена и података: она је првјенствено израз степена наше способности да појаве и уочимо и објаснимо и да их адекватно изразимо.

При свему томе, сматрамо да смо у основи одговорили постављеном задатку и дали извјесан прилог проучавању свих оних компликованих процеса који се пред нашим очима развијају на нашем селу у посљератном времену, процеса који су још компликованији и изражајнији у једном равничарском селу чије је становништво, међутим, бутум ново, а горштачко. Наша социологија, уосталом, посебно тзв. руралне социологија, још увелико дугује науци у области испитивања и проучавања свега онога што се већ више од три деценије збива на нашем селу и у нашој пољопривреди, а посебно у извјесним ареалима, гдје, несумњиво, спадају и колонистичка насеља у Војводини. Зато је од значаја већ и то ако смо успјели да само у оквиру једнога села укажемо на извјесне нове појаве, постигнуте успјехе и искрсле или још несавладане проблеме и да им дамо прихватљива објашњења. Сматрамо, најзад, да овај мали рад није и без извјесног методолошког значаја за све оне који се буду бавили сличним испитивањима.

Нама, његовим ауторима, остаје још веома пријатна дужност да се и на овај начин захвалимо свима онима који су допринијели његовом настанку. То се, на првом мјесту, односи на читаво становништво Бачког Доброг Поља, прије свега зато што је из њега и потекла иницијатива за један овакав рад и што је из својих не баш обилатих фондова одвојило средства потребна за оваква истраживања. То је одиста диван примјер. Зар то није управо оно чему, у ствари, у научној области и тежи развитак нашега друштва? Но, наша захвалност становништву Бачког Доброг Поља тиме се још не исцрпљује. Она је исто тако велика и због његове спремности, готовости, радости чак, да нам пружи све расположиве по-

датке и дâ одговоре на сва наша питања и пропиткивања, да са нама у разговору проведе дуге сате, да нас у својим домовима прими и угости као драге пријатеље. Они међу нама који су такође Дурмиторци тако нешто су и очекивали, па се нијесмо ни изненадили, али морам и овдје признати да ми је било веома пријатно кад су ми другарице др М. Радовановић и др Д. Николић сваки час причале о изванредним дочецима и предусретљивости на које су наилазиле током својих проучавања код свих становника — људи и жена, Бачког Доброг Поља. Смијем ли, шале ради, рећи: надајмо се да то није утицало и на објективност њиховог научног суда!

Захвалност такође дугујемо Етнографском институту Српске академије наука и уметности и, посебно, његовом ранијем директору професору др Милораду Васовићу, и садашњем, професору др Петру Влаховићу, који су се прихватили да, тако рећи, без икаквог финансијског стимулуса, не само пројект ове студије унесу у свој истраживачки програм и за рад на њему одвоје знатан дио својих кадровских снага већ и обављају низ административних, техничких и других послова.

Најзад, као руководилац израде студије, сматрам за пријатну дужност казати, макар само једном ријечју, да су односи између свих учесника у њој: народа у Бачком Добром Пољу, његове Комисије за студију и свих његових друштвенополитичких фактора, Етнографског института Српске ададемије наука и уметности и свих аутора били такви да одиста могу послужити као примјер сарадње каква се само пожељети може.

Др Бранимир Дакић

ГЛАВА ПРВА

ГЕОГРАФСКИ И ИСТОРИЈСКИ ПОДАЦИ

1. Општи поглед

Бачка је део једне велике и изразите панонске регије — Војводине. Војводина пак, као јужни део простране Панонске низије, има своју специфичну и карактеристичну географску слику предела и одувек је била примамљива за насељавање, па је у вези с тим била и миграторна област за многобројне народе. Насељена је била у најранија времена, а у XVIII веку нагло је почело да се повећава становништво Војводине колонизацијом Немаца, Мађара, Словака, Русина и других, те је тако до тада српска Војводина добила етничко шаренило које и данас има[1]).

Бачка је пространа област између Дунава и Тисе. Са запада и југа ограничена је Дунавом, а са истока Тисом, док се према северу наставља у суседну Мађарску, а део који припада нашој земљи ограничен је државном границом.

Овако ограничена Бачка захвата површину од 9.000 км² и најизразитија је и најпространија низија у Југославији и најважнији пољопривредни рејон Југославије. Међутим, насеље које проучавамо налази се у јужном делу Бачке, те стога овим проучавањима не можемо у анализи обухватити целу Бачку, већ само један њен део. Код поделе Бачке на мање предеоне целине користићемо се оном поделом коју је извршио Б. Букуров проучавајући рељеф јужне Бачке. Он је, узимајући у обзир морфолошко-географске, економске и друге антропогеографске прилике, поделио Бачку на два дела — северни и јужни.

Јужна Бачка лежи између Дунава, Тисе и Великог канала. Тако ограничена, јужна Бачка је са своје три стране широко отворена према осталим деловима Панонске низије, док је само са јужне стране затворена ниском планином Фрушком гором (Црвени чот 539 м). Из овога се види да су границе јужне Бачке, као посебне целине, веома јасно одређене. На западу и југу границу чини ток Дунава од Бачког Моноштора до Титела, на истоку ток Тисе, а на северу линија којом отиче Велики канал, и она се углавном поклапа са морфолошким границама које представља Телечка[2]).

---

1) Б. Букуров, *Неколико карактеристичних географских ознака Војводине*, Географски хоризонт, год. II, бр. 1—2, Загреб 1956, стр. 2.

2) Б. Букуров, *Геоморфолошке црте јужне Бачке*, Зборник радова, књ. XXVI, Географски институт књ. 4, Београд 1953, стр. 7, 9.

Општи утисак који оставља поглед на специјалну топографску карту размера 1:100.000 као и 1:50.000 јесте да је рељеф уједначених висина, дакле готово идеална равница. Међутим, и поред општег утиска да је идеална равница, она то ипак није. Морфолошки, Бачку чине четири предеоне целине, иначе погодне за насељавање, то су: „алувијалне равни, лесна тераса, лесна зараван и Суботичка пешчара". Та је погодност за насељавање одувек била искоришћена, па је Бачка од најранијих времена била насељена, што потврђују и бројна археолошка налазишта[3]).

2. Географски положај

На лесној тераси Бачке, међу бројним насељима, смештено је и Бачко Добро Поље. Ово се насеље налази на прузи Нови Сад — Суботица, а на географским координатама 45⁰ 30' северне географске ширине, односно 19⁰ 40' источне географске дужине, или 35 км северно од Новог Сада и 9 км јужно од Врбаса.

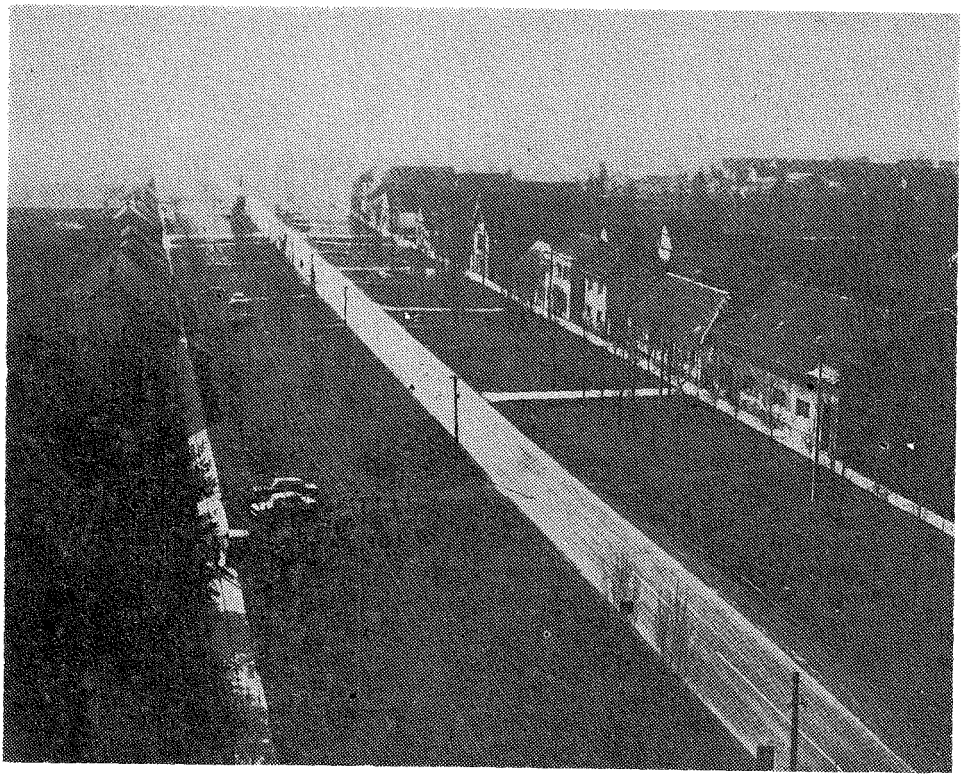
Иако, како пише М. Васовић, „због своје морфолошке једноличности, монотоне заравњености, лесна тераса у овом делу Бачке не пружа готово никакве веће морфолошке погодбе за локализовање насеља", ипак локација насеља Бачког Доброг Поља, односно избор места за формирање и изградњу насеља није био случајан. Ово се може запазити само посматрајући његов географски положај у склопу ширег подручја. Пре свега, кроз ово насеље води привредно значајан пут који повезује Нови Сад са Врбасом, као паралелан пут главном међународном путу Суботица — Нови Сад — Београд, који носи међународну ознаку Е—5. У току је модернизација пута Нови Сад — Врбас, па ће потом још више доћи до изражаја положај Бачког Доброг Поља и његово лакше повезивање, како са непосредним суседом Врбасом, на северу, тако и са економски много привлачнијим и потрошачки јачим тржиштем, Новим Садом, на југу. Проф. Б. Букуров истиче да су на положај насеља на лесној тераси утицали не физичко-географски већ друштвено-економски фактори и та су насеља подигнута на пустарама током XVIII века. „Становништво нових насеља, старо и досељено из Немачке, Мађарске, Словачке итд. имало је задатак да обрађује феудалне земље. Отуда су та села подигнута махом на средини зиратних и плодних поља"[4]).

Поред овог, несумњиво исправног закључка, чињеница је да су се сва та насеља на лесној тераси ипак везала за пут, а да су на читавом простору атара, управо због правовремене обраде земље, били изграђени безбројни салаши.

Али и поред великог и несумњивог економског значаја пута Нови Сад — Врбас, насеље Бачко Добро Поље је успело да сачува своју правилну геометријску урбану структуру и не развије се дуж пута као тип друмског насеља.

3) Б. Букуров, *Географски положај бачких насеља,* Зборник Матице српске св. 3, Нови Сад 1952, стр. 14.
4) Исто дело, стр. 50, 51.

И прокопавање канала хидротехничког система Дунав — Тиса — Дунав у непосредној близини овога села истиче свакако и моменат повољне локације насеља и његове могућности за коришћење предности које новопрокопани канал пружа у погледу бољег и интензивнијег коришћења земљишта. Овај канал се у близини Врбаса спаја са старим Великим каналом.

Главна улица у Бачком Добром Пољу

С обзиром на то што је готово целокупан атар овога насеља погодан за обраду и обрађен је, то је дало и привредно обележје насељу — пољопривредни карактер.

Већ поменути пут Нови Сад — Врбас код Сирига се везује за главну магистралу Београд — Нови Сад — Суботица, што са своје стране омогућује брзо и лако укључивање у ову значајну магистралу, чиме се искључује могућност периферног обележја географског положаја. За локацију села од значаја је и чињеница што оно лежи између различитих физичко-географских и фито-географских зона, управо његов атар повезује на северу лесну зараван са Подунављем на југу, с једне, и Потисје на истоку са Подунављем на западу, на другој страни.

3. Рељеф

Бачко Добро Поље са својим атаром захвата површину од 4.207 хектара, а од тога на обрадиве површине отпада 4.127 ха. Према томе, на необрадиве површине отпада 80 ха и ту површину покрива насеље, затим и пољски путеви или, како их народ назива, „лениje", као и мало мочварног земљишта. Атар Бачког Доброг Поља ограничен је са севера атаром Врбаса, са североистока и истока атаром Србобрана, са југа атаром Змајева, са југозапада атаром Равног Села, а са запада атаром Кућуре. Атар села има облик вишеугаоника, док се пак само село не налази у геометријском средишту атара.

Напред је већ било речи да се Бачко Добро Поље са својим атаром налази на лесној тераси, и она овде има и највећу ширину. Та се лесна тереса у ствари пружа од Врбаса на северу, па према југу до Новог Сада, дакле око 40 км. Ова тераса је по површини благо заталасана са плитким и овалним удолинама, једва уочљивим. Ове се благе удолине овде јављају лучно, а на југоистоку су испресецане каналима који су прокопани ради одводњавања земљишта. Ови канали одводе воду у Јегричку, која је удаљена око 5 км.

Ова се лесна тераса према југу спушта у инундациону раван Дунава преко његове алувијалне терасе. У вези са тим јужна граница ове терасе је веома слабо изражена упоредничком линијом која пролази северно од Бачке Паланке, Гложана, Футога и Новог Сада[5]).

Јужна бачка лесна тераса је, по Б. Букурову састављена од субаерског материјала, с тим што је овај падао на суво и на влажно, барско и мочварно земљиште. Тако се „међу субаерским наслагама врло често налази и на флувијални материјал. Велики утицај на дијагенезу материјала имале су и подземне воде, чији се ниво мењао, те некада јаче, а некада слабије утицао на дубље слојеве"[6]).

Лес је овде једноставан и без смеђих зона, а дебљина му варира између 2 и 6 м. Врло је тешко утврдити доњу границу леса, јер она готово нигде није јасна, пошто лес поступно прелази у жуту лесолику или глиновиту иловачу. Лес је овде збијенији, чвршћи је и мање се вертикално цепа[7]).

Апсолутна висина атара Бачког Доброг Поља износи 84 м (само насеље као и део атара северно од насеља). Хипсометријски односи показују готово потпуну висинску уједначеност, јер се од коте 84 м читав терен благо спушта према југу до 82. м. Међутим, даље се терен опет пење на 84 м и на тој висини се на југу налази насеље Равно Село.

У депресијама — удубљењима — о којима је напред већ било речи, терен се спушта на 81 и 80 м. У југоисточном делу ова удубљења су овална — полумесечастог облика — док су у централном делу вијугава. Ширина ових удубљења није код свих иста, и креће се од неколико десетина па до стотину метара. Стране су им благе, обрађене су и налазе се под културама. Дубина им је један до три метра.

5) Б. Букуров, *Геоморфолошке црте* ... стр. 30.
6) Исто дело, стр. 32.
7) Исто дело, стр. 33.

Узевши све напред наведене карактеристике, можемо констатовати да цео атар Бачког Доброг Поља има просечну висину од 81,5 до 82,5 м.

4. Климатске прилике

Да би добили што јаснију слику о климатским приликама Бачког Доброг Поља, интерпретираћемо податке станице у Врбасу, која врши осматрања од 1947. године и станице у Новом Саду, која има податке за петнаестогодишњи предратни период (од 1925. до 1940. год.).

На наредној табели дат је распоред температура ваздуха по годишњим добима, као и распоред падавина за станицу Врбас[8]).

Годишње доба	месеци	t°Ц	падавине мм	%
Пролеће	III — IV	10,9	133	24
Лето	VI — VIII	20,2	180	32
Јесен	IX — XI	11,3	116	20
Зима	XII — II	—0,2	135	32
Годишње		10,5	564	100

Недостатак ове табеле је у томе што се не виде екстремне температуре, без којих се не може да утврди климатски тип коме припада проучавано насеље. Међутим, корисно је видети да се позитивне температурне вредности јављају током већег дела године, што свакако одговара захтевима вегетационог периода култура. С друге стране, релативно мале количине падавина које се излуче у току године условљавају мелиорационе захвате и наводњавање.

Према подацима Метеоролошке станице Нови Сад за период од 1925. до 1940. године, одступања од напред изнетих података станице у Врбасу су знатна, иако одстојање између Врбаса и Новог Сада није велико. На наредној табели дата је средњомесечна температура ваздуха за поменути период:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
—0,1	1,3	6,3	12	16,7	20,5	23	21,8	18,2	12,9	7,9	1,8	11,8

Анализирајући ову табелу, запазићемо да се максималне температуре јављају у јулу месецу, док се минималне јављају у децембру и јануару. Апсолутни средњомесечни максимум забележен је 1929. године и износио је 26,5°Ц. Најхладнија година била је 1940. када је забележена средња годишња температура од 9,4°Ц[9]).

8) В. Тимотијевић, *Водопривредно предузеће ДТД*, Пројектни биро ДТД „Хидрозавод", Нови Сад 1970, стр. 2.

9) М. Маринковић, *Бачко Добро Поље — географски приказ*, Нови Сад 1969. (дипломски рад — рукопис), стр. 4.

Годишња вредност амплитуде износи 23°; међутим, извесних година са изразито наглашеним летњим и зимским екстремима може та вредност да буде и преко 60°. Ово само наглашава и потврђује континентални карактер климата. Ваља истаћи и чињеницу да те температурне крајности између најхладнијег и најтоплијег месеца у години нису тако значајне за пољопривреду. Много већи значај има висина и распоред температура у току летње половине године, од чега зависи дужина вегетационог периода, а у вези с тим и гајење појединих врста култура.

Тако се температуре изнад 5°Ц јављају од прве половине марта до друге половине новембра месеца, а вредности изнад 10°Ц од средине априла до краја октобра месеца. Највише температуре, изнад 20°Ц, владају јуна, јула и августа месеца. Из овога се може закључити да је вегетациони период доста дуг и траје преко осам месеци. С обзиром на искључиво пољопривредни карактер овог подручја, ово је од изузетног значаја.

Међутим, појава раних јесењих и касних пролећних мразева није редак случај. Касни пролећни мраз јавља се чак 27. марта; на другој страни, средњи датум појаве раног јесењег мраза је 20. новембар, па безмразни период траје око 238 дана. То је веома значајно, јер тако дуг безмразни период омогућава и гајење извесних осетљивих култура (мак). Ваља истаћи да се ови датуми не односе на екстремне случајеве. Тако је први мраз забележен већ првог новембра, док је екстремни датум касног пролећног мраза 19. април.

Поред мразева, и појаве ниских температура у пролећним месецима често се негативно одражавају на културе. По мишљењу стручњака, април месец је веома критичан уколико су температуре ваздуха ниже него што су биле у претходном месецу, што је овде доста чест случај. Уопште узев, значајна је чињеница да је јесен топлије годишње доба од пролећа, што омогућава неометано дозревање јесењих усева.

Према проучавањима Д. Букановића, карактеристичан је и висок степен релативне влажности. Тако средња годишња влажност ваздуха износи 77,4%, највећа је током зиме када има вредност од 88,8%. Разлика између пролећа и јесени није тако изразита, 73,8%, односно 77,7%. Међутим, упадљива је управо мала влажност ваздуха у летњим месецима 69,8%.[10])

Ветрови нису ретки, а јављају се углавном као последица промене ваздушног притиска у већим географским ширинама, с једне, и планинског подручја Југославије, с друге стране. Чест је поветарац без строго утврђеног смера кретања. Западни ветрови доносе влагу, а овде се претежно појављују као северозападни ветрови. Чест ветар је и кошава, југоисточни ветар који извесних година има на махове снагу олује. Кошава је веома штетна у летњим месецима, када потпомаже испаравање и доводи до појаве суше. И зими није пријатна, јер оголи земљиште, чиме наноси штете озимим усевима.

Облачност је највећа у зимским месецима, што се сматра сасвим нормалном појавом. У вези са ветровима и облачношћу је и излучивање

10) Д. Букановић, *Клима Врбаса и околине*, Београд 1971, стр. 31.

падавина. Према подацима Метеоролошке станице Нови Сад, распоред падавина овако изгледа:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
42	28	43	44	68	59	64	62	57	66	51	45	630

Из ове табеле се види да се највећа количина падавина излучује у мају и октобру, а најмања у фебруару месецу, што значи да се карактерише са два максимума падавина — пролећним и јесењим и једним изразитим минимумом који се јавља фебруара месеца. Годишња сума која, како се види, варира од 564 мм, према подацима станице Врбас, до 630 мм, према подацима станице Нови Сад, што значи да би средња вредност била 597 мм, а то одговара средњоевропском плувиометријском режиму.

Распоред падавина је, као што се из претходне табеле види, доста равномеран, а како се први максимум јавља у јуну месецу, може се закључити да је он много значајнији за усеве од другог, који се јавља у октобру месецу. Ово због тога што су културама кише најпотребније баш маја и јуна месеца. Међутим, октобарски максимум врло често нанесе штете јесењим усевима. Дешава се извесних година да овај јесењи максимум омете бербу кукуруза и вађење шећерне репе, а некада омете и сетву пшенице.

Извесних година јављају се и екстреми са веома наглашеним минимумом падавина од свега 336 мм (1961. године), или пак максимумом од преко 801 мм (1955. године).

Снег није тако честа појава. Максимална висина снежног покривача износи 50 цм, и то је забележено у зиму 1939—40. године. Међутим, последњих година снег је редак гост. Снег иначе игра веома важну улогу код појаве јаких мразева у зимским месецима, када штити усеве од смрзавања.

5. Хидрографске одлике

Површинских водотока у селу Бачко Добро Поље нема. Северно од насеља, на удаљености од 6 км, пролази канал Дунав — Тиса — Дунав који се, опет недалеко од села, спаја са старим Великим каналом. Готово на истом одстојању јужно од насеља протиче мали водоток Јегричка. И ова речица је саставни и основни део каналске мреже хидросистема Д-Т-Д, али она не протиче атаром Бачког Доброг Поља[11]).

У атару насеља постојале су раније четири баре које су исушене. Данас постоји само једна, али и она обично средином лета нестане — пресуши.

Међутим, недостатак површинских водотока не представља ни тако болан, нити пак нерешив проблем. Захваљујући новопрокопаном каналу и хидросистему Д-Т-Д, решен је и проблем наводњавања атара овог села.

11) М. Маринковић, *Бачко Добро Поље*... стр. 10.

Захваљујући слабо израженој енергији рељефа са благом нагнутошћу ка југу, омогућено је и коришћење овог канала за наводњавање читавог атара насеља, без неких посебних или изузетних инвестиционих улагања.

Не мањи значај за ово село имају и подземне воде. У атару овог села утврђена су три нивоа издани. Прва издан се јавља на дубини од 10 до 15 м. Друга је знатно дубља и налази се на 60 до 90 м, док је трећа најдубља и спушта се до 220 м. Бунари су у селу копани до ове треће издани и њена се вода користи за пиће. У селу постоји шест бунара. Готово свака кућа и салаши имају бунаре до прве издани, чијом се водом напаја стока. Село иначе има водовод и здраву воду за пиће.

6. Педолошки састав земљишта

Напред је већ било речи о томе да је цела Бачка покривена лесом дебљине од 2 до 6 м. На овој, лесној подлози јавља се само један тип земљишта, и то чернозем са своја три подтипа:

1. Чернозем нормални, карбонатни	28% површине
2. Чернозем ливадски, карбонатни	68,2% „
3. Чернозем ливадски, подбаран, алкализован у дубљим слојевима	3,8% „

Овакву диференцијацију на подтипове условљавају различите висине и различити хидролошки услови. Чернозем нормални заузима више терене, изнад 83 м апсолутне висине, док се ливадски чернозем налази у нижим деловима подручја, испод изохипсе од 83 м. Чернозем подбаран ливадски заступљен је у једној, напред већ поменутој, локалној депресији.

Основне карактеристике чернозема нормалног, карбонатног јесу да има уједначен механички састав, као и код осталих земљишта јужне Бачке типа чернозема, а структура ораничног слоја је мрвичаста (ситно грудваста). Ово земљиште садржи и до 5,93% хумуса и до 32,3 мгр на 1.000 гр земљишта — фосфора, што га чини изузетно плодним.

Чернозем ливадски карбонатни је најзаступљенији у овоме атару. Жутосмеђе је боје и чини га глиновита иловача карбонатна са мањом садржином хумуса до 5,2% и фосфора до 40 мгр/1.000 гр. Са повећањем дубине слоја повећава се и карбонатност. Мање је плодности од претходног.[12])

Чернозем ливадски подбаран, алкализован у дубљим слојевима је најмање плодно земљиште, јер је већ у површинском слоју алкално. Лежи у депресији испод изохипсе од 81,5 м, а експлоатише се као пашњак. Он је најмање плодан па је стога и необрађен.

На основу лабораторијских анализа, стручњаци сматрају да је атар Бачког Доброг Поља најплоднији део Бачке, а и наше земље. У условима

12) В. Тимотијевић, *Водопривредно предузеће* ... стр. 6.

вештачког наводњавања може давати изузетне и рекордне приносе свих средњоевропских култура.

7. Биљни и животињски свет

Сагласно рељефу, геолошкој подлози, односно педолошком саставу земљишта, као и климатским приликама, основу природног биљног покривача атара Бачког Доброг Поља чини степска вегетација. Међутим, човек је степску вегетацију веома рано готово потпуно заменио културном. Степска вегетација се делимично задржала само у депресији испод 81,5 м, која се користи као пашњак. То је бусенаста трава измешана са шеварском травом која се већ почетком августа месеца суши. Зелена боја предела преовлађује само у мају и почетком јуна, да би касније сва вегетација добила смеђу боју услед високих температура и дуге константне инсолације.

Климатске прилике и плодно земљиште омогућавају успевање разноврсних средњоевропских култура са веома добрим приносима који су изнад просека. Најважније културе су пшеница и кукуруз, а од индустријских култура шећерна репа и сунцокрет.

Животињски свет је представљен првенствено разноврсним штетним глодарима. Неке од њих, на пример, хрчак, права су напаст са којом се пољопривредници тешко боре. Поред хрчка чести су и зец, лисица, разне врсте птица, а некада из оближњих ловишта залута у овај атар и по која срна.

С обзиром на пољопривредни карактер подручја, веома се успешно гаје и све врсте домаћих животиња, како теглећих тако и за тов за сопствене потребе а и за тржиште.

8. Насеље

Никада у својој историји Бачка није била јединствена административно-управна целина. У средњем веку била је подељена на Бачку, Бодрошку и део Чонградске жупаније. Средњовековној Бачкој жупанији припадала је јужна половина Бачке, то јест део који се протеже између главног канала (углавном црта Апатин — Бечеј), Дунава и Тисе"[13])..., а то је део Бачке у коме се налази насеље Бачко Добро Поље.

Ни касније, када су Турци освојили ове крајеве, ова област није чинила јединствену административно-управну целину. Године 1730. спојене су Бачка и Бодрошка жупанија у Бачко-бодрошку, а 1769. Бачко-бодрошка жупанија је била подељена у четири провизората, то су били: Сантовски, Сомборски, Паланачки и Кулски. Кулском провизорату припадало је и насеље, **Кер**, данашње Бачко Добро Поље.[14])

13) Б. Букуров, *Географски положај бачких насеља*, стр. 3.
14) Д. Ј. Поповић, *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века*, САН, Посебна издања књ. CXCIII, Етнографски институт књ. 3, Београд 1952, стр. 4.

Писани помени о насељу Кер потичу из 1461. године, али ово насеље је било мало и није имало неки већи стратегијски значај, тако да неких детаља о њему не налазимо у литератури.

За време турске владавине забележено је у ондашњој Бачкој нахији постојање два Кера — Велики и Мали. Мали Кер је 1554. године имао два дома, 1570. девет домова, а 20 година касније 15 домова. Један Кер је забележен и у Крушевском имeнику. На крају XVII века, тачније 1699. године, Кер је био насељен са 42 дома[15]).

Ж. Сечански у свом раду: *Попис становништва Бачке током осамнаестог века* (посебна издања САН књ. CXCIII, Етнографски институт књ. 3, стр. 277), пише: „Према подацима из 1743. и ондашњих пописа насеље Кер је било насељено готово искључиво Србима." По хронологији пописа и докумената, у Керу су 1768. године живеле 123 српске породице, 1773. године — 141, а 1786. чак 152 српска дома[16]). Према томе, можемо закључити да је насеље старо преко 500 година и првобитно становништво је, судећи према историјским изворима, било искључиво српско. Међутим, о локацији тог насеља, Кера, ништа поуздано не знамо, као и о локацији већ поменута два насеља, Великог и Малог Кера. Вероватно су се налазила на атару данашњег села, можда баш и на месту данашњег насеља Бачког Доброг Поља, али сигурно је да овакав изглед, какав данас има ово село, она нису имала.

По називу насеља Кер рано се појављује и прво презиме. Тако је забележено у самом Керу, још 1715. године, српско презиме Керекић, а 1720. године у Ковину (на другом крају Војводине) презиме Малокерац[17]).

Систематска колонизација Бачке Немцима из јужне Баварске и Порајња почиње тек после Пожаревачког мира 1718. године. Међутим, познато је да је врбовање Немаца за колонизовање ових крајева почело још 1712. године, а 1716. и 1717. ти су први досељеници вероватно приспели чак у Панчево, где се Матица Немаца усељеника води од 1718. године[18]).

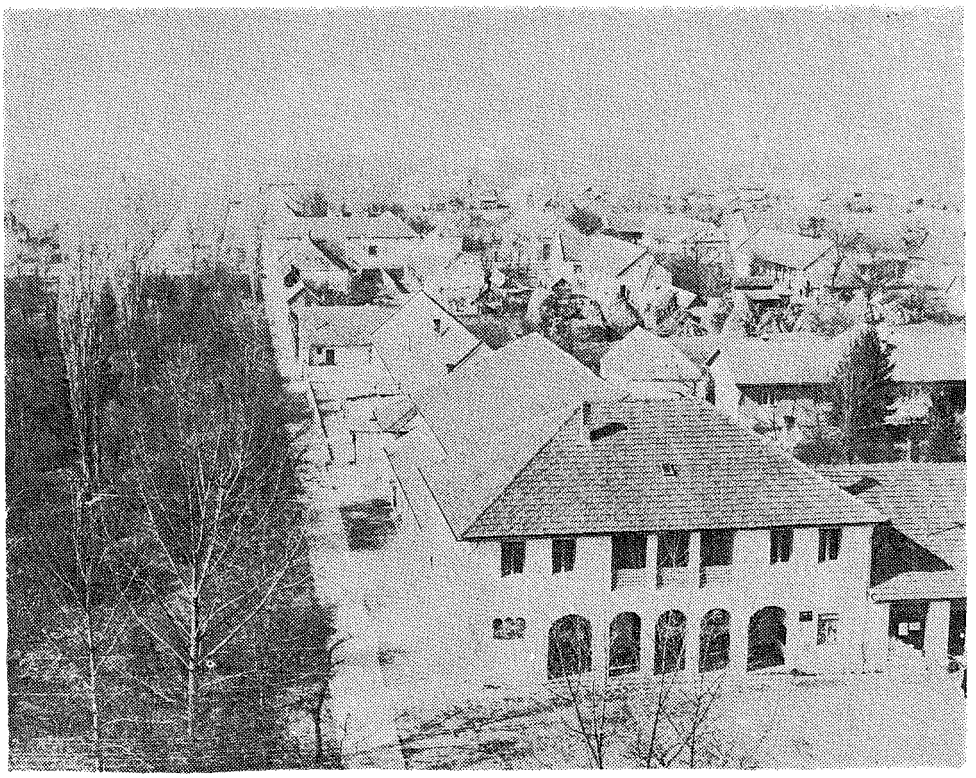
Први колонисти прикупљали су се из јужне Немачке (Баварске и Порајња) у Бечу и одатле Дунавом транспортовани до Апатина. Овде, у овом делу Бачке, први Немци колонисти потицали су из пратње аустријске војске: ветерани, чиновници, маркентендери, занатлије, лађари и други. Сви су они махом били приватни досељеници, те све до 1749. године нема у Бачкој камералних насељеника[19]).

Априла и маја месеца 1784. године у насеље Кер населили су се Немци из оближње Торже, нешто доцније између јуна и октобра дошли су из Црвенке, а наредне 1785. године из суседног Врбаса и готово сви су били евангелистичке вероисповести.[20]) Годину дана касније, 1786. године,

15) Исто дело, стр. 106.
16) Исто дело, стр. 106
17) Исто дело, стр. 106—107.
18) Б. Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX*, Матица српска, Посебна издања, Нови Сад 1961, стр. 7.
19) Исто дело, стр. 12.
20) Исто дело, стр. 41.

населили су се у Керу Немци из Рајха, такође евангелисти. Том је приликом дошло 198 земљорадника[21]).

Проф. Б. Букуров сматра да су у овом делу Бачке подигнута бројна насеља у пустарама током XVIII века. „Становништво ових насеља, старо и досељено из Немачке, Мађарске, Словачке итд. имало је задатак да обрађује феудалне земље. Отуда су та насеља подигнута на средини зиратних и плодних поља".[22]) Према томе можемо закључити да су колонизације Немаца, које су биле врло интензивне током XVIII века, затекле ово насеље, Кер, већ насељено српским живљем.

Део Бачког Доброг Поља са Домом културе

Све до 1861. године данашње насеље Бачко Добро Поље се звало Мали Кер. Године 1861. Мађари су му променили име у Кис Кер, које ће се касније називати и писати једним именом Кискер све до 1922. године. Године 1922. добија назив Прибићево и овај ће назив задржати до 1933. године, када се појављује ново име Бачко Добро Поље и тај назив остаје све до 1947. године. Само у току 1947. године, дакле годину дана, носиће

21) Д. Ј. Поповић, *Срби у Бачкој* ... стр. 106.
22) Б. Букуров, *Географски положај бачких насеља,* стр. 50, 51.

назив Добро Поље, да би се од 1948. па на даље звало Бачко Добро Поље.[23])

Већ и први поглед на топографску карту размере 1:20.000 указује на изванредно правилну геометријску слику насеља. Наиме, насеље је грађено по утврђеном урбанистичком плану па је вероватно по томе и једно од ретких у нашој земљи. Све се улице секу под правим углом. Насеље има изглед потпуно правилно размештених шаховских поља — квадрата. Како је било довољно слободног простора за насељавање и изградњу, то се насеље слободно ширило на све стране, и то паралелно, те је тако добило данашњи облик. За овакав развој насеља био је од значаја још један моменат: уопште се није појавило нити развило на раскршћу каквих значајнијих магистралних путева, те стога није могло да добије друмски карактер и издужени облик. Простор је дозволио и да свака кућа има широка и пространа дворишта, као и широке улице. И данас се новоградња одвија у оквирима и границама насеља, попуњавају се пространи плацеви новим зградама, те се на тај начин чува и не ремети основна урбана структура. Овакву структуру и изглед сачували су и бројни салаши које су пољопривредници градили на имањима и из њих кретали на рад и потом се ту и враћали.

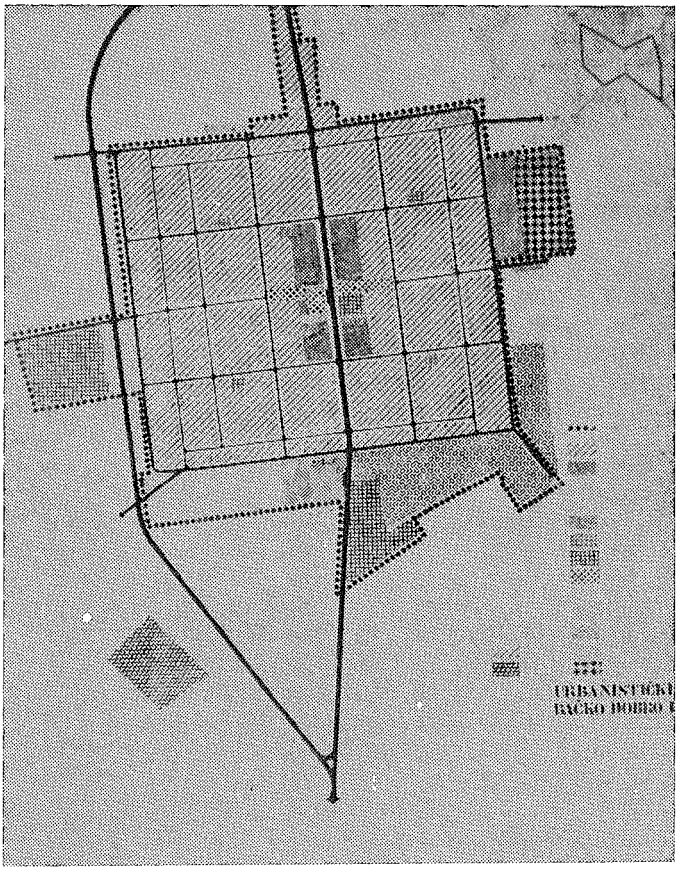
Све до пре неколико година читав атар Бачког Доброг Поља био је искићен бројним салашима. Ти салаши су грађени као стална станишта земљорадника. Поред зграде за становање, салаши су имали стаје за стоку, одељења за алат потребан за обраду земље, живинарник итд. Ови салаши су се најчешће налазили у средишту имања која су се из салаша лакше и брже обрађивала, док су куће у селу имале некакав гостињски или, боље рећи, празнички карактер. Ту су власници долазили недељом или празником. Временом, углавном после другог светског рата, салаши су напуштени и порушени, а домаћини су се сасвим преселили у село. Од тих бројних салаша сада су се задржали само пањеви од посечених стабала, као и топоними сачувани углавном на специјалним топографским картама, на пример: Тристеров салаш, Штецеров салаш, Герберов салаш, Хертов салаш, Лиценбергеров салаш, Медеров салаш, Дитрихов салаш и др. Као што се види, салаши су носили име власника имања, а то су, судећи по именима, били сви Немци, само је један салаш имао српско име, то је био Ракићев салаш. Већи број домаћина који су имали велика имања имали су на два краја по два и три салаша у различитим деловима атара, као што су: Тристер, Медар, Херт и др. Истини за вољу ваља рећи да они нису били подједнаки и са истим значајем. Неки од њих нису имали помоћне зграде, те су пре имали карактер неопходних прихватилишта, други опет само стаје за стоку и то крупну и ситну.

Интересантно је да се ни на картама крупног размера не помињу називи појединих делова атара, међутим народ их издваја, чува и помиње, а појављују се и у литератури.[24]) Тако се атар овог села дели у два дела — на Зеленьак и Шандор, а и један и други део чине потеси: Санто-

23) М. Марковић, *Географско-историјски именик насеља Војводине*, Нови Сад 1966, стр. 29.
24) Д. Поповић, *Срби у Бачкој* ... стр. 106.

машки пут, Туријански пут, Шовски пут (по селу Шове, данас Равно Село), Врбашки пут, Нове ливаде, Нова пескара, Пашњак, Мораст, Ливада и др.

Куће - зграде су уперене и лицем окренуте према улици, док се један део под правим углом, и то дужи, пружа према дворишту. Тај дужи део зграде је углавном пословни део зграде у коме се налазе стаје за стоку, обори, кош, живинарници, одаје за алат и другу опрему итд. Зграде су најчешће грађене од ћерпича и набоја и првобитно су биле покривене трском. Касније је трску заменио цреп. Има и зграда чија је дужа страна окренута улици, и те су зграде махом зидали имућнији домаћини. Готово свака кућа има два плаца. На првом се налази зграда за становање, а у

Глобални урбанистички план Бачког Доброг Поља

продужетку, како је већ речено, стаје и друга помоћна одељења, а у другом, такође ограђеном делу плаца налазе се повртњаци и баште са цвећем, а ређе и воћњаци. Новије куће, грађене последње деценије, као и оне које се сада зидају разликују се од старих. То су модерне зграде зи-

дане од печене цигле и бетона и са друкчијим распоредом просторија. Даље, оне су грађене по плановима купљеним у овлашћеним архитектонским бироима, те су са свим захтевима модерног времена. Пре свега, просторије су светлије, али мање. Споредне зграде за алат, огрев и другу опрему више нису под истим кровом нити у продужетку старе зграде, већ су сасвим одвојене, па и оне сада задовољавају санитарно-техничке захтеве савременог доба.

Све се мање користе бунари, док све већу улогу у снабдевању водом има изграђен водовод, те се тако насеље модернизује и постепено губи стари сеоски карактер. Изградња нових стамбених зграда није тако масовна, те још увек у једној кући станују по две породице (отац са ожењеним сином или чак и синовима).

Друштвеним средствима изграђени су: задружни дом, нова зграда основне школе, апотека и три стамбене зграде намењене лекарима, инжењерима, техничарима и службеницима који овде раде и живе, али нису из овога места. Данас у Бачком Добром Пољу има око 650 зграда.

9. Становништво до другог светског рата

Прве помене о насељу Бачко Добро Поље, под именом Кер, као што смо већ имали прилике раније да се упознамо, налазимо још у другој половини XV века, тачније од 1461. године. Бачка је у то време, а и раније, била ретко насељена, а извесни делови чак и пусти, иако је захваљујући привлачним и повољним условима за живот могла бити и насељенија. У ствари, до поменуте године мало има или готово уопште нема писаних докумената о насељености Бачке, а посебно овог њеног дела у коме се налази село Бачко Добро Поље. Ипак се на основу података у литератури може констатовати да су читаву Бачку од најстаријих времена настањивали и у њој се смењивали разни народи. Оно што чини специфичним историју насељавања крајева северно од Саве и Дунава су, с једне стране, спонтана насељавања, а, с друге, планске колонизације и то веома различитих националних и етничких група, те су тако ови крајеви били током читаве историје изложени миграцијама и борбама за одржавање на насељеним територијама. Та насељавања су била и економско-социјалног и национално-политичког, а некада чак и одбрамбеног карактера.[25])

Нешто поузданије податке о насељавању ових крајева, односно планској и систематској колонизацији, по Мерсијевом плану, а у споразуму са принцом Евгенијем, налазимо тек после Пожаревачког мира 1718. године. То су почеци насељавања Немаца и то првенствено из стратегијских разлога са тенденцијом стварања клина између Турака и Мађара и привредне подлоге за вођење даљих ратова противу Турске и за продирање Аустрије преко Балкана на исток[26]).

Ти први Немци колонисти били су махом сиротиња, па и бескућници, те су као такви представљали баласт немачких кнежевина, које су

25) М. Марковић, *Географско-историјски именик*... стр. 5.
26) Б. Јанкулов, *Преглед колонизације*... стр. 7.

њиховом колонизацијом у Војводини нашле идеално решење да их се на неки начин ослободе, док је насељавање правог радног народа почело од 1727. године[27]).

После протеривања Турака Бачка је била подељена на потиску Војну границу, утврђену шанчевима, а под командом у Сегедину, док је већи део био подељен на камерална добра. Ова су добра била подељена на провизорате са седиштима у Сомбору, Сантову, Кули и Паланци. У то време долази до насељавања Немаца колониста и то првенствено приватних досељеника, а све до 1749. године нема камералних насељеника.[28])

Шефер наводи да је током XVIII века било спонтаног насељавања и српског живља ради култивисања војвођанског тла; на тај начин је уједно створен и одбрамбени бедем противу Турака. Нешто доцније Беч се потрудио да, на сваки начин, створи етничку противтежу првобитној бројној надмоћности словенског становништва. Тако је у позадини Војне границе отпочело и настављено готово током читавог XVIII века насељавање немачког живља из већ, за оно време, пренасељеног Порајња и Елзас-Лотарингије, и то по цени врло великих привилегија, јер су ти колонисти добијали бесплатно по 30 јутара плодне земље на коришћење, једног коња и нешто опреме.[29])

Нездрава клима ових крајева, а у вези са тим и тешко прилагођавање Немаца - колониста на нове услове живота, довела је већ пет година након прве колонизације до појаве разних епидемија, у неким изворима се помиње чак и колера. Тако су у Керу од свих досељеника из те прве групе у животу остале само две породице. Међутим, та трагична судбина првих колониста није уплашила друге, те је и поред тога долазило до нове колонизације.

Аустријске власти су се пак, са своје стране, трудиле да створе што бољу и примамљивију економску базу колонизованом немачком живљу, јер и поред изванредних услова за интензивно бављењем ратарством, ови крајеви никако нису климатски за Немце могли бити гостољубиви, па је у вези с тим постојала стална могућност да се насељена места напуштају. Ј. Јаус у вези са тим пише и потврђује наводе Шефера, да је сваки досељеник добио солидан посед од 30 јутара, кућу па и семе за сетву које је био дужан да врати после жетве.[30])

Током XVIII века и касније вршено је исто тако планско насељавање и припадника других народности: Мађара, Словака, Русина и др. Сви ти колонисти су, као и Немци, поред поседа, добијали и потпуно једнаке куће, пише Јаус. Свака кућа била је лицем дуга 11 бечких хвати, а широка 3 хвата, висока 8 стопа. Ове су куће биле грађене од набоја са ступњевитим тршчаним кровом. Што се просторија тиче, свака је зграда имала собу, кухињу, оставу („камеру") и стају.

27) Исто дело, стр. 9.

28) Исто дело, стр. 12.

29) Ј. Шефер, *Привредни развитак Војводине,* Војводина 1944—1954, Алманах поводом десетогодишњице ослобођења, Матица српска, Нови Сад, стр. 55.

Немци-колонисти имали су још једну посебну привилегију а та је била да су царским »Ansiedlungs-Patent«-ом били ослобођени свих кулука, пореза и војне обавезе за десет година.[31])

Немци-евангелисти, као први досељеници у Бачкој и Керу, затекли су српске насељенике. Године 1786. било је у Керу 152 српска дома. Немци су се у Керу задржали наредних 200 година, и за то време су готово сасвим потисли српски живаљ.

Према томе, може се констатовати да је управо средином XVIII века колонизацијом Немаца, Мађара, Словака и других народа дотадашња српска Бачка добила и велику етничку шароликост. Свим овим насељавањима стара насеља су се повећавала, а основала се и нова, док су се Суботица, Сомбор и Нови Сад прогласили за слободне краљевске градове.[32])

Према подацима и проучавањима М. Маринковића, Бачко Добро Поље је 1880. године имало 2.848 становника, а 1910. године 3.550.[33]) Године 1945. готово сви Немци су напустили село и имања и повукли се са немачком војском за Немачку. Њихова имања су конфискована и подељена колонистима досељеним из пасивних планинских подручја наше земље, те је тако ово насеље из основа изменило своју етничку структуру.

30) М. Васовић, *Најновије насељавање Црногораца у неким бачким селима*, Матица српска, Нови Сад 1959, стр. 12.
31) Исто дело, стр. 3.
32) Б. Букуров, *Географски положај бачких насеља*, стр. 15.
33) М. Маринковић, *Бачко Добро Поље*, стр. 10.

Др Миљана Радовановић

ГЛАВА ДРУГА

КОЛОНИЗИРАЊЕ

Ослобођењем од фашистичке окупације Бачко Добро Поље је с јесени 1944. године претрпело готово потпуну смену становништва после око 200 година његовог живота и развитка као немачког насеља. Раније немачко становништво овог насеља (као што је, уосталом, био случај и са немачким становништвом других насеља Војводине), уз незнатне изузетке, везало је своју судбину уз Немачки Рајх, делујући пре другог светског рата петоколонашки, а у току рата непријатељски, у служби окупатора Југославије. Стога то становништво није ни дочекало ослободиоце од фашистичке окупације Југославије: ко није успео да побегне пред наступом ослободилачке војске, морао је да напусти земљу. Према једном документу, 722 породице, са укупно 2.448 лица, напустило је Бачко Добро Поље пре ослобођења.[1])

У новој, Демократској Федеративној Југославији, већ у првим данима и месецима после ослобођења земље, предузете су мере за извођење аграрне реформе и колонизације. Пре свега донет је Закон о аграрној реформи и колонизацији (августа 1945.) и још низ законских прописа од којих помињемо следеће — Уредбу о оснивању фондова: стамбених и пољопривредних зграда, пољопривредног инвентара и стоке, семена и хране и покућства, добивених конфискацијама и експропријацијама (септембра 1945.); Уредбу о комисији за насељавање бораца у Војводини (септембра 1945.); Уредбу о спровођењу насељавања бораца у Војводини (септембра 1945.) и Закон о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и у Косовско-метохијској области (августа 1945.)[2]).

---

1) То је списак који се чува у Месној канцеларији Бачко Добро Поље чији је наслов: „Списак лица која су пре ослобођења напустила село", а садржи под редним бројевима од 1 до 722 следеће податке: име и презиме старешине породице; улица (тј. кућна адреса); број чланова породице који су напустили село пре ослобођења. На крају списка је збир додат руком: 1726 плус 722 равно 2448.

2) Збирка закона и прописа о аграрној реформи и колонизацији, „Службени лист", Београд 1945. — Владимир Стипетић је у студији *Аграрна реформа и колонизација ФНРЈ 1945 — 1948.* (Рад ЈАЗУ, књ. 300 Загреб 1954, стр. 431—472) коментарисао Закон о аграрној реформи и колонизацији и остале прописе при чему расправља о друштвено-економским аспектима аграрне реформе и колонизације. Излаже такође податке о распореду новоколонизованог становништва у Војводини према етничкој припадности тога становништва.

У излагању о колонизацији Бачког Доброг Поља биће нужно у више наврата позивати се на поједине чланове и ставове поменутих закона и прописа, јер ће се тако боље истаћи друштвено-економски и друштвено-политички циљеви тога великог подухвата у веома компликованим условима обнове ослобођене земље после фашистичке окупације и ратних разарања. Поменимо овде то да је земљишни фонд аграрне реформе и колонизације Бачког Доброг Поља створен на основу чл. 10 Закона о аграрној реформи и колонизацији, који гласи: „Поред обрадиве земље експроприсане по чл. 3. улазе у Земљишни фонд аграрне реформе и колонизације: а) обрадива земља држављана Немачког Рајха и особа немачке народности конфискована према Одлуци Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије од 21. новембра 1944. године." А према Уредби о оснивању фондова, Главна пољопривредна комисија за Војводину била је дужна да оснује поменуте фондове (чл. 1 Уредбе) и да њима рукује тако да се они користе за додељивање борцима колонистима... и бившим колонистима са Косова и Метохије и Македоније, који се буду населили у Војводини, а имовина им је уништена од окупатора (чл. 5 ст. 2 Уредбе). Спровођење поменутих прописа, упоредо са оснивањем комисија за насељавање бораца у Војводини, било је један од услова да се Бачко Добро Поље припреми за пријем и смештај колониста.

Излагањима о колонизацији Бачког Доброг Поља обухваћена су следећа питања: услови, околности, време и динамика досељавања колониста и порекло колонизованог становништва; број досељених породица, односно домаћинстава и ко су били у тим породицама носиоци колонизације; квантитативни односи новонасељеног становништва с обзиром на његово порекло по родном крају и с обзиром на националну припадност; однос броја колониста према затеченом домородачком становништву; карактеристике породице колониста у време досељавања; додељивање непокретних и покретних добара колонистима и начин организовања живота у новом насељу; законске обавезе колониста у односу на додељена им непокретна добра; инверсна кретања колониста у првим годинама по досељењу (враћање у матичне земље).

Напомињемо да овим одељком нису обухваћена питања која чине неопходни саставни део проучавања миграција и колонизација са антропогеографског и етнолошког становишта, а односе се на проблем прилагођавања досељеника-колониста еколошким условима у земљи имиграције, прилагођавање новој природној, етничкој и социјалној средини, што је тема посебног одељка ове монографије[3]).

Међутим, неки одговори на питања прилагођавања колониста у Бачком Добром Пољу дати су и у нашим разматрањима о демографском раз-

3) Аутор тога одељка је Десанка Николић. Међутим, питања етнолошког аспекта прилагођавања колониста у Бачком Добром Пољу обрадиле смо заједно у раду *Приступ проучавању савремених етничких процеса у колонистичком насељу Бачко Добро Поље* (Гласник Етнографског института XXVI, Београд 1977, стр. 139—149).

витку у овом насељу у току тридесет година (1945 — 1975)[4]). У том одељку изнете су чињенице које у ствари документују како је текао процес прилагођавања колониста и какав је степен њихове прилагођености географској, етничкој и социјалној средини после тридесет година живота у Бачком Добром Пољу и њиховом новом завичају, Бачкој и Војводини.

При теренским испитивањима у самом насељу, осим непосредних проматрања и прикупљања усмених информација о самом току колонизације, условима и околностима насељавања и начину живота у то време, коришћени су и писани извори, документи који се чувају у Месној канцеларији Бачког Доброг Поља, и то: књига пописа домаћинстава, без назначеног датума, са почетка 1946. године; списак избеглица у Бачком Добром Пољу, такође без назначеног датума, који садржи податке такође са почетка 1946. године; списак породица колониста који су се вратили у стари крај, који обухвата преглед по годиштима од 1947. до 1950. године[5]). Коришћена је и књига пописа домаћинстава у Бачком Добром Пољу из 1948. године, која се чува у Архиву Новога Сада[6]).

1. Услови и околности колонизације; време и динамика досељавања колониста

Према Закону о аграрној реформи и колонизацији право првенства у додељивању земље имали су „земљорадници без земље или са недовољно земље који су били борци партизанских одреда, НОВ и ПОЈ и Југословенске армије, инвалиди ослободилачког рата, као и инвалиди из прошлих ратова (1912 — 18 и април 1941 године), породице и сирочади изгинулих бораца ослободилачког рата и жртве и породице жртава фашистичког терора. Међу борцима првенство ће уживати стари борци и добровољци" (чл. 16. Закона). На додељивање земље имали су право и они борци који се раније нису бавили земљорадњом, ако се обавежу да се на додељену земљу населе и обрађују је са својом породицом.

Одмах по доношењу Закона о аграрној реформи и колонизацији, Уредбе о комисији за насељавање бораца у Војводини, Уредбе о спровођењу насељавања бораца у Војводини као и других прописа, у републикама односно њиховим крајевима из којих ће потицати колонисти (за колонизацију Бачког Доброг Поља то је био дурмиторски крај у Црној Гори и Босанска Крајина), отпочело је пријављивање месним народним одборима лица која су имала право на додељивање земље, с тим што су ови

4) Одељак о становништву ове монографије у коме се разматра бројно кретање становништва 1948—1971; природно кретање; миграциони процеси; структуре становништва (пол и старост, национална структура, социоекономска структура и писменост и школска спрема).

5) Велику помоћ у коришћењу ових писаних извора пружио нам је Живко Дедејић, на чему му и на овај начин топло захваљујемо. У Месној канцеларији чувају се и копије решења носилаца колонизације о додељеним непокретним добрима на основу Закона о аграрној реформи и колонизацији и других прописа.

6) Књига је инвентарисана под бр. 15.

одбори пријаве и препоруке слали земаљским владама, а оне пак предмете и предлоге упућивале Савезном министарству колонизације, које је доносило решења (чл. 13 и 14 Уредбе о спровођењу насељавања бораца).

Главна комисија за насељавање бораца била је извршилац колонизације на терену (чл. 1 Уредбе о комисији за насељавање бораца у Војводини). Она је упућивала породице бораца за насељавање у одређено место, а према распореду који је утврдио Аграрни савет (чл. 4 Уредбе). Колонизацију је вршила Главна комисија преко својих нижих органа, месних комисија, које је именовала у појединим селима (чл. 3 Уредбе). На тај начин је и у Бачком Добром Пољу именована месна комисија, а сачињавали су је: три представника досељених бораца, један представник народне власти (одређује га Срески народни одбор, за Бачко Добро Поље то је био Срески одбор у Кули), и један представник месне Управе пољопривредних добара.

Отежавајућа околност у насељавању бораца у Бачком Добром Пољу било је присуство у том насељу тзв. „аутоколониста"[7]), „пролазних", у ствари, привремених становника, који су у току ратног периода били избеглице у Србији, а по ослобођењу „за војском" дошли у Бачко Добро Поље и ту се настанили у напуштеним кућама. По чл. 35 Закона о аграрној реформи и колонизацији сва самовласна насељавања на напуштена и друга земљишта, извршена у току рата или после ослобођења, без обзира да ли су вршена на темељу одлуке или уз одобрење органа власти, била су проглашена за неважећа. Према томе, самовољни колонисти су морали напустити Бачко Добро Поље, али се десило да су они још боравили у њему, те куће нису биле испражњене, а борци-колонисти, плански упућени у Бачко Добро Поље, већ су били приспели и исте куће им додељене за насељавање. То је стварало многе невоље и тешкоће, пре свега самим колонистима у првим месецима после доласка. Колико је била сложена та ситуација нека потврди податак да је 1945. године у Бачком Добром Пољу било пописано 945 „избеглица"[8]). Већи део тог избегличког становништва живео је у току фашистичке окупације Југославије у селима Неготинске крајине, а пореклом је био из околине Нашица, Михољца, Вуковара, Вировитице, Глине, Госпића, Гламоча, Власенице и других крајева Босне, Херцеговине и Хрватске.

---

7) Израз „аутоколонист" се и данас чује у свакодневном говору у Бачком Добром Пољу кад се приказује ситуација каква је била у месту 1945/1946. У монографијама које је шездесетих година објавила Матица српска о колонизацији појединих села Бачке и Баната, аутори су се у знатној мери позабавили аутоколонистима, пре свега с обзиром на сметње које су они чинили да се посао око смештаја плански упућених колониста обави. (Види о изданима Матице српске у раду *Приступ проучавању савремених етничких процеса...* стр. 141—142). У време наших истраживања сећања о одсељеним аутоколонистима била су већ бледа, али ми смо им такође посветили пажњу обавештавајући се о десетинама породица бивших аутоколониста који су постали регуларни колонисти у Бачком Добром Пољу.

8) Списак се чува у Месној канцеларији Бачко Добро Поље и садржи податке о имену и презимену, месту рођења и последњем месту боравка тих лица. Поменућемо као куриозитет да списак садржи и десетине имена тадашњих избеглица из Егејске Македоније, из Костурског среза.

Међу избеглицама било је и колониста међуратне колонизације,[9]) тзв. бивших колониста који су пре 1941. године били насељени у Македонији и у косовским селима. Међутим, Закон о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и у Косовско-Метохијској Области садржавао је одредбе којима се решава статус колониста који по истом закону буду лишени поседа у Македонији или у Косовско-Метохијској Области, оних поседа које су добили у оквиру аграрне реформе и колонизације извршене у периоду од 1919. до 1941. године. Бивши колонисти имали су право да им се надокнади земља на другом месту (чл. 6 Закона о ревизији...). Неки од бивших колониста у Македонији и на Косову затражиће поновну колонизацију, сад у Бачком Добром Пољу[10]).

За сва пријављена лица чије су молбе за колонизацију биле повољно решене обезбеђен је бесплатан подвоз државном железницом, за носиоце колонизације и чланове његове породице и за пољопривредни инвентар и покућство до 1000 килограма тежине (чл. 17 Уредбе о спровођењу насељавања бораца у Војводини).

За колонисте дурмиторског краја, који ће бити насељени у Бачком Добром Пољу, збирно место за одлазак из Црне Горе био је Никшић. Колонисти су били организовани у неколико група[11]) које су сукцесивно напуштале Црну Гору и отискивале се на пут према Војводини. Били су снабдевени храном и пићем за дуго путовање, које је по правилу трајало око осам дана возом; заустављали су се у Мостару, Шамцу, Новом Саду и Врбасу. Колонисти из Босанске крајине путовали су возом преко Бања Луке и Загреба.

Прва група црногорских колониста стигла је у Бачко Добро Поље 19. новембра 1945. године, а затим су до краја исте године стигле још три групе из истог, дурмиторског краја: 27. новембра, 4. децембра и 14. децембра. До краја 1945. године стигло је из дурмиторског краја свега 536 породица[12]). У следећој, 1946. години, у месецима мају и септембру, стигло је у Бачко Добро Поље још 17 породица црногорских колониста из истога краја[13]). Укупно је, дакле, од новембра 1945. до септембра 1946. године насељено у Бачком Добром Пољу 553 породица колониста из дурмиторског краја.

9) Литературу о аграрној реформи и колонизацији у Југославији у периоду од 1919—1941 вид. у раду *Приступ проучавању* ... стр. 143.

10) Непосредним испитивањима установили смо њихово етничко порекло, односно порекло по родном крају. Стога их не третирамо као колонисте из Македоније и са Косова већ као бивше колонисте у Македонији и на Косову.

11) У говору Црногораца у Бачком Добром Пољу групе које су у Црној Гори биле организоване ради путовања у Војводину називају „колонама", нпр. „воћа колоне".

12) Подаци су установљени тако што је о свакој поименично уписаној породици из књиге пописа домаћинстава са почетка 1946. тражено и усмено обавештење, пре свега о томе да ли су остали у Бачком Добром Пољу или се вратили, касније иселили и сл.

13) Списак тих породица установљен на основу усмених обавештења оних људи који су са тим групама дошли у Бачко Добро Поље.

Нова група колониста-бораца са 32 српске породице из Босанске крајине пристигла је у Бачко Добро Поље јуна месеца 1947. године[14]). То је била уједно и последња од планских организованих група колониста чије је одредишно место насељавања било Бачко Добро Поље.

Према томе, насељавање бораца — колониста из Црне Горе и Босанске крајине, које је распоредила Главна комисија да се населе у Бачком Добром Пољу, извршено је од месеца новембра 1945. године до јуна 1947, и обухватило је укупно 585 породица колониста из поменутих крајева.

Међутим, још од 1945. године почело је Савезно министарство за колонизацију да одобрава да се у Бачком Добром Пољу насели и известан број породица које су ту дошле као „аутоколонисти" и накнадно тражили додељивање земље по Закону о аграрној реформи и колонизацији, а међу овим „аутоколонистима" било је и бивших колониста из Македоније и са Косова. Етнички су то били Срби пореклом из Херцеговине, Далматинске Загоре, Лике, Босне, Лужнице (јужна Србија), као и две-три породице Црногораца изван дурмиторског краја. Број породица колониста ове категорије у Бачком Добром Пољу износио је 50[15]). Ближи подаци о начину насељавања породица колониста ове категорије показују колико је у остваривању врло динамичног процеса колонизације било еластичности у решавању животних проблема тих људи који су се одлучили на насељавање у Војводини. Тако су неки колонисти добијали одобрење да им се изврши замена одредишта колонизације; неке породице босанских Срба биле су одређене да се населе у Инђији, али су њихови носиоци колонизације тражили одобрење за Бачко Добро Поље, да би били „ближе својим рођацима"; исти је случај био са једном херцеговачком породицом одређеном најпре за Кљајићево[16]).

2. Колонисти према матичним крајевима

Као што излази из напред наведених података, укупан број досељених колонистичких породица у Бачком Добром Пољу износи 635[17]). Број породица црногорских колониста дурмиторског краја је 553, а њихов удео

14) Подаци о породицама колониста из Босанске Крајине који су дошли 1947. прикупљени су из усмених обавештења од Здравка Вунића и Симе Милиновића. У ствари, први колонисти у Бачком Добром Пољу биле су две породице „од Гламоча", браће Тодора и Илије Чегар, са укупно 19 чланова у обе породице, насељене по посебној молби. „Слободна Војводина" је још почетком септембра 1945. године објавила репортажу о Тодору Чегару, о његовој ангажованости и доприносу народноослободилачкој борби, о његовим изгинулим синовима борцима. У једном свом говору из септембра 1945. Моша Пијаде је цитирао делове поменуте репортаже о Тодору Чегару истакавши да о њему треба цела земља да чита (Моша Пијаде, *Говори и чланци*, „Просвета", Београд, 1947. године).

15) Подаци о бившим колонистима из Македоније и са Косова прикупљени су делом из књиге пописа, делом из усмених обавештења.

16) Подаци из усмених обавештења.

17) Комбиновањем података из књиге пописа домаћинстава Бачког Доброг Поља са почетка 1946. и из усмених информација дошли смо до тог броја од

у укупном броју досељених колониста износи 87,09%; број досељених породица Срба колониста из Босанске крајине је 32, а колониста пореклом из других крајева, из република Босне и Херцеговине, Хрватске, јужне Србије, а међу њима и бивших колониста из Македоније и са Косова је 50; укупно породица других колониста осим Црногораца дурмиторског краја насељених у Бачком Добром Пољу било је 82 породице, или 12,91% укупног броја колониста овог насеља.

Црногорски колонисти у Бачком Добром Пољу и данас се о свом матичном крају исказују према старим општинама некадашњег Шавничког среза, иако оне у званичној администрацији више не постоје, јер је таква подела укинута 1953. године, па су од некадашњих шест општина настале данашње три општине: Жупа пивска и Планина пивска чине сада општину Плужине; Дробњак и Ускоци (Буан) данас су општина Шавник, а Шаранци и Језера чине данас општину Жабљак.

У следећој табели приказан је удео досељених Црногораца према пореклу по родном крају према поменутим старим општинама дурмиторског краја[18]).

Матични крај

	Свега досељено породица	Планина пивска	Жупа пивска	Језера	Дробњак	Ускоци	Шаранци
Број	553	156	115	90	103	65	24
%	100	28,21	20,80	16,27	18,63	11,75	4,34

Црногорски колонисти у Бачком Добром Пољу, осим тога што имају највећи удео у укупном броју колониста (87,09%), хомогена су заједница по пореклу, по радном крају, односно они су етнички хомогена заједница коју карактерише међусобна повезаност многим сродничким, братственичким и пријатељским везама још из старог завичаја. То је свакако био веома важан фактор у превазилажењу многих тешкоћа са којима су се суочили у време кад су се доселили у Бачко Добро Поље. Неке су породице, на пример, становале привремено заједно, кад се нису могле уселити у додељене им куће, јер су у њима још били тзв. аутоколонисти. И у другим видовима долазила је до изражаја узајамност у решавању различитих проблема у време досељења.

И досељеници колонисти из Босне, иако према уделу у укупном броју колониста мања група, чинили су хомогену заједницу пореклом из Бо-

635 досељених колонистичких породица. Овај податак одступа од оног који налазимо у „Регистру решења Главне комисије за насељавање бораца у Бачком Добром Пољу" из године 1947/48, јер према том регистру решења је добило 618 домаћинстава у Бачком Добром Пољу. 17 породица више у мом прегледу потиче можда од поменутих „замена решења" о колонизацији.

18) За усмена обавештења о црногорским колонистичким породицама и њиховом пореклу по родном крају захваљујем и на овај начин Милети Бајагићу, Илији Богдановићу, Радисаву Зековићу, Радисаву Радовићу, Шћепу Цицмилу и Живку Дедејићу.

санске крајине (околина Приједора, Санског Моста, Мркоњићграда, Гламоча, Дрвара итд.), док су само по две-три до четири колонистичке породице биле пореклом из Хергецовине, Лике, Далматинске Загоре, Лужнице у јужној Србији, из ужичког краја итд.

Из поименичних података о домаћинствима у Бачком Добром Пољу почетком 1946. године, којих је укупно тада пописано 683 домаћинства, добили смо општу слику о насељености тога места, о карактеристикама породица црногорских колониста дурмиторског краја и две колонистичке породице од Гламоча, које су одмах по доношењу Закона о аграрној реформи и колонизацији ту насељене, о породицама тзв. аутоколониста и најзад — о породицама домородачког становништва. Пописано је 131 домаћинство (породице) аутоколониста, од којих је затим једна четвртина тражила да им се додели земља у Бачком Добром Пољу као колонистима, док су остали морали напустити место. Пописано је такође 12 домаћинстава Немаца, малобројан остатак ранијег домородачког становништва, оног које је било антифашистички расположено и сачекало ослобођење од окупатора и касније се укључило у социјалистичку изградњу земље. Од староседелачког становништва Бачке пописана су такође и три домаћинства Срба, и једно јеврејско. Према томе, на укупно 683 пописана домаћинства у Бачком Добром Пољу почетком 1946. године — само је 16 домаћинстава домородаца, сва остала била су досељеничка[19]).

3. Неке карактеристике породице колониста у време досељења

Неке карактеристике породице црногорских колониста у време досељења, пре свега њена величина према броју чланова, разматраће се овде на основу података о свим досељеним породицама Црногораца, укључујући дакле и оне које су у следећих неколико година, углавном до 1950. године, напустиле Бачко Добро Поље и вратиле се у матични крај. На тај начин ће се, сматрам, добити објективнија слика о колонистичком становништву и његовим карактеристикама у време колонизације Бачког Доброг Поља као, што ће се реалније моћи сагледати и сва сложеност проблема око смештаја и распоређивања по кућама колонистичких породица као и каснијег њиховог враћања у матични крај. Међутим, величина породице босанских и других колониста биће приказана само на основу података о колонистима који су остали у Бачком Добром Пољу, пошто податке о онима који су напустили колонизацију нисам могла добавити.

Величина породице црногорских колониста

Укупно досељених породица 553														
Број чланова породице														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11-12	13-15	19	24
Број	10	20	47	68	70	79	89	62	41	28	25	12	1	1
%	1,80	3,60	8,50	12,20	12,55	14,10	16,90	11,20	7,66	5,05	4,52	2,16	0,01	0,01

Из података на предњој табели види се да највећи удео у укупном броју досељених колонистичких породица има седмочлана породица (16,90%) и за њом одмах шесточлана породица (14,10%); затим, удео петочлане породице у укупном броју досељених породица износи 12,55%, али релативно висок удео имају породице и са осам и девет чланова (11,20% и 7,66%); категорије породица са 10 чланова, са бројем чланова од 11 и 12, као и са 13 до 15 чланова имају приближно једнак удео колико и категорије двочланих и трочланих породица. Иако је то изузетна појава, карактеристично је присуство и две велике породице, са 19 и са 24 члана. Домаћинства са по једним чланом минимално су заступљена (1,80%).

Породице црногорских колониста у време њиховог досељења имају у погледу сродничког и генерацијског састава различите карактеристике. Многе породице са 7—8 чланова, па и оне са 10 чланова имају у свом саставу само родитеље (или једног родитеља) и децу, тј. две генерације, што уједно казује да су бројне породице са петоро-шесторо, у екстремним случајевима и са деветоро-десеторо деце; али неке такве вишечлане породице имају у свом саставу ожењену браћу и њихову децу, а трогенерацијске су кад састав породице чине ожењена браћа и њихова деца, неожењена браћа и сестре и њихови родитељи, један или оба. Бројне су непотпуне породице у чијем су саставу обично мајке, ратне удовице, са бројном децом, или чак сама деца у млађем добу, без оба родитеља, деца изгинулих бораца и жртава фашистичког терора („сирочад" ратна, како је наведено у Закону о аграрној реформи и колонизацији).

Величину породице колониста из Босанске крајине као и осталих колониста приказују подаци на следећој табели:

Укупно досељених породица 78

	Број чланова породице											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	15
Број	—	3	3	10	16	16	10	4	11	1	3	1
%	—	3,80	3,80	12,80	20,50	20,50	12,80	5,10	14,10	0,30	3,80	0,30

Подаци предње табеле показују да породице и других колониста у погледу величине према броју чланова карактерише бројност вишечлане породице. Највећи удео у укупном броју досељених колонистичких породица ове категорије имају петочлане и шесточлане породице (по 20,50%), затим је деветочлана породица заступљена са око 14%, седмочлана са 12,80%, али исти удео има и четворочлана породица (12,80%). Највеће породице су са 11 чланова (удео 3,80%), једна је породица са 15 чланова; мале, двочлане и трочлане породице учествују у укупном броју досељених колониста ове категорије са око 7% заједно.

4. Додељивање непокретних и покретних добара колонистима; ограничења својине на додељеним добрима

На основу чл. 19 Закона о аграрној реформи и колонизацији, којим се одређује величина земљишта на 8 до 12 кј (катастарско јутро) за једну породицу бораца колониста, у Уредби о спровођењу насељавања бораца у Војводини појашњени су принципи по којима се диференцира величина земљишта које ће се додељивати борцима-колонистима у распону од 8 до 12 кј, као што се ту одређује и шта све колониста добија уз земљу. Чл. 1 Уредбе гласи:

„За насељавање ће се свакој породици доделити 8 к.ј. обрадиве земље са зградом за становање и помоћним пољопривредним зградама с тиме, да се почев од петог члана породици додељује још по пола к.ј. на сваког члана и да укупно додељена површина земљишта не може бити већа од 12 к.ј.

Народним херојима, породицама изгинулих народних хероја, официрима ЈА који су по занимању земљорадници као и породицама (кућним задругама) које броје више од 12 чланова, додељиваће се до 30% више земље него што би им припало по предњем ставу."

Уредбом се одређује да се земља додељује у више честица (у различитим потесима, највише честица у ратарском потесу) (чл. 2) као и то да величина окућнице може износити до једне четвртине додељеног земљишта, но с тим да по правилу не буде мања од једног ни већа од два катастарска јутра. Окућница се даје уз кућу, или ако то није могуће, у непосредној близини (чл. 4 Уредбе).

Напред приказана структура породице колониста према броју чланова показује висок удео породица са више од 4 члана. Код црногорске породице он износи 73,80%, а код породице осталих колониста, пореклом највећим делом из Босанске крајине, износи 79,48%; такође су заступљене и породице са више од 12 чланова, на које се примењује увећање додељеног земљишта до 30% него што би им припало по ставу 1 чл, 1 Уредбе. Напомињемо такође да су у Бачком Добром Пољу насељене и породице народних хероја, као и то да су бројне породице колониста у време досељења имале чланове који су били официри Југословенске армије[19]).

У светлу одредаба поменуте Уредбе о насељавању бораца у Војводини, наведени подаци о породицама бораца-колониста указују на то да је у Бачком Добром Пољу највећи део додељене земље колонистичким породицама био већи од 8 катастарских јутара.

Колонисти су уз додељено земљиште добили и покретна добра, пре свега справе и алатке за обраду земље, затим по које грло стоке; затекли су такође у кућама и помоћним зградама хране, људске и сточне и, најзад, и покућство[20]). Укратко, не спомињући овде питање непосредног прилагођавања тој новој животној средини досељеника, природној и друшт-

19) У књизи пописа домаћинстава означене су породице које су имале чланове официре ЈА и борце ЈА.

20) Стварима из затеченог покућства служили су се углавном до 1956, а онда почели да их замењују новим.

веној, услови у погледу њихове материјалне снабдевености су били такви да се могло одмах по досељавању прионути на рад, на производњу, уређење насеља. И тако је и било. Организована је колективна пољопривредна производња пре свега, јер су борци колонисти додељену им земљу укључили у сељачке радне задруге, при чему је тада, у првим годинама по досељењу, дошла до изражаја хомогеност у оквиру посебних етничких заједница. Црногорци као најбројнији основали су својих неколико сељачких радних задруга, а Крајишници, Босанци, своју сељачку радну задругу. Такође је на окућницама отпочела и индивидуална производња за потребе сваке поједине породице.

У Уредби о спровођењу насељавања бораца разрађен је члан 24 Закона о аграрној реформи и колонизацији у погледу ограничења на својини земље и зграде које насељеник добија, па члан 10, став 1 Уредбе гласи: „Рачунајући од дана уписа забране права својине на добијеној земљи па за двадесет година насељеник не може ту земљу разделити, продати, у закуп дати, заложити, даровати или разменити, ни у целини ни делимично." И даље: „У року од двадесет година насељеник се не сме са дате му земље одселити, нити је тако напустити да престане с њом управљати и обрађивати је" (ст. 2 чл. 1).

У току јануара 1948. године колонисти су добили решења (у свакодневном разговору и данас се за њих чује назив „тапија") које је издала Комисија за аграрну реформу и колонизацију при влади ФНРЈ о додељеној непокретној имовини колонистима борцима ослободилачког рата и осталима. Решења гласе на носиоца колонизације уз навођење свих чланова породице (домаћинства) као сувласника додељене имовине, и уз навођење која је количина земљишта унета у сељачку радну задругу и у коју задругу. Најзад, решење садржи и налог суда да се уписи забрана деобе, отуђења, закупа, залога, дарования, размене земљишта у целини или делимично, у времену од 20 година[21]).

5. **Враћање колониста у матичне крајеве**

У Бачком Добром Пољу је период колонизације од 1945. до 1948. године[22]) — као што је уосталом био случај и у другим местима Војводине која су примала досељенике колонисте — био уједно и период знатних инверсних кретања становништва, тј. период напуштања колонизације и враћања у матични крај, с тим што су се инверсна кретања наставила још једну до две године после 1948.

Према резултатима теренских истраживања, на основу података књиге пописа домаћинстава у Бачком Добром Пољу почетком 1946. годи-

21) Десетак година пре тога рока од 20 година био је дозвољен пренос имовине на члана породице, што је за поједине породице било важно да би остварile право на дечји додатак, с обзиром на већи број деце и њихово школовање.

22) Године 1948. донето је решење о укидању Главне комисије за насељавање бораца у Војводини.

не и усмених обавештења о свакој колонистичкој породици уведеној у тај списак[23]), установили смо поименичан преглед породица колониста повратника у матични крај, односно установили смо број колонистичких породица које су се вратиле у земљу матицу. Установили смо такође да је било случајева, осим враћања комплетних породица у саставу у каквом су и дошле, да су се неке породице подвајале, па се један део чланова породице вратио у Црну Гору, док је други део остајао у Бачком Добром Пољу. Због те околности број породица колониста повратника је приближно тачан, тј. у око десетак случајева повратника, један део породице је остао у Бачком Добром Пољу. Са етнолошког гледишта и сама појава таквог подвајања породица је индикативна.

Враћање црногорских колониста у матични крај

Матични крај	Број породица колониста		
	Укупно досељено	Остали у Бачком Добром Пољу	Вратили се у матични крај
Планина пивска	156	104	52
Жупа пивска	115	84	31
Језера	90	58	32
Дробњак	103	59	44
Ускоци	65	34	31
Шаранци	24	13	11
Укупно	553	352	201

Из предње табеле видимо да број породица црногорских колониста који су се вратили у матични крој, како је установљено напред изнетом методом, износи око 36% укупног броја породица црногорских колониста које су се доселиле у Бачко Добро Поље у току 1945. и 1946. године, односно да је у Бачком Добром Пољу остало у време колонизације и у првим годинама по досељењу 63,65% досељених црногорских колониста.

Што се тиче плански организоване групе колониста из Босанске крајине који су, како је напред изнето, дошли у Бачко Добро Поље 1947. године, од 32 породице колико их је дошло, само неколико их се вратило, па је у Бачком Добром Пољу остало 28 породица колониста из те групе.

Враћање у матични крај колониста других категорија, о којима је напред било речи, није карактеристично, јер су то били тзв. аутоколонисти који су најпре изабрали Бачко Добро Поље да се у њему населе, па тек онда тражили да им се додели земља по Закону о аграрној реформи и колонизацији. Исто важи и за оне колонисте који су тражили „замену колонизације", тј. најпре добили решење о колонизацији у неком другом

23) О колонистичким породицама које су дошле у Бачко Добро Поље 1946. и 1947. године подаци су прикупљени само из усмених обавештења.

месту Војводине, а потом тражили одобрење да то место напусте и населе се у Бачком Добром Пољу где су им „рођаци" насељени (што указује на традиционалну појаву уписања сродника или земљака у истом месту).

Као главне разлоге за повратак у земљу матицу обавештачи су нам наводили тешко привикавање на климу и на врсту и начин рада на земљи у Бачкој. При том се посебно наглашава да никакву улогу у одлучивању на повратак у стари крај нису имали међусобни сукоби, којих је такође било у оно време, што је и разумљиво кад се има на уму да је у релативно кратком времену требало велику масу људи сместити у куће, односно станове различите величине и квалитета, и да је било скоро немогуће да сви подједнако буду задовољни. Али је разумљиво и то што се сада, после више деценија од тих догађаја, нерадо ма шта и спомиње о тим сукобима па и о другим тешкоћама. Напротив, помиње се да се, уза све тегобе и невоље, радило сложно и певајући.

Подаци које смо извели о броју колонистичких породица које су се вратиле у матичне крајеве не слажу се са подацима које садржи „Списак породица које су се вратиле у стари крај"[24]). У том списку поименично је наведено 99 породица црногорских повратника. Иако непотпун, овај списак показује приближно динамику враћања у матичне крајеве као и то да је враћање у стари крај, особито у 1947. години ишло у таласима, окупљајући веће скупине породица повратника који скоро у исто време напуштају Бачко Добро Поље. На пример, 1947. године вратило се најпре 28. марта 14 породица; у току априла још 33 породице, а до краја исте године још 11 породица. Укупно се у току 1947. године, према подацима поменутог списка, вратило 58 породица црногорских колониста. У току 1948. године вратила се још 21 породица, у 1949. години — 15 породица, а у току 1950 — 5 породица.

6. Нека општа запажања о колонизацији Бачког Доброг Поља

Колонизацију Бачког Доброг Поља као део великог друштвеног планског подухвата насељавања Војводине од првих месеци по ослобођењу Југославије од фашистичких завојевача, разматрали смо овде као вешеструки динамични процес. При том смо обухватили само период у коме је реализована сама колонизација као планско, организовано насељавање Бачког Доброг Поља, у складу са законским и другим прописима донетим августа и септембра месеца 1945. године. Тај период насељавања бораца и колониста других категорија на конфискованом земљишту Бачког Доброг Поља одликује се бурним механичким кретањима становништва која овом насељу — као уосталом и многим другим насељима Војводине —

24) Списак повратника у матични крај је без датума, и чува се у Месној канцеларији Бачко Добро Поље. За неке године уведен је и број чланова породица повратника, за неке није, стога и не узимам у обзир број лица која су се вратила у земљу матицу.

дају карактер *имиграционог подручја.* Али у том истом периоду Бачко Добро Поље је и насеље у коме су настањене привремено на стотине породица, па је оно и *транзитно подручје.* Најзад, у исто време дешавају се и *инверсна кретања* колониста, враћање у матични крај, што је појава, како је познато из историје колонизација на нашем тлу, која прати сваку колонизацију. Та су инверсна кретања у првим таласима обично најјача, да би се постепено смиривала и, најзад, престала. Према томе, тај први период насељавања Бачког Доброг Поља праћеног истовремено и одсељавањем оног дела досељеника који се нису могли привићи новој средини — представља уједно и период стабилизације новонасељеног становништва на тлу Бачке. На крају тога периода већи део колониста усталио се у новом завичају, прихватио ново поднебље, нову етничку и друштвену средину, престају инверсна кретања у земљу матицу. Настаје једна нова етапа коју карактерише следеће: смирење механичких кретања становника, али и интензивирање процеса прилагођавања чији ће се резултати у каснијим етапама огледати у постепеним променама друштвеног, демографског, културног, етнографског карактера. Поменимо само неке од појава: велике породице отпочињу да се деле; школовање деце се интензивира; смањује се број неписмених одраслих становника; мењају се социо-професионална обележја становништва — некадашњи претежно сточари постају земљорадници, привикавају се механизацији у пољопривреди; становници различитог етничког порекла постепено се отварају у међусобним односима у погледу склапања бракова и остваривања пријатељских веза.

Бачко Добро Поље, некадашње немачко село, од 1945. године село колонизованих Црногораца и Срба Крајишника, биће године 1971. означено као *насеље мешовитог типа* у погледу социо-економских обележја, а доживљава и друге преображаје и промене, друштвене и етничке, о чему ће још бити речи у другим одељцима ове монографије.

Др Обрен Благојевић

ГЛАВА ТРЕЋА

СТАРИ ЗАВИЧАЈИ

Од око 630 колонизованих домаћинстава која су се, након повратка извјесног броја колониста у своје раније крајеве, дефинитивно задржала у Бачком Добром Пољу око 550 њих дошло је из подручја планине Дурмитора, у Црној Гори, око 35 њих из Босанске крајине (највише из околине Приједора и Санског Моста), а остатак из разних других крајева. Према томе, главнину колониста чинили су Црногорци — Дурмиторци, а међу осталима су једина изразитија група Босанци — Крајишници, па ће овдје бити ријечи само о њиховим ранијим стаништима односно начину живота у њима.

I ДУРМИТОР

1. Природни услови

Дурмитор је највиша планина у Црној Гори, а и једна од највиших у цијелој Југославији. Његов врх, Бирова пећина, има надморску висину од 2.522 метра. Пространо подручје овог планинског цина заузима сјеверозападни дио СР Црне Горе. На сјевероистоку је ограничено бистром, снажном и брзом ријеком Таром, све до њеног састава са исто таквом ријеком Пивом, на Шћепан-пољу. Западну границу чини му низ високих планина Волујачко-Биочке масе и Голија, између којих се ка Гацку пробија гранична висораван Равно, преко које су много пута у историји и турске и швапске војске покушавале да покоре увијек бунтовна дурмиторска племена. Од никшићког подручја, на југу, одваја га шумовити Војник и голо Крново, чији су високи снежни намети и мећава одвајкада представљали животну опасност за зимски саобраћај са градом Никшићем. Јужну и југозападну границу дурмиторског подручја, која га одваја од Мораче и Колашина чине планине: Лола, Јаворје и пространа Синјајевина, са својим чувеним пашњацима, љети, али и са огромним и непрегледним дебелим снежним покривачем, зими, контраст који је дошао до изражаја и у оној дивној народној пјесми:

„О планино, мој' планино,
О пространа Синјајвино,
По теби су преко зиме
Равна брда и долине.
Све од леда и снијега,
Нигдје крша ни бријега.
А кад младо љето стигне,
Па са тебе снијег дигне,
Тад зајечи сва планина
Од младога чобанина".

Цијело ово подручје захвата простор од око двије хиљаде км² и представља једну природну цјелину, са самим врховима планине Дурмитора у средини, врховима од којих се на све стране, мање или више стрмо и у најразличитијим облицима, спуштају његове падине, огранци и обронци. Одмах да кажемо да су сами ти планински врхови уједно и једини центар овог пространог ареала, јер дурмиторско подручје никад у историји није имало неко веће и централно људско насеље, какву варош или бар већу паланку којој би подручје као цјелина гравитирало, као што је то, по правилу, случај са другим просторним цјелинама. А ипак, и без тога, ово је подручје одувијек било не само природна већ и људска цјелина, имало своју заједничку историјску судбину, једнак начин живота, иста занимања, обичаје и особине.

Но, вратимо се природи! Најстрмије стране Дурмитора су оне које падају према сјеверу, спуштајући се окомито у пространу висораван *Језера*, у чијем је једном углу, у наручју саме горостасне планине, туристима данас тако позната варошица Жабљак, поред исто тако познатог, једног од најљепших у цијелој Југославији, двооког Црног језера. Даље ка Тари и Синјајевини простиру се шумовити *Шаранци*, предио и племе који су од херцеговачког устанка до балканског рата били на самој граници Црне Горе према Турској. Ка југоистоку дурмиторске стране се спуштају у пространу валу *Дробњака*, изразито испресијецану многим дубоким рјечним кањонима, али, изузев страна самих околних планина: Војника и Семоља, прилично голу, без шуме. Од Дробњака даље, ка Синјајевини, Лоли и Морачи, настављају се *Ускоци*, чији већ сами назив казује не само поријекло његовог становништва већ, увелико, и природу тла на коме оно живи: тик уз бокове шумовитих граничних планина и горњи ток брзе, бистре Тушине. Сјеверозападни и западни дио дурмиторског подручја, готово половину читаве његове површине, заузима предио и племе *Пива*, ријекама Комарницом и Пивом а сада и Пивским језером пресјечена на два, приближно једнака дијела: Планину пивску, на десним, и Жупу пивску, на лијевим обалама. Она прва захвата простране и прилично голе падине Дурмитора на овој страни, заједно са висоравни Црквице, а она друга, нижа и повећа, питомија и шумовитија, пружа се од Војника, на југоистоку до Маглића и Волујака, на сјеверозападу.

Тако су тих пет ранијих црногорских племена, војнички сврстаних у исто толико баталиона, али у шест капетанија у Црној Гори односно шест општина у предратној Југославији, као какав вијенац око високог Дурмитора, вјековима настањивала његове падине на свакој страни. Садашње црногорско становништво Бачког Доброг Поља дошло је, иако у неједнаком броју и неједнакој сразмјери, из свих тих дјелова дурмиторског подручја[1]).

Поред свог основног, планинског, карактера у цјелини, ово се подручје одликује и прилично великом разноликошћу свога рељефа. Најизразитија је, при том, огромна висинска разлика између најниже и нај-

[1]) Према подацима из времена колонизације, дефинитивно је досељено из:
Планине пивске — 104 домаћинства; Језера — — — 58 домаћинстава;
Жупе пивске — — 84 „ Ускока — — 34 „
Дробњака — — 59 „ Шаранаца — — 13 „

више надморске висине: најнижа, она на саставку Пиве и Таре, код Шћепан-поља, има надморску висину од неких 450 метара, а највиша, врх Дурмитора, 2.522 метра. Оно што при том ову разлику чини још изразитијом јесте околност да хоризонтална раздаљина међу њима износи једва један километар. Може се мислити какве окомите стрмине морају бити на тако малој раздаљини уз тако велику висинску разлику! Па ипак дурмиторско подручје није лишено чак ни врло пространих заравни, као што су, нарочито, тако рећи читава Језера, или Црквичко поље, на Планини пивској, или, најзад, и нешто мање пространа Брезна, у Жупи пивској. Мањих пак пољица и заравни има, овдје-ондје, по читавом терену.

Четинарска шума поврх Пивиног кањона

При свему томе, највећи дио рељефа заузимају блаже или стрмије падине Дурмитора и других планина око његовог подручја. Оне се појављују у најразноврснијим природним облицима: многобројним и наизмјеничним брдима и долинама, узвишицама и увалама, странама и влакама, поглединама и пријеворима. Већ и само богатство назива разних карактеристичних облика земљишта овдје је такво да му, вјероватно, мало гдје има равнога!

Не мање изразиту карактеристику рељефа овог подручја чини то што је велик дио његов испресијецан веома дубоким рјечним кањонима: Буковице, са њеним притокама, Комарнице, Пиве и Врбнице, а такође и кањонима негдашњих глечера и пресахлих вода, као што су: Сушица, Суводо у Жупи или његов имењак на Планини пивској и други. По тим ка-

њонима нарочито су карактеристични Дробњак и Жупа пивска, али у њима не оскудијевају ни Ускоци или Планина пивска, док су Језера и Шаранци, ваљда у накнаду за то што им је од њихових продора поштеђена унутрашњост племена, великом дужином управо ограничени веома дубоким, дивним и стрмим кањоном плаховите Таре. Мање-више сви ови кањони имају усјеке чија се висина креће око шест до осам стотина метара, док хоризонтална раздаљина између врхова њихових страна износи једва око једног километра, а понегдје и још мање. Довољно је рећи да су дурмиторски сељаци један другога дозивали и разговарали се стојећи један с једне други с друге стране кањона, док је далеко негдје у дубини хучала већ невидљива плаха Комарница или која друга ријека. При том су кањони или голи, са наизмјеничним монолитним стијенама и точилима, или обрасли ниском шумом.

Најзад, трећи крупан дио рељефа захватају сами планински висови Дурмитора (Шљеме, Савин Кук, Соје, Пруташ, Шарени Пасови, Планиница, Међед, поред низа других) и подручју окренуте стране граничних планина: Маглића, Волујака, Биоча, Власуље, Голије, Војника, Крнова, Јаворја, Лоле, Синјајевине и других. По правилу голи и кршевити, од насеља удаљени, па чик и чобанима недоступни, високи и преко 1.500 до 2.500 метара, и као такви зими под маглом и снијегом, а и љети изложени вјетровима и свакојаким непогодама — ови висови ни за саме Дурмиторце нијесу представљали ни привредни нити икакав други интерес. Походили су их само ловци у потрази за хитрим дивокозама и туристи, жељни да се нагледају чуда дивље природе, али, гле, и фашистичке хорде прошлог рата у потрази за партизанима! Међу тим висовима простиру се дубоке увале разних облика и величина, у којима су се некад напасала многа стада оваца и говеди: Добри до, Тодоров до, Млијечни долови, Каблени долови и низ других, на Дурмитору, или Урдени доли, Царев до и низ других, на Волујачко-Биочком масиву.

Једва је потребно и казати да је међу тим трима основним врстама дурмиторског рељефа неупоредиво највећи, па готово и искључиво, привредни значај за његово становништво имао широки појас изнад рјечних кањона, на једној страни, и самих планинских висова, на другој. Ово зато што су рјечне долине кањонског типа, са ријетким проширењима, у облику малих лука или благих страна, па су пружале врло ограничене могућности за настањивање и обдјелавање, а о томе на самим планинским висовима није, наравно, могло бити ни говора.

У цјелини узевши, ово је подручје шумом било чак и врло богато. Шумског терена је на њему чак око 40 хиљада хектара, што чини око једне петине читаве територије, од чега је очуваних шума нешто испод половине те површине. Шаранске шуме, оне на Ивици, Семољу, Војнику, Голији, Кручици, Сушици и низ других шумских комплекса били су надалеко познати. Многе од ових шума постале су, између два свјетска рата, плијен капиталистичких експлоататора, у виду разних безимених „Омбла", „Варда", „Зета" или и именованих Шајаковића, Јовичића, Калоша, Кундација и других, који су их исто тако немилосрдно рушили као што су бездушно експлоатисали свежу а неуку радну снагу сиромашних дурмиторских сељака. Иако су наведени и остали шумски комплекси растурени

овдје-ондје готово по цијелом овом подручју, то ипак никако не значи да је оно и у свим својим дјеловима шумовито. Има, напротив, читавих крајева који су готово без шуме или само са ријетким шумарцима и изолованим групицама дрвећа. Осим тога што су голи, тако рећи по самој природи тла, сами висови свих планина и што су без шуме и велики дјелови рјечних страна, без њих су и готово цијеле простране громаде самог Дурмитора и Сињајевине. Што се тиче оног дијела подручја који је захваћен самим насељима односно њиховим пољопривредним површинама, разлике у овоме између једног и другог краја, једног и другог села, па и засеока, веома су велике. Од већих цјелина шумом оскудијевају нарочито Дробњак и Планина пивска, мада и тамо има села шумом сасвим богатих. Најмање су у шуми оскудијевала насеља у Шаранцима и у Жупи пивској. При свему томе, може се чак и уопштено рећи да је овај, пољопривредни, дио рељефа дурмиторског подручја, без обзира на мању или већу удаљеност значајнијих шумских комплекса, и сам, мање или више покривен шумарцима или бар мањим групицама лиснатих стабала и да су сасвим ријетка насеља по чијим њивама и ливадама нијесу, бар овдје-ондје и поријетко, разасута стабла букве или цера, јавора или јасена.

Кад је већ о врстама дрвећа ријеч, кажимо да су шуме дурмиторског подручја и листопадне и четинарске, па чак понекад и измијешане, али да је оних првих далеко више. Измијешане понекад зато што по правилу оне прве захватају доње, ниже а оне друге горње, више појасеве, који се понегдје, чак и љети, већ издалека, по боји, јасно разликују. Врстама дрвећа краја нема. Не знаш да ли је више врста оног четинарског или оног листопадног. Јеле, смреке и бора је, ваљда, међу оним првим понајвише, али су ту и разне врсте самог бора, па онда тиса и друге. Ипак је листопадно дрвеће разноврсније: букве је, свакако, понајвише; зар се и низ села и ријека, а да и не помињемо уже локалитете, по њој не зову: Буковац, Горња Буковица, Доња Буковица односно ријеке: Буковица, Буковик. Но, ту су букви за петама и: храст (рањ), цер, јасен (обични и лучкојасен), граб, бреза, ива, јасика, да и не говоримо о нижем дрвећу и шипражју: лијески, дријену, зовини, мукињи, мећетки и бескрајном броју других, које с јесени или с прољећа тако зашарени брегове Тушине, Врбнице или Комарнице.

Не треба да будемо неправични ни према другим ријекама Дурмитора! Иако различне по дужини пута и количини воде коју собом носе, ипак су све оне једнако чисте и бистре, једнако брзе и хладне, па једнако и рибом богате. Поменимо зато бар оне познатије међу њима!

Исто онако како је ово, дурмиторско подручје, иако састављено од низа засебних, умногоме самосталних дјелова, ипак и као такво једна изразита цјелина, тако и његове текуће воде, иако свака под својим именом и протичући кроз свој крај, ипак на концу већ на овом терену сачине један јединствени водоток. Ако се, наиме, не узме у обзир ријека Тара са својим Љутовцем, која и тече само границом подручја а не кроз само подручје, онда се све дурмиторске ријеке, непосредно или посредно, сливају у ријеку Пиву, и даље, заједно са Таром, у Дрину. При том основни водоток Буковица—Комарница—Пива прави готово потпун круг око Дурмитора. Буковица, наиме, извире у Језерима, испод планине Раниса-

ве и најприје тече у правцу сјеверозапад-југоисток. Затим, између планина Ивице и Синјајевине, скреће на југ и југозапад, све до ушћа у Комарницу, која, испод планине Војника, а између старих племена Пиве и Дробњака, тече у правцу сјеверозапада. Комарница се на мјесту гдје је садашње Пивско језеро, спајала са сада под језером потпуно ишчезлом, кратком али водом врло богатом ријеком Синьцем и с њиме чинила Пиву. Ова, у дужини од 33 км., кроз садашње језеро, тече даље право на сјевер, дакле готово сасвим супротно горњем току Буковице, да би, на Шћепан-пољу, заједно с Таром саставила хучну Дрину.

Село Питомине, код Жабљака

Овај основни водоток има веома стрми пад, јер је извор Буковице на надморској висини од око 1.400 метара, а уток Пиве у Дрину на висини од испод 450 метара. У њега се са обје стране и читавом дужином сливају све многобројне ријеке, рјечице и потоци дурмиторског подручја. У Буковицу се, поред петнаестак потока, улијевају, с десне стране, Шавник, а са лијеве Тушина и Бијела. Код саме варошице Шавник, тога већ од прије 120 година управног центра племена Дробњака, ове воде сачињавају један ријетко интересантан сплет, крај кога у једној, са свих страна стрмој дубодолини и лежи Шавник. Код Заврха Буковица губи своје име и даље тече као Комарница, иако би правичније било казати обратно, јер је Буковица водом богатија него Комарница у коју утиче. Текући свом својом дужином кроз веома уске кањоне и примајући само мање потоке,

Комарница се сад слијева у Пивско језеро, у које се сад улијевају и раније притоке ријеке Пиве, Врбница и Мратињска ријека. Поред уских клисура, веома стрмих падова и зато брзих токова, све се дурмиторске ријеке одликују чистом, бистром и веома хладном водом, коју можеш пити гдје год јој приђеш, без бојазни од нечистоће, али у којој се не можеш купати ни о жарком Илиндану, јер би и тада од хладноће воде намах помодрио. Сад се међутим и то промијенило, јер је ново Пивско језеро за купање веома погодно.

Но, ријеке нијесу једине воде Пиве и Дробњака. Поред мноштва врела и извора тик уза саме рјечне обале, негдје испод крша или грма, па понекад и невидљивих, има тамо доста села, нарочито у Жупи пивској, веома богатих у мањим потоцима и поточићима, изданцима и чесмама. Али ми нијесмо мислили на те мале већ на велике воде, какве су многобројна дурмиторска језера. Већ и читава Језера, видјели смо, названа су по њима. И одиста, језера тамо има највише, али не само тамо. Најпознатије је од њих Црно језеро, под самом сјеверном громадом Дурмитора, крај Жабљака. Дводјелно, бистро, опасано густом четинарском шумом, оно је и име добило по томе што се црни у њеној густој хладовини, у загрљају Међеда. Ту су затим: Рибље, Вражје, Модро, Срабље, Валовито, Змиње, Пошћенска и још других језера, од којих свако има своје посебне карактеристике: не само по величини и дубини већ и по боји воде и мноштву легенди везаних за њих. Међу самим врховима Дурмитора, у дубокој вали, леже два глечерска Шкрчка језера, Велико и Мало, са којих су се, не тако давно, напајала крда од по неколико стотина оваца, а сад једва да им у току године приђе ма и један живи створ, осим какве дивљачи. С пивске стране Дурмитора је и Сушичко језеро, у долини негдашњег великог глечера, а касније само повремене ријеке Сушице, која се, једина од дурмиторских вода, улијевала у Тару. На западним, шумовитим планинама Пиве налазе се два мања Стабанска језера, изнад самог истоименог села, и повеће Волујачко или Трновачко језеро, између планина Волујака, Маглића, Власуље, Биоча и још једног Дурмитора, на овој страни.

Дурмиторско подручје се у климатском погледу одликује дугим и сњеговитим зимама и не тако дугим али жарким љетима, између којих су краћа прелазна доба, прољеће и јесн, карактеристични по обилним кишама. При том, међутим, с обзиром на велике висинске разлике и разлике у конфигурацији терена, и клима од једног до другог предјела знатно варира. Тако се средња годишња температура у рјечним долинама креће између 6^0 и 10^0 Ц., она на површима, гдје су, по правилу, насеља, између 2^0 и 6^0 Ц., а она на високим планинским гребенима између —6^0 и +2^0 Ц. Ове температурне разлике нарочито су велике љети, кад се у долинама дању ваздух јако загријева, а ноћу у њих пада тежи, хладнији ваздух са површи, тако да се разлика између дневне и ноћне температуре креће и до 18^0 Ц. То изазива и познати хладан вјетар, ноћник. Но, главни су вјетрови на овом подручју: оштри и суви сјевер, који долази уз долину Дрине, и благи, влажни југ, који долази уз долину Мораче. Први дува и љети и зими, кад доноси замрзавање снијега, а други обично с јесени и с прољећа, кад доноси обилне кише и доприноси отапању снијега. Љети су ки-

ше обично ријетке, а сушна љета, кад киша мјесецима ниједном не падне и кад, зато, сасвим пропадну и трава и усјеви, прилично честа. Но, и ту има разлике: кише су обилније у шумовитим предјелима, па су они и суши мање изложени.

Најизразитија климатска карактеристика овог подручја несумњиво је дуга, сњежна зима. На планинским висовима снијег почне падати већ крајем октобра, у насељима, по површима, обично почетком новембра, а најпослије у долинама, гдје га је и најмање, па има зима кад се тамо снијег никако и не задржи. На површима, међутим, дебљина сњежног покривача раније је достизала и по два-три метра, нарочито у неким сњегопаднијим крајевима, каква су Језера или Шаранци, а на планинама је снијег бивао још и већи. Кажемо „раније" и „бивао", зато што су моћни таласи свакојаких новина, изгледа, захватили и климу, па је у садашње вријеме чак и снијега на Дурмитору мање а његове зиме краће и блаже.

Раније је зима, по правилу, собом доносила прекид сваког саобраћаја, не само са околним градовима: Никшићем, Пљевљима, Фочом и Гацком, већ и са другим, сусједним селима, и то у току од по неколико мјесеци. Тешко томе ко се у то вријеме затекао без млива у кући или без довољно пиће у стогу и стаји! То се, додуше, обазривом и мудром дурмиторском сељаку-домаћину тешко могло икад догодити, тешко га је икад ишта могло изненадити! Било је зима кад се и из куће у кућу, код најближих комшија, једва могло доћи и кад су се сама кућна врата ујутро с муком отварала због ноћу нападаног снијега, а и до оближњих појата са стоком се једва долазило претходно учепаном узаном пртином. Не само о каквом одласку на пазар, у Никшић или који други околни град већ ни о одласку у домаће варошице: Шавник, Жабљак, Боан или Горанско, па чак ни о одласку дјеце у школу, тада се није могло ни мислити. Саобраћај су спречавали веома високи сњежни намети, које је вјетар са ширих простора наносио у долинице и пристранке. Дурмиторски су се сељаци тада, не без разлога, радовали чак и оштром, хладном сјеверцу, који је доносио бар то добро што је смрзавао и површину сњежног покривача, стварајући површицу, по којој се не грежући могао кретати не само човјек већ, покаткад, и натоварен коњ. Истина, дијалектичко јединство добра и зла важило је и ту: сјеверац је, својом површицом, кретање и саобраћај с једне стране омогућавао, али их је, својим мразом и мећавом, с друге стране онемогућавао. Изразито изложено сњежним наметима, мразу и мећави, па зато и веома опасно за зимски саобраћај, било је на овом подручју Крново, на путу из Дробњака за Никшић, али и Јаворак, испод Војника, на путу из Пиве за Никшић, и Равно, на путу за Гацко. Па и за саму Ивицу на путу између Шавника и Жабљака, говорило се: кад би била колико је Крново нико је не би могао прећи. Не један мрамор и сад нам нијемо говори о на тим вјетрометинама смрзнутим и мећавом затрпаним дробњачким и шавским сељацима, који су, у тешкој борби са суровом природом за одржање себе и фамилије, вјековима и на тај начин губили своје животе.

Разумије се да су биљни и животињски свијет и на овом подручју резултат утицаја свих наведених фактора: структуре његовог тла, карактера рељефа, висинских разлика, температуре ваздуха, хидролошких при-

лика, па, наравно, и дјеловања самог човјека. Зато је и флора веома различита, према томе који је од тих фактора имао пресудан утицај. Ипак се овдје, с обзиром на висинске и са њима повезане топлотне разлике, прилично јасно, иако врло уопштено, могу разликовати оне три зоне: рјечне долине, сама пространа површ са својим селима и планински гребени. Уколико нијесу покривене точилима и стијенама, рјечне долине су, нарочито њихови нижи дјелови, покривене ниским листопадним дрвећем

Катун на Планини пивској

и свакојаким жбуњем, а они виши, поред ријетке и повисоке траве, власуље, још и покојим усамљеним или у мање растресите групице убокореним четинаром, особито бором, који, као и сами дурмиторски човјек, поносито и пркосно одолијева свим недаћама сурове природе, извлачећи себи храну, рекло би се из саме голе стијене, односно какве њене једва видљиве пукотине.

Сама пак површ, по правилу издубљена многобројним, већим и мањим доловима, долинама и долиницама, увалама, влакама и вртачама, и не мање богато и разнолико наборана многобројним превојима, брдима и брдашцима, обрасла је мање-више густом и разноврсном травом. Само су дна тих увала, њивице, покривене црвеницом или хумусом, по правилу засијана јечмом, ражју, овсом, кромпиром и другим усјевима, док је сва остала површ, њене стране и узвишице, под ливадама и пашњацима. Не-

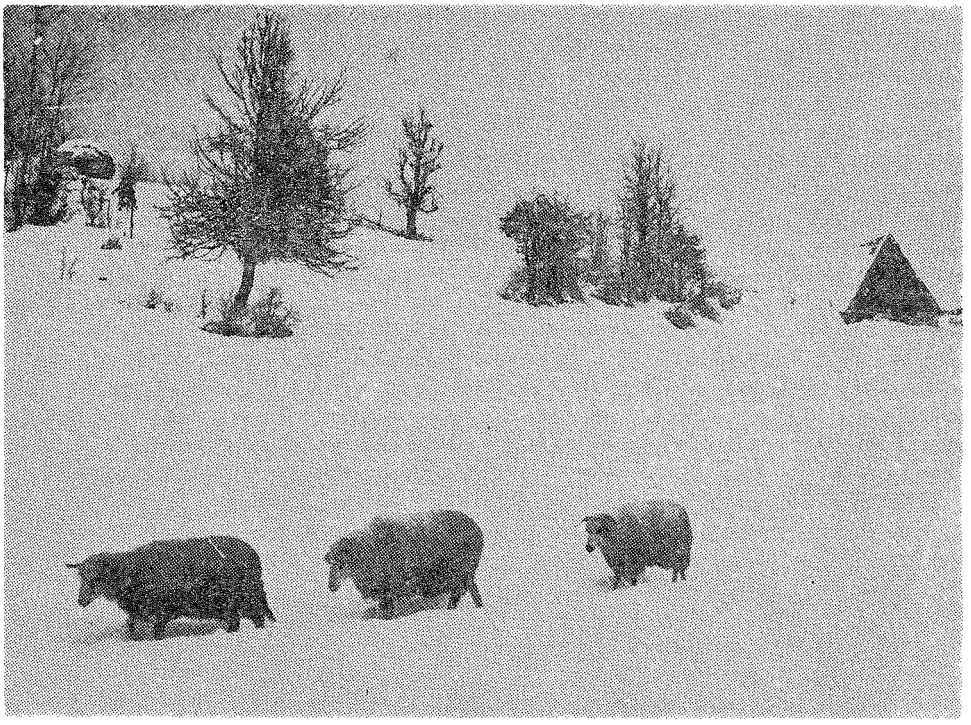
кад су, сасвим извјесно, и ту биле густе шуме, чији се остаци посвуда виде и данас. То је, наравно, најопштенија слика дурмиторске површи, која се, да поновимо, од једног до другог краја веома разликује: поред врло питомих, увијек свјежих и густом, високом травом обраслих ливада у неким селима и крајевима, има и подоста дивљих, сувих, само ситном травом обраслих и кречњаком који посвуда извирује протканих површина. Могло би се, међутим, казати да се и у већини дурмиторских села, узетих појединачно, налазе и наизмјенично смјењују обје те врсте: сама су села, по правилу, поред њива, испуњена и травним ливадама, док су даље површине сувље, посније и са мањом травом.

Треба ипак истаћи да посебан карактер, па и посебну драж имају равна Језера. Та дуга, релативно узана висораван, која се између Дурмитора и Таре, пружа од Тепаца до Ивице, као што је зими недогледно и равно сњежно море, тако с прољећа и преко љета представља невиђен призор непрегледне зелене, густом травом и свакојаким цвјетним шаренилом обрасле, свјеже ливаде. Додајте томе сјај планинског сунца, на висини од око 1.400 метара, и невино чист планински ваздух, па ћете чак и тада слику дурмиторских Језера само приближно себи дочарати. Па ипак су она само најпространија, јединствена, огромна ливада Дурмитора, али далеко од тога да су и једина. Мање равно, истина, и мање пространо, али не и мање дивно и живописно је и Равно, гранични пивски крај према Гацку, док су Брезна и Црквице, иако и сами простране заравни, ипак сувље и биљним свијетом сиромашније.

Што се, најзад, тиче оне треће, највише зоне самих планинских гребена, она је, по правилу, кршевита и гола или обрасла тек кратком, штуром травом. Чак су и ниже падине Дурмитора с његове западне стране, изузев горњих дјелова Сушичине долине, углавном голе, без воде и шума, али пашњачке и мјестимично обрасле клеком. Нижи дјелови других планина, као и сјеверна страна Дурмитора, међутим, као што смо рекли, богати су и шумом и пашњацима.

Дурмиторска фауна је такође била врло богата и разноврсна. Кажемо „била" зато што је она временом, упоредо са ширењем насеља, изградњом путева и, нарочито, експлоатацијом шумских комплекса, једном ријечју паралелно и у вези са ширењем цивилизације, и сама сиромашила. Светозар Томић пише да је још не тако давно, крајем XIX вијека, само један, истина стоком најбогатији сељак из Дробњака, Гргур Вилотијевић, са Дужи, држао око хиљаду малих и великих оваца и коза. Ако је то чак и тада био риједак изузетак, ипак број домаћина који су држали по неколико стотина грла коза и оваца ни доцније, између два свјетска рата, није био тако мали, а већ по неколико десетина грла стоке држали су средњи сељаци одреда. Но, пошто је овдје ријеч само о фауни уопште, задовољимо се напоменом да су од ситне стоке дурмиторски сељаци раније и држали само овце и козе, а свиње никако, а и касније врло ријетко, по једно или два грла за клање. Слично томе су од крупне стоке држали само говеда и, наравно, у мањем броју, коње, а никако магарад, као у нижим крајевима Црне Горе, или од живине искључиво кокоши, а никако ћурке, гуске, патке. Све је то, наравно, било у вези са природним условима живота.

Насупрот малом броју домаћих врста, животињски свијет у дурмиторским шумама и планинама био је веома разноврстан. У њима се врло често могло наићи не само на зечеве, лисице или вукове већ и на вјеверице и кунице, срне и дивокозе, па не тако ријетко и на медвједе. Сви су ти дивљи створови данас тамо много рјеђи: разбјежали су се пред цивилизацијом и изгинули од ње. Крилати, птичји свијет ваљда се очувао најбоље, а и веома је шаролик: од орла крсташа и хитрог јастреба,

Зимски пејзаж испод Дурмитора

преко тетријеба и дивље кокошке, све до јаребице, препелице и мноштва других. Отпор цивилизацији дају и вајкадашњи нијеми становници дурмиторских ријека и језера — рибе. Ни њихових врста нема много, углавном пастрмка и липљен, али су зато ријеке њима биле веома богате. Сачувале су се и у садашњем Пивском језеру, али стручњаци као да намјеравају да га, због нечега, населе црвеном охридском пастрмком. Па нека! Замјена за негдашње витороге, вименасте козе кажу да је гушћа шума и шибље: замјена за слатку комарничку пастрмку нека бар буде опет нека пастрмка!

Читаво је дурмиторско подручје изразито сеоског карактера. Ни до времена кад су га његови тадашњи становници, садашњи колонисти у Бачком Добром Пољу, остављали због пресељења у ново мјесто живота, на том широком пространству није било ни иоле већег градског насеља.

У таква насеља се нијесу могли убројити ни ранији племенски а касније општински центри, Шавник, Жабљак или Горанско, а још мање су то могли Боан, у Ускоцима, Његовуђа, у Шаранцима, или Трса, на планини Пивској. У њима је, истина, било по неколико бољих, рекло би се градских кућа, по једна или двије сваштарске трговине, по који ковач или обућар, по која кафана, обавезна жандармеријска станица, сједиште општинске и пореске управе. То је заиста било све што је могло подсјећати на варош, јер се све остало становништво бавило пољопривредом и живјело сеоским и сељачким животом. Чак ни сам број становника у тим насељима не само што није био већи него је био и мањи од оног у обичним већим селима, иако су и сва она била са малим бројем становника.

Према томе су, у ствари, сва дурмиторска насеља, повећа или помања села и засеоци, изразито планинског карактера, па иако међусобно прилично различитог типа и, још више, различите старости. Кад говоримо о типу ових села, мислимо нарочито на њихову мању или већу разбијеност, јер не само што тамо нема ни говора о неком регулисању у облику улица него ни о онаквом ушторавању какво је, на примјер, у моравским или мачванским селима. Овдје се може говорити само о начину и степену разбијености кућа и, с тим у вези, о већој или мањој површини коју заузима неко насеље. У том погледу пак међу дурмиторским селима има и знатних разлика. Једна су сасвим разбијеног типа, тако да су им куће растурене по цијелом селу, без икаквог реда и прилично удаљене једна од друге. У другима су, напротив, куће мање или више близу једна другој, али и овдје без неког одређеног реда и поретка. У трећима су куће размјештене тако да чине по више група или крајева села, који се често зову по породицама односно братствима који у њима живе. Доста је, најзад, чест случај да се дурмиторско село дијели на „горње" и „доње" село, па се она тако и зову, било да су још остала као јединствено село, било да су се временом од њих формирала два. У таквим случајевима је обично доње село старије, збијеније и питомије, а оно горње млађе, разбијеније и кршевитије. Да се не би стекла погрешна слика, треба, можда, ипак рећи да растојање чак између међусобно најближих кућа и у најзбијенијем дурмиторском селу износи бар десетак метара, док су у селима разбијенијег типа куће једна од друге удаљене бар стотинак, па и више стотина метара. Ови типови села у најтјешњој су вези са конфигурацијом терена, али и са временом и разлогом настанка, братственичким саставом, па и разним специфичним факторима.

Садашња дурмиторска насеља су и по својој старости односно по времену настанка врло различита. Нека од њих постоје већ вјековима, нека су се пак развијала и оформљавала чак и пред очима наше генерације. Као опште правило могло би се узети то да су она прва настајала на погоднијим, заклонитијим мјестима, у благим удолинама, на пристранцима и на проширеним заравнима или, најзад, и на благим и равним странама рјечних долина, једном ријечју тамо гдје је клима била топлија, земљиште квалитетније, шума и вода ближе, дакле услови за живот бољи. И та су насеља, наравно, у почетку била мања, па су се током времена и усљед множења становништва и његове стоке и сама ширила и развија-

ла, а постепено су настајала и нова. Ова посљедња су се, по правилу, развила из првобитних катуна старих насеља, на вишим предјелима, ближе планинама. На та мјеста се најприје само љети издизало са стоком, ради испаше, затим су се од пашњака постепено стварале ливаде, косило се сијено, па се ту стока почела и зими држати. Поред првобитних љетњих колиба, почеле су се градити и стаје за стоку, док се и поједини одијељени чланови породичне задруге односно поједине инокосне фамилије ту нијесу почели и дефинитивно настањивати. Као што су у почетку од пашњака настајале ливаде, тако су сада од ових настајале њиве. У почетку се становало у стајама или колибама, док се не би изградила и кућа. Тако је постепено настајало сасвим ново насеље, чији су житељи још дуго одржавали и привредне и друге везе са матичним селом, тамо задржавали какву бољу њиву или и повише земље, док временом не би и то ликвидирали и у новом насељу организовали сав свој живот. Услови за њега на тим вишим мјестима били су, истина, нешто друкчији него у нижим, матичним селима: клима оштрија, снијег почиње падати прије а задржава се дуже, земља тања и мање погодна за њиве, али је зато пашњака и ливада више, ближи су, па су и услови за сточарство бољи. Отуда, и поред тога што је начин живота у свим дурмиторским селима у основи исти, ипак извјесна разлика у нагласку: код старијих, нижих, питомијих села, ратарство је било развијеније, код оних млађих, планини ближих, било је више стоке.

Овакав процес развитка карактеристичан је за читаво подручје Дурмитора. У свим његовим ранијим племенима било је старијих и млађих села. Нека се помињу чак и у средњовјековним документима, док се највећи број новијих насеља развио у посљедњим деценијама прошлога и првим деценијама овога вијека. Значајан фактор при том било је ослобођење од Турака, а у њему посебно то што су се, у вези са ишчезавањем турског пореза по огњишту и развитка новчане привреде, старе задруге почеле нагло раздвајати, а многи нови домови ницати. Но, и поред тога што се овај процес одвијао на свим странама Дурмитора, он је ипак до најјачег изражаја дошао у Дробњаку, односно Језерима, гдје је резултирао у стварање не само мноштва нових села и заселака већ и читавог једног пространог комплекса насеља, каква су Језера. И заиста, читава Језера, а то је у Црној Гори била капетанија а у старој Југославији општина, настала су на горе описани начин, одвајањем и постепеним настањивањем дробњачких и других породица, и то тек недавно, једва уназад сто година. Око половине прошлог вијека читава Језера представљала су само непрегледне ливаде, са по којом стајом овдје-ондје, а ниједном кућом. „До године 1863, кад су Турци истерани из Дробњака, од Горње Буковице до Јунча-дола, а то су сва равна Језера, није куће нигде било осим једне у Ковчици Карацића, једне на Пашиној води и једне негде у Крајима комарским. Биле су само стаје са зимским ватанима и колибама по крајевима“[2]). У вези са тим, истакнимо велику и тако карактеристичну висинску разлику између старих дробњачких и тих нових, језерских села, која у просјеку износи читавих 430 метара (1030, код дробњачких, према 1.460 метара, код језерских села).

[2]) Светозар Томић, *Дробњак*, стр. 456.

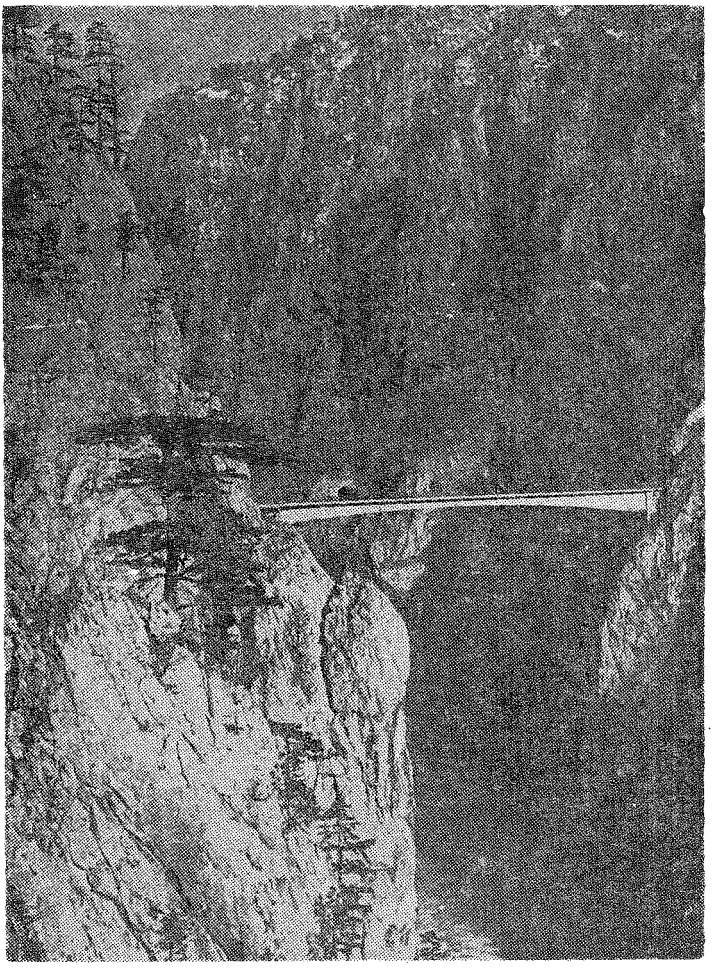
Паралелно с тиме је, наравно, растао и број насеља, како на дурмиторском подручју као цјелини тако и у свим његовим дјеловима. У Дробњаку, рачунајући ту, како се раније подразумијевало, не само данашњи Дробњак у ужем смислу, увалу или корито дробњачко, већ и Ускоке и Језера, било је, према неким подацима, 1851. године само 24 села са засеоцима, док их је на истом том простору, према попису од 50 година касније, 1901., већ било готово двоструко више, њих 40, иако је по том попису низ насеља која су у ствари већ била права села сматран засеоцима, па није ни рачунат. Број домова је за то исто вријеме не само усљед прираштаја и досељавања већ, првјенствено, усљед диобе задруга, порастао знатно више: од 232 на 1.500, чак и не рачунајући четири села. Слично је било и у осталим крајевима. Тако је Вук Поповић у једном писму Вуку Караџићу, из 1863. године, „на основу казивања једног Пивљанина", у цијелој Пиви, Жупи и Планини, наводио 34 насеља, док их је по црногорским пореским књигама из 1911. године, дакле опет педесетак година касније, већ било 57[3]). Укратко: иако су и критерији од једног до другог података односно докумената били различни, ипак је несумњива чињеница да су и број насеља и становника, а нарочито број домова, на овом подручју, од средине прошлога до четврте деценије овога вијека, веома нарасли. У периоду између два свјетска рата број села, не рачунајући засеоке, у појединим крајевима дурмиторског подручја био је приближно овакав: у Жупи пивској око 30, у Дробњаку, у Језерима и на Пивској планини по око 20, у Шаранцима петнаестак и у Ускоцима десетак села.

Једна од изразитих карактеристика цијелог овог простора све до након другог свјетског рата биле су и веома лоше саобраћајне прилике. Постојао је само један једини колски пут, и он довршен тек крајем овог периода, онај који је, преко Шавника, у Дробњаку, и Жабљака, у Језерима, спајао околне градове, Никшић и Пљевља. Па и овај је пут током зиме, дакле за неколико мјесеци, био непроходан. Непосредно пред почетак другог свјетског рата био је изграђен и колски пут Горње поље — Брезна, као дио садашњег пута Никшић — Фоча, али је он био тек само закорачио у Пиву односно подручје Дурмитора.

Сви остали путеви били су обичне, јаче или слабије изражене, пјешачке и коњске стазе. Па ипак су се и међу њима разликовали они значајнији путеви, тзв. племенски, који су повезивали један крај овог подручја са другим или са оближњим градовима, од мање-више локалних путева и стаза између сусједних села или између села и њихових катуна. Од оних првих најзначајнији су спајали Шавник са Боаном, у Ускоцима, и даље преко Синјајевине и злогласног сњежног Вратла, са Колашином; Шавник, преко Безуја, са Горанском и преко Дужи са Брезнима; Жабљак са Његовуђом, у Шаранцима и са Боаном, у Ускоцима; путеви, најзад, који су спајали Пиву са Никшићем, на једној, са Гацком, на другој, и Фочом, на трећој страни. Међу тим путевима било је и веома старих, средњовјековних, као што је онај који је водио из Оногошта (садашњи Никшић), преко Дробњака и Језера, за Пријепоље, или онај такође из Оногошта, преко Пиве, за Хотчу (садашња Фоча).

[3]) Обрен Благојевић, *Пива*, стр. 45.

Није ни потребно посебно истицати како је тежак и напоран био саобраћај по том пространом беспућу, при том пуном стрмих брдских страна и по неколико стотина метара дубоких рјечних корита. Не зна се је ли теже силазити низ те окомите врлети или се уз њих пењати. Могли су их савлађивати само вјековима на њих и на све тегобе навикнути дурмиторски горштаци и њихови мали али снажни и издржљиви брдски коњићи. Посебну су препреку за саобраћај представљале плахе и хладне гор-

Нови мост на ријеци Пиви

ске ријеке Дурмитора, нарочито Комарница и Пива, које су одвајале Жупу пивску не само од Планине већ и од Дробњака, а на којима су какви-такви мостови били изграђени тек почетком овог вијека, па и тада само два или три на растојању од неколико десетина километара. Треба ли, најзад, ма и само поменути да је за вријеме читаве, овдје тако дуге зиме

сваког саобраћаја тако рећи нестајало. Практично, за све вријеме зиме читаво дурмиторско подручје остајало је готово сасвим одсјечено од свег осталог свијета, високим сњежним наносима и оштрим мразевима, који су онемогућавали не само саобраћај са Никшићем, преко Крнова и Јаворка, са Гацком, преко Равнога или са Колашином, преко Вратла, већ и унутрашњи међуплеменски и међусеоски саобраћај, па понекад чак и везу између сусједних кућа у истом селу.

2. Понешто из историје

Најстарије познато становништво Дурмитора вјероватно су били Илири. Мање или више њихових трагова одржало се у свим дјеловима овога простора, и то особито у називу појединих локалитета, међу којима, можда, и сам назив Дурмитора. Изгледа да је овај крај настањивало велико илирско племе Аутаријати, о чему би свједочио и назив Тара, Матаруге и још неки, али има историчара који мисле да је то било племе Назареји. Готово је извјесно, међутим, да су данашња Језера и Шаранци, све до Ивице, били катуни Крича, који су иначе зиме проводили у долинама ријека Таре и Лима. Спомена на њих има повише, па међу њима и два топонима: Кричко поље, у Језерима, и Кричачко поље, на Синјајевини. Изгледа да су се они овдје понајдуже и задржали, па постоји и легенда да су их преци садашњег дробњачког становништва, након дугих и тешких борби око испаша, разбили и протјерали преко Таре. Трагова илирског становништва има и у Пиви, опет у облику топонима (Бундос, Панос, Братуљев до и низ других) и легенди о краљу Сумору, чије име носе два локалитета.

Историјски није утврђено, али је вјероватно, да су и овамо продирали Келти, који су иначе прије доласка Римљана, већ у IV вијеку прије наше ере, Илире потисли и на ширим пространствима. Сасвим је извјесно, међутим, да је дурмиторско подручје, као и остали дјелови данашње Црне Горе, од другог вијека прије наше ере, било у саставу римске провинције Далмације односно, касније, провинције Превалис. Какво су пак становништво овдје затекла у VII вијеку наше ере досељена словенска племена — није сасвим јасно утврђено, али се с разлогом сматра да су то били већ романизовани Илири, Власи, којима су, можда, припадали и језерски Кричи.

Од формирања средњовјековних словенских државица ово је подручје, сукцесивно, било у саставу зетске, рашке или босанске државе, а негдје крајем шездесетих година XV вијека пало је под Турке. Из тога средњовјековног, словенског периода остали су о њему и историјски подаци, као што су: они у Светостефанској хрисовуљи краља Милутина, из 1313—1318. године, у којој се изрично помиње Пива, или они у дубровачком архиву, с краја XIV вијека, о Дробњацима — поносницима, који су на коњима преносили дубровачку робу, или, најзад, они из средине тога вијека, који су чак и поникли „в Пиве на планине Пишчу", из руку херцега Стјепана Вукчића — Косаче, чија је чак и једна престоница била град Соко, на Пивској планини. Љетопис попа Дукљанина, међутим, из

много ранијих времена, вјероватно чак из X вијека, помиње обје тадашње жупе са овога подручја, и то Пиву под садашњим именом, а Дробњак под именом Комарница (Comernica).

Поријекло садашњег дурмиторског живља губи се у дубинама од неколико вјекова уназад и обавијено је многим легендама, у којима, свакако, има бар понешто истине. Тако се поријекло највећег дијела каснијег дробњачког становништва, подразумијевајући ту и Језера и Ускоке, па дјелимично и Шаранце, везује за Новљане, који су се, наводно, ту доселили из Бањана односно Рудина[4]). Поријекло пак највећег броја Шаранаца везује се опет за дио Херцеговине између Гацка и Билеће, одакле су се њихови преци, под притиском Турака, сукцесивно селили у Бањане, Бјелопавлиће, Горњи Колашин, да би најзад, у другој половини XVII вијека, населили данашње Шаранце[5]). Поријекло највећег дијела садашњег становништва Пиве легенда везује за браћу Руђа и Бранила, који су се, наводно, доселили такође највјероватније из Бањана, и то негдје средином или у другој половини XV вијека[6]). Историјска је истина, међутим, да се у свим дурмиторским племенима становништво током времена знатно мијешало досељавањем, и то понајвише из других, сусједних дурмиторских племена, са којима су, уосталом, и бракови били врло чести, али такође и из других крајева: из Херцеговине, Никшића, Прекотарја, Мораче и других.

Под Турцима су дурмиторска племена, већ и као планинска и сточарска, уживала значајне олакшице, филурије, и имала своју унутрашњу самоуправу. Свако је село бирало себи старјешину, кнеза, а свако племе, онда Дробњак и Пива, свога војводу, који су скупљали иначе невелике дажбине, предавали их турским властима и одговарали им за ред и поредак. Од дробњачких војвода документи помињу Косориће, а од пивских Љешевиће, али и друге. Све своје унутрашње послове села и племена рјешавала су сама, на својим сеоским односно племенским зборовима. У ту унутрашњу самоуправу Турци се, по правилу, нијесу много мијешали. Они у удутима ових племена, сем извјесних изузетака, понајвише у Језерима и Црквицама, нијесу имали ни својих земаља, ако се ту не рачунају испаше и планине, које су и саме њиховим бивале више номинално него стварно и које су они касније распродавали. Све до неку десетину година пред сам херцеговачки устанак у њима није било чак ни турских постаја, а ове су и тада уведене и турске фортице изграђене, у ствари, ради непосредне одбране тих подручја од устанка који је сваки час могао планути, као што је и плануо.

То, наравно, никако не значи да Турци нијесу вршили никаква насиља. Ова су, напротив, била и доста честа и свакојака, нарочито у посљедњим временима турске владавине, кад је централна турска власт почела нагло слабити и кад су се босанско-херцеговачке аге и бегови, у чијем су се санџаку налазила и ова племена, били толико осилили да је ни-

---

[4]) Видјети: А. Лубурић, *Дробњаци*, стр. 9—11; Св. Томић, *Дробњак*, стр. 437—440.

[5]) Вуле Кнежевић, *Племе Шаранци*, Параћин, 1961.

[6]) Обрен Благојевић, наведено дјело, стр. 383—387.

јесу ни марили, већ су радили што су хтјели, по оној познатој пјесми из тога времена:

„Бојичићу, бојиш ли се кога?
Бога мало а цара нимало,
За везира ни хабера немам,
А за пашу к'о за дора мога"

Дуга турска владавина, опет нарочито њени посљедњи вјекови, испуњена је борбом свих ових племена не само против разних облика тако рећи конкретног насиља већ и за више циљеве дефинитивног ослобођења. Она су користила сваку прилику кад би се Турска уплела у какав рат, са Млетачком републиком, Аустријом или Русијом, а у посљедње вријеме нарочито Црном Гором, и кад би се, у вези с тиме, појавила ма и најмања искра наде за збацивање турске власти, да се, на позив тих земаља, дигну на оружје и започну борбу.

Тако је 1597. године, за вријеме турско-млетачког сукоба око Кипра, кад је и сам папа настојао да организује све хришћане у борбу против Турске, и у овим племенима дошло до устанка, којим је руководио никшићки војвода Грдан.

Дигли су се на оружје исто тако, неколико деценија касније, у вријеме кандијског рата (1645—1669). Пивљани и Дробњаци водили су тада крваву борбу, у којој је, најзад, на Равноме, у Пиви, погинуо и сам тадашњи дробњачки војвода Павле Абазовић. Чувени турски путописац, Евлија Челебија, налазећи се у саставу тадашње турске војске која је ратовала против ових племена, писао је, између осталога, овако: „Из града Рисна кренули смо са 10.000 одабраних војника у источном правцу. Идући кроз кршевите и планинске предјеле, сад пјешке сад опет на коњима, стигли смо исти дан у нахију Пиву. То је прави душманин, који живи у неприступачним планинама. Они са херцеговачким пашама разговарају само преко врха мача и не дозвољавају да тамо приступи ни један орган од стране турске власти. Њихова села утврђена су као градови."[7]) Или, на другом мјесту: „Пивска нахија, коју смо покорили и укротили са Сурхаб-Мехмед-пашом, Никшићска брда и Дробњачка нахија често се пута опиру херцеговачким пашама, те оружје проговара."[8])

Ни познати морејски рат (1685—1699) није, наравно, прошао без устанка и борби дурмиторских племена. Из тога времена историја о њима располаже мноштвом писаних докумената. Тако је сачувано писмо дробњачког војводе Илије Косорића, из 1692. године, у коме он и остали племенски прваци моле представнике млетачке власти за хитну помоћ у људству и опреми, „јер — како кажу у писму — ако ми погинемо неће ни вама добро бити". На писму се налазе, умјесто потписа, оригинални печати племенских првака[9]). Мноштво докумената сачувано је нарочито о пив-

[7]) Евлија Челебија, *Путопис*, том II, књ. VI, стр. 220, превод Х. Шабановића.

[8]) Глас Земаљског музеја Босне и Херцеговине, год. 1908, стр. 333.

[9]) Архив Србије, А. Л. к. 2, бр. 427—428. Види и чланак В. Срдановића у *Политици* од 13. III 1977.

ским војводама из братства Љешевића, и то готово у континуитету од половине XVI до половине XIX вијека. Из времена морејског рата сачуван је низ докумената о чувеном хајдучком харамбаши Бају Пивљанину, који је након деценијама дуге борбе у Боки и око Задра, борбе испуњене чак и дипломатским мисијама, које је у име својих хајдука обављао у Венецији, погинуо код Цетиња, на Вртијељци 1685. године. Његову јуначку смрт опјевао је и Његош у оним тако познатим стиховима:

„Соко Бајо су тридест змајевах
мријет неће док свијета траје . . . "

Осамнаести вијек такође је био испуњен повременим устанцима и борбама дурмиторских племена, устанцима и борбама међу којима су најпознатије: она на позив Шћепана Малог, из 1768., она на позив црногорског гувернадура Јока Радоњића, из 1788, као и одметање Дробњака, заједно са Морачанима и Ровчанима, из 1796. године. У овом периоду су у Пиву и Дробњак стизали чак и поклони од моћне руске царице Катарине II, заједно са писмима којима их је позивала на устанак.

За историју дурмиторских племена, међутим, неупоредиво је најзначајнији XIX вијек, не само због тога што им је, након пуна четири вијека наизмјеничне борбе и робовања, донио дефинитивно ослобођење од Турака већ и зато што је од самог почетка био испуњен дотад најширим и најоштријим борбама и устанцима, који су кулминирали у одлучујућој улози управо ових племена у херцеговачком устанку из 1875—1878. године. Већ је Карађорђев устанак имао на овом подручју веома снажног одјека. Сам Карађорђе, заједно са другим вођама устанка, више пута се и писмено обраћао првацима Пиве и Дробњака позивајући их на борбу. „Удрите ви с те а ми с ове стране и састаће нам се војске у Сарајеву . . . Зато, љубезна браћо моја, сједините ваше оружје с нашим и гоните љутога мучитеља нашега, пак ћемо бити слободни . . . ", пише им већ у августу 1804. године Карађорђе и друге српске војводе[10]). Они су се заиста и одазвали и током читавог трајања првог српског устанка били у повременим сукобима с Турцима, па су и самом Карађорђу слали помоћ, под вођством својих првака Гаврила Шибалије, Беросима Бајагића и других. Из тога времена у народу је остало сјећање нарочито на борбу у Пирном долу у Пиви, 1805. године у којој је погинуо дробњачки првак Стојан Карацић. Тада се истакао и на много ширем плану архимандрит Пивског манастира Арсеније Гаговић, који је одржавао везе са Карађорђем, владиком Петром I, митрополитом Стратимировићем и многим другим виђеним људима свога времена, па је чак два пута и ширим дипломатским мисијама одлазио у Русију, гдје га је лично примио цар Александар I и од њега добијао поклоне, пензију и грамате.

Најважнији догађај овога времена, све до ослобођења, неоспорно је било смакнуће чувеног гатачког муселима и најистакнутијег непријатеља народа и на тамошњим ширим подручјима, Смаил-аге Ченгића. Њега су Дробњаци, под вођством свог најистакнутијег првака, Новице Церовића,

[10]) Стеван Димитријевић, *Грађа за српску историју*, стр. 96.

домамили у своје племе и ту, на Мљетичку, у септембру 1840. године, уз помоћ морачких ускока, ликвидирали, заједно са његовом повећом пратњом. Тај је догађај, као што је добро познато, постао предмет једног од најбољих дјела читаве југословенске књижевности, Мажураниħеве *Смрти Смаил-аге Ченгића*, а имао је и крупне реалне консеквенце, међу којима и турску освету паљевином готово читавог Дробњака.

У црногорско-турским ратовима, односно херцеговачким устанцима из педесетих година (1852/53, 1857/58) дурмиторска су племена не само учествовала већ и играла веома важну улогу. Ове борбе донијеле су им многа страдања, одвођења виђених људи у таоце, вјешања и паљевине, али су, на крају, уродиле и дефинитивним ослобођењем најприје црногорској граници најближих Ускока, а затим и највећег дијела ужег Дробњака. Наиме, разграничењем између Турске и Црне Горе, 1858. године читави Ускоци и Дробњак, изузев неколико села на западној страни (Дужи, Кутња њива и Дубровско) припали су Црној Гори. Од тада је Дробњак, као већ раније Морача и Ускоци, постао изразито уточиште ускока из свих тада још неослобођених дурмиторских крајева. Шаранци, Језера и Пива остали су, истина, и даље били у саставу Турске, али је то већ било готово формално, јер су та племена, уосталом као од већ неколико деценија раније, у ствари, по свему сем номинално, припадала Црној Гори, чији су књажеви постављали и њихове старјешине (Јоксима Кнежевића, Тривка Цаковића, Живка Шибалију, Вула Аџића, Мира Гаговића и низ других) и чија су се упутства и наређења без поговора извршавала.

У црногорско-турским ратовима из почетка шездесетих година Дробњак и Ускоци су се борили у саставу црногорске војске, али су се и остали крајеви Дурмитора дигли на устанак и у борби живо учествовали. Међу тим борбама најпознатије су оне које су вођене за вријеме Омер-пашиног похода на Црну Гору, и то: према Западу, у Пиви, први бој на Муратовици, у октобру 1861. године и низ бојева на Равном током исте и слиједеће године, а према Сјеверу, у Шаранцима, бој на Руданцима, у августу 1862. године, гдје су Шаранци, уз помоћ Језераца и Ускока, страховито потукли велику војску Миралај-паше Алајбеговића, који је из Пљеваља ишао у помоћ турској војсци према Црној Гори.

Херцеговачки устанак из 1875. и црногорско-турски рат 1876—1878. године поново су, и то листом, дигли на оружје сва још неослобођена дурмиторска племена. Она су, у ствари, и сачињавала само језгро устанка и већ од његовог почетка па све до краја давала му главну, и људску и материјалну, снагу. Пошто су брзим и одлучним покретима већ у првим мјесецима устанка ликвидирали турске карауле и њихове тада прилично снажне посаде, устаници су се војнички организовали по узору на црногорску војску и својим баталионима, у ствари, ушли у састав исте. Они су већ тада формирали три баталиона: један језеро-шарански и два пивска, који су за све вријеме ових ратова, под вођством својих истакнутих вођа: војводе Лазара Сочице, на жалост рано погинулих Вула Аџића и Тривка Цаковића, Јоксима Кнежевића, Живка Шибалије, Мира Гаговића, Вика Радоичића и много других старјешина и јунака из тога времена, водили тешке борбе са надмоћном турском силом. Од тих борби поменимо бар оне о којима је писала чак и европска штампа онога вре-

мена: три нове битке на Мураговици, према Гацку, битку на Језерима, у којој је разбијена велика војска Хафис-паше, тај несуђени турски индат опсађеном Никшићу, као и веома истакнуто учешће дурмиторских батаљона у ослобођавању самог тог утврђеног града и оно у претходним борбама, у историји познатим под називом „девет крвавих дана од Никшића до Спужа".

Берлински конгрес, из 1878. године, у ствари је, једним међународним актом само констатовао већ створено стање припадништва читавог дурмиторског подручја Црној Гори. Тиме је завршена и четири вијека дуга турска владавина у овим крајевима, владавина проткана како многобројним пољевинама цијелих племена, њихових знатних дјелова или бар читавих села, какве су, само примјера ради, биле: Ђуприлићева из 1714, Скопљакова из 1806, она паше Миљевине из 1816, Дедагина из 1840. и она посљедња, Хафис-пашина, из предвечерја слободе, 1877., тако и безбројним акцијама хајдука, ширим народним устанцима и другим видовима и облицима вјековне ослободилачке борбе Дурмитораца, која се веома дубоко утиснула и у душу њихових савремених потомака, због чега смо и овдје, макар како штуро, морали указати и на њу, као један од фактора садашњице.

У саставу независне црногорске државе ово подручје остало је све до стварања Југославије, 1918. године. Сходно тадашњем управном и војном законодавству, које се заснивало на традиционалним територијално-племенским принципима, у његовом саставу било је шест капетанија, и то: дробњачка, ускочка, језерска, шаранска, жупо-пивска и планино-пивска, али је имало само пет батаљона народне војске, јер су језерска и шаранска капетанија, као малобројније, давале само један батаљон. На челу капетанија, као административно-управних јединица стајали су племенски капетани, који су од свег особља имали само по једног писара, иако су вршили све управне послове, од политичко-извршних, преко финансијско-административних, до судских. На челу пак батаљона народне војске стајали су командири и њихови замјеници. Батаљони су се дијелили на чете, а ове на водове и десетине, опет по територијалном односно братственичком принципу, који је, несумњиво, имао ту добру страну што је представљао снажан морални фактор, фактор такмичења и надметања у чојству и јунаштву. Сви дурмиторски батаљони улазили су у састав Херцеговачке односно, касније, Дурмиторске бригаде, на челу које је дуго стајао стари војвода Лазар Сочица, а затим, један за другим, Јоко Аџић и Вуле Кнежевић.

Привредна, у ствари искључиво аграрна, структура у овом периоду остала је, углавном, онаква каква се затекла приликом ослобођења. Основне карактеристике чинили су јој: ситан и средњи сељачки посјед, заједничке шуме и испаше, тзв. комуни, мјешовито сточарско-земљорадничко сељачко газдинство, претежно натурална привреда. Државне дажбине нијесу биле тешке, а одмјераване су искључиво по коси ливаде (4 гроша), ралу оранице (8 гроша), грлу крупне односно ситне стоке. При свему томе, постепено продирање новчане привреде изазивало је потребу за новцем, до кога је сељак долазио готово искључиво продајом стоке. Становништво се у миру и слободи нагло множило, а обрадиве земље, и по-

ред ширења на рачун шума и пашњака, није било довољно. То је изазвало, с једне стране, задуживање под врло неповољним, зеленашким, условима код оближњих чиновника и трговаца, а са друге стране масовно одлажење на зараду у Америку. У овом периоду долазило је и до повремених врло масовних емиграција дурмиторских породица у Босну и Србију, гдје су оне дефинитивно остајале, организујући нови живот на каквим периферним шумским теренима, претварајући их крчењем у плодне њиве и ливаде. Управо такве још раније одсељене дурмиторске куће дале су Србији многе угледне политичке, војничке и научне људе, од Вука и Цвијића до Чупића и Мишића. Јабланица и Топлица, Колубара и Златибор, и низ других крајева у Србији и данас су пуне потомака тих досељених дурмиторских породица, као што им се већ данас придружује потомство садашњих колониста из Бачког Доброг Поља, које се, истина, више не прелива, као некада, у српско сељаштво, већ у раднике и службенике по градовима широм читаве земље.

Четири деценије живота у слободној националној држави донијеле су и иначе науци склоном и природно бистроумном дурмиторском живљу брз просвјетни напредак. У том времену поотваране су школе у многим дурмиторским селима, и то, чак по правилу, најприје иницијативом и о трошку самих сељака, па би их тек касније држава прихватала као своје и плаћала им учитеље. Као посљедица таквог рада, писменост се у народу нагло повећавала: описмењавали су се не само ђаци у школама већ преко њих и њихови укућани и комшије. Почетком овог вијека дурмиторски крај био је по проценту писмених људи један од првих у Црној Гори, иако су тако рећи до јуче, у доба турске владавине, писмени били само попови и калуђери. У ово доба подигнуте су и многе цркве, обично на истим мјестима гдје су некад биле старе, дрвене, а обновљени су и стари манастири, нарочито Пивски манастир, далеко познат по свом богатом културном благу и историјском значају, али такође и манастири: Подмалинско, Бијела, Добриловина, па и Довоља, на десној обали Таре.

Дурмиторци су већ од самог почетка политичког живота у Црној Гори у њему живо учествовали. Они су били веома изразити борци за демократизацију државне управе и свега друштвеног живота. Опозиционој и антиапсолутистичкој Народној странци они су дали низ истакнутијих првака, па међу њима и старог, угледног војводу Лазара Сочицу, који је, и поред свега свог огромног ауторитета и богатства, мјесецима чамио у тамници.

У првом балканском рату баталиони Дурмиторске бригаде борили су се готово на свим тадашњим црногорским фронтовима: према Санџаку и Васојевићима, око Пећи и Баковице, на Скадру и његовом страшном Бардањолту. Губитак Дурмиторске бригаде у овоме рату износио је близу 600 људи, погинулих и рањених. И у другом балканском рату, ономе против Бугарске, учествовала су два комбинована дурмиторска баталиона, који су се, раме уз раме са браћом Србима, борили у биткама на Брегалници. У првом свјетском рату Дурмиторци су се такође борили на многим секторима. Њихови баталиони, већ према ситуацији на ширим фронтовима, час су продирали дубоко у Босну, час спречавали швапско проди-

рање из Гацка преко Равнога у Пиву, час оно преко Левер—Таре у Језера и Шаранце. Значајну улогу одиграли су и у чувеној мојковачкој битци, штитећи до посљедњег даха, заједно са осталим црногорским јединицама, одступницу братској српској војсци и жртвујући своју властиту судбину.

Милутин Шибалија — Мићо, 1825—1931, знао је много народних пјесама и често их у перо казивао Новици Шаулићу

Тешку трогодишњу аустроугарску окупацију, 1916—1918, на овом подручју најбитније карактеришу ово троје: страховита оскудица у народу, која је кулминирала у злогласној, гладној, 1917. години, када је од глади

поумирало доста народа; масовно интернирање одраслог мушког живља у злогласне логоре смрти: Болдогасон, Нађмеђер и друге, у којима су своје кости оставили многи синови Дурмитора; најзад, у вези с тиме, све масовније одметање у шуму и формирање оружаних комитских група, које су нападале окупаторске постаје и њихове мање јединице и уопште наносиле окупатору разне губитке. Борбени карактер ових племена и погодни природни услови чинили су да су се на терену Дурмитора прикупљали и комити из осталих крајева Црне Горе.

Најзад, и поред свих немилих и нежељених услова под којима је 1918. године извршено уједињење Црне Горе и Србије, Дурмиторци су га огромном већином чак и таквог свесрдно прихватили и, заједно са осталим дјеловима црногорског народа, ушли у састав шире југословенске заједнице, за коју су се и сами тако упорно борили.

У старој Југославији, 1918—1941, највећи дио времена дурмиторски крај сачињавао је један јединствени срез Шавнички. У њему је, такође највећи дио времена, било шест општина, сообразно традиционалној подјели на капетаније, и то: жупо-пивска (Горанско), планино-пивска (Трса), дробњачка (Шавник), ускочка (Боан), језерска (Жабљак) и шаранска (Његовуђа). Овај дио живота дурмиторског становништва карактеристичан је нарочито по високом степену аграрне пренасељености. Природни прираштај је овдје и иначе био врло висок; из Америке су се, као добровољци, били вратили многи који су раније били тамо отишли на рад, а нових већих могућности за исељавање или сезонске радове ни у земљи ни у иностранству више није било, па се становништво нагло множило. То се види из статистичких података, према којима је на овом подручју, тј. у срезу шавничком, године 1921. било 18.600 становника, године 1931. већ 23.160, а године 1941. и читавих 27.500 становника, што значи да је њихов број за двије деценије порастао за више од једне трећине. Преостале задруге су се дијелиле, нове породице оснивале, тако рећи у свакој долиници куће ницале. По дурмиторским селима је тада, у ствари, владала права хронична глад за послом, и то у врло високом степену. Радне снаге је било напретек за све послове, а наднице су чак и за најтежи сељачки рад, косидбу, биле веома ниске: неколико динара и храна за напоран рад од јутра до мрака. Каква разлика од данашњице! Данас тамо не можеш наћи ни косца нити икаквог другог радника, ни за не знам какве паре, па ливаде косе седамдесетогодишњаци или њихови синови, који дођу из града, било директно ради тога било са женом и дјецом на одмор.

Разумије се да оно мало планинских њивица није могло дати народу довољно ни јечмена хљеба, па га је он, продавајући своју стоку на оближњим градским пазарима или на кући сеоским трговцима, куповао у облику кукуруза. Новац је сељаку постајао све више потребан још и за друге набавке: мало соли и газа, помало шећера, каве и пића за славу и празнике, мало беза или камрика за мушке кошуље, мало платна за женску чељад, да се плати порез и слично. Све је то морао вадити искључиво из продатог брава, љети, или чак и вола, зими. Кад ни то није било довољно, он се задуживао код оближњих градских трговаца или домаћих дућанција, а у посљедњим годинама овог периода, покашто, и код банака.

Већ од самог почетка незадовољан, па током свих тих двадесет и неколико година све незадовољнији приликама у земљи и условима свога живота, народ среза шавничког изражавао је свој протест у свакој могућој прилици: гласањем за опозиционе кандидате на општинским и државним изборима, масовним учешћем на демонстрацијама за вријеме доласка предсједника владе, Стојадиновића, у Никшић, 1938. године, неплаћањем пореза, штрајковима и саботажама приликом експлоатације шума и слично.

На првим изборима послије уједињења овај је крај дао изразито велик број гласова Комунистичкој партији, а касније, пошто је она била стављена ван закона, гласао је огромном већином за опозиционе грађанске странке, нарочито Земљорадничку, којима је дао и извјесан број угледних првака у југословенским размјерама (Новица Шаулић, Трипко Жугић, поп Јово Радовић и други). Тридесетих година, нарочито оних непосредно прије другог свјетског рата, све је више јачао и у народу се ширио утицај Комунистичке партије, чији су носиоци овдје, у првом реду, били студенти, сељачки синови, који су љета, а понекад и зиме, проводили у својим селима и развијали пропаганду у народу. Утицај Комунистичке партије у масама дурмиторског сељаштва у годинама које су претходиле окупацији био је неизмјерно већи од њеног бројног састава на овоме терену.

3. Живот и занимање становништва

Дурмиторско сељаштво одувијек је живјело од двије основне, па готово и искључиве гране дјелатности — земљорадње и сточарства, које су биле тако интимно међусобно повезане да се једна без друге нијесу могле ни замислити. Управо та нераздвојна повезаност земљорадње и сточарства давала је основну, најбитнију карактеристику не само привредном већ и цјелокупном народном животу у овим крајевима. Разумије се да су се прилике тога живота и рада током дугог историјског развитка ипак постепено и у понечем мијењале, али је земљорадничко-сточарски или, можда, сточарско-земљораднички, начин живота увијек остајао њихова основна карактеристика.

Почнимо ипак са земљорадњом, јер је она давала храну не само људима но и стоци. Земља је одувијек и за дурмиторског сељака била највеће благо, оно кога никад довољно није имао и за којим је увијек чезнуо и гладан га био. Од количине и каквоће земље коју је имао зависило му је, на крају крајева, све: и колико ће јечма и ражи имати, и колико кукуруза морати да докупи, и колико ће оваца, коза и говеди моћи да зазими, и колико ће му планинка мрса моћи да укупи, и какву ће кућу имати, и како ће мила госта моћи да дочека, па и какав ће углед имати, одиста све.

Дурмиторска земља је одвајкада била двојака: или у приватној својини појединих кућа, раније породичних задруга, касније инокосних фамилија, или у заједничкој, племенској, братственичкој односно сеоској својини, како када и како гдје. Првој су припадале њиве и ливаде у селу,

око куће и појате, оној другој све остало: простране шуме и пашњаци, у недоглед до самих рјечних урвина, доље, и до самих голих планинских врхова, горе. И мада су му жито и сијено давале само његове властите њиве и ливаде, та огромна заједничка пространства, сеоски и племенски комуни, била су јемства самог његовог опстанка, гаранција његове сигурности, фактори изградње и самог његовог карактера.

Комуни су сељаку, прије свега, значили простране пашњаке за стоку, љети, и то пашњаке такве да се ни бољи ни пространији не би могли пожељети. Они су му, затим, пружали и извјесне могућности да, због недовољности ливада и у сушним годинама, и тамо докоси још који пласт сијена и повеља, како би се данас казало, зимску крмну базу за своју стоку. У пристранцима околних брда и по странама дубоких рјечних долина сељак је могао, кад сијено слабо роди, усјећи чак и по неколико листова за своје козе и овце зими. Та се сјеча понекад регулисала и њено мјесто за сваког одређивало на сеоском збору, а понекад ни ту није било никаквих ограничења. Комуни су сељаку, такође, давали ничим неограничено обиље грађе за његове куће и стаје, грађе и у дрвету и у камену. Кад би му послови дозволили и ако је на то навикао, сељак је зими у дурмиторским шумама могао не само уловити зеца или лисицу већ и на каквој уској стази у греди сачекати дивојарца, или у каквој шупљој букви заробити куницу; љети у каквој греди или шупљини дрвета пронаћи дивљу пчелу; а готово увијек у бистрој планинској ријеци удицом упецати килограм—два пастрмке или липљена. Од комунског дрвета и камена, у каквој опет комунској долиници, могао је направити клачину, од комунског прућа оплести плот, зими се обилато гријати буковим или церовим цјепаницама из комуна, а љети од њих правити торове за своју стоку. Бескрајне су заиста користи које је дурмиторском сељаку пружала та заједничка, комунска земља!

Но, баш у интересу чувања тог неоцјењивог блага, од давнина су веома строга правна и морална правила регулисала његову употребу и штитила га од сваке самовоље. Комунска земља могла се само користити, а никако присвојити или продати. У комуну је свака кућа могла имати само једно, и то за све једнако, право, једнакост, истина, која је у крајњој линији ишла у корист оних који су имали више стоке, веће потребе за грађом, једном ријечју у корист имућнијих кућа.

Њиве у дурмиторским селима нијесу ни истог састава земљишта ни једнаке плодности. У долинама ријека и уопште у нижим, питомијим селима, оне су махом од дебеле црнице, док су оне у вишим, брдовитијим крајевима посне и плитке буваре, рибуше или пјескуше, па у неким селима, као што су Дужи, Дубровско или Рудинице и пуне кречњачког лапорца. Али се ни то не може узети као правило, јер земље црнице-дебелице доста има и у вишим предјелима, Језерима или Шаранцима, на примјер. Према томе су, наравно, биле не само различите плодности већ и различите погодности за овај или онај усјев. Далеко најважнији усјеви овдје су били: јечам, раж, овас, кромпир, купус. Понекад су се сијали измијешани јечам и раж или јечам и пшеница или раж и пшеница и тако се добивала позната суражица. Пшеница се иначе гајила рјеђе, у понеким селима односно у за њу прикладнијим њивама и других села. Ријетко би

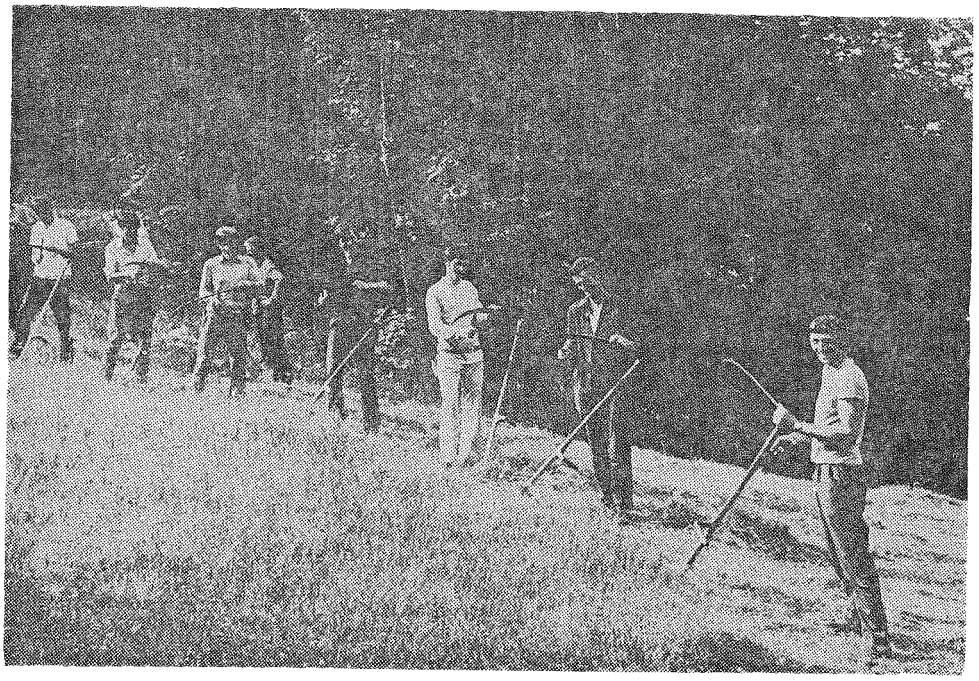
који домаћин у селу добио доста домаћег жита за цијелу годину, а огромна већина њих морали су куповати, по правилу кукуруз, бар по неколико квинтала односно бар за неколико мјесеци исхране. Кромпира и купуса су, међутим, имали довољно готово сви, а оног првога је било и од најразличитијих сорти. Рјеђи усјев била је и хељда (елда), а још рјеђи пасуљ, но сваки је имао помало црног и бијелог лука.

Под њивама је редовно било земљиште у самим селима, око кућа, па се зато најбоља њива и звала поткућњицом. Али су оне и тамо биле измијешане са наизмјеничним, опет најбољим, ливадама. Њиве су, као и од памтивијека, обрађиване исконским дрвеним ралом, које је вукао пар волова, од чега и сам назив „рало оранице", тј. површина коју је, отприлике, могао узорати човјек са паром волова, назив који није био само у народу уобичајен већ прихваћен и у самим званичним пореским књигама (1 рало — 3.600 м²). Дурмиторски сељаци никад нијесу орали кравама, као што је то уобичајено у неким дјеловима Србије. Жито се сијало или с прољећа (јара жита) или с јесени (озима жита, раж или пшеница). Њиве су се с времена на вријеме, у размаку од по неколико година, све према разним приликама, гнојиле, било тако што би се по њима растурало стајско ђубриво било тако што би се на њима правили торови за стоку. С обзиром на танку планинску земљу, тај гној и честе кише били су неопходни услови да би се могао очекивати добар род.

Сијало се ручно, из нарочите повеће торбе, обрамнице, која се носила о лијевом рамену и из које би сељак, крећући се лагано и свечано узораном њивом, уз обавезно „помози боже", широким маховима десном руком захватао шаку по шаку жита и растурао га по њиви што је могао равномјерније. Дошла би затим најчешће обична брана од грања или проста дрвена дрљача коју би, оптерећену грумењем земље, по засијаној њиви лијено вукли већ уморни волови, уситњавајући тако земљу и равнајући је. Поред косидбе, орање је било главни ратарски посао дурмиторског сељака. Кад није имао своје волове, а таквих је било доста, морао их је измолити од другога, враћајући му за ту услугу или својом косидбом или каквим другим радом. Није ријетко било ни то да два сиромашнија сељака саставе по једног вола и тако узору и једном и другом.

Као што је орање, поред косидбе, главни мушки посао, тако је и жетва, поред пластидбе, главни женски посао. Жита су приспијевала раније у доњим, жупнијим селима него у горњим, планинскијим, па су сељаци из ових посљедњих једва чекали да оним првима што прије сазре, да би позајмили квинтал жита док њима не доспије. Раније се жито жело искључиво српом, а косио се само овас, али се већ и прије четрдесетих година било почело са кошењем и осталих жита. Жетва српом, наиме, веома је напоран и спор посао, а обављале су га искључиво жене и дјевојке, које би на њему проводиле по читав врели љетни дан, у зноју и прашини, само да би се од августовске јаре спасао који килограм жита више. Везање жита у снопове и прављење од њих крстина или граница већ су обављали људи. Ако би се са вршидбом због нечега морало причекати, снопови би се садијевали у кладње, а ако би се она обављала без дугог одлагања, снопови би се довлачили на гувна, растурали по њему и жито врло. Вршидба се обављала искључиво коњима, који би се — један, два

или више — гонили да касом газе по разастртом класју и тако истјерују из њега жито, које се послије одвајало од сламе, развијавало лопатом, сушило на поњавама, чистило решетом и односило у амбаре, обично на кућним таванима.

Моба, као облик помоћи и заједничког рада, још траје у дурмиторским крајевима. На слици: косци оштре косе

Кромпир се обично сијао на тај начин што би се по већ узораној њиви ралом и воловима правиле бразде, а по неколико млађе чељади ишло би за њима и у бразду, на по стопу-двије растојања, бацало већ припремљено сјеме. Ово се, пак, биркало међу оним кртолама које су на себи имале што више окаца и биле што здравије, једрије. Кромпир је успјевао веома добро, осим баш у случајевима велике суше, па га је свака фамилија обично имала доста. Из земље се у позну јесен вадио копајући обичном мотиком, што је био један од тежих послова. Зими се држао у нарочитим под земљом ископаним и од мраза добро заштићеним траповима.

Око купуса, који је иначе, послије кромпира, био најважније, а често поред лука и једино дурмиторско поврће, посла је било понајмање. Узорала би се погодна њива, обично какав пријелог претходно добро нагнојен торовима, превртуло би се бусење, па се помоћу обичне криве дрвене садаљке засађивао струк по струк већ припремљеног расада, који би се одмах залијевао водом. Ако је љето кишно, то је и сав рад око њега, до саме сјече, у позну јесен, а ако је љето сушно, купус би се, по могућ-

ству, с времена на вријеме залијевао. Скупљене главице кисјелиле би се у повећим бадњевима, из којих се фамилија током зиме обилато снабдијевала и кисјелим купусом и расолом, а дотјецало га је и за сеоску сиротињу, па и за сеоска сијела.

Не мање послова чекало је дурмиторског сељака и на његовим ливадама. С прољећа их је најприје требало добро отријебити од нанешеног камења, дрвља и свега што би коси могло сметати. Ипак је овдје далеко најважнији и најтежи посао била косидба. Као и жетва, она је обављана прије у нижим и топлијим предјелима него у оним вишим и планинскијим; прије су се косиле тање, посније ливаде него оне боље, око кућа, гдје се трава и боље одупире сунцу и брже расте. Косидба је типично мушки посао. Жене су, кажу, косиле само у оним тешким временима кад су сви људи били негдје на фронту. Са косидбом се почиње из цик зоре, кад је трава још мека и влажна, па се, уз повремене прекиде кад је велика жега, ради све док се ишта види, како би се од врелог љетног сунца отео товар сијена више. Косило се древном, ливеном или кованом, косом, насађеном на косиште од каква мека дрвета и обавезно са два бабка, а не само по једним, како се може видјети по другим неким крајевима. Коса се оштри белеђијом у размацима од по неколико минута, а откива помоћу чекића и наковња, по неколико пута у току дана.

Кад се откоси осуше, истог или неког од слиједећих дана, жене пластилице попласте сијено древним дрвеним грабљама и скупе га у мале брљке (навиљке), који се касније садијевају у веће пластове. Пластови се послије неког времена, на гранама или саонима, а само у Језерима и Брезнима на колима са дрвеним точковима, свлаче на једно мјесто. Сијено се или убацује на таване појата или садијева у велика сијена од по неколико десетина, па и стотину товара. У овом посљедњем случају оно се зими, мало помало, сасијеца сјекиром и, пласа по пласа, полаже стоци.

У дурмиторским крајевима је воћарство слабо развијено, што је с обзиром на планинску климу донекле разумљиво, али је посљедица и других навика. Чак и данас на територији све три дурмиторске општине под воћарством се статистички води само 16 хектара. Има, истина, села у Жупи пивској и у Дробњаку у којима има доста стабала шљиве, јабуке, крушке, ораха, расутих овдје-ондје по питомијим њивама и ливадама, па понекад и груписаних у мање воћњаке, али се све то сматра некако споредним и узгредним, до тога се много не држи нити се на њему ради, тек нешто више него код љешника, дивљих крушака, дренина и другог дивљег воћа, које обилато успијева по бреговима и нижим предјелима уопште, а које се такође бере само узгредно.

Сточарство је на Дурмитору одвајкада бројно било веома развијено. По њему су се напасала стада оваца и коза, целепи говеди и ерђеле коња још у вријеме Илира, Влаха и старих Словена, у доба независне црногорске државе, па и у времену старе Југославије. Иако је и овдје, као и свуда, постојала тенденција смањивања броја стоке и сточарства у корист ширења њива и ратарства, ипак је још између два свјетска рата на овом подручју стоке било изобила. И поред познате чињенице да су сељаци тада, бојећи се пореза, пријављивали за најмање трећину мање стоке него што су је стварно имали, ипак је, по подацима из 1939. године, на овом

подручју, тј. у ондашњем срезу шавничком било 89.000 оваца, 9.500 коза, 14.000 говеди, 4.200 коња. При том је више од половине свих тих врста стоке имала сама Пива. Ма и најсиромашнији дурмиторски сељак држао је бар по десетак оваца и коза, евентуално краву и коња, средњи је држао по неколико десетина оваца и коза, по неколико грла говеди, једног или два коња, а боље стојећи сељаци имали су и по 100, 150, па и више грла ситне стоке и по десетину-двије крупне. Више су стоке, по правилу, држали сељаци у уздигнутијим, планинама ближим и у ливадама богатијим селима него они у нижим, гдје су преовлађивале њиве; више је стоке било у задружним домаћинствима него у инокосним; више ју је, најзад, било у Планини него у Жупи пивској, више у Језерима и Шаранцима него у Дробњаку и Ускоцима. Све је то, уосталом, било сасвим природно и разумљиво. Као што су постојале разлике у броју стоке тако их је било и у начину њеног држања, називима многобројних ствари и појмова у вези са сточарством итд., али све то није мијењало његове основне, изразите и свим крајевима Дурмитора заједничке карактеристике.

Овчарство је било основна грана сточарства, чему је један од разлога, свакако, било то што је овца, поред јагњета и млијека, давала вуну, од које је дурмиторски сељак раније сам себи правио цјелокупну одјећу. Поред оваца, држало се, особито у неким селима, и готово исто толико, па понегдје и више, коза, које су захтијевале мање сијена и ливада, задовољавале се и зими са нешто сувог листа или брстом по бреговима, давале више млијека него овце и, у замјену за вуну, кострет, од које су се правили не само разни покривачи или ћилими већ и добре зимске кабанице и друго. Зато дурмиторски сељак није радо прихватио посљератну ликвидацију својих крда виторогих, млијечних коза и дуго је жалио за њима.

Зими се овца хранила искључиво сијеном, уколико јој блага зима не би повремено пружила извјесну могућност да пасе по огољелим дјеловима бријега. Коза се, рекох, хранила мање сијеном а више листом и брстом, коњи опет само сијеном, а говеда по правилу сламом или дјелимично сијеном и сламом, већ према приликама. Крупна стока се држала у избама појата, гдје су је, на јаслама, и хранили, а ситна на таванима стаја, али су је хранили напољу, на снијегу. Негдје близу стаје или стога сијена снијег се чупа крпљама, изнесе и по њему у неколико гомилица растури крља сијена и тако два-три пута дневно овце нахране. Кад је зима изузетно дуга и сњеговита, она може доста невоље наниједи чак и обазривом и предвидљивом дурмиторском домаћину, јер му сламе и сијена може понестати, а тада је принуђен да стоку слабије храни, па и да купује од другога прељетно сијено, које је тада, пред прољеће, врло скупо у свакога. Стока је сељаку, поред земље, била једино благо, и то оно из кога се пара за сваку потребу најлакше могла извадити, па се он свима силама трудио да је и зазими што више. Фактор, наиме, који је ограничавао њен број нијесу, наравно, била бескрајна пространства дурмиторских пашњака, на којима се могао напасати практично неограничен број стоке, већ ограниченост ливада односно сијена и сламе за њену исхрану у току дуге, чак и шестомјесечне планинске зиме. У том погледу, међутим, постојале су прилично велике разлике између појединих дурмиторских крајева. Тако је према данашњем стању, а оно у самим релацијама није много измије-

њено, однос површина под њивама према онима под ливадама у општини Жабљак (Језера и Шаранци) 1:6,7; у општини Шавник (Дробњак и Ускоци) 1:4,4; а у општини Плужине (Жупа и Пивска планина) 1:10,1.

Стока се, рекосмо, преко зиме држала у стајама односно појатама. То су, у ствари, врло сличне грађевине, па им се и називи често употребљавају као да су синоними. Но, ипак је раније прављена разлика утолико што је појата прављена у селу, близу куће, па се на њен таван уносило сијено са околних ливада, слама, пјева, лијес и друго, док су се стаје градиле даље, на ливадама, биле пространије, а на таванима им ноћивале овце. У избама појата су зими, за јаслама, држани само коњи и говеда, а у стајама су готово увијек уз то бивали и помањи ограђени простори за јагњад у прољеће, као и мала оџаклија за самог чобанина. Наравно да се све то током времена мијењало и нестајало а било је и разлика од једног до другог краја. И стаје и појате прављене су готово једнако: изба зидана сувомеђом, изнад ње низак таван од дебелих дасака, кроз који је у избу водио омањи отвор, проскок; најзад, кров по правилу од штице или шиндре, али понекад и од ражане сламе. Једна врата увијек су била на избу, а друга с горње стране, на тавану, тик испред којих су код појата, по правилу, бивала гувна.

Љети се стока држала на катунима, у вишим, планини ближим, уосталом од села различито удаљеним предјелима. При том су само бројније фамилије односно породичне задруге имале довољно својих чобана, за све три основне врсте тога посла: за овце и козе заједно, за јагњад и јарад, опет заједно, и за говеда. По правилу пак супашиле би по двије или више фамилија, па би се из њих, већ према приликама, нашли заједнички чобани. Имућнији сељаци без својих чобана обично би из какве сиромашније куће у селу или поиздаље узели најамника, било за цијелу годину било само за љето или само за зиму, у ком би случају најамникова плата за љето била већа него за зиму. Она се, најчешће, састојала у извјесној количини жита или кромпира и уз то понешто од одјеће. Но, с најамником се у свему осталом поступало као са домаћим чељадетом: хранио се за истом трпезом, са њим се у сваком погледу опходило лијепо. У ранија времена, кад су опасности „од хајдука и од горског вука" биле веће, и чобани су били већ зрели људи, који су своју стоку чували с пушком о рамену. У посљедњим временима, међутим, чобани су обично били мање или више одрасли дјечаци или дјевојчице. Велики буљуци оваца и коза одлазили су даље од самих катуна и ширећи се по огромним просторима планина налазили себи обиље паше, али је у води, овдје-ондје, било и оскудице, па се тада стока напајала и отопинама заосталог снијега. Говеда су своју храну налазила на нешто друкчијим теренима: у шумама или у њиховим пропланцима, у бреговима ријека и слично, гдје је трава одраслија а хладовине више. У понеким селима за говеда чобанин једва да је и био потребан: просто би их ујутру одбили од куће, негдје у бријег, где су она сама боравила по цио дан, пасући, пландујући и пијући воду на бистрој ријеци. Са коњима је било још мање посла. Оне који су кући били потребни за разне домаће послове: догон дрва, одлазак у град, пренос жита или млива и слично, сељак је држао припетог или сапетог или чак потпуно слободног негдје у близини колибе, а остала би грла просто од-

био негдје у планину, гдје би она, у сампасу, остајала преко читавога љета.

Изузев коња, ноћу се сва стока држала у торовима, односно њиховим посебним преградама: за говеда, за овце и козе и за јагњад и јарад. Торови су прављени од тзв. љеса, тј. по око метар и по дугих, десетак сантиметара широких и при врху заоштрених, најчешће букових дашчица, од којих би се по десетак и више на кратком међусобном растојању ексерима прибило за попречне ослонце такође од дасака. Такви торови су стоку ноћу штитили од упада вука, а могли су се, с времена на вријеме, лако преносити ради ђубрења што више земље. Ипак су над сваким тором обавезно бдјела још два сигурна стражара: чобанин у својој покретној дашчаној кућари, на једној, и његов будни овчарски рундов за својим коцем, на другој страни.

Краве, овце и козе музле су се обично двапут дневно: једном или у само јутро, „из тора", или око 8 сати, „о попаску", а други пут увече, кад се стока дојави из паше. Музле су се у исте дрвене каблове или краљаче, што ће рећи да се млијеко, по правилу, мијешало, осим кад би, у јесен, домаћица хтјела да направи грушевину (јардум), зашта се могло употријебити само овчије млијеко. Након што би се узварило, висећи на веригама у великом бакреном котлу или казану, на огњишту, млијеко би планинка разливала у дрвене карлице, које су стајале у низовима дуж цијеле колибе или у посебном мљекару. Тамо би остајало док се ухвати подебео слој скоруна, који би планинка салијевала и одвајала га а млијеко сирила. И скоруп и сир најприје су се држали у посебним, подубоким и пошироким кацама, па би се онда отуд вадили и збијали у мјешине од овчије или козје коже, у којима мрс остаје преко зиме и из којих се вади по потреби. Од цијела (необрана) млијека понекад би домаћица направила нарочит, меки сир, као што би га понекад у дубоком дрвеном стапу измела у груде масла. Но, то су ипак били изузеци.

На дурмиторским катунима овце и јагњад су се стригли негдје прије негдје послије, али обично овце већ током јуна а јагњад негдје крајем јула и у августу. Сама стрижа је по правилу била мушки посао, а сви остали послови око вуне били су искључиво женски, а њих је било много и трајали су готово преко читаве године. Вуну је требало прати, чешљати, гребенати, прести. Од ње су затим преко дуге зиме, кад пољских послова нема, жене ткале сукна за одјећу, ноћну простирку и покриваче (душеке и поњаве), а дјевојке би плеле чарапе, гете, рукавице и друго за домаћу чељад и себи као руо за сјутрошњу удају.

Пчеларство је било само узгредно занимање, али је било подоста домаћина, особито оних који су у кући имали и старије чељади, већ неспособне за друге радове, који су држали и по неколико десетина кошница (тамо се говорило „суда") пчела. Ове су, истина, биле примитивне, прављене или од каква већ готова шупља дрвета (дубина) или од нарочитих дасака (улиште) или, рјеђе, исплетене од прућа и залијепљене блатом (трнке), али би већ о Илиндану, а поготову с јесени, биле крцате тешким: мрким, жућкастим и бијелим саћима, преко којих се мед просто преливао. Као и дурмиторска овца, тако је и његова пчела, по његовим широким просторима, цвјетним ливадама и пашњацима, налазила обиље медо-

носног цвијећа и нектара. Раније се од меда често правило древно словенско пиће, медовина, али се она у посљедње вријеме једва гдје могла и наћи.

На катунима се и у периоду између два рата живјело у обичним колибама или савардацима, прављеним обично од подужих дасака и споља покривеним лиснатим грањем, сламном млаћевином, бусењем и слично. Но, поред те основне колибе или савардака у којима су живјела чељад, многи сељаци, нарочито они богатији, имали су и посебне вајате за млијеко, за боравак млађих и слично, тако да је катун понеке задружне куће представљао по читаву групицу од по неколико колиба и вајата, које су на истом мјесту, обично опет на комунском земљишту, остајале годинама. На катуну се остајало преко читавог љета, а здизало се тек у позну јесен. За то вријеме би у неким крајевима Дурмитора на катуну стално живјела само планинка са чобанима, док би друга радна чељад остајала у селу и тамо обављала пољопривредне радове: косидбу и пластидбу, жетву, вршидбу и све остало, док би у другим крајевима у катунима становали сви, па би се на радове у селу одатле одлазило сваког јутра а враћало свако вече. То је највише зависило од удаљености катуна, али и од других услова и прилика. Раније су нека дурмиторска села имала и по двије врсте катуна: оне ближе селу, на мањим висинама, и оне сасвим у планини, међу самим шумама и пашњацима. На те катуне издизало се сукцесивно, прво на ниже па онда на оне више, а понекад се са њих сукцесивно и здизало. Као правило могло би се извући то да се на катуне издизало и са њих здизало по одлуци села; оно прво кад треба забранити пашу по сеоским ливадама, ради раста траве за косидбу, а оно друго кад су сви радови у селу већ завршени, па је свачија стока по њему могла да се слободно креће и пасе.

Подручје Дурмитора изразито су карактерисала ситна и средња сељачка газдинства, која су обично располагала са нешто оранице и неколико пута толико ливаде, наравно различито од племена до племена и од села до села. Године 1881., на примјер, у Жупи пивској било је по пописним књигама регистровано 1.982 рала оранице и 1.911 коса ливаде (1 коса = два рала), док је исте године на Планини пивској оранице било 1.825 рала а ливаде 2.397 коса. Разлика у корист површине под ливадама била је још већа између Језера и Шаранаца, на једној, и Дробњака и Ускока, на другој страни. Отуда је проистицала и извјесна разлика између једног и другог краја у структури укупног земљишног посједа, али та разлика није била тако значајна[11]). Уосталом, осим за тамошње прилике изразито

[11]) Ево, уосталом, како изгледа структура пољорпривредног земљишта по начину коришћења у садашње три дурмиторске општине, понаособ, према подацима за 1975. годину (у хектарима):

	Укупна површина	пољоприв. површина	обрадива површина	њиве	воћњаци	ливаде	пашњаци
Жабљак	44.500	22.250	8.016	1.037	3	6.976	14.234
Плужине	85.400	36.367	8.740	754	42	7.944	27.627
Шавник	55.300	31.871	6.565	1.227	29	5.309	25.306

великог посједа војводе Лазара Сочице и Пивског манастира, који су и сами између два свјетска рата били увелико редуцирани, у тим крајевима никад и није било каквих особито великих посједа. Структура, пак, сељачких газдинстава по површини посједа на читавом овом подручју, тј. у тадашњем срезу шавничком, била је 1931. године, према подацима званичне статистике, оваква:[12])

површина	до 0,5 ха	0,5—1 ха	1—2 ха	2—5 ха	5—10 ха	10—20 ха	20—50 ха	50—100 ха	100—500 ха	преко 500
газдинстава	335	456	710	1381	833	351	66	4	0	1

Као што се види, од двије трећине дурмиторских домова, чак 70% њих, имали су имање од пет хеткара земље, што ће рећи и њива и ливада заједно. Већ само на основу тога могуће је мислити како тешку су борбу дурмиторски сељаци морали водити за сам опстанак.

Стамбени услови на подручју Дурмитора мијењали су се током времена као и све остало, ако не и најизразитије. У црногорско вријеме најчешће куће биле су брвнаре и приземљуше, а врло ријетко тзв. куле, од камена. Послије првог свјетског рата пак све више су се подизале, данас мање-више свуда по селима распрострте, камене куће. Типична сеоска дурмиторска кућа, била она брвнара или зидана од камена и клака, имала је три вертикална слоја: мању или већу избу, затим просторије за боравак чељади и таван. Изба је била или под цијелом кућом или само једним дијелом и служила је за држање бијелог мрса, брашна, разних буради и бачава и низ других ствари. Просторије за становање имале су обавезни оџак, оџаклију или просто „кућу", како се обично говорило, гдје је било огњиште са пријекладом и гдје се пекао хљеб, кувала храна и слично, а поред тога бар једну собу, у којој се налазила лимена фуруна или, касније све чешће, шпорет и гдје су чељад обично и пребивала, па и спавала. Преграда између собе и куће, као и, евентуално, двије собе била је од чатме, а све те просторије од избе испод њих одвајао је под од дебелих, обично смрчевих или јелових, подница. Простор изнад оџака није се покривао, да би се дим са огњишта могао слободно пети и излазити, а онај изнад собе или соба сачињавао је таван, који је служио за сушење жита, меса, лоја, дрвета за разна оруђа и слично. Дурмиторске куће биле су обично покривене материјалом од дрвета, који се према разним облицима, величини и финоћи обраде и звао различито: шинда, штица, клис, љуска итд. Рјеже су куће биле покривене ражаном сламом, а још рјеже танким каменим плочама. У сваком случају, кровови су, због велике количине атмосферског талога, били врло стрми, а могли су бити на двије или на четири воде, према томе да ли су куће биле на листре или на тзв. забате.

На избама су обично била, поред врата, по два мала отвора, а на собама раније мали а у посљедње вријеме и повећи застакљени прозори. Увече оџаклије и нијесу биле освјетљаване друкчије него пламеном са

[12]) *Статистички годишњак Краљевине Југославије* за 1937. г. стр. 110.

самог огњишта и, евентуално, лучем, док је у соби горјела мала застакљена петролејка, јер електричног освјетљења све до недавно по дурмиторским селима није ни било, а на великом дијелу тога простора чак га нема ни данас.

Обично су старији спавали на домаћим дрвеним креветима, поред пећи, а млађи, у недостатку кревета, просто на поду, чак и по неколико њих једно до другога, наравно пошто би се претходно прострла било штура од повезане ражане сламе било изаткана сламњача од раше, напуњена сламом, а по њима такође обавезни домаћи шарени душек. Покривачи су биле такође домаће дебеле, изаткане и затим нарочито у ступама ваљане, вунене поњаве, које су тако сигурно штитиле и од највеће хладноће.

Од намјештаја, осим пећи и једног или два кревета, у соби су се обично налазили: по који широк сто за сједење, са ручним наслоном, по који троножац или кариока и бар једна клупа; затим обавезни женски ковчег са руом и разним ситницама у њему и читавом наслагом поњава и душека на њему; округла дрвена синија, гусле о зиду, по која објешена торба и низ других ствари. У соби је била сјмештена и једна ствар која је заузимала понајвише простора али коју није имала свака кућа у селу: натра за ткање. Најзад, негдје на зиду, поред петролејке, висила би и мала славска иконица.

Било је, наравно, по дурмиторским селима како већих и бољих тако и мањих и слабијих кућа. Уопште би се, међутим, могло казати да то није зависило толико од каквих разлика између племена односно крајева Дурмитора, којих једва да је и било, колико од времена кад су куће прављене и, још више, од имовног стања домаћиновог и броја чланова његове породице.

Занатство је као самостална дјелатност било веома слабо развијено. У Шавнику, Жабљаку, Горанску једва да је био који ковач или обућар, и то је било све, ако се не узму у обзир сеоски зидари, дрводјеље или по који кројач, којима је то, по каткад, одиста био главни извор опстанка, али који су такође имали своје њивице и ливадице, обрађивали их и по свему живјели као и остали сељаци. Све потребне занатске послове и за своју кућу и за своје имање обављао је сам сељак. Он је био сам свој и дрводјеља и столар, и зидар и бербер, и вуновлачар и ткач. У том смислу узето, дакле узгредно сељачко занатство, односно домаћа сељачка радиност, било је веома развијено, понекад и у понечем чак до праве умјетности. Далеко најразвијенији и најважнији објекти те радиности били су дрво и вуна, при чему је оно прво било мушки а оно друго женски посао.

Просто је немогуће набројати онај сијасет најразличитијих ствари, оруђа и посуђа, које је сељак сам израђивао од дрвета. Ту су биле: виле, грабље, косишта, разне држалице за сјекиру, мотику, брадву, трнокоп, срп; онда: јарам, тељизи, рало, коље за сношење сијена, љесе за торове и друго. Дурмиторске куће су раније и готово читаво посуђе имале домаће, дрвено, па су чак и кашике дуго биле од дрвета, а још и у периоду о коме овдје говоримо, ономе пред колонизацију данашњег становништва у Бачком Добром Пољу и, у мањем броју, у Кули, од дрвеног посуђа

су у дурмиторској кући били; на примјер: наћве и синија, стап, лопар, калице, каца, бадањ, бурило, дебе, сâн, кабо, краљача и безброј других ствари. Истина, све то није правио баш сваки сељак, већ су се истицали нарочити сељаци — мајстори за такве ствари, од којих неке по имену помиње чак и Рус Ровински, у свом обимном дјелу о Црној Гори[13]). Било је међутим, и правих сеоских дрводјеља и столара који су радили и израђивали врата и прозоре, покривали куће и стаје. Бакарно посуђе калаисали су нарочити путујући мајстори, калајџије, и још чешће цигани — чергаши. Треба, најзад, ипак рећи да је и у дурмиторску кућу постепено све већма улазило разно куповно посуђе, које је полако али дефинитивно потискивало оно домаће, дрвено, старинско.

Ако је дурмиторски сељак био прави мајстор за дрво, његова је жена била не гори мајстор за вуну. Предмета израде овдје, можда, није било толико, али су им нијансе и модели били безбројни. Жена је од вуне израђивала шарене душеке и јастуке, бијеле поњаве, све дјелове мушке одјеће и грубљи дио женске, вреће, торбе и плетиваче, најразличитијих величина, боја и облика, затим, обично од вуне и кострети, разну ћилим, покровце, стељу за самар и друго. Жене су се просто такмичиле која ће боље и солиднije изаткати сингаво сукно за одијело или бијелу поњаву, а дјевојке која ће љепше чарапе препочети и исплести. Дурмиторску дјевојку, кад не ради на њиви или ливади, нијеси ни могао замислити друкчије већ са иглама и плетивом у рукама.

Размјена производа са градом била се почела развијати већ крајем прошлога вијека, да би уочи другог свјетског рата постала прилично обимна и разноврсна. Обављала се углавном у околним градовима: Никшићу, Пљевљима, Гацку, Фочи, о пазарним данима који су се одржавали одређеног дана сваке недјеље. Сељак би у град гонио стоку, одвојену за продају: јагњад и јарад или јалова брава — љети и с јесени, ког утовљеног вола или јалову краву — зими. Био је то увијек ризик: хоће ли продати или ће бити принуђен да се, онако сломљен и уморан од дводневна пјешачења за стоком, врати кући необављена посла. Зато је радије продао на кући каквом сеоском трговцу, који је, идући од села до села, откупљивао стоку, сатима се ценкајући, нешто јефтиније, да би на разлици у цијени и сам шта зарадио. У граду је сељак куповао по квинтал кукуруза (урметина), чак соли за стоку и фамилију, који литар газа, помало каве и шећера, каква платна за женске котуле, који метар беза и камрика за мушке кошуље, па можда и сјекиру, косу, котао, таву или шта друго од металног посуђа. Све је то за њега било врло скупо, а његово јагње или двизе отишло је тако јевтино! Данас сељак на Дурмитору, кадгод му затреба, може да купи и два квинтала бијелог пшеничног брашна, те некад недостижне сите, и то ту близу, у Жабљаку или Плужанима, а онда је морао пјешачити по два дана у далеки Никшић или Пљевља, да би у прољеће за већ израњену овцу с јагњетом некако купио квинтал урметина! Tempora mutantur!

Осим тог докупљеног зрна жита, дурмиторска породица се хранила готово искључиво властитим производима, оним што јој роди на њиви и

[13]) Ровински П, А., *Черногориа*, I—III, Санктпетарбур 1888—1915.

што јој да мал. Према томе какву је ко поткутњицу и колико мала имао тако се и хранио, па су и разлике у том погледу биле прилично велике: једни су увијек имали доста и хљеба и масноће; други, они средњи, којих је било понајвише, хранили су се осредње, али не сасвим оскудно, али је било и праве сеоске сиротиње, која је у свему оскудијевала и увијек била потхрањена. За ове посљедње спас је у прољеће била овца и коза, коју је ипак свак имао и која је пружала кашику млијека, да се у њ удроби, ако не комад хљеба а оно бар мало убраног прољећњег зеља или штавља. Но, такве сиротиње на Дурмитору није било много.

Главни елементи исхране били су брашно и млијеко односно израђевине од њих. Брашно је најчешће било од стрног жита: јечма, ражи, пшенице, рјеђе хељде, а врло ријетко овса. Кукуруз се, истина, слабо и у мало ком селу гајио, али га је у недостатку домаћег жита, па и поред њега, доста куповано, те је и кукурузног брашна у кући било готово увијек. Хљеб је био готово искључиво јечмени, ражани или пшенични, или пак од мјешавине тих жита, док је кукурузног хљеба на Дурмитору било мало, али је зато врло честа храна био кукурузни качамак, са кртолом или без ње. Домаћица је хљеб мијесила у нађвама а пекла га на огњишту, под сачом, а качамак је, у котлу, разметала или опет она или домаћин или које друго кућно чељаде. Качамак се јео по правилу у два вида: прво у тави скорупом засмочен а потом у ћаси и с млијеком удробљен. Био је то, можда, најчешћи сељачки љетњи објед.

Млијеко се редовно кисјели, а много рјеђе употребљава као вареника. Сир и скоруп се обично служе заједно, у истом тањиру односно на истом пљату, па се помало присмачу с хљебом. Поријетко, и то обично пригодом доласка каква мила госта, домаћин би заклао јагње или јаре, чије би месо трајало бар по дан-два, и то је љети била готово сва месна исхрана тог дурмиторског сељака, и поред његове силне стоке! Домаћица је, додуше, држала и по десетак кокошака, али су оне једва и сматране каквим месом, а јаја су готово искључиво била резервисана за дјецу. И тако се породица љети хранила прилично једнолично: качамак, засмочен и са млијеком; увече, кад се искупе сва чељад, понекад нека пита у тепсији испод сача; сир и скоруп с хљебом; млијеко с хљебом; ријетко месо или цицвара. Чобанима је планинка у мало дрвено дебе спремала помало измијешаног сира и скорупа и по парче или руку хљеба, али су они имали и ту дивну могућност да у испражњено дебе намузу овчије јомуже и обилато се напију.

Током зиме исхрана је била друкчија. Сељак би у јесен заклао кога брава, јалову овцу или козу, какво јуне или и одрасло говече, рјеђе свињу коју је у прољеће купио а жена љети хранила травом и сплачинама. Тако су у сељачкој кући о пантама висили череци и пастрме сува меса, повелики завојци лоја, која пласа сланине, можда. Осим тога, тамо у трапу било је доста кртоле, а у бадњу доста купуса, па се зими бар један објед, обично вечера, састојао од меса с кисјелим купусом, кромпиром или, рјеђе, пасуљем, а онај други опет од сира, скорупа, хљеба, качамака. Још кад би се десила крава која се касно тели или саставља млијеко, најљепши завршетак обједа било би њено прихладно укисјељено млијеко. Треба, најзад, рећи и то да је зими, а поготово љети, вечера дурмиторског

сељака по правилу била важнији и бољи објед од ручка, што свој разлог, вјероватно, има у тој околности што се породица дању растура за разним пословима: овамо косци и пластилице, тамо чобани, и на друге стране, па је штета, а није ни право, боље и обилније обједе спремати само за једне, док се увече за столом окупе сви.

Дурмиторски сељак је пио, по правилу, само о славама и празницима, у гостима код пријатеља или покаткад кад би послом отишао у град, али и тада не много, готово никад га нијеси могао видјети пијанога. Пио је углавном ракију, вино врло ријетко, а ликере је сматрао женским пићем. Раније, док је још увелико правио медовину, она је била једино пиће у његовој изби или ћилеру. У посљедње вријеме пак готово у свакој кући могла се наћи чаша ракије за драга госта и пријатеља. Механа и кавана, уосталом, по дурмиторским селима никад и није било, не само раније већ ни између два свјетска рата; оне су се налазиле само у варошицама односно поред главних путева. Па и у њима би прави сељак ријетко попио чашу ракије, и то само у каквом друштву.

Дуван производио није, а и како би на својим планинским њивама, али га је пушио редовно, истина само људи, а женама је то била и као нека срамота, осим можда за какву старију удовицу или уопште жену у великој жалости. Дуван је обично куповао од крijумчара, који би га однекуд из Албаније и Херцеговине доносили и у својим торбама разносили по селима, крijући се од жандара и финанса, јер је у старој Југославији дувански монопол био колико скуп толико и строго заштићен. Ако том истом приликом није купио и јевтине крijумчарске картице, он би дуван савијао у новинама, па чак и цијепајући листове из какве старе дјечје читанке или буквара.

А како се одијевао? И одјећа му се, чак више него храна, мијењала током времена. Као неки тренд те мијене ишао је у правцу све веће замјене домаћег сукна куповним дјеловима одјеће и обуће, прво женске а затим, постепено, и мушке, тако да већ данас рођаци бачкопољских Дурмитораца који су остали у старом завичају на себи једва да имају коју домаћу ризу, какав прслук или капут и, нарочито, чарапе, док је остало и на њему, а поготово на жени, све градско. Нас, међутим, овдје интересује како се одијевао баш тај војвођански Дурмиторац прије него што је постао колонист. Па, ето углавном, тј. обично и најчешће, овако.

Људи су носили сукнена, сингава или, рјеђе, тамно обојена, одијела, од домаће вуне и из радних руку својих жена. Можда се могло примијетити да су та одијела код Језераца и Шаранаца нешто мање угасита него она код Дробњака и Пивљана, и то је била готово сва разлика. Одијело се састојало од гаћа, у ствари доста узаних чакшира, џемадана који је груди двоструко покривао и закопчавао се испод пазуха и капута обичног цивилног кроја. Све је то дивно шио, па понекад и плавим ширитом опточио, какав добар сеоски кројач или кројачица. На ногама су се носиле дуге плетене гете и кратке чарапе, зими чак ових посљедњих и по два пара, а на стопалима лаки опанци. Ове је сваки сељак за себе и укућане правио од говеђе коже, испреденом овчјом опутом. Ципеле је још и непосредно прије рата носио ријетко ко, и то по који млађи човјек. На глави се најчешће носила стара црногорска капа. Мушки доњи веш,

кошуља и, не увијек, гаће, био је од купљеног беза или камрика, шивени код куће. Зими се поврх овога редовног одијела носила подебела и подугачка, опет сингава, сукнена кабаница, са јаком за главу, али се у вријеме великих мразева и мећава на глави носио, тј. око ње уздуж и попријеко обавијао, и домаћи црвени шал или куповни тромболос.

Женска је ношња, рекосмо, већ од раније готово сва била од куповног материјала. Састојала се од: котуле, кошуље се ошвицама, јакете или блузе, чевре односно мандалије. По овом посљедњем дијелу одјеће разликовале су се дјевојке од удатих жена: дјевојке су, наиме, носиле бијеле или претежно бијеле чевре, док су удате жене увијек носиле црне, ресама опточене мандалије. Само у жалости и дјевојке су на глави носиле црне крпе. Зато се, већ почев од пљеваљске битке а поготово почев од страшне пете офанзиве, па за цијело вријеме рата, на Дурмитору више ријетко гдје могла и видјети ведра и младалачка бијела чевра; све је било у црно завијено. Умјесто гета и кратких чарапа, жене су на ногама носиле дуге плетене чарапе, а опанке исто као људи. Такође су им и зимске кабанице биле као и код људи. Та груба зимска кабаница у ствари и није била неки саставни дио њежне женске одјеће, већ као неко нужно зло за јаку зиму, а била је, поред плетених чарапа и опанака, једино што су жене и дјевојке на себи још имале од домаће производње.

Свечана одјећа, и мушка и женска, била је на Дурмитору иста као и у другим дјеловима Црне Горе; на људима чохано одијело заставиних боја: бијеле тозлуке, плаве димије и црвени џемадан — у основи, поред других, такође живописних и извезених дјелова; на женама: дуга свилена сукња различите боје, свилена кошуља са извезеним ошвицама, корет, јакета, зубун, вео. Не треба је описивати, зар не, јер је тако широко позната, та живописна црногорска народна ношња!

Здравствени услови у овим крајевима, посматрани као укупност мјера шире државне заједнице на чувању и заштити народног здравља, били су, одиста, слаби. У великом дијелу међуратног периода, у читавом срезу шавничком, који је по пространству био један од највећих у цијелој Југославији, није било ни једне болнице ни љекара. Тек касније отворене су амбуланте, односно мање болнице са по једним љекаром, у Шавнику, на Жабљаку и на Горанску. При свем томе, здравствене прилике у овим крајевима, благодарећи добрим природним условима (чист планински ваздух, добре воде, па и не тако слаба исхрана) нијесу биле лоше. Никаквих насљедних, па ни трајних заразних болести није било, а ријетко би који сеоски момак, приликом регрутације за војску, и поред веома строгих здравствених критерија и ригорозне љекарске контроле, био одбијен и проглашен за неспособна. То се чак сматрало великом срамотом.

У периоду између два свјетска рата у срезу шавничком је настављено са отварањем основних школа, започето још одмах по његовом ослобођењу од Турака. Крајем овога периода школа је било у свакој групи оближњих села, тако да су оне могле обухватити сву дјецу школског узраста. То, уз познату наклоност дурмиторског становништва за описмењавањем и просвјетом, чинило је да је пред други свјетски рат скоро све мушко становништво било бар писмено, а и висок проценат женско-

га. Па и у гимназије околних градова, нарочито Никшић и Пљевља, одлазио је за оно вријеме и онако тешке услове сељака за школовање дјеце, не тако мали број ђака, од којих су неки по завршеној малој матури одлазили у учитељске школе и богословије, а остали, иако тако рећи без икакве материјалне помоћи од својих кућа, на разне факултете и високе школе у Београду. Ова, пред крај тридесетих година већ доста бројна студентска и друга школска омладина, листом усвајајући револуционарне идеје, ширила их је током љета међу народом свога краја, организовала мање омладинске кружоке, одржавала шире политичке зборове, нарочито о традиционалним племенским саборима, и тако ширила утицај комунистичке партије и идејно припремала дурмиторско сељаштво за сјутрашњу народноослободилачку борбу и револуцију.

4. **Неки важнији односи и обичаји**

Дурмиторски крај, изразито сељачки, без икаквог градског живља, а и природно, планинама, ријекама и одсуством честитих путева, одсјечен од свих околних градских и градовима ближих средина, морао је понајдуже чувати остатке негдашњег племенског друштва и патријархалног начина живота. Као што су у погледу привређивања главни остаци те древне прошлости били пространи и за живот толико значајни комуни, тако су у области друштвеног живота њени главни реликти били племенско-братственички и породични односи. Традиција је тамо у овом погледу тако јака да тако рећи свако зна не само читав низ својих предака, па понекад све до онога по коме се братство презива, већ и то с којим је другим породицама и братствима у крвном сродству и каквом. При том, иако су се и на Дурмитору знала и уважавала стара угледна братства и породице, као што су, само примјера ради, били Церовићи или Томићи у Дробњаку и Ускоцима, Цаковићи или Кнежевићи у Шаранцима, Шибалије у Језерима, Гаговићи или Љешевићи у Пиви, ипак управо дубоко демократски дух и карактер дурмиторског сељачког друштва није правио само по томе основу какве било битне разлике између тих и свих осталих братства и породица у племену. Разлика је било само на основу угледа, који је свако стицао својим начином живота, моралним својствима и односима у селу и племену.

Односи унутар истог братства односно породице били су традиционално тако блиски да се све до новијег времена између њихових припадника ни бракови нијесу склапали, а и кад би се то догодило, на такав би се однос гледало мрко, па и са презиром. Вуле Кнежевић пише да се чак ни између породица унутар читавог бројног племена Шаранаца брак није склапао. Црквенобрачни прописи старе Југославије забрањивали су брак само до шестог, а апсолутно чак само до четвртог степена крвног сродства, а у народу је неповредива светиња било и сродство у много удаљенијем степену. Слично се поштовало и уважавало и сродство по тазбини (пријатељство) и кумство, али је тзв. побратимства у овом крају било мање него у неким другим црногорским племенима.

Унутар задруге, раније, односно уже инокосне фамилије, касније, односи су се заснивали на ауторитету и поштовању кућног домаћина, чувању његовог угледа и извршавању његове ријечи у сваком погледу. Домаћинова ријеч била је закон и за његову жену и за његове, ма и пунољетне, синове и кћери, што никако не значи да се он с њима није консултовао, чак и о свима питањима куће и њеног имања.

У ранија се времена брак склапао између момка и дјевојке који се понекад дотле нијесу чак ни виђали, већ су о томе одлучивали њихови родитељи и уопште старији. Тога је, међутим, већ било нестало, али је и све до посљедњег времена на склапање брака битан утицај имало мишљење укућана и рођака, а оно је темељено не само на здрављу, поштењу, радљивости и другим квалитетима момка и дјевојке већ и на угледу куће и њеном имовном стању.

Свадба је, уосталом као и свуда, одувијек била крупан догађај, који се прослављао врло свечано и на који се и трошило много, нарочито у младожењиној кући. Након дуго припремане, обазривошћу испуњене и некако дискретне успјешне просидбе и након договора о томе кад ће бити свадба, са колико сватова, шта ће која кућа младој од руа купити и слично, долазио је и тај свечани свадбени дан. Већ по договору, углавном према имовном стању младожење, његова би кућа у сватове позвала мање или више људи, обично око десетак, међу којима су се знали: стари сват, кум, дјевер, првјенац и други, па понекад и чауш, коме је на свадби било све дозвољено: и да устријели каква пијевца и да протјера коња кроз житни усјев и низ других враголија. У сватове се ишло на коњима и у најљепшем одијелу, који би се понекад за ту прилику и од другога позајмили. Ако се код дјевојачке куће и коначило, сватове би развели по својим кућама најближи рођаци, како би им било што угодније. Након весеља и свечаног извођења младе, скопчаних са мноштвом разних обичаја, сватови би одлазили у најближу цркву, гдје би поп обавио вјенчање. Уз сватове је ишла и комора, тј, на коњу натоварен дјевојачки ковчег са њеним руом за свадбене дарове, а и за себе, да не би у прво вријеме морала да се стиди и зависи од младожењине куће. Право весеље обављало се тамо, па је знало трајати и по два-три дана. Трошкови су били велики, па су и свадбари, долазећи на весеље, собом доносили доста јела и пића. Приредила би се и тзв. пољевачина, тј, млада би, идући од једног до другог свадбара с ибриком воде и пешкиром у руци, свима редом посипала да се умију, којом би је приликом сваки новчано даривао. Млада је пак из ковчега вадила дарове и даривала сватове и нове укућане, прикладно њиховом добу, новом сродству, угледу и слично

„Ког јаглуком ког ли бошчалуком,
Старог свата свиленом кошуљом".

Крсна слава је била највећи редован празник у години. Одвајкада је свако братство славило исту славу, а неке су уз то имале и тзв. прислужбу, као неку мању славу, о другом празнику. Дробњаци су претежно славили Бурђевдан, Пивљани претежно Јовањдан и Никољдан, али је било и много других славских дана, јер су досељена братства и породице,

по правилу, собом доносила и своје старе славе. Кажемо „по правилу" јер су неки ускоци у ове крајеве, крију̂ћи се од турског зулума, напуштали и стару славу и узимали нову, као што је бивало и случајева да се нова слава узме као побожна захвалност за спас од каква велика зла или опасности. Било како било, до крсне славе се држало много. За тај се дан остављало најбоље јело а из града набављала најбоља пића. Ако би слава падала о неком посну дану, као што је био Никољдан, уз божићне посте, и она је, наравно морала бити посна тј. без масноћа, али зато не мање богата и разноврсна. Такве славе, као и оне које су падале у прољеће, на примјер Ђурђевдан, кад сељаку понестаје свега у кући, изискивале су чак и веће трошкове за куповине у граду. Но, без обзира на трошкове, за славу су се и најсиромашнији припремали што су најбоље могли. Свака је кућа имала своје сталне званице, одређене пријатељске и кумовске куће које су се о славама међусобно посјећивале и из којих би понеко за славу увијек дошао. Број тих званица био је различит, углавном према имовном стању односно, угледу који га је и у овим срединама, по правилу, увијек пратио. Било је кућа са само двије-три, а сиротиње и са само једном званицом, а било их је и са 20—30 званица. На слави се у два-три пута постављала трпеза или се она није ни склањала, обилно се јело и пило, али не бучно и прекомјерно весело, већ некако тихо, уз пријатељски разговор и шалу. Крсна слава на Дурмитору прије је била дивна прилика за састанак и озбиљан разговор међу најбољим пријатељима, него дан на који би се бучно веселило. Релегиозна страна славе такође није много долазила до изражаја: једном у току дана сви би се дигли за славску молитву, разломио би се славски колач, запалила славска вошта̂на свијећа — и то је било све. С обзиром на велики број слављеника у својој парохији, поп и не би успио да баш на дан славе посјети све и очита понешто из требника, већ би то чинио и слиједећих дана. Пропушта̂о, додуше, није, јер не само што би га сви обилато угостили већ би из сваке куће и својој попадији, у бисагама или у каквој торби о ункашу, носио разне дарове.

Међу осталим празницима на Дурмитору је најизразитији био Божић. А како и не би. Замислите огромна валовита пространства под непрегледним сњежним покривачем, хладна и замрзнута, испуњена само тишином и муклом зимском самоћом! И сад долази Божић, тај свечани бљесак, који пуцњима и пламеном из пушака и пријатељским грлатим зовом комшија, у цик зоре, из сваке куће, прекида ту нијему тишину и доноси собом, уз пријатељско међусобно мирбожање свих, неку свечану атмосферу, испуњену гозбама и радошћу у свакој сељачкој кући! Тиха, скромна припрема тог свечаног дана настаје већ уочи њега, на Бадњи-дан, кад би домаћин, са рукавицама на рукама, уносио тешке церове бадњаке и, уз једно свечано „срећно ви бадње вече", намјештао их уз огњиште, док би га стидљива жена и весела дјеца засипала прегршти̂ма жита, тим најважнијим симболом берићета. На зиду или брвну, поред иконе, запаљена божићна вошта̂ница, а пред њом свечано стоје сва кућна чељад, међу којима домаћин тихо, више у себи него гласно, пјева већ у школи научену божићну молитву: Рожденство твоје... Затим би сви посједали на под, без столица, по разастртој божићној слами, за скромну посну ве-

черу, овога пута не са трпезе већ са шарене сукнене вреће. Ујутро као да гледаш полазника, тог првог кућног вјесника радости и пријатељства, како се у рану зору, сњежним долиницама, прикрада да би по могућству незапажен, на самом кућном прагу кликнуо: Добројутро и срећан ви Божић! Током тога, па и оба наредна божићна дана, на дурмиторским је селима владала свечана атмосфера; младеж би се скупила у какву повећу кућу и тамо играла, пјевала, веселила се, а сви који би се тих дана срели љубили су се, уз обавезни поздрав: мир божји . . . !

За живот дурмиторског сељака била је веома карактеристична и значајна његова дуга зимска ноћ. Много посла тих дана сељак није имао: радио је све, а око стоке су се бринули чобани. Чак и кад су се о њој старали сам домаћин и домаћица, све се састојало у томе да јој се два-три пута дневно у јасле односно на торину метне пића, а и то се посљедњи пут морало урадити још за дана. Зато би се већ одмах по вечери сељаци скупљали у какву понајпространију кућу у селу; млађи би играли и коло водили; жене, предући, коментарисале сеоска збивања и причале једна другој новости, док би старији људи дуго слушали каква добра гуслара или и више њих наизмјенично, отприлике као оно у дивном Шантићевом *Претпразничком вечеру:*

„Затим би отац, ведар к'о сјај дана,
Узео гусле у жилаве руке,
И гласно поч'о уз гањиве звуке
Лијепу пјесму Страхињића Бана."

Током тих дугих зимских сијела водили су се и најразличитији разговори, од оних о дневним догађајима па до оних у којима се највише нагађало о томе каква ће бити зима, колико ко још има сијена, ко је уловио неку лисицу, куницу или убио вука и слично. О томе какве ће бити временске прилике процјењивало се по читавом низу најразличитијих симптома: по правцу кретања облака, висини и начину лета разних птица, држању коза или кокошака, по томе како је родила шишарика или каква је била слезина у заклана брава и слично. Много се дискутовало и о старим временима, генеалогијама разних породица, јунаштву предака, али су ријетко изостајале већ праве легенде о вилама, вампирима и другим неземаљским бићима. Нарочито велик број легенди био је везан за светог Саву, Војводу Момчила, Херцега Шћепана, Баја Пивљанина . . . Недогледан је утицај тих дугих зимских ноћи, њихових гусала и њихових разговора, на формирање психологије човјека са планине, његовог карактера и његових назора, његових етичких схватања и понашања!

Љети је друкчије. Тада је и свак и увијек заузет неким радом: око косидбе, жетве, вршидбе, припремања дрва за зиму и безброј других сељачких послова. Зато се недјеља и празник употријебе за одмор, да се човјек обрије, пресвуче, наспава. Само би неуморна омладина нашла какав било повод: брање јагода или боровница, љешника или малина, да се вине негдје ван катуна, поигра и попјева, па и загледне каква згодна дјевојка односно осмотри какав добар момак. Ко зна, ако јесенас навака добро роди, може доћи и до какве просидбе!

Но, најважнији састанак, не само током љета већ и у читавој години, одвајкада је био сабор, који је одржаван сваке године о одређеном дану, првобитно црквеној односно манастирској слави. Такав сабор одржавао се, на примјер, код Пивског манастира и код манастира Добриловине о Госпоиндану, код цркве на Жабљаку о Преображењу итд. Ти сабори окупили би не само млађи већ и старији свијет из околних села или читавог племена, па би на понеки од њих долазило много народа и из околних племена. Живописно је било погледати оно шаренило свечане народне ношње људи и жена, момака и дјевојака. Ту се играло и пјевало по цио дан, па би се с времена на вријеме зачуо и по који пуцањ из револвера, који је оглашавао да је испрошена нека, стидљива али срећна дјевојка. На тим саборима би дурмиторски студенти, комунисти, крајем тридесетих година, готово увијек одржали по неки говор народу, редовно изазивајући интервенцију полиције, о чему би се послије по селима дуго причало и коментарисало.

Кад се сијено трпа треба се и почастити: домаћин дере јагње за ручак радницима

Моба је на Дурмитору увијек била не само најизразитији вид колективне испомоћи другоме већ и вишеструко интересантан облик друштвеног живота уопште. Најчешће се купила ради косидбе, али и за пластидбу, довлачење грађе за кућу, пањење креча и друго. Истини за вољу, купили су је најчешће богатији, а при том инокосни сељаци, који због недостатка радне снаге у кући друкчије не би ни могли на вријеме обавити дотични посао, али се на мобу ишло и каквој удовици без радне снаге, каквом саморану старцу и слично. Онај који је купио мобу хранио ју је одлично, не слабије но о слави: заклано јагње или двизе, пита, цицвара. Дивота је било погледати, понекад и по двадесет косаца, како су се

повили и један за другим нанизали на каквој пространој ливади у равним Језерима, па равномјерно крећу својим широким раменима и машу својим оштрим косама, као какво сложно јато крупних планинских орлова својим снажним крилима. На моби се сваки трудио да ради што боље и уради што више. На то га је гонио и момачки понос, тежња да се истакне као добар косац, о коме се онда по селу прича и кога онда и дјевојке радије гледају, али и зазор и страх да се не изостане, да се не изазове потсмијех, јер би, одиста, било погрешно мислити да тај озбиљни дурмиторски сељак не зна за пошалицу, доскочицу, какву духовиту, па понекад и погрубу опаску.

Гостопримство је такође изразита особина овог планинског живља. Не само што ће увијек бити добро угошћен неки драг пријатељ, кум или иначе познат саплеменик већ и сваки случајни и непознати гост, намјерник кога би у кућу донијела нека његова потреба или оштра зима на путу или ноћ која га је на њему затекла. Госта би почастили кавом и ракијом, којих је у посљедње вријеме било у готово свакој кући, припремила би му се боља вечера и обавезно задржао на конаку или му се то бар нудило. За то вријеме домаћин би са гостом водио лаган, тих разговор, при чему би, додуше помало радознало, радије слушао и сазнаво погдјешто ново и страно него што би сам причао о добро му познатим странама живота, свога и својих саплеменика.

Кад је ријеч о говору, ваља рећи да је он код дурмиторског сељака, по правилу, течан, лаган, понешто отегнут, свакако много спорији него у осталој Црној Гори и без оних оштрих акцената, тако карактеристичних већ око Никшића, али се тај говор, на другој страни, исто тако разликује и од сусједног херцеговачког и санџачког, оног у Гацку, Фочи или Пљевљима. Одиста је велика штета што након одличног али свакако не и исцрпног рада Јована Вуковића, *Говор Пиве и Дробњака*, тај посао истраживања говора ових крајева није био настављен. Говор и језик је нешто што се такође мијења, стари се изрази, па чак и акценти, губе а они нови су, као и све друго у цивилизацији, неспецифични, свуда исти, униформисани. У том говору је, међутим, било право богатство специфичних израза, нарочито оних везаних за послове и појмове у вези са начином живота: сточарством, земљорадњом, атмосферским приликама, сродством, али и свим другим. У самом је изговору, можда, најкарактеристичније то што потпуно одсуствују гласови *х* и *ф* и што, ваљда као некаква накнада за тај губитак, постоје два гласа који у српскохрватској азбуци немају одговарајуће словне ознаке и од којих је један некако између гласова *с* и *ш* (као у тамошњем изговору ријечи *сјекира*), а други између *з и ж* (као у изговору ријечи *изјести*).

Од других изразитих обичаја поменимо још само оне којима се оплакују умрли. Као и свуда, и на Дурмитору до већег изражаја долази жалост за каквим младим човјеком него за оним који је већ био на прагу смрти, више у несрећном случају или погибији него код природне смрти. Но, у сваком случају, на погребу се окупи доста свијета, по правилу више старијег но млађег, не само из дотичног села односно братства већ и из других. Као и у другим црногорским племенима, од вајкада је обичај да том приликом жене туже и наричу и, помињући као разне епизоде раније помрле

али и живе, понекад на тај начин импровизују праве умјетничке елегије. Тужбалица је на Дурмитору, исто као епска јуначка пјесма, одвајкада била веома изразит облик народног стваралаштва. Њен је аутор увијек била жена, исто онако као што је аутор јуначке пјесме био мушки дио народа. На жалост, то је богатство великим дијелом остало непознато; замирало је и ишчезавало тамо гдје је и ницало, а данас га је све мање. Новица Шаулић је на његовом прикупљању и његовању урадио доста, али је то ипак било ко кап воде у мору. Помогао му је и слиједио га мало ко. Но, у вези са сахранама, поменимо бар још обичај лелекања, обичај који такође није специфичност овога краја. Група по група људи, долазећи на погреб из својих села, кад би дошла на помол покојникове куће, залелекала би с времена на вријеме из свега гласа, што је у оним брдима и шумама одзвањало некако стравично и бескрајно тужно. Једва је потребно и казати, најзад, да породица умрлога за његову дању није жалила никакав издатак, па ако треба и вола из јарма заклати. Дуги редови импровизованих столова у кући или, ако вријеме дозвољава, на ливади пред кућом, у таквим случајевима увијек су били изобила покривени и јелом и пићем.

Завршавајући овај кратки осврт на најизразитије моменте из живота и карактера дурмиторског сељака у времену које је непосредно претходило колонизацији, мислим да би се могло, сасвим уопштено, рећи да је он био управо најизразитији представник оног Цвијићевог динарског типа наших људи. Производ утицаја природе која га је окруживала и начина живота који му је она наметала, принуђен на свакојаке борбе с њоме и на сналажење у најразличитијим ситуацијама, дурмиторски сељак се током дугог времена и карактерно формирао првјенствено у складу с тим околностима живота. Утицаји шире друштвене средине овдје су, све до најновијих времена, били много слабији, из проста разлога што је ово подручје вјековима било од свијета, тако рећи, одсјечено и само себи остављено. Зато се оно што се зове средином односно њеним утицајем овдје у великој мјери своди на природну средину, природне утицаје. Дурмиторски сељак је, по правилу, бистар и мудар, виспрена ума, обазрив, па и резервисан, лаган и одмјерен, издржљив и сналажљив, не много говорљив али рјечит, постојан и храбар. Навикнут на најразличитије облике колективног живота, он је и веома комуникативан и гостољубив. Има, међутим, и код њега нешто превише осјетљивости, нарочито на ма и незнатно потцјењивање или увреду, као што има и извјесне масовне таштине у односу на вриједности и заслуге своје и својих предака, а такође и у вези с тим и не мало ирационализма, који долази до изражаја у низу манифестација, као што су разна претјеривања, несразмјерна реалним могућностима и потребама, на славама, свадбама, подизању споменика и гробница и слично.

5. Учешће у последњем рату

Дубоко укорјењена борбена и слободарска традиција, заједно са тежњом за бољим животом и праведнијим друштвеним уређењем, учинили су да је народ дурмиторског краја, тако рећи, листом учествовао и у посљедњем народноослободилачком рату и са њиме истовременој социјалистич-

кој револуцији. Углед Комунистичке партије, као главног иницијатора, организатора и руководиоца читаве те борбе, био је већ прије рата у народу велики. Иако бројно невелика и организационо млада, Партија је овдје имала у народу велики утицај, који је дошао до изражаја већ у самом почетку рата, да би током њега огромно порастао. Вјера у снагу и побједу моћне антихитлеровске коалиције, традиционалне историјске везе Црне Горе са Русијом и, нарочито, њено социјалистичко уређење, које је и дурмиторска школска омладина тридесетих година тако широко и интензивно пропагирала — били су заиста привлачна снага за и иначе опозиционо и борбено сиромашно дурмиторско сељаштво. Његова непоколебљива оданост народноослободилачком покрету током читавог рата и свих тешких искушења у њему, повезана са погодним природним и стратегијским условима овога краја за партизанско ратовање, били су главни чиниоци што је он у неколико махова био право борбено поприште и терен на коме су се, на релативно малом простору, концентрисале и наше и непријатељске снаге. Отуда и масовно учешће народа у оружаним формацијама народноослободилачког покрета, у којима је, на примјер, већ с јесени 1943. године било мобилисано око 80% читавог људства између 16 и 40 година старости[14]). Отуда и беспрекорна организација и функционисање народноослободилачких одбора, од сеоских преко општинских све до среског, тако рећи током читавога рата. Отуда и, у читавој нашој земљи ријетка, чињеница да је највећи дио среза, а велик дио времена и бутум срез, током готово цијелога рата био слободан. Но, отуда такође и страховита разарања, страдања народа и велик број погинулих бораца: пашевина кућа и свих других сељачких грађевина била је таква да је мало гдје која и остала; у борбеним редовима изгинуло је 1.030 бораца, а као жртве непријатељских репресалија животе је изгубило даљих 1.420 људи, жена и дјеце. Кад се узме у обзир да је срез шавнички непосредно прије рата имао 27.500 душа, онда значи да је у рату изгинуло више од 11% цјелокупног свог становништва.

Било би сувишно, а једва би било и могуће, да се у једном краћем раду, намијењеном другом циљу, иоле детаљније излаже ток народноослободилачког рата на овом подручју. Зато ћемо се ограничити само на то да подсјетимо на главне, тако рећи преломне моменте и истакнемо основне карактеристике тога тако значајног времена, у коме је лично учествовала и чију је историју непосредно стварала и сама најстарија генерација садашњег становништва Бачког Доброг Поља.

Италијански фашистички окупатор ушао је у шавнички срез у мјесецу јуну, тек два мјесеца након уласка у околне градове: Никшић, Пљевља и друге. Успоставио је своје карабинијерске станице у Шавнику, Жабљаку, Брезнима, Горанску и Трси. Тако су два мања дурмиторска племена, Ускоци и Шаранци, и овог пута, као и толико пута у историји, остали слободни од окупатора. Народ је био у правом смислу ријечи дубоко огорчен на властодршце старе Југославије, који су му у виду пореза сваке године узимали толики новац за наоружање, а земљу су, ето, тако рећи без борбе предали непријатељу, сами, међутим, побјегавши главом без обзира,

[14]) *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, том III, књ. 6, стр. 147, 220.

некуд у иностранство. На дјелу је видио колико су истините и оправдане биле све оне критике и упозорења које је кроз уста својих чланова и симпатизера изрицала Комунистичка партија, па је његово повјерење у њу и у њене људе опгромно нарасло. У таквој ситуацији, а пошто је народ, листом, био посакривао добивено оружје и муницију, није било тешко иако малобројним члановима Партије да убрзо почну са организовањем тајних герилских група од отреситијих сеоских момака. Кад је у Црној Гори плануо 13-јулски устанак, намах се дигао и народ у срезу шавничком, који је око тих герилских одреда и на челу са најистакнутијим комунистима извршио напад на окупатора и у размаку од три-четири дана, 17—22. јула, у својој средини разоружао његове постаје, као и бивше жандармеријске станице, које су му већ биле почеле држати скуте. Тако су Дурмиторци овога пута свог незваног госта испратили врло брзо, већ послије мјесец дана његовог, и иначе некако застрашеног и стидљивог, боравка међу оним пријетећим планинским циновима.

Одмах послије тога Партија је пришла војној и политичкој организацији среза. Према ранијој племенској односно каснијој општинској подјели, формирани су територијални батаљони, команде мјеста, као војнопозадински органи и народноослободилачки одбори, као органи нове, народне власти, који су, између осталога, вршили и правосудне послове. Сама партија се бројно нагло ширила, примајући у своје редове најистакнутије омладинце и омладинке, али и старије угледне људе који су безрезервно прихватали њен народноослободилачки програм и њену оружану борбу против окупатора и за нови, бољи поредак у друштву. Учвршћујући се и организационо, Партија је на овом подручју дјеловала под руководством свог среског комитета, са сједиштем на Жабљаку, а у Пиви је, с обзиром на њено огромно пространство и ближе везе са окружним комитетом у Никшићу, постојао посебни реонски комитет. Број партијског чланства растао је током читавог рата, па је упоредо са тим растао и број партијских организација, како територијалних тако и оних у војним јединицама. Паралелно пак са ширењем и јачањем Партије, јачале су и друге народне масовне организације: организација црногорске народне омладине, антифашистички фронт жена и друге. Душа и моторна снага свих тих, војних и осталих, организација народа у оружаној борби током читавога рата била је Комунистичка партија.

За вријеме своје широке офанзиве против устанка у Црној Гори, италијанске оружане снаге су, током августа, након жестоког отпора, продрле друмом у Шавник и Жабљак, али су и та два једина мјеста у срезу у којима су тада боравили убрзо, већ половином октобра, морали напустити и повући се за Никшић, јер им намргођене дурмиторске шуме и планине и тај наоружани народ по селима нијесу уливали никакву наду да би ту на миру могли провести зиму. Остали дио овог подручја остао је и у том времену слободан, ако се не рачуна један кратки, једнодневни испад из Никшића до првих пивских села, изведен у ствари само ради обезбјеђења одступнице од Жабљака. Све пак до јуна слиједеће године и читав овај пространи срез као цјелина живио је у пуној слободи и од окупатора и од ма каквих његових квислинга. Та дурмиторска партизанска република

у једном куту поробљене Европе живјела је својим пуним слободним животом.

Било је то вријеме веома интензивно, веома активно. Народна власт од око стотину сеоских, шест општинских и среског народноослободилачког одбора функционисала је као сат. Бирани од народа непосредно, ти озбиљни, паметни и храбри дурмиторски домаћини вршили су своје дужности у одборима исто онако својски и мудро као у својим кућама. Кад су од својих села тражили огромне количине хране, нарочито у понеким изузетно тешким ситуацијама, као што су биле трећа, пета и седма непријатељска офанзива, они су знали и умјели да тај нужни терет расподијеле правилно, да више узму тамо гдје више и има, а кад су рјешавали какав спор међу својим земљацима, ослањали су се на стару обичајну правду и њене дубоке корјене у народу. Но, и сами су се одбори у току рата развијали, стицали искуства, организационо се боље уређивали, послове међусобно дијелили. Велики значај у том погледу и на овом подручју имале су Острошка скупштина црногорских родољуба, из фебруара 1942., и још много шира и значајнија Колашинска скупштина, из средине новембра 1943. године. Но, већ у овом периоду, зими 1942, народна власт на Дурмитору имала је, у основи, све оне карактеристике и вршила све оне функције које је и три године касније ослобођење земље код ње нашло.

У току овога времена Дурмиторци су водили и веома значајне шире војне акције. Њихове чете и батаљони ратовали су против усташа и четника у оближњој Херцеговини, по злогласним усташким језгрима, Борчу и Фазлагића Кули, учествујући у низу напада на Гацко и Автовац и помажући херцеговачким партизанима.

Но, посебан значај имало је цијело ово подручје у вријеме познате пљеваљске битке, из почетка децембра 1941, кад је Дурмитор, а посебно Језера и њихов Жабљак, служио кад плацдарм цијелој црногорској војсци, њеним батаљонима, интендатурама, болницама. У самој тој крвавој борби на Пљевљима изгинуло је много синова дурмиторских сељака, нарочито из језеро-шаранског батаљона, чији су и командант и политички комесар, Душан Обрадовић и Вук Кнежевић, на Пљевљима оставили своје животе. Иако тешко депримиран овим поразом и у црно завијен мноштвом изгинулих, народ је борбу наставио, па су и у самом Санџаку остале и дјеловале његове војне јединице.

Након повлачења Врховног штаба и главнине партизанских јединица из Србије, Дурмиторски одред одиграо је такође веома значајну улогу. Два његова комбинована батаљона, „Војвода Момчило" и „Бајо Пивљанин", очистили су тада од усташа и четника пространо подручје источне Босне, ослободивши и градове Фочу и Горажде са низом мањих варошица и обезбјеђујући тако Врховном штабу и главнини наше војске пространо и богато упориште.

Кад је, у рано прољеће 1942. године, под скиптром окупатора у Црној Гори нарастао четнички покрет и дошло до треће непријатељске офанзиве, опет је дурмиторски крај, тај увијек постојани и снажни ослонац народноослободилачког покрета, извршио улогу његовог главног и најдужег упоришта. Његове јединице су током зиме и прољећа водиле дуге, фронталне и исцрпљујуће борбе на Сињајевини против четника, обилато хра-

њених и до зуба наоружаних од стране Италијана. Поред много других, ту је једном приликом изгинула и читава једна чета Дурмитораца, заједно са два члана батаљонског штаба: Митром Кецојевићем и Чедом Головићем.

Кад су, крајем маја и почетком јуна, италијанске и четничке снаге поново окупирале цијелу Црну Гору, посљедњи бастион наше борбе опет је био Дурмитор. Тих тешких дана све живо на њему било је мобилисано. Све што је пушку могло носити било је под оружјем, па је са овог подручја било формирано пет ударних батаљона, што је, заједно са другим, мањим јединицама, и посадним четама, код команди мјеста, тада износило преко 1.500 бораца. На том подручју, међутим. дејствовале су и многе друге црногорске и пролетерске јединице, које су пружале жилав отпор непријатељу, па је на њему било и много партизанских болница са безбројним рањеницима, које је народ својски хранио, његовао, преносио.

Почетком јуна 1942. године окупатор је савладао и ову посљедњу партизанску тврђаву у Црној Гори. Главнина наше војске одступила је за Босну, а у њеним пролетерским бригадама и доста бораца са Дурмитора. Италијани су се, након мало времена, и сами повукли, али су оставили своје савезнике и замјенике, четнике, који су организовали власт и држали је све до прољећа 1943. године. Та непуна година дана била је и најдужи и најтежи, па готово и једини период окупаторске владавине на Дурмитору током читавог рата. Четници су наступили и дејствовали осветнички, организовали су затворе на Жабљаку и у Колашину, у којима су држали велики број угледних људи из дурмиторских племена, а многе од њих су и стријељали. Вршили су принудне мобилизације и походе на недужно муслиманско — они су говорили турско — становништво сусједних подручја. Тим поводом ваља рећи да су се, као и по осталим крајевима Црне Горе, и дурмиторски четници регрутовали углавном из редова официра и подофицира бивше југословенске војске, жандарма и разних цивилних чиновника, која је на ту страну одводила, у првом реду, слијепа вјера у непромјењивост постојећег поретка и брига да у њему очувају своје иако мале плате и како-тако господски живот. Но, четничка снага је на самом Дурмитору, у ствари, била тако малобројна и слаба да се без помоћи са стране (из Васојевића, Мораче, Бјелопавлића итд.) њихова власт не би могла ни за кратко одржати.

Као и на осталим подручјима, Партија је и на подручју Дурмитора, послије повлачења партизанских јединица, оставила повећи број својих бољих кадрова, да под руководством сад већ илегалних, среског односно реонског комитета, у народу одржавају неугашени пламен борбе и отпора. Од тих кадрова било је организовано неколико позадинских група, по свима карјевиам среза. Њихов живот и рад у овом периоду, међутим, био је скопчан са огромним тешкоћама: четнички прогони, њихове патроле и засједе, организоване мреже доушника, расписане новчане уцјене за најистакнутије комунисте, терор у народу и све остало чинили су овим малим партизанским групама опстанак готово неодрживим. И одиста, кад је пала зима и кад је усљед снијега живот по шумама постао немогућ, и ове групе су, једна по једна, уништаване, хватане, ликвидиране, па је изгинуо

и велик дио партијског руководства: Јован Ђоровић, Богдан Котлица, Вељко Мићановић и други.

При свему томе, народни отпор четничкој власти био је веома изразит. То се видјело нарочито с прољећа 1943. године, кад је, још прије доласка главнине партизанских снага из Босне на ово подручје, народ под руководством преосталих герилаца, легализованих чланова Партије и симпатизера, самоиницијативно и властитим снагама збацивао једну по једну четничку команду и регуларне јединице Народноослободилачке војске не само дочекао сасвим слободан већ им у разним облицима (унутрашње роварење у четничким јединицама, саботирање њихове мобилизације, ширење панике, постављање засједа и слично) пружао и значајну помоћ.

Могло би се рећи да је, са кратким прекидима, у ствари у оближу борби против непријатеља током његове пете и седме офанзиве, за остало вријеме све до краја рата подручје Дурмитора опет остало слободно. У том периоду, међутим, оно је још једном, у дотле невиђеним и најстрашнијим размјерама и облицима, било изложено непријатељском разарању и уништавању. Збило се то током страшне пете непријатељске офанзиве, у мају и јуну 1943. године. И тога пута је циновски Дурмитор, својим моћним плећима, дуго одолијевао навали непријатеља и пружао ослонац, уточиште, храну и, што је најважније, свесрдну моралну подршку нашој војсци. На његовим падинама, раме уз раме са пролетерским бригадама, борили су се и дурмиторски ударни батаљони. Многе његове старе сеоске школе биле су претворене у партизанске болнице, пуне рањеника, па је на његовој територији била и сама централна болница Врховног штаба, са неколико хиљада рањеника. Народ је са своје стране пружао војсци сваку могућу помоћ: у храни, одјећи, преношењу, исхрани и њези рањеника и у свему другоме.

Кад се најзад, крајем прве десетине јуна те године, подигла тама са дурмиторског бојишта, призор је био одиста страшан. Све попаљено, опљачкано, стока отјерана, људи, жене и дјеца десетковани, масакрирани. Но, да не би изгледало да претјерујемо, ево само неких података. Само током ове, пете непријатељске офанзиве побијено је више од хиљаду људи, жена и дјеце, од којих су многи живи спаљивани или бацани низ стијене. Само на једном мјесту, у Долима, у Жупи пивској, одједном је стријељано преко 400 лица. Што се тиче паљевине, може се рећи да су ријетко која кућа, стаја или сијено остали неспаљени, у каквом склонитијем селу; све остало је сажегао пламен. Једном ријечју, након завршетка ове непријатељске офанзиве, мање-више читаво дурмиторско подручје представљало је праву пустош, при чему је ипак нарочито тешко настрадала Жупа пивска, у којој је и непријатељ имао велике жртве.

Па ипак је народ све преживио. Из збјегова у брегoвима и планинама враћао се, најприје обазриво а затим све слободније, у своја опустошена села. Како-тако, на брзину је подизао каква провизорна станишта или за њих адаптирао неку сачувану јатару или се фамилија привремено склањала код комшије коме је кућа остала узгор и на разне друге начине, како само народ у невољи умије. Тог љета 1943. године, негдје до септембра, на дурмиторском подручју и није било нечије одређене чврсте власти, прије је владало какво безвлашће или неки својствен интеррегнум. Четници су

се и сами били разбјежали или се нијесу смјели живи чути, а народ се био забавио око обнове порушених домова и није му било ни до чега другога. Ипак је у неким крајевима, још прије повратка јаких партизанских снага, у септембру, била обновљена власт народноослободилачког покрета, поред сеоских општински одбори и команде мјеста, а затим, једно за другим, и сви остали органи.

За Дурмиторце је и стварно и психолошки крупан догађај представљала Велика скупштина представника црногорског народа, у Колашину, новембра 1943., скупштина на коју је он послао више представника него ма који други црногорски срез. Дивота је, заиста, било погледати преко стотину кршних Дурмитораца, како под оружјем, на својим јахаћим коњима, поносно ступају у тај сада ослобођени град, који је дуго био гнијездо Италијана и четника и из кога су на Дурмитор кретале толике њихове офанзиве. Ваљда као признање Дурмитору, тројица између тих коњаника ушли су тада у прву народну владу Црне Горе, а двојица и у АВНОЈ, то револуционарно представништво читаве Југославије. Није потребно ни рећи колико је замаха тај догађај и АВНОЈ-ево засједање у Јајцу, које му је слиједило, имао за полет народноослободилачког покрета на Дурмитору. Од тада па до краја рата са овог се подручја у разним формацијама Народноослободилачке војске, практично, налазило све што је било за оружје. Организација пак и рад народноослободилачких одбора били су такви да су умногоме служили као примјер на читавој слободној територији Црне Горе. Њихови многострани и разгранати послови обухватали су: и старање о народној привреди и снабдијевање војске; и просвјећивање и културно подизање; и збрињавање сиротиње и здравствену заштиту; одржавање реда и поретка и правосудне послове. Архиве у Титограду и локалним завичајним музејима пуне су података о тим свијетлим данима, података, истина, писаних невјештим и грубим сељачким рукама, на каквој ћачкој свешчици или листу хартије, оловчицом или од ње прављеним мастилом, али зато за историју народноослободилачке борбе не мање значајним, тим прије што их је ипак сачуван само мали дио.

Макар и само својим репом, окупаторска је аждаја, ипак, још једном, сада посљедњи пут, ударила по Дурмитору, прије него што је издахнула. Ријеч је о седмој офанзиви, у току које су Нијемци и четници преко Таре и Сињајевине, у августу 1944., макар и на само неколико дана, и по пети пут продрли на подручју борбеног Дурмитора. Невоља је тада била утолико већа што се на тој територији затекао велики број рањеника, што је онемогућавало брза маневрисања и иначе веома исцрпљеним јединицама Народноослободилачке војске, нарочито великим дјеловима 12. војвођанског корпуса. Излаз је ипак нађен: на пространој и пјесковитој заравни Брезана на брзину је импровизован један аеродром, на који се током 22. августа 1944. године у више махова спуштало по неколико савезничких авиона и собом односило рањенике, претходно ту концентрисане. Збринувши тако преко 800 рањеника, јединице Народноослободилачке војске убрзо су успјеле да на разним странама пробију обруч непријатељске офанзиве, а читав срез је поново ослобођен.

Ето, то би у ствари биле само главне црте борбене хронике Дурмитора током тешких али и славних дана у годинама 1941—1945, од којих

му је свака доносила по једну велику непријатељску офанзиву; у којима су у три маха боравиле врло крупне јединице, па и сама главнина Народноослободилачке војске Југославије са по хиљадама рањеника, а у два маха и сам њен Врховни штаб; у којима су, тако рећи, на свакој дурмиторској заравни: Његовуђа, Језера, Брезна, изграђивани аеродроми, на њих долазиле савезничке војне мисије (енглеска, на Његовуђу, у мају 1943), а са њих се спасавале хиљаде наших рањеника; године, најзад, у којима је народна власт већ у самом почетку била таква да је умногоме послужила као модел за изградњу и самих тако познатих фочанских прописа.

Др Десанка Николић

II БОСАНСКА КРАЈИНА

Бачко Добро Поље је колонизацијом 1945/47. године насељено претежно становништвом са територије Дурмитора. Међу мањим бројем досељеника који су пристизали из других крајева земље у то време једину компактнију групу чинило је неколико десетина босанских породица. Њихов стари крај захватао је пространију област од оне са које су се населили колонисти из Црне Горе, јер су долазили из више сеоских насеља са подручја Босанског Петровца, Приједора, Санског Моста, Дрвара, Гламоча и других места. Сва та насеља регионално припадају северозападној Босни, у којој се, стицајем посебних историјских услова, уз деловање природних и антропогеографских чинилаца, формирала и вековима развијала „једна шира област као посебна етничка целина под именом Босанска крајина".[1])

Босанска крајина се у својим почецима називала „Доњи краји", а представљала је властеоску баштину, која је рано ушла у састав средњовековне Босне, односно Хрватске. У XV веку пред најездом Турака Угарска је од ових граничних области према својим земљама организовала одбрамбену линију (сребрничка и јајачка бановина), која је Турцима одолевала све до мохачке битке 1526. године. Неколико година касније Доњи краји су припали Османлијама, ушавши у састав бихаћског санџаката, као дела босанског пашалука. Све до средине XIX века Босанска крајина је била стално бојиште, јер су из ње Турци упадали у суседне хрватске земље и Војну крајину, организовану ради одбране од Турака. Током XIX века у Крајини су вођене и унутрашње борбе као одраз народног револта против социјалне и економске обесправљености. Тако се Крајина дизала и борећи се за независност од домаћих паша и бегова, а и у општем устанку против Турака 1875/76. године, да би те своје отпоре наставила крајем XIX и почетком XX века у време аустроугарске окупације Босне.[2])

Таква значајна историјска збивања умногоме условљена геополитичким положајем Босанске крајине, и унутрашња превирања изазвали су интензивна кретања становништва. Доласком Турака у Крајину су се населиле мање турске посаде, од којих ће временом настати стална градска насеља. С друге стране, ратовањима опустошене пограничне области Кра-

1. М. Карановић, *Босанска крајина*, „Гласник" југословенског професорског друштва књ. XIV, св. 10 — 12, Београд 1934., с. 868.
2. М. Карановић, оп, цит., с. 871; М. Филиповић, *Босанска крајина, Народна енциклопедија СХС*, књ. I, Загреб 1924., код: *Босанска крајина; Историја народа Југославије* II, Београд 1960., с. 123, 1240 — 1242.

јине попуњавало је православно становништво из Рашке, средње Босне и Херцеговине. Ови су се насељеници измешали са нешто старинаца, Срба и Хрвата, затим са остацима рударског становништва Саса, а и са досељеницима из Далмације. Од свих ових етничких елемената на крајишком тлу формирао се један специфични народносни амалгам, познат у литератури као „крајишнички тип људи" („људи Крајишници"), који је у себи развијао граничарске црте, а то су: изванредна харброст и издржљивост, окретност и предузимљивост, пркос и правдољубивост — дакле све оне особине карактеристичне за ратнике.[3])

Њихова борбена традиција забележена је и на најновијим страницама наше ратне историје. Почев од првих дана револуције 1941. године, на глас о општенародном устанку дигао се и народ Босанске крајине, и у тешкој, али славној епопеји Јања, Козаре, Грмеча и других попришта борбе понео велики терет ратних недаћа и страдања, истрајући у тим борбама још чвршћи и организованији.[4])

Тако је становништво ове области учествовало у НОР-у активно од првих партизанских одреда, када је 1941. године устанак букнуо и распламсао се, све до бројних бригада и дивизија Народноослободилачке војске и Југословенске народне армије. Међу овим јединицама, у току многих битака, често са надмоћнијим непријатељем, било је и жена, храбрих Крајишкиња, чији је допринос у народноослободилачкој борби већ истицан и у савременој историографији и у литератури.

Важно је нагласити да у време тешких непријатељских офанзива и погрома над становништвом у опустошеним селима Крајине живот није замирао, већ се одвијао у збеговима, али организовано, под познатим геслом: „Ни зрна жита окупатору!", и „Сву помоћ борцима на фронту!".

Таква свеопшта ангажованост и војске и народа, што је у Босанској крајини, као и у многим другим областима земље у току народноослободилачке борбе, чинило јединствену покретачку снагу, доводила је до тога да је велики део тих крајева, изузев већих градова, готово читаво време рата представљао слободну територију са народом чији су пркос и слободољубље били добро познати и фашистичким завојевачима као и свим другим насилницима пре њих у току прошлих векова.[4a])

Крајишки борци који су се 1945. године враћали у своја родна села углавном су затицали пустош коју је за собом оставио прохујали ратни вихор. Заслуге ових људи у четворогодишњој борби битан су разлог што су се они, непосредно после рата, нашли заједно са Дурмиторцима у плодној војвођанској равници, поставши у Бачком Добром Пољу и суседи, а

3. Ј. Цвијић, Балканско полуострво и јужнословенске земље, књ. прва и друга, Београд 1967, с. 196; Б. Бокан, *Сански Мост* I, Београд 1974. с. 89 — 99.

4. Р. Радека, *Послијератна исељавања Јањана у Војводину и неке друге крајеве Југославије*, Зборник за друштвене науке Матице спрске, св. 56, Нови Сад 1971., с. 139; Д. Николић, *Прилог етнолошком проучавању збегова на Козари*, Зборник радова САН LXVIII, Етнографски институт 3, Београд 1960., с. 333 — 357.

4а. Р. Башић, *Устанак и борбе на Козари 1941—1942*, Београд 1957., с. 25.; С. Куленовић, *Стојанка мајка Кнежопоља, Крајишке бригаде*, Београд 1954., с. 313—315.; „Глас" народноослободилачког покрета у Босанској крајини, 16 год. II, од 26. марта 1944.; Д. Николић, оп. цит., с. 337—352.

у њему данас активно учествују у социјалистичком преображају свога новога краја.

Традиционална култура становништва Босанске крајине мора, с једне стране, да се посматра у склопу чинилаца који су историјску судбину овог народа учинили значајном и специфичном, а, с друге стране, и кроз деловања природних, културних и других фактора, такође важних за начин живота и схватања ових људи.

Територија Босанске крајине је током векова мењала своје границе поставши већа од свог средњовековног, историјског језгра. Тако се данас под Босанском крајином подразумева област која се простире: од Јајца на југу, до Саве на сeверу, и од Врбаса на истоку, до тромеђе Босне, Далмације и Лике, на западу. Унутар ових граница налазе се мање предеоне целине: Змијање, Тимар, Кнешпоље, Лијевче, Бјелајско поље, Уначка жупа, Грахово, Острвичка (куленфакуфска) жупа, Врховина, Потпланина, Беширевића крајина и Средње поуње.[5])

За ове регионе Цвијић каже да у морфолошком смислу обилују разноврсношћу облика.[6]) Тако Гламочко поље спада у област високих поља, у коме је највише простора под травом и четинарима. Поље карактеришу: површ, карсне заравни, проширене речне заравни и бреговито земљиште; Бјелајско поље има сва обележја карста, са проширеним ораницама, ливадама и шумарцима; Грмеч је изразито планинско подручје, док се ужи, најсевернији појас Крајине утапа у равницу Посавине.[7])

Овакве особине тла условиле су и распоред привредних површина. Зато је основну привредну грану ових области, нарочито у прошлости, чинило пашњачко сточарство, док је земљорадња, осим на северним ивицама Крајине, била могућа само на поћубреним просторима високих поља. Међутим, временом, а нарочито од 80-тих година XIX века дошло је до јачег узмицања сточарства испред ратарства; ливаде су претваране у оранице, и све је више земља „долазила под плуг".[8])

Мада је пред други светски рат сточарство било у опадању, ипак се овца још увек сматрала главном домаћом животињом. Од ње су се користили и вуна за одевање и месни, а и млечни производи, па су сир, „скорup" и млеко чинили основу народне исхране. И козе су се држале због млека. Од говеди је најраспрострањенија била босанска „буша", скромна у храни, а издржљива. Раније су више гајени и коњи. Од 20-тих година XX века истраживачи су забележили да самари и коњи „седлаши" нестају, а да преовладава колски промет.[9])

Док су потпланинска села била погоднија за сточарство, веће заравни речних наноса омогућавале су интензивније одавање земљорадњи. Од житарица су важно место заузимали: кукуруз, који је гајен највише, за-

5. М. Карановић, *Поуње у Босанској крајини, СЕЗб XXXV, Насеља и порекло становништва* 20, Београд 1925., с. 28.
6. Ј. Цвијић, оп. цит., с. 405.
7. Б. Милојевић, *Купрешко, Вуковско, Равно и Гламочко поље,* СЕЗб XXV *Насеља и порекло становништва* 13, Београд 1923., с. 13, 16; П. Рађеновић, *Бјелајско поље и Бравско,* СЕЗб XXXV, *Насеља и порекло становништва* 20, Београд 1925., с. 127, 129.
8. П. Рађеновић, оп, цит., с. 135.
9. М. Карановић, *Поуње у Босанској крајини,* с. 312.

тим јечам и раж, а само незнатно пшеница. Од поврћа су углавном узгајани кромпир и купус. Од 20-тих година почело је да напредује и пчеларство, нарочито у околини Крупе и Цазина. У Крајини је до прошлога рата било на цени и воћарство, па су од јабука биле познате „петроваче" и „звечарке", од крушака „јечмењаше" и „дињаше", док је шљива ипак било највише и то: „трновача", „бјелица", „прскуља" и др. Сушене су, а и куване за ракију. Од осталих плодова користили су се ораси и кестен.[10])

Посебно место у привређивању, поготову до првог светског рата, имала је домаћа радиност жена, које су одевале укућане производима својих руку од вуне и платна. Раније је у Крајини било и мушкараца, вештих сеоских израђивача дрвеног посуђа (вучије и бреме за воду, каце за купус, ракијски ком, за сир и скоруп, карлице и дижве за мужу млека), које су продавали на пазарима за време сајмова.[11])

За Босанску крајину се не би могло рећи да су у њој били у знатнијој мери развијени тзв. балкански занати. Потребе за куџунџијским и терзијским производима становници су подмиривали у оближњим градовима. Више су били заступљени неки сеоски занати, као на пример зидарски или кожухарски, мада је ковача било највише.[12])

У вези са трговином у Босанској крајини треба нагласити да је она у време Османлија била прилично жива са Ликом, Кордуном и Банијом, и да се одвијала преко пограничних „раштела". Трговином са Далмацијом Крајишници су долазили до ракије, вина, зејтина и соли, а за узврат продавали су стоку, жито или зоб. Касније се трговински промет појачао и са Сарајевом и Херцеговином, а према истоку и са Србијом.[13])

Природне особине земљишта и распоред привредних зона условљавали су и положај села у Босанској крајини. Најраспрострањенија су разбијена насеља старовлашког типа, нарочито на бреговитом земљишту, при чему су сродничке групе кућа растурене по косама.[14])

Што се тиче типа станишта у XIX веку је у Босанској крајини међу православним становништвом преовладавала „динарска брвнара", која се састојала од „куће", тј. прве улазне просторије са огњиштем и једне или две собе. Од краја XIX века па до 40-тих година XX века кућа је еволуирала како с обзиром на материјал тако и на број и величину просторија за становање. Тако су почетком XIX века кровови кућа били од грађе биљног порекла (слама, трска, бујад, кукурузовина), касније се користила даска, која се уназад неколико деценија замењује црепом. На развој куће делују и географске разлике. Отуда се, на пример, у Гламочу може наићи осим на брвнаре и на камене куће, које су градили мајстори из Далмације. Према Посавини куће су од плетери и ћерпича.[15])

10. Ibid., с. 315.
11. Ibid., с. 314 — 318.
12. Ibid., с. 314 — 318.
13. Ibid., с. 318 — 319.
14. Ibid., с. 296.
15. М. Карановић, Босанска крајина, с. 873; А. Бугарски, Дашчани кровови у Босни, Гласник Земаљског музеја XXVI, Сарајево 1971, с. 30; М. Филиповић, Разна етнографска грађа, СЕЗб XXXI, одељење друштвених наука 5, Београд 1967, с. 303.

Испитивања начина становања у прошлости Крајине указују да се у појединим деловима обичавало да сви укућани заједно спавају у једној соби на слами, осим младих брачних парова, који су спавали у подрумима, где је била смештена и стока. У том периоду у оскудно посуђе једне крајишке куће у Поуњу спадали су: котао, тепсија и тава — једини израђени од бакра, а све остало је било од земље или дрвета.[16])

Када се говори о ношњи на територији Босанске крајине, већ је на први поглед уочљиво да је она својом разноврсношћу и богатством облика и украса надокнађивала сву једноставност и опорост свакодневице крајишког човека, истовремено и сељака и војника. Управо се кроз традиционално одевање ових људи може потврдити дуг историјски континуитет Крајине, честе сеобе и различити културни утицаји, војнички и селилачки живот, а и природно географске одлике појединих делова целе ове области. Тако су у западнијим крајишким регионима преко Лике, односно Далмације продирали неки медитерански елементи ношње, на југу је више балканских хаљетака, док се на северу Крајине осећа близина панонске равнице и њеног начина одевања. Најновија истраживања ношње северозападне Босне упућују да је, на пример, подгрмечка ношња нешто другчија од ношње Кнежпоља и Козаре, али и да равањска ношња, бојом и кројем хаљетака, донекле одступа од имљанске или змијањске ношње.[17])

Изворна лепота ових ношњи већ од 80-тих година XIX века, а нарочито између два прошла светска рата, све је мање долазила до изражаја, јер је уступала место одећи коју су израђивали градски кројачи. Тако су се 30-тих година овога века у Кнежпољу могле у ношњи да сретну још само старије жене, које је, како каже један савременик, било пријатно видети „у прегачама, у скутима, у бошчи, са опанцима и са преко руке окаченом торбом.".[18])

Друштвени и обичајни живот становника Босанске крајине скоро до прошлог светског рата заснивао се на патријархалним односима и задрузи као стожеру породице. Она им је служила и као заштита пред властима, што је веома значајно када се зна да је све до тзв. Сеферске уредбе 1859. године владао беглучки систем кулучења на спахијским имањима, по коме су неколико дана у недељи сви одрасли мушкарци и жене морали да иду „на беглук". Неки нас писци уверавају да је том приликом било и случајева насртања на жене, па су у вези с тим жалбе слате и у Цариград.

Почетком XX века задруге су у неким деловима Крајине, као на пример у Поуњу, бројале око 35 до 40 чељади, али је у то исто време био евидентан и процес распадања ове друштвене установе у Крајини. Основни разлози за ову појаву крију се, према неким испитивачима, у економским побудама појединих чланова задруге. Најчешће је „заметање прћије", тј. стварање личне имовине код појединаца у задрузи, која се није уносила

16. М. Карановић, Поуње у Босанској крајини, с. 304; М. Филиповић, оп, цит. с. 303.
17. М. Карановић, *Босанска крајина*, с. 873; М. Драшковић, *Народне ношње северозападне Босне* I, Бања Лука 1962., с. 1 — 179.
18. Д. Алексић, *Кнежпоље и Кнежопољци*, Босанска Дубица 1931., с. 39; Ш. Боцарић, *Из етнографије Босанске крајине*, Гласник југословенског професорског друштва, књ. XIV, св. 7, Београд 1934., с. 951.

у задружну својину, доводила до тога да се они одељују градећи себи посебне куће за становање.[19])

Међу друштвеним обичајима Крајишника на првом месту треба споменути гостопримство. Колико се оно ценило у овим крајевима говори у прилог чињеница што су изрази: гостољубив и поштен — синоними, јер имају исто значење. Готово исто толико поштују се и кумство, а и побратимство.[20])

Највећи број обичаја међу Крајишницима везан је за главне и одлучне моменте из живота, а то су: рођење, склапање брака и смрт, али и за важније породичне и годишње светковине, међу које ваља првенствено споменути божић и крсну славу. Тако се народ код порођаја придржава многих обредних радњи које су намењене олакшавању самог чина порођаја, а и рађању здравог детета. Свадбени обичаји пак треба да обезбеде младенцима дуг, складан и плодан брак. Колико ће сама свадба трајати, одлучивао је и финансијски моменат, па сиромашни нису увек „скупљали велике сватове" као имућнији, већ би се, када се девојка доведе, почастили само укућани међусобно. Посмртни обичаји се своде, углавном, на уобичајене радње „за покој душе" умрлога, тј. на давање помена. Божићни обичаји у Крајини се битно не разликују од ових обичаја у другим крајевима земље. Подсетићемо да су у питању: бадњак, посипање сламе, печеница, чесница са паром и „мирбожење". Међу годишњим породичним обичајима крсној слави се некада у Крајини посвећивала посебна пажња. Сама славска гозба у неким крајишким областима трајала је и по неколико дана.[21])

Што се тиче празноверица ових људи, истраживачи са почетка XX века забележили су међу бројним сујеверним поступцима наглашено веровање у судбину. С обзиром на то што су се овде некада често изговарале речи „суђено је", један писац сматра ту појаву наглашеним утицајем ислама на „наше етнографско подручје".[22])

Посебно је вредно пажње богато народно стваралаштво крајишког становништва изражено кроз обиље епских и лирских песама и играчки фолклор. Мада се неке песничке форме вековима нису мењале указујући на архаичност и аутентичност поднебља, њихова садржина је променљива, различита, као и сам живот и богата ратничка прошлост ових људи. То су: или успаванке детета, или жалбе за покојником, или исказују животну радост, и смисао за шалу, али и тугу девојке за драгим, или пак, епски опевају сукобе са непријатељем, храброст и ратничку домишљатост крајишника.[23]) Међу бројним играма у колу многе су пропраћене песмом, без инструменталне пратње. Најоригиналније су свакако оне игре које народ

19. М. Карановић, *Поуње у Босанској крајини*, с. 309 — 310.
20. П. Рађеновић, *Бјелајско поље и Бравско*, с. 173.
21. П. Рађеновић, *Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца)*, СЕЗб XXV, *Насеља и порекло становништва* 13, Београд 1923., с. 180 — 18?.
22. П. Рађеновић, *Бјелајско поље и Бравско*, с. 173.
23. Д. Мићовић, *Крајинске, крајишке и крајишничке народне песме, Народно стваралаштво* 6, Београд 1963., с. 420 — 425.; Ж. Илић, *Војничке народне пјесме из Босне и Херцеговине, Народно стваралаштво* 21, Београд 1967., с. 36 — 39.

назива „нијеме", а које су испуњене оштрином и снагом мушког играња, а уздржаношћу и мирноћом играња жена. Ове последње, чини нам се, најверније илуструју традиционалну прошлост овог динарског становништва, подређеност жене, а повлашћен положај њеног човека, који је вековима био господар у породици и њен заштитник, а истовремено и строг и ратник.

Из овог сумарног приказа старог завичаја босанских становника Бачког Доброг Поља, у основним цртама, произлази следеће:

— да су ти становници, иако су пристизали са ширег подручја него Црногорци, ипак припадали једној територијалној целини, која је имала свој специфични друштвено-историјски и етнички развитак;
— да су се услови живота ових људи у старом крају битно разликовали од нове војвођанске средине у коју су се населили, па им је од колонизације наовамо предстојао процес вишеструког привредно-географског, друштвеног, културног и етничког прилагођавања, који ни до данас није у потпуности завршен.

24. Ц. Рихтман и Ј. Допуђа, *Народне пјесме, плесови и обичаји Народне Републике Босне и Херцеговине, Пјесме, плесови и обичаји народа Југославије*, Загреб 1951., с. 23 — 36; Ј. Допуђа, *Народне игре, плесови из Босне*, Загреб 1969., с. 1 — 72.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

НОВИ ЖИВОТ

I ПРИВРЕДА

Др Драгоје Жарковић

А. ОПШТИ ПОГЛЕД

Послератна колонизација у Војводини, коју је спровела наша народна власт, имала је велики економски, политички и демографски значај.

Имовина домаћих сарадника окупатора, који су бежали заједно с фашистичком војском знајући шта их чека због њихових недела, била је конфискована, а читава села дотад насељена припадницима немачке националности, међу која је спадало и Бачко Добро Поље, остала су готово пуста. Народна власт је ту имовину бесплатно дала онима који су за победу над фашизмом дали све што су имали и све што су могли дати.

Колонизација је означила нове могућности бољег живљења онима који су се несебично борили за национално и социјално ослобођење наше земље. Она је омогућила коришћење, у интересу наше земље, свих економских потенцијала које су до тад користили сарадници и слуге окупатора.

Колонизација је много допринела учвршћивању братства и јединства наших народа и народности, које представља једну од највећих тековина наше револуције.

Она је била врло значајна за социјалистички преображај пољопривреде, јер су колонисти врло често били оснивачи првих сељачких радних задруга.

Најзад, колонизација је много допринела измени демографске структуре и демографске динамике у местима где су дошли колонисти.

Месни народни одбор и Управа народних добара у Бачком Добром Пољу, уз помоћ Среског народног одбора и Среског комитета Комунистичке партије из Куле, са Комисијом коју је послао Срески народни одбор из Шавника, предузели су све потребне мере за пријем, смештај и исхрану колониста. Одмах се приступа организовању радних група које су се укључиле у рад код Управе народних добара у месту.

Организовало се укључивање деце колониста у четвороразредну основну школу, која је почела рад са две учитељице и преко 600 ђака. (Данас осмогодишња школа у Бачком Добром Пољу има 27 просветних радника и 469 ученика.)

Такође је организована здравствена заштита становништва и то у врло неповољним условима: много болесних због неисхрањености, исцрпљености врло напорним и дугим путовањима до Бачког Доброг Поља, због

јаке зиме 1945/46. године, осетних промена у клими у односу на климу у крајевима из којих су дошли колонисти; недостатак лекова и лекара и др.

Не мали проблем било је и организовање трговине у селу.

При досељавању у кућама су затечене веће количине пшенице и кукуруза, но због огромне оскудице хране у нашој земљи то жито колонисти нису задржали за себе, већ су највећи део предали ради задовољавања елементарних потреба у исхрани у другим крајевима наше земље.

Поред недостатка хране, те прве зиме у Бачком Добром Пољу један од највећих проблема представљао је недостатак огрева. Кад би мало дрва стигло на жељезничку станицу у Змајеву, колонисти су их, по великом снегу, на леђима преносили до кућа.

Пред тадашњи Месни народни одбор постављен је задатак укључивања једног броја људи у администрацију, која је морала да отпочне са радом. Изузев две учитељице, у селу није било ниједног човека са средњом школом. Те послове преузели су људи са четири разреда основне школе. Захваљујући њиховој упорности и залагању, посао је ипак успешно кренуо.

Једна од многих радних акција у Бачком Добром Пољу

Управа народних добара организовала је обраду земље и рад у малим, полузанатским предузећима — у две кудељаре, млину, циглани и ужарској радионици. Обезбеђивање радне снаге за поменута предузећа био је у почетку озбиљан проблем, јер су се колонисти тешко одлучивали да се укључе у те врсте производње, које су им дотад биле непознате.

Неискуство и недовољна стручност руководећег кадра у тим предузећима, недостатак стручне радне снаге, као и друге околности узроковале су њихову ликвидацију, тако да данас ниједно од њих више не ради. Свакако, за жаљење је што је до тога дошло.

Привредни живот колониста у Бачком Добром Пољу започео је, пре свега, битком за производњу што веће количине хране за тада изгладнелу и ратом исцрпљену земљу. Са врло оскудним инвентаром, уз напоран рад, од раног јутра па до ноћи, обављани су пољопривредни послови и извршавани постављени задаци. Радило се без мерења радног времена, без недељног и годишњег одмора, често и ноћу. Ентузијазам омладине, комуниста и фронтоваца омогућавао је да се, у одсуству механизације, уз огромне физичке напоре успешно извршавају планови пољопривредне производње.

Становници села су масовно учествовали у добровољним радним акцијама широм земље, као и у реализацији свих задатака који су се постављали у друштвено-политичком и привредном животу. У такмичењима пред Пети конгрес КПЈ село је добило среску прелазну заставицу као најбоље и најактивније место у кулском срезу.

После досељења у Бачко Добро Поље колонисти су, упоредо са изградњом задружних економија и других пољопривредних објеката, својим добровољним радом изградили Задружни дом (сада Дом културе), подигнута је нова, модерна зграда осмогодишње школе за око 500 ученика, нова здравствена станица, нова зграда апотеке, фискултурна дворана, неколико стамбених зграда.

У оквиру Месне заједнице, која постоји од 1955. године, самодоприносом и добровољним радом изграђен је модеран водовод у дужини од скоро 15 км, из кога се готово свака кућа снабдева питком и здравом водом. Такође, кроз све улице су изграђени бетонски тротоари укупне површине преко 60 хиљада квадратних метара. У центру села изграђен је парк, а у свим улицама засађено је ново дрвеће наместо дотрајалих дудова.

Спољни изглед села све се више мења. Само у току последње две године у изградњи је око 100 нових кућа. Готово свака кућа у селу прикључена је на месни водовод, а половина од њих има модерна купатила и друге санитарне уређаје.

У селу сада има преко 80 приватних путничких аутомобила и око 500 телевизора. Узгред да напоменемо да су 1948. године у селу постојала само три приватна радио-пријемника, а данас готово да нема куће без тог апарата. Исте године једино моторно превозно средство у селу био је један камион, добијен на поклон од Владе НР Србије.

Становници села последњих година улажу велике напоре за адаптацију и оправку старих кућа, за њихову опрему модерним намештајем и тзв. белом техником — бојлерима, фрижидерима, машинама за прање веша, електричним шпоретима и другим.

Бачко Добро Поље је прво место у бившем врбашком срезу које је још 1954. године увело самодопринос, који до данас није прекидан. На тај начин је досад прикупљено преко 600 милиона старих динара. Та средства су наменски коришћена за изградњу објеката друштвеног стандарда. Тим средствима решен је низ проблема, али има још много задатака који

се таквим напорима Бачкопољаца, а и уз помоћ Општине у Врбасу, која сада има врло моћну привреду, морају решавати: даље уређење места, изградња асфалтних коловоза кроз улице, изградња спортских и других објеката, нарочито просторија за рад бројних и врло активних друштвено-политичких организација.

Бачко Добро Поље сада има око 3.700 становника, од којих је око 885 запослено у друштвеном сектору: 330 у ПД „Јединство", 34 у Основној школи „Вук Караџић", 21 у Месној заједници, Месној канцеларији и Здравственој станици, око 400 у Врбасу, а око 100 у Новом Саду. Сви житељи овог села сада имају обезбеђену бесплатну здравствену заштиту.

Врло сигуран показатељ значајног пораста животног стандарда становника Бачког Доброг Поља свакако је осетан пад наталитета. Од 1946. до 1965. године у селу је рођено 1.734 деце, а потом од 1966. до 1974. године само 376 деце. Дакле, у првих 19 година у просеку се годишње рађало по 91 дете, а у наредних 9 година — по 42 деце, тј. 2,2 пута мање. У периоду од 1947—1950. године, тј. за четири године било је рођено 529 деце, а при садашњем наталитету за добијање толиког броја деце требало би скоро 12 и по година, тј. требао би преко три пута дужи временски период.

Рад на увођењу водовода у Бачком Добром Пољу

Узрок приметном опадању наталитета свакако се делом налази и у старењу становништва, јер је омладина, бар досад, после завршетка школовања масовно одлазила из села. Надајмо се да ће јој у наредном периоду све више бити стварне могућности да се запошљава у месту. Нема сумње да би успеси у привредном и друштвеном развоју постигнути за про-

теклих тридесет година у овом селу били знатно већи да је мало више оних који су стицали највише квалификације остајало да и даље живи и ради у овом месту.

У јесен 1945. године у селу није било ниједног колонисте ни са средњом школом, а у протеклом периоду из редова полуписмених или неписмених колониста формирала се бројна интелигенција и бројан кадар висококвалификованих и квалификованих радника и пољопривредника, који раде широм наше земље.

На факултетима, високим и вишим школама дипломирало је око 350 Бачкопољаца, док је средње школе завршило око 500, а толико их је, приближно, досад стекло дипломе висококвалификованих и квалификованих радника. Село сада има преко 100 студената и око 200 ученика у средњим школама.

Наведени подаци јасно говоре о томе да је у селу извршена права револуција у школовању. Бивши ратници благовремено су схватили да нема напретка без школовања, па су све учинили да се њихова деца и они сами школују и оспособе за сложене и одговорне послове.

Школске 1946/47. године, а и наредних година, колоне бачкопољских ђака и по дубоком снегу пешачиле су од села до Врбаса у школу. Кретали су у пет сати ујутру, по мрклом мраку, да би на време стигли у школу. Њихови родитељи или старија браћа и сестре не ретко су им пробијали пут кроз намете снега, јер се нејаки дечаци и девојчице, и уз то врло слабо одевени, сами не би могли пробити. Док би се пешке вратили из школе, већ би се смркло. Али, ипак су стизали да добро уче и успешно завршавају разреде. Кад би дошло лето, чекао их је рад у сељачкој радној задрузи, на омладинским пругама и другим градилиштима, са којих се велики број враћао са ударничким значкама.

Под таквим условима првих послератних година формирала се интелигенција из овог села, која данас ради широм Југославије, као и бројан кадар квалификованих и висококвалификованих радника. Након завршеног школовања они су масовно одлазили из села, што се свакако одражавало на његов развој — како привредни тако и свеукупни.

Данило Вујичић

Б. ПОЉОПРИВРЕДА

Развој пољопривреде у Бачком Добром Пољу од 1945. године до сада најуже је повезан са оснивањем и развојем пољопривредних организација социјалистичког сектора из којих је настало садашње пољопривредно добро „Јединство". Већи број домаћинстава и већи део пољопривредних површина били су стално организовани у разним облицима удруженог рада. Зато смо се и определили да кроз приказ стања и кретања у социјалистичком сектору прикажемо и развој укупне пољопривреде Бачког Доброг Поља. За приватни сектор, као стално мањи по површини и по броју домаћинстава, дати су основни подаци за поједине временске периоде, са освртом на обим и врсту сарадње ова два сектора пољопривреде.

Извор података била нам је, углавном, документација којом располаже ПД „Јединство" и то завршни рачуни и извештаји рађени за скупштине задругара и друге органе управљања пољопривредних организација. Коришћени су и подаци из извештаја о двадесетогодишњем раду и развоју ПД „Јединство", који је саставио 22. маја 1966. године дугогодишњи директор ове организације, Давид Пејовић.

За неколико послератних година у пољопривреди је вођена евиденција о површини земљишта у катастарским јутрима (кј), па су и сва рачунања и анализе заснивани на овој јединици мере за површину. Да би подаци за цео овде обухваћени временски период били једнообразни и упоредиви са подацима статистике, извршили смо потребна прерачунавања коришћене документације (за период 1946—1953. године) на основу хектара (ха) као јединице мере за површину.

Настојали смо, колико је било могуће с обзиром на оскудност података, да дамо што вернији приказ стања, кретања и развоја пољопривреде у Бачком Добром Пољу. Зато смо узели и неке детаље из живота и рада задругара и истакли неке проблеме и појаве, које су својевремено доживљавали, разматрали и решавали пољопривредници овог места. Наша намера и коректно коришћење расположиве документације још нам не дају могућност да тврдимо да нисмо изоставили нешто што би било значајно, као ни да смо у освртима и опису увек дали одговарајућу димензију појединим подацима и догађајима.

Укупна површина подручја (атара) Бачког Доброг Поља обухвата 4.176 ха, од чега је пољопривредна површина 3.795 ха, а осталих 381 ха покрива насеље и друга инфраструктура. Од пољопривредне површине обрадиво је 95%. Ранија повремена плављења подземним водама отклоњена су

изградњом једног дела хидросистема Дунав—Тиса—Дунав непосредно кроз овај атар, тако да су ове обрадиве површине стално обезбеђене за производњу.

Политика аграрне реформе и колонизације била је усмерена и на организовање социјалистичког сектора пољопривреде формирањем државних пољопривредних добара и поступном колективизацијом приватног сектора и организовањем у сељачке радне задруге. Колонисти, навикнути у току рата да непоколебиво следе и извршавају директиве Партије, схватили су да је њихово удруживање у задруге част и обавеза, па и да је додељена им земља део њихове радне задруге. Зато су одмах, доласком у Бачко Добро Поље, приступили свом организовању на колективној основи.

Можемо рећи да су у овом месту, као и у многим другим местима Војводине и других подручја, на организовање пољопривредних организација социјалистичког сектора утицали следећи фактори:

— опште опредељење наше аграрне политике за такво организовање пољопривреде;

— опредељење колониста и једног дела пољопривредника „староседелаца" да се удруже у задруге и да, следећи политику друштва, уједно себи олакшају рад у датим условима;

— материјални услови били су врло тешки, тако да је оно расположивих средстава у почетку, и за неколико послератних година, ваљало сконцентрисати да би се и са тако ограниченим средствима обрадиле површине и обезбедила што већа производња;

— због ниске техничке опремљености пољопривреде основна снага обраде били су пољопривредници. Посматрано у целини, њихов рад је могао дати знатно веће ефекте удруживањем и обрадом већих површина на заједничкој основи.

Уз ове и друге услове, дате су пореске и кредитне олакшице, што је све утицало на опредељење пољопривредних домаћинстава на удруживање у задруге.

Према тадашњим категоријама, зависно од степена сарадње и удружености, организована су четири типа сељачких радних задруга и посебно земљорадничке задруге. Најсавршенији је био IV тип, по коме је посед земље домаћинства потпуно колективизиран без индентификовања површина по власништву. Задружно домаћинство било је идеалан сувласник свих површина којима је задруга располагала и то у површини коју је унело, без одређивања које су то конкретне парцеле земљишта. Зато су колонистима припадајуће површине земљишта одмах додељиване као количине, али у целом атару који представља удружени комплекс њихове задруге. Зависно од расположења домаћинстава и реалних услова, основане су сељачке радне задруге (СРЗ) углавном III и IV типа, а према месним приликама и земљорадничке задруге за обављање промета пољопривредних производа приватног сектора и разне облике сарадње и кооперације.

1. Организовање и реорганизовање задруга

Прве пољопривредне организације социјалистичког сектора у Бачком Добром Пољу организоване су 15. маја 1946. године, после извршених припрема и заједнички обављене пролећне сетве. Тог дана формирано је седам сељачких радних задруга и то у шест већих улица шест СРЗ III типа под називом „Дурмитор", „Победа", „13. јули", „Напредак", „Обнова" и „Козара" — названа „Босанска задруга", и СРЗ IV типа „Будућност". Ова задруга формирана је од оних домаћинстава из више улица која нису хтела међусобних „међа", него да одмах унесу земљу у СРЗ на трајној основи без идентификације власништва по домаћинствима.

Од колониста који су се у Бачко Добро Поље доселили у јесен 1946. године формирана је током 1947. године осма СРЗ „Партизан".

Ових осам сељачких радних задруга биле су мале организације, у просеку по сто домаћинства са око 500 ха површине, са мало средстава за рад, са по неколико пари коња и волова, са малим бројем спрежних кола и плугова и са понеком дотрајалом сејачицом и недовољним пољопривредним алатима.

Захваљујући изузетним напориам задругара, особито омладине, послови су од почетка кренули добро и организовано. Развијало се међусобно такмичење бригада, појединаца и задруга. Резултати нису изостали, тако да је те, 1946. године, прве године колективног рада, релативно успешно завршена производња и припрема за наредну годину. Изузетак је била једино задруга „Козара" коју су нагризале слабости и неслога, па је крајем године и расформирана, а њена домаћинства, која су то желела, укључила су се у остале задруге.

У првој години заједничког рада дошло се до закључка да ће се лакше превродити слаба опремљеност, недовољна стручност и многи други проблеми ако се приђе концентрацији расположивих средстава и снага. Зато су почетком 1947. године задруге „Дурмитор" и „Победа" спојене у једну задругу задржавајући назив „Победа". Половином 1947. године овој задрузи припојена је и задруга „Партизан". „Обнова" и „Напредак" спојене су у једну задругу под називом „Напредак", а „13. јули" припојио се задрузи „Будућност". На тај начин пољопривреда села била је организована у три СРЗ са могућностима бољег рада и рационалнијег коришћења расположивих средстава.

Задруге су пословале уз доста напора и оскудевајући у средствима, али су економски јачале и показале оправданост свог постојања. Почеле су куповати нека средства за обраду земље, међу којима и прве тракторе. Започета је изградња економских дворишта са објектима за сточарство, радионицама, шупама за смештај оруђа за рад и другим објектима за потребе околних површина обрадивог земљишта.

Рад задругара карактерише добра међусобна сарадња и залагање за извршавање свакодневних задатака, чему је доприносила и расподела послова на групе и појединце, тако да се тачно знало ко је за одређени посао задужен и одговоран.

Почетни систем међусобне расподеле био је заснован на броју дневница, које су задругарима евидентиране од изласка на рад без мерења

радног учинка. Овај систем расподеле показао је своје слабости већ у првој години његове примене, па су већ за 1947. годину утврђена мерила ближа заради према извршеном раду. Као јединица мере учинка рада уведен је „трудодан". За све послове чије се извршење могло мерити (количина и квалетит узоране површине, окопана површина, жетва, број грла стоке, оправке итд.) одређен је број трудодана. За послове чије се извршење не може мерити (администрација и слично) одређено је колико ће се рачунати трудодана за један радни дан. На пример, за курира 0,8 трудодана, за фактуристу један трудодан, за књиговођу 1,2 трудодана и слично. У неким случајевима утврђиван је број трудодана за одређени посао. На пример, за комерцијалисту 300 трудодана годишње.

Ове својеврсне норме биле су доступне и познате унапред, па је сваки задругар могао знати колико је трудодана зарадио за одређено време, а за то су водили свакодневну евиденцију бригадири, пословође и друга за то задужена лица, која су утврђивала учинак и управи задруге достављала дневне рапорте.

Вредност трудодана зависила је од пословног успеха задруге, а обрачун је вршен у количини производа намењених за поделу задругарима и у новцу за део прихода остварен продајом производа и намењен за исплату зарада задругара.

Без обзира што је трудодан био мерило извршења посла, а не и остварених резултата рада (приноса по јединици површине, прираста стоке и слично), ипак је и овај вид мерења рада утицао на залагање и на проведено време на раду у току дана. То се потврдило у 1947. години као првој години примене овог начина обрачуна и расподеле у задругама.

Почетком 1948. године спојене су сељачке радне задруге „Напредак" и „Будућност" у нову СРЗ „Црвена звезда". Тако је од некадашњих осам задруга III, односно IV типа дошло до две СРЗ — „Победа" и „Црвена звезда". Ове задруге имале су 1.600 ха обрадивих површина и спадале у релативно јаче задружне организације. Међу њима је организовано социјалистичко такмичење у производњи, подизању привредних објеката, оспособљавању кадрова и другим активностима.

У току 1949. године учињен је значајан корак у унапређењу пословања ових задруга повећањем њиховог сточног фонда. Кад је Народни одбор Кулског среза донео одлуку о ограничавању броја стоке на окућницама, задруге су откупљивале све вишкове говеда, оваца и свиња од домаћинстава у Бачком Добром Пољу. Тада ојачан сточни фонд стално је одржаван и касније се развио у узорне фарме и значајну грану производње у овом месту, за разлику од многих других места и пољопривредних организација у којима је напуштано или смањивано сточарство као нерентабилно.

У току 1949. године у задруге се учланило више до тада инокосних домаћинстава уносећи земљу и расположива средства за обраду. Крајем године скупштине задруга донеле су одлуке да се споје у једну задругу и тако удруже сва расположива средства и кадрове. Спровођењем ових одлука почетком 1950. године, од дотадашњих задруга „Црвена звезда" и „Победа" основана је СРЗ „Маршал Тито".

Ова, сада једина СРЗ у Бачком Добром Пољу, имала је 601 домаћинство, а до краја 1950. године повећала се за још десет домаћинстава. Изван задруге остала су само т р и пољопривредна домаћинства. Ових 611 домаћинстава имало је 3518 чланова и то: женских 1.836 и мушких 1.682. Способних за рад евидентирано је: женских 295 и мушких 278, свега 573. Задругари су били разних националности: 2.776 Црногораца, 718 Срба, 21 Немац и 3 Мађара.

СРЗ је имала 3.436 ха земљишта, од чега је 3.282 ха било оранице, а 154 ха ливада, економска дворишта и друге необрадиве површине. Осталих 740 ха површине атара Бачког Доброг Поља биле су окућнице задругара, насеље и света т р и пољопривредна домаћинства п р и в а т н о г сектора.

Извештај СРЗ „Маршал Тито" о пословању у 1950. години садржи више занимљивих детаља који илуструју тадашње стање у њој и у пољопривреди места. Зато ћемо се задржати на неким од ових података.

Рад је био организован у 14 радних бригада, од чега 9 ратарских, 3 сточарске, по фармама, једна повртарска и једна грађевинска бригада.

Распоред радника често је нарушаван одласком група на радне акције, а у току године један број задругара вратио се у Црну Гору.

Спајањем задруга појавиле су се потешкоће обједињавања радионица због оскудице у простору. Мање и недовољно опремљене радионице — машинске, коларске, ковачко-поткивачке и друге одржавале су и допуњавале оруђа за рад и биле неопходне задрузи. Те године на време су припремиле делове за оправке машина и алата за пролетњу сетву. Једино нису могле оправити три трактора, јер за њих се нису могли наћи ни израдити потребни делови. Тражена је и помоћ од Среског народног одбора, па од Пољопривредног одсека Главног извршног одбора Војводине и од суседних машинских станица, али помоћи није било и толико потребни трактори за обраду и превоз остали су неискоришћени.

Од расположивих житарица одабрано је и пречишћено семе за сетву како би се постигли бољи приноси. Рад на сетви по бригадном систему био је отежан немогућностима машинске станице из Врбаса да обезбеди машине по утврђеном плану. Ипак је сетва обављена два дана пре одређеног рока захваљујући организацији такмичења у коме је Бачко Добро Поље добило прелазну заставу сељачких радних задруга среза.

Квалитет сетве репе, кудеље и унакрсног кукуруза био је слаб у Петој бригади, па су остварени и мањи приноси него у другим брагадама.

У извештају је наведена и агротехника — подрљано 98 ха пшенице, очишћено од џомби 370 ха, вештачким ђубривом пођубрено 161 ха за шећерну репу, 63 ха за сунцокрет и 317 ха за кудељу. (Сејана је релативно велика површина кудеље све док је радила овдашња кудељара.) Истакнут је и неправилан рад III бригаде, која је „непридржавајући се упутства управе СРЗ и агронома сејала вештачко ђубриво лопатом, што је неправилно и смањило приносе" — каже се на трећој страни извештаја.

У III, IV, V, VIII и IX бригади л о ш е је извршено окопавање. Борба се водила за квантитет на основу чега су појединци остварили и 3—4 трудодана дневно. Криви су и бригадири, па се овако зарађени трудода-

ни морају смањити за процењат лошијег квалитета рада и умањења приноса, иначе би зарада била неправилна.

За жетву је било припремљено 17 самовезачица, 8 косилица и оправљена три трактора. Планом је утврђен и број косаца по бригадама за ручно кошење жита. Одређене су норме у трудоданима за ручно и за машинско кошење. По среском плану СРЗ „Маршал Тито" требала је обавити жетву за 8 дана. На отвореном партијском састанку у СРЗ овај план је смањен на 6,5 дана, а жетва је извршена за 5 дана. План вршидбе био је за 25 дана коришћењем сопствених вршалица којих је било три и из машинске станице две. Услед невремена и кварова на машинама вршидба је трајала 30 дана.

Комарање сламе и плеве извршено је лоше у неким вршаћим друштвима. Зато је управни одбор задруге задужио једног свог члана да са 6 задругара обиђе све камаре сламе и плеве и допуни површивање развршених камара које су прокишњавале.

Кудељна стабљика је пожњевена високо, па је смањена количина стабљике за прераду, а бацањем глава сунцокрета при сечи расут је део зрна. Комисијски су процењене штете и одбијена вредност бригадама по одређеним ценама за кудељу и сунцокрет.

Принос шећерне репе био је најбољи у IX бригади, која је репу окопала четири пута, прскала против репине „пипе" и примењивала и друге агротехничке мере.

Повр̂ће је засејано на 69 ха, углавном паприка, купус и парадајз. Повртарска бригада била је састављена од домаћица, удовица, старијих и за теже послове неспособних задругара. Рад ове бригаде био је добар. Остварила је 6000 трудодана и приход од 1.497.987 динара.

Задруга је имала и 2 ха воћа и то: 211 стабала јабука, 125 крушака, 70 шљива и 49 трешања. Засађено је 1950. године 40 јабука и 230 крушака. Суша и пролећни мраз уништили су један део приноса воћа. Од нових садница мали број се примио, јер су касно засађене у нестручно припремљене рупе, а у време суше нису довољно заливане.

План јесење сетве остварен је такмичењем за 23 уместо 25 дана. Посејано је 1059 ха пшеницом, 78 ха јечмом и 5 ха ражи. План сетве ражи није остварен, јер није било семена. У квалитету сетве предњачила су I и VIII ратарска бригада.

Сточарство задруге састојало се од 257 говеда, 850 свиња, 190 оваца и око 500 комада живине. Сточни фонд је био од двојаке користи — за производњу меса, млека и јаја за измиривање планских обавеза и за потребе задругара, затим за ђубрење земљишта стајским ђубривом, јер су се вештачка ђубрива добијала само за неке индустријске културе и то у недовољним количинама. Зато су велике количине сламе, кукурузовине и других отпадака коришћене за сточну храну и за простирку и претварале у стајско ђубриво.

Сточарство је пратило више потешкоћа и проблема. Зима је била врло хладна, а прасилиште неутопљено. Били су лоши салаши за говеда и штале за коње. Сточна храна је била на атарима, а стока по разуђеним салашима и по шталама у селу, па је снабдевање било отежано и неекономично.

Појавиле су се болести: богиње и паратифус, а ветеринарска заштита била је немоћна, па су угинуле 103 свиње. Неки кочијаши су претеривали запреге, па су угинула два коња.

У извештају скупштини задруге каже се да је слабостима у сточарству допринео и начин обрачуна зараде, јер трудодани нису били везани за производњу и прираст. Кад је уведено награђивање чобана према утрошку хране и производњи, побољшана је брига о стоци и добијени су бољи резултати. По тадашњем добром обичају, пред скупштином је похваљено више задругара из сточарских бригада.

У напорима за припрему сточне хране, детелина са 518 ха и три кошевине кошена је ноћу.

Грађевинска бригада, састављена од 38 задругара разних стручности, радила је на оправкама и на капиталној изградњи, како су тада називане инвестиције. На рушењу објеката, чишћењу цигле, копању темеља и другим пословима сви радници задруге дали су добровољно по два радна дана да би се помогла изградња и ублажио недостатак финансијских средстава за ову намену.

Културно-просветни рад задругара био је слаб. Томе је допринело недовољно залагање чланова културно-просветног одбора задруге и недостатак просторије. Омладински домови коришћени су за смештај жита. Читаоница је имала 1931 књигу, радио, неколико шаховских гарнитура и две хармонике. Добијала је 70 примерака листа „Задруга", 14 примерака „Борбе" и друге листове и публикације. Није редовно прорађивана дневна штампа, што је био пропуст бригадира, који су били задужени за културно-просветно уздизање задругара у бригади.

Управни одбор, као орган управљања Задруге, одржао је 46 седница у 1950. години, на којима је усвојен план рада Задруге и праћено његово извршавање. Неки чланови УО нису били довољно активни на терену где су радили. Председник и заменик нису увек на време бригадама дали план рада, па бригадири нису могли да увече обавесте раднике о задацима за сутрадан.

На скупштини СРЗ „Маршал Тито", уз извештај о пословању за 1950. годину, на предлог Управног одбора Задруге, изнета су имена задругара који су постигли најбоље резултате у свакодневном изласку на рад и у квалитету рада и пребацивање норми.

Залагање ових и других задругара у СРЗ „Маршал Тито" у Бачком Добром Пољу, у току 1950. године, дало је очекиване резултате, за које је задруга проглашена за најбољу СРЗ у Кулском срезу.

Поред напорног рада у својој задрузи, задругари су добровољно радили бесплатно, нарочито омладина, на бројним радним акцијама — од савезних акција организованих за обнову градова, изградњу фабрика, саобраћајница и других значајних објеката, до локалних акција за градњу мањих објеката, уређење насеља, у акцији „село-град" и слично.

О стању и потешкоћама задруга у Бачком Добром Пољу у првим годинама њиховог постојања и рада, у реферату о двадесетогодишњици развоја и рада ПД „Јединство", пише и следеће:

„Развојни пут свих до тада постојећих задруга може се обележити као прва етапа у стварању, формирању и изналажењу најповољнијих об-

лика удруживања пољопривредних произвођача. Био је то врло тежак и трновит пут. Тежак је и одговоран позив био и за оне који руководе задругом. Почело се, тако рећи, без ичега, без стручног кадра, без познавања агротехнике и ондашњих услова рада, без иједног привредног објекта, са око 80 пари коња и волова, са толико спрежних кола и око 100 комада свих других прикључних машина — спрежних плугова, дрљача, сејачица, жетелица и слично. Овим средствима обрађиван је читав посед места од 3300 ха оранице. Свака стопа земље морала је бити засејана и обрађена."

Наводи се и један тежак догађај. У тим послератним годинама задругари су морали чувати своју имовину од разних непријатеља, који су у оквиру своје активности против новог поретка ширили пропаганду против колонизације и, нарочито, против задруга као облика колективизације земље. Тако су и у Бачком Добром Пољу извршили тежак злочин. За време жетве, ноћу 7. јуна 1947. године, жито су чували омладинци Новак Обрадовић и Томо Жугић. Група одметника их је пресрела, разоружала и одвела на салаш Душана Кобиларова, где су зверски убијени. Након двонедељног трагања нађени су њихови лешеви. Касније су убице ухваћене и кажњене по закону.

До сада дати осврт, детаљнији приказ стања 1950. године и цитат из поменутог извештаја, одражава реално стање у пољопривреди Бачког Доброг Поља. Слично стање било је у пољопривредним организацијама на ширем подручју Војводине. После ослобођења земље није затечена обзиљнија пољопривредна опремљеност, индустрија још није била у стању да производи потребне количине и асортиман машина, хемијских и других средстава за пољопривреду. Увоз је био врло ограничен јер су оскудна девизна средства коришћена за обнову и изградњу производних капацитета и најнужнијих саобраћајних средстава.

Ради помоћи задругама формиране су тракторске машинске станице, као посебне организације за располагање „машинским парком", за његово одржавање и пружање услуга пољопривреди. Ове станице, нарочито у почетку, биле су снабдеване мањим бројем половних машина и без комплетних прикључака за разне послове у пољопривреди, тако да су обим и врсте њихових услуга више биле у интервенцијама него у стварној и сталној помоћи.

2. Управљање и рад у задругама

Управљање у задругама у тим првим годинама било је у складу са системом управљања у државној привреди. Државни органи су утврђивали план сетве, план откупа и количине обавезне продаје одређених производа држави. План је био одређен унапред и обавезе испорука биле су чврсте, па и у случају остварења нижих приноса. Такве су биле потребе друштва, па је задругарима остављана најнужнија количина производа за њихову потрошњу. Око тога је понегде било политичких и других потешкоћа и проблема, особито зато што су пољопривредници приватног сектора били боље снабдевени из своје производње (брашно, месо, поврће) од задружних домаћинстава. Бачко Добро Поље мање је имало таквих проб-

лема, јер су готово сва домаћинства била у задругама. Задругари су текуће мере и обавезе схватали и објашњавали потребама да се снабдеју храном армија, омладина на акцијама, радници у фабрикама, на градилиштима, у рудницима и други. Зато је испорука производа била део политике, саставни део привржености новом поретку и често уношена у елементе такмичења међу задругарима.

У тако чврсто одређеним плановима производње, продаје, цена и других битних елемената рада и пословања сељачких радних задруга Бачког Доброг Поља, у њима су постојале најдемократскије форме управљања пословима и уређивању међусобних односа задругара. Из редова најбољих радника задруге бирани су чланови Управног одбора. Највиши орган управљања била је скупштина, коју су сачињавали сви чланови задруге, па и они чланови домаћинстава који нису у њој радили. Скупштина задругара разматрала је сва значајнија питања — од плана и завршног рачуна, до примања нових чланова, удруживања са другим задругама и слично.

Сељачке радне задруге Бачког Доброг Поља, као и многих других места, нарочито у селима, биле су носиоци одређеног степена социјалне политике. Водиле су рачуна о породицама без радне снаге и о неспособнима за рад. Сваке године, приликом утврђивања расподеле по завршном рачуну, скупштина задруге је утврђивала којим лицима односно појединцима треба помоћи и обезбедити основне потребе у храни и другим производима задруге. Члановима омладине, који су добровољно учествовали у разним радним акцијама широм земље, одређен је број „трудодана" као делимично учешће у расподели. На тај начин подстицано је учешће на савезним и другим акцијама и давано извесно обештећење задругарима који би за време проведено на радним акцијама могли остварити трудодане у задрузи.

Задругари су без изузетка били солидарни у обезбеђивању наведених и других договором утврђених издатака, мада се за те изузетке морало умањити примање свих задругара по основу трудодана. Ова солидарност задругара испољавана је и у другим видовима. Домаћинства са више чланова способних за рад учествовала су добровољно, без накнаде, у појединим акцијама задруге у месту — на уређивању улица, озелењавању, изградњи задружног дома и других објеката за привређивање и за потребе становништва. Према реферату о раду Народног фронта за 1950—1951. годину, урађеном у Бачком Добром Пољу јануара 1952. године, у овим локалним акцијама дато је у 1951. години 36.526 радних часова и 208 колских надница, у вредности од 672.690 динара.*

а) *Успешна 1951. година.* У 1951. години СРЗ „Маршал Тито" обухватала је сву пољопривреду Бачког Доброг Поља сем површина три домаћинства и задружних окућница. Задруга је примила у чланство и четири занатска домаћинства, тако да је имала 615 домаћинства са 3.462 члана. Рас-

* Евиденције су вођене највише због тога што су ове акције имале и политички значај и биле предмет такмичења организација Нардног фронта на одређеном подручју општине и среза.

полагала је земљиштем од 3436 ха, од чега је било оранице 3163 ха, пашњаци и ливаде 188 ха, воћњаци 6 ха и необрадиво земљиште од 78 ха.

После извршене реорганизације и успешног пословања у претходној години задругари су повећали напоре и у тој години остварили веће резултате у свакој делатности. То доказују и подаци из извештаја Задруге за 1951. годину, које ћемо делимично дати у наставку.

У ратарству, као основној делатности СРЗ „Маршал Тито" организовано је 8 бригада са 440 радника. Плански задатак задруге за ову годину проширен је по асортиману и повећан по количини производа по јединици површине. И овај повећани план успешно је извршен, што се види из следећих података:

Производња основних култура у 1951. години

(у мтц/ха)

Култура	Засејано ха	Планиран принос	Остварени просечни приноси у Б. Д. Пољу
Пшеница	1.058	17,4	21,0
Јечам	88	20,8	19,3
Овас	88	17,4	20,1
Кукуруз	1.027	24,3	28,7
Кудељна стабљика	322	69,5	62,0
Сунцокрет	52	17,4	13,8
Шећерна репа	174	220,7	351,1

Постизањем оваквих, за оно време и услове релативно високих приноса, СРЗ је остварила производњу од 2.228 тона пшенице, 170 тона јечма, 167 тона овса, 2.939 тона кукуруза, 1.980 тона кудељне стабљике, 72 тоне сунцокрета и 6.136 тона шећерне репе.

Приноси остварени у Бачком Добром Пољу знатно премашују просечне приносе у Југославији, чему свакако доприноси и добар рад задругара.

Задруга је испунила све планске обавезе према држави, односно према прерађивачкој индустрији, тако да је у 1951. години испоручено:

	(у тонама)
пшенице	532
јечма	9
овса	74
кукуруза	1.029
кудељне стабљике	1.980
сунцокрета	72
шећерне репе	6.136

По плану сетве индустријског биља за 1951. годину, Задруга је засејала мање површине за које непосредно није имала интереса нити је за то

била агротехнички припремљена. Засејане површине и производња виде се из следеће табеле:

Допунска производња индустријског биља

Култура	Засејано ха	Принос мтц/ха	Производња у тонама
памук-влакно	8,6	2,51	2,16
коријандер	5,8	4,68	2,72
бела слачица	8,6	1,72	1,48
мак-семе	3,0	3,10	0,93
сирак-семе	7,0	14,78	10,35
сирак-слама	—	10,71	7,50

СРЗ је по свом плану производила и поврће на око 30 ха и остварила следеће резултате:

Производња поврћа 1951. године

Култура	Засејано ха	Принос мтц/ха	Производња у тонама
кромпир	21,0	71,9	151
пасуљ	5,8	13,8	8
грашак	5,2	9,6	5
лук	1,2	33,3	4
парадајз	0,6	100,0	6
паприка	1,2	100,0	12
лубенице	1,2	133,0	16

Због потребе за сточном храном сејано је на 73 ха мухара, 212 ха луцерке и као пострна сетва на 58 ха мишлингера. Посејан је пасуљ на 67 ха као међуусев.

По тадашњим ценама остварена је укупна вредност биљне производње у износу од 132.445.981 динар, у чему је било остварено следеће учешће основних група производа:

	(у динарима)
житарице	52.400.145
индустријске биљке	16.225.965
поврће	3.042.246
крмно биље	1.821.743

Ц е н е су биле утврђене прописима за све производе. На пример, житарице су обрачунате по следећим продајним ценама:

пшеница	15 дин/кг
јечам	8 „
овас	8 „
кукуруз	6 „

Цена сламе за простирку и плеве за исхрану стоке обрачуната је 1 динар за килограм, а за 1 сноп кукурузовине 4 динара.

Као друга по обиму делатност била је грана *сточарства.* Зато ћемо и њу овде приказати.

Преглед сточарства у 1951. години

(у броју грла)

Стока	Стање 1. I 1951.	Прираст	Купљено	Продато и заклано	Угинуло
говеда	245	67	27	87	5
коњи	264	12	7	20	10
свиње	763	881	17	491	317
овце	133	128	—	66	6
живина	453	70	235	445	89

Задруга је имала и 33 кошнице пчела и остварила приплод од 13, што је свега чинило 46 кошница.

Остварена производња 1951. године

Врста производа	Јед. мере	По 1 грлу	Укупно
млеко краљве	литар	1.025	69.748
млеко овчије	„	129	9.550
вуна	кг	3,30	416
јаја	ком.	75	30.296
мед	кг	7	242

Укупна вредност сточарских производа остварена је у износу од 1.718.113 динара. Испоручена је обавезна количина меса државним откупним предузећима, и то 205 товљених свиња у тежини од 19.935 кг и 200 кг говедине.

У извештају СРЗ за 1951. годину наведено је да су биле потешкоће у финансијским средствима и у понуди стоке, па није набављен планиран број говеда, свиња и живине, тако да је у СРЗ било 1 крупно грло на 6,6 ха, а 1 свиња на 4 ха, па би се из постојећег стања могле наћубрити обрадиве површине тек сваке двадесете године. Зато се као критика истиче да је од 102 кобиле приплођено само 12, а од свињске грипе угинуло је много свиња, нарочито прасади. „Од стране управе задруге предузимане су разне мере као што су позивање ветеринара и слање Заводу Нови Сад ради установљавања болести" — каже се у извештају скупштине задругара.

У вези с угинућем коња, у извештају се каже да се у неким бригадама они терани касом или чак галопом, да су појени уморни, да је на кола товарено и по 2000 кг и да је било мало бриге о тако потребним запрегама.

У задрузи су успешно радиле р а д и о н и ц е — коларска, ковачка, машинска и друге. Њихова основна делатност била је одржавање машинског парка и запрежних средстава, израда недостајућих делова и рад на објектима капиталне изградње.

Ц и г л а н а је произвела 648.860 комада цигле у вредности од 2.151.400 динара, што је задрузи обезбедило циглу за градњу неких објеката.

Хотел (ресторан тада вођен као хотел), који је Задруга преузела од Месног народног одбора, остварио је промет од 2.735.776 динара, у чему је био нето приход 480.062 динара. Успешно се пословало, иако задруга није имала квалификованог особља за угоститељство, а и снабдевање пићем било је често отежано.

Капитална изградња у овој години обухватала је градњу следећих објеката:

1 штала за 60 коња,

1 објекат за машинску радионицу,

2 шупе за машине и

8 кошева за кукуруз.

Настављена је претходне године започета градња млекаре и магацина за жито, а одлучено је да се издвоји 3.500.000 динара за довршење задружног дома, као културног и економског центра места.

Вредност капиталне изградње износила је 5.664.227 динара, рачунајући само утрошена материјална средства, а рад задругара је евидентиран као остварени трудодани и на тој основи је и исплаћиван у натури и новцу по броју трудодана, не теретећи инвестиције.

У току 1951. године набављено је 8 нових трактора са плуговима и другим прикључним машинама. Расформирањем Пољопривредне машинске станице у Врбасу, СРЗ је добила неколико трактора и других машина.

Задругари су одлучили да припоје и месну земљорадничку задругу, тако да је СРЗ „Маршал Тито" у своје пословање укључила све послове пољопривреде Бачког Доброг Поља, па и промет пољопривредних производа, кооперацију са приватним сектором и снабдевање за потребе производње.

Први пут од оснивања СРЗ у овом месту задруга је добила инжењера агрономије, што је било веома значајно за организацију рада и примену расположивих средстава агротехнике.

б) *Тешка 1952. година.* Сушна и за пољопривреду врло тешка 1952. година није мимоишла ни пољопривреднике Бачког Доброг Поља. Планирана је вредност производње у износу од 102.255.802 динара, а остварена свега 45.225.932 динара, што чини 44% плана. То се веома негативно одразило на целокупну економику СРЗ „Маршал Тито" и нарочито на зараде и животни стандард задругара, чији је готово једини приход био зарада у Задрузи.

Утицајем суше приноси су катастрофално подбацили и у Бачаком Добром Пољу и на ширем подручју Југославије, што се види из следећих упоредних података:

Приноси и производња у 1952. години

Производ	Засејано ха	Остварени приноси мтц/ха	Однос према 1951. у %
пшеница	1065	8,34	40
јечам	58	8,80	45
овас	93	9,14	46
кукуруз	1018	8,28	29
шећерна репа	115	100,87	29
кудељне стабљике	298	25,00	40
сунцокрет	86	9,20	67
кромпир	28	25,00	35
детелина	211	20,40	50

Смањење приноса у односу на претходну годину код свих култура је драстично.

Упоређење приноса у 1952. години

Култура	Принос у мтц/ха у Југославији	у Б.Д. Пољу	Индекс, Југославија = 100
пшеница	9,1	8,3	91
кукуруз	6,4	8,3	130
шећерна репа	67,3	100,9	150
сунцокрет	5,8	9,2	159
кромпир	47,4	25,0	58

(Подаци за Југославију: „СГЈ 1954", стр. 121—123)

Из предњих података се види да су у тој години остварени врло ниски просечни приноси у Југославији, а у СРЗ „Маршал Тито" остварени су још нижи приноси пшенице и кромпира, што је последица суше.

Овако ниски приноси ратарске производње нису били довољни ни за покриће материјалних трошкова производње. Задруга ипак није завршила 1952. годину са губитком по завршном рачуну, и то због два разлога. Прво, у 1952. години извршено је прерачунавање цена, тако да је део трошкова био остварен по дотадашњим нижим ценама, а производи су рачунати по новим знатно вишим ценама. Затим, вредност рада задругара рачуната је у износу који се може покрити без губитака. Практично, трудодан је био основни носилац ризика и његова вредност израчуната је по подмирењу свих осталих издатака и обавеза. Тако је завршни рачун задруге био „без губитака" већих делом на рачун зараде задругара.

План производње у сточарству извршен је са 83%, што у вредности износи 18.868.088 динара.

Остварена производња сточарских производа

Врста производа	Јед. мере	По 1 грлу	Укупно
млеко кравље	литар	903	115.702
млеко овчије	„	100	13.200
вуна	кг	2,83	491

Суша се одразила и на сточарску производњу, па је смањена млечност крава и принос вуне у односу на претходну годину.

Стање сточарства у 1952. години

Врста стоке	Стање 1. I 1952.	Приплод	Купљено	Продато	Угинуло
говеда	257	132	56	75	5
свиње	861	2084	4	414	1218
овце	187	154	—	89	15
коњи	253	23	10	17	32
живина	445	20	3150	924	1875
пчеле	46	—	—	—	—

У току године угинуло је свиња у вредности од 1,5 милиона динара, „али се до сада није могао пронаћи начин на који би се то избегло" (стр. 9 извештаја СРЗ). Задруга није могла набавити средства за цепљење свиња против разних тада честих епидемија (црвени ветар, куга и друге болести), чему је доприносила и слаба превентива и немање стручног ветеринарског особља. За угинуће 32 коња обрачуната је штета од 832.000 динара по књиговодственој вредности и изнето пред скупштину СРЗ да су разлози за толико угинуће сумњиви и да је толиком угинућу допринела и слаба брига. На пример, 5 коња је сломило ногу, више него раније за 4 године, а 21 коњ је угинуо на економији број два услед тровања храном. Није било утврђено како је до тога дошло, јер су добијени различити налази од ветеринарских комисија у Београду и Новом Саду.

Задруга је у селу откупила преко 3000 комада живине, а само за неколико дана појавом куге угинуло је 800 комада. Преко половине живине је угинуло, а остатак распродат, јер није било средстава за заштиту у масовном узгоју.

Остале делатности у СРЗ остариле су повећане пословне резутате у односу на 1951. годину.

Циглана је произвела 762.730 комада цигала у времности од 2.769.762 динара, од чега је била добит 1.826.861. динар.

Хотел је остварио промет у вредности од 3.173.413 динара, у чему нето приход 428.219 динара.

Пекара је остварила промет од 534.468 динара, у чему нето приход од 301.133 динара, што је једним делом проистекло из задуживања пекаре огревом по нижим ценама од стварних, па је добит била нереална.

Задружне радионице радиле су успешно, мада се истичу проблеми повећања њихових трудодана у односу на план и на квалитет рада, што је умањивало приходе појединих бригада којима су вршене неквалитетне оправке.

У току године набављено је 9 нових трактора у вредности од 7.800.000 динара, 9 расипача вештачког ђубрива за 333.720 динара, 3 превртача за 121.222 динара, 1 моторни крњач за 93.498 динара, све по одбитку регреса који је умањивао тржишну цену ове опреме. За набавку опреме СРЗ је добила кредит у износу од 1.256.491 динар, за грађевине 7.976.000 динара и за набавку приплодне стоке 1.441.920 динара, свега 10.684.411 динара.

Грађени су следећи објекти:

1 штала за краве са телећарником,

1 шупа за кола,

2 приручна магацина,

2 коша за кукуруз са прашћарником испод њих.

Улагано је и у доградњу машинске радионице, коњске штале, штале за ждребад и у друге мање објекте. Настављена је изградња задружног и пионирског дома и млекаре. Укупно је утрошено за наведену градњу 11.168.836 динара — за то време солидан износ.

Задруга је 1952. године остварила укупан износ прихода из ратарства и сточарства од динара 67.894.279 и из помоћних делатности (циглана, хотел, пекара) 6.477.643 динара, укупно 74.371.922 динара. По одбитку трошкова, уведене ренте на земљу и обавезних фондова — остало је нето за расподелу на трудодане задругара 26.561.654 динара.

Овај нето приход је требало поделити на 159.712 трудодана, тако да је зарада по једном трудодану износила само 167 динара. Задруга је од 3.500 чланова домаћинстава имала за рад способних 748 чланова. Према овим подацима, просечно је остварено 213 трудодана по раднику у тој години. Годишња зарада радника остварена је у просеку (213 x 167) у износу од 35.571 динар, што чини месечно 2.964 динара. Кад се овај износ подели на просечно пет чланова домаћинства, годишњи приход по члану износи свега 7.114 динара, односно месечно 593 динара.

Да би се боље видело колико је то била ниска зарада, дајемо нека упоређења са тадашњим зарадама у рударству и неким гранама индустрије. Ради тога смо користили податке из „Статистичког годишњака Југославије", 1954. године, страна 100—112, за израчунавање нето плата месечно.

Упоређење плата за 1952. годину

(у динарима)

	У рудницима угља	У прехрамб. индустрији	У текстил. индустрији	У СРЗ у Б.Д. Пољу
Месечни просек	10.271	9.342	8.095	2.964
Однос у %	28,86	31,73	36,62	100,

Према подацима из ове табеле, види се да је зарада задругара у Бачком Добром Пољу у 1952. години била у просеку једне трећине зарада у прехрамбеној или текстилној индустрији, као гранама које су биле у доњој лествици зараде у индустрији због ниског просека квалификација радника. Ово доказује наше раније тврђење да је СРЗ пословала без губитака углавном на рачун зараде задругара, који су међу првима били погођени неродном годином. Уз то, задругари нису имали неке олакшице и права које су добијали радници у фабрикама и друга лица у радном односу, као

ни здравствено осигурање. Тиме је њихов економски положај био још тежи. Зато су многи радници из задруга настојали да заснују радни однос у другим делатностима.

Могућност да се економски положај домаћинстава побољша обрадом окућница била је слабије искоришћена. И окућнице је погодила суша, слабо су биле обрађене, јер домаћинства нису имала техничка средства за обраду. Сејане су претежно житарице, а много мање поврће и културе које би се могле повољније користити.

Управни одбор здруге предложио је Среском савезу земљорадничких задруга да се износ за расподелу на трудодане повећа из њених ванредних прихода. Прерачунавањем залиха из претходне године на нове цене, СРЗ је имала ванредан приход од 11.465.000 динара, па је предложено да се 7.000.000 динара дода приходима из 1952. године и тиме вредност трудодана повећа за 18%, тако да износи 197 динара.

И поред овако минималне зараде од 3.372 динара просечно месечно по раднику за рад често у неограниченом радном времену задругари су прихватили предлог свог управног одбора да се свима исплати по 190 динара за трудодан, а да се преосталих 7 динара (око 3,6% на укупну зараду) дода оним радницима који због објективних разлога нису могли остварити задовољавајући број трудодана и где нису биле реалне радне норме. Тако је један део прихода распоређен по основу солидарности задругара.

У извештају о пословању задруге изнети су и неки проблеми који указују на тадашње стање у пољопривреди овог места. Засејано је сирка на 15 ха, а није убрано ништа, јер у бригади нису знали да се на време скине метлица и спаси од невремена. Услед непланског прављења насипа у 1951. години, није се могло обезбедити наводњавање поврћа те године. Набављене су бетонске цеви за 200.000 динара, али њихов промер није одговарао потреби. Није било пумпе, па је био слаб пад воде. Набављено је неколико кубика даске и прављена корита за развод воде по баштама. Све је то проузроковало губитке на повртарству од кога је очекиван највећи приход по јединици површине. Засађено је 2.300 садница воћака, од чега се осушило 850 услед суше и незаливања. Изнет је и проблем погрешно одређених норми у сточарству по којима су поједини чобани „зарадили" и до 120 трудодана месечно, што је било нерално и утицало на повећано трошење сточне хране да би се по било којој цени обезбедио трудодан, јер је од прираста зависио број трудодана. Тако се штета у економији СРЗ претварала у корист појединих радника у сточарству. Ово је касније мењано, јер су то тражили радници у другим делатностима задруге, па и сами сточари.

Циглана је била немеханизована, радило се ручно од ископа земље до мешања и обликовања цигле, а сушење је било природно, изложено ризицима невремена. Зато задругари нису хтели да раде у циглани па су ангажовани сезонски радници са стране, а у исто време задруга је имала недовољно запослених радника.

Ово је само део илустрације тадашњег стања у пољопривреди Бачког Доброг Поља.

Тешко економско стање у СРЗ изазвано сушом и другим проблемима, донело је извесна колебања појединих домаћинстава да ли да и даље остану у задрузи. Стање је заоштрено, па су помињани и притисци који

су раније, нарочито 1949. године, вршени на инокосна домаћинства да се учлањују у задруге и да уносе и свој посед и средства у СРЗ. Овакво стање утицало је на будућу оријентацију и организовање пољопривреде Бачког Доброг Поља.

в) *Реорганизација 1953. године*

Почетком 1953. године донета је позната уредба о реорганизацији и сређивању имовинских односа у сељачким радним задругама. Уведена је добровољност изласка из задруга и остајања у њима.

Захтев за излазак из СРЗ „Маршал Тито" у Бачком Добром Пољу поднело је 188 домаћинстава, што је чинило 33% свих у њој учлањених домаћинстава, са око 20% обрадивих површина.

Стечена искуства задругара и уверење да се заједничким радом и удруженим средствима могу остварити бољи резултати, затим врло оскудна средства за индивидуалну обраду земље — утицало је на одлуку две трећине задружних домаћинстава да и даље остану у СРЗ и раде заједно. Томе је свакако допринело и идеолошко-политичко опредељење задругара, њихово стално политичко ангажовање и веровање у перспективу колективног рада и колективне имовине.

До краја 1953. године из СРЗ су изашла 163 домаћинства са 724 ха земље. Готово сва домаћинства поднела су захтев за повећање површина за окућнице као могућност допунске производње за своје потребе. За ову сврху издвојено је 132 ха земље, тако да је укупно из СРЗ изнето 856 ха, земље, или око 26%, а у задрузи је остало 2340 ха.

Умањену задругу чекале су нове потешкоће. Требало је домаћинствима издвајати земљу у посебно ситне парцеле за повећање окућница, а да се до максимално могуће границе очува извесна целина већих комплекса за задругу. Како су нека домаћинства захтевала враћање њихових унетих парцела, површина ближих селу и слично, долазило је и до спорова.

Исто тако, тешкоће су настале приликом утврђивања која средства су унела поједина домаћинства приликом ступања у задругу. Више реорганизација и спајања, припајања и слично и недостатак евиденције онемогућавали су сигурност и тачност утврђивања шта које домаћинство треба да добије при изласку из задруге. Полазећи од расположивих података и сећања задругара, утврђено је какав су све инвентар задругари добили приликом колонизације па га унели у своју задругу. Зато се пришло утврђивању приближне вредности целокупног инвентара и пољопривредних машина, које су домаћинства унела у задруге и скупштина задругара је одлучила да се из дохотка 1953. године исплати и то како домаћинствима која иступају из задруге тако и домаћинствима која остају у задрузи. Тако је исплаћено 4.475.000 динара, што је у 1953. години чинило око једне трећине дохотка или једну осмину укупног прихода оствареног у задрузи исте године. Овако велико оптерећење задругари су прихватили зато што је после исплате цео машински парк и инвентар остао у задрузи као њена својина.

С обзиром на појаву већег броја приватних домаћинства, из СРЗ се издвојила раније припојена месна земљорадничка задруга и поново организовала своје одвојено пословање.

Поред свих потешкоћа око реорганизације задруге у 1953. години, остварени су релативно добри резултати у производњи, што је утицало и на задовољавајуће финансијске ефекте. То се види из следећих података:

	(у 000 динара)
— остварен бруто-продукт	365.000
— остварен доходак	134.000
— издвојено у фондове	29.000
— вредност основних средстава	133.000
— фонд основних и обртних средстава	75.000

Крајем 1953. године Скупштина СРЗ је донела своја правила, којима је на нов начин уређен однос, и то посебно по основу својине на земљу и по основу рада у задрузи.

На једној од својих скупштина у 1952. години задругари су одлучили да уведу ренту на земљу, као извесну накнаду власницима, без обзира да ли раде у задрузи или не. На тај начин омогућује се домаћинствима која имају земљу у задрузи да од ње имају одређене приходе, али и да се самоуправљање развија искључиво по основу рада, а не и по основу власништва. Нека домаћинства нису имала радника за рад у СРЗ, било да га немају било да су се определили за друга занимања и запослили на другој страни. Та домаћинства су била заинтересована да задрже земљу, али у комплексу СРЗ. На тај начин плаћали су порез само на приходе од земље, а не на потенцијални катастарски приход, као што је плаћао порески обвезник приватног сектора.

С друге стране, задругари који раде у задрузи прихватили су плаћање ренте као једину обавезу према својини, а по основу рада уређују односе само они који раде у задрузи. Тако је почело постепено одвајање односа власништва и рада, што је у свим каснијим фазама доприносило развоју самоуправљања у задрузи само по основу рада у њој.

Према сећању Давида Пејовића, рента је за 1952. година била утврђена у износу од 960 динара по једном кј годишње, што одговара износу од 1.668 динара по једном ха.

Рад у СРЗ уређен је на пуној добровољности, али уз обавезу да излазе на рад и раде кад год задруга има посла и кад позове на рад.

г) *Даљи развој*

У 1954. години настављени су послови на правном сређивању имовинских односа. Домаћинствима која су у претходној години изашла из задруге требало је издвојити земљу и то сваком појединачно, а земља је до тада била у колективном поседу са идеалним уделом задругара. У укупном поседу налазила се и друштвена земља, која није била нека хомогена целина, него је и она била део укупне површине којом располаже јединствена СРЗ. Затим, домаћинства која су остала у СРЗ повећала су површине под окућницом од 1 до 2 ха, па је и њима требало издвајати тачно утврђене парцеле. Све је ово требало урадити тако да се не ометају пољопривред-

ни радови како у задрузи тако и у изашлим домаћинствима и на новоутврђеним површинама окућница.

С обзиром на то што је у задругама, па и у СРЗ у Бачком Добром Пољу, и у 1954. години било колебања неких домаћинстава да ли да остану у задрузи, одржано је шире саветовање у присуству представника Народног одбора среза, Среског савеза земљорадничких задруга и других представника друштвено-политичких организација са представницима пољопривредних организација, на коме је донет закључак да се до краја спроведе добровољност остајања и изласка из задруга, да би се, без икаквог притиска, свако домаћинство определило шта је за њега боље. Тиме се мислило окончати колебање и учврстити организација задруга са сигурнијим основима за рад и развој.

На скупштини задругара Бачког Доброг Поља, у фебруару 1954. године, задругари су детаљно упознати са наведеним ставовима и са правилима задруге којима се посебно уређују односи по основу рада и по основу имовине. Утврђен је и рок до када ће се примати молбе за излазак из задруге. У одређеном року поднело је захтеве и изашло из задруге 26 домаћинстава са 130 ха земље. Са домаћинствима која су остала у задрузи закључени су имовински уговори о закупу земље, начину плаћања ренте и другим питањима. Са задругарима способним за рад закључени су чврсти радни уговори које ниједна страна није могла једнострано нарушавати.

Одлуком Народног одбора среза, СРЗ је после реорганизације регистрована под називом СРЗ „Братство-Јединство" Бачко Добро Поље. За управника СРЗ први пут је постављен пољопривредни стручњак, а производњу су организовала два инжењера агрономије и неколико пољопривредних техничара. После двогодишњих реорганизација и нове регистрације, СРЗ „Братство-Јединство" имала је следеће стање:

— број домаћинстава	463
— број чланова домаћинстава	2570
— број активних радника-задругара	420
обрадива површина:	
— земља задругара	1529
— друштвена земља	765
укупна површина	2294

Од ове површине била је оранице 2138, пашњак 90, воћњак 14 и виноград 1 ха.

Упоређење са стањем 1951. године

	1951.	1954.	Однос у %
број домаћинстава	615	463	75
број чланова	3462	2570	74
обрадива површина	3435	2294	67
оранице	3610	2138	68

После реорганизације број задругара се смањио за 25%, а обрадиве површине за 33%, што је изнето из задруге за индивидуалну обраду изашлих домаћинстава, а један део за повећање окућница задругара.

Од сточарства СРЗ је имала 258 коња, 288 говеди, 975 свиња и 168 оваца. Прерачунато на крупна грла по тадашњим критеријумима, СРЗ је имала 1 крупно грло стоке на 4 ха површине. То је сматрано недовољним, јер омогућује ђубрење стајским ђубривом тек сваке седме године. Зато је истицана потреба да се и даље повећава број стоке приплодом у СРЗ и откупом од домаћинстава, без обзира што је ова СРЗ по броју стоке у односу на површине спадала међу прве пољопривредне организације у срезу.

Од механизације СРЗ је имала 17 трактора, 3 камиона, 4 вршалице, 45 сејачица за жито, 5 приколица, 4 крућача, 20 самовезачица, 2 вршалице за сунцокрет и разне прикључне машине.

Приликом изласка око једне трећине домаћинстава из СРЗ, опрема није дељена него је задржана у задрузи уз плаћање извесне вредности ранијим власницима.

У извештају СРЗ за 1954. годину истиче се проблем опреме „као економског терета". Било је 17 трактора а 9 типова, и то из разних земаља, због чега није било делова, те је одржавање било скупо. Новим прописима обавезно се обрачунавала амортизација основних средстава и увело плаћање камата на средства, а пооштрили су се услови за добијање кредита. Зато је предложено скупштини задруге да се отуђи један део основних средстава и да је неекономичан процес механизације. У извештају скупштини СРЗ речено је да 4 вршалице раде месец дана, а амортизација износи 600.000 динара и камата на основна средства 28.000 динара. Ова сума била би знатно већа да су машине нове, јер је ово рачунато на ниску садашњу вредност. Без обзира што су задрузи машине потребне, по тврђењу у њеном извештају, постале су нерентабилне под одређеним условима. Још веће оптерећење је за грађевинске објекте, јер једно лежиште за краву у новој штали стаје задругу годишње у виду камате и амортизације око 800 динара.

Нове мере и увођење принципа економије у задругама почели су деловати и то двојако — оптерећивати и трошкове и обавезе задруге, али и утицати на повећање бриге о економисању основним средствима. Очигледно није постојала поуздана рачуница из које би се вршило упоређење цене обраде и транспорта машинама и запрегама. Вероватно би се и у тадашњим условима дошло до закључка да је скупље држање 200 радних коња од амортизације и одржавања машина којима би се послови могли урадити брже, лакше и квалитетније.

Од објеката СРЗ је имала: 4 штале за краве, 4 штале за коње, 5 салаша са шталама за говеда, 27 кошева за кукуруз, 6 свињаца, 4 приручна магацина, 3 зграде за радионице, 1 привредна зграда у којој су смештене млекара, пекара и продавница пољопривредних производа, 1 гостионица, 4 магацина хране, 5 шупа за пољопривредне машине, 1 зграда за месару, 1 зграда за дом и 5 стамбених зграда.

У 1954. години извршена је прва ревалоризација средстава у овој СРЗ. И земљишту је одређена књиговодствена вредност у висини двадесетоструког износа годишњег катастарског прихода. Ревалоризована вред-

ност основних средстава износила је 169.464.100 динара, од чега вредност грађевинских објеката 83.886.000 и машина 4.060.900 динара. Задруга је имала обртна средства у износу од 14.548.179 динара.

У извештају Скупштини СРЗ за 1954. годину приказани су неки карактеристични трошкови и обавезе, па ћемо их дати као илустрацију учешћа ових трошкова и обавеза у укупној калкулацији цене производа.

Трошкови и обавезе СРЗ у 1954. години

Обавеза	Износ у динарима укупно	по 1 ха
1) камата на основна средства	3.389.222	1.477
2) амортизација	14.455.800	6.301
3) ануитети	3.000.000	1.308
4) камате на обртна средства	457.200	199
5) земљарина	4.800.000	2.092
6) рента на земљу задругара	18.340.200	7.995
свега	44.442.442	19.372
7) просечни трошкови обраде (семе, ђубриво, рад и друго, рачунато према кукурузу)		17.521
8) укупно издаци без фондова		36.893

Овде се види релативно велико оптерећење обавезама по јединици површине, које премашују све друге трошкове производње.

Пред скупштину СРЗ изнети су и неки други проблеми. На пример, смањено интересовање задругара за рад у задрузи, и то због два основна разлога. Прво, слаба зарада, ниске цене рада, нереалне радне норме и немање социјалног осигурања. Затим, повећањем окућнице један део домаћинстава окренуо се сопственој производњи на њој и унапређењу своје економије. Зато је СРЗ морала ангажовати друге раднике, за што је плаћено у тој години 1.200.000 динара, и тиме умањило приходе задругара. Због тога је било и негодовања, али и објашњења да се радови морају обавити на време.

Тако је пољопривреда у Бачком Добром Пољу пребродила многе потешкоће и после свих искушења ипак је остало удружено у СРЗ „Братство-Јединство" око 75% домаћинстава и око 70% свих обрадивих површина овог места.

Паралелно је постојао и радио приватни сектор, са око 200 домаћинстава и поседом од 1150 ха површине.

Без обзира на извесне спорове појединих домаћинстава са задругом око места добијања земље и других питања везаних за иступање из ње, многа домаћинства су се и даље ослањала на задругу за семе, за помоћ у обради земље, за продају приплодне стоке, ветеринарске и друге услуге. СРЗ им је излазила у сусрет и сарађивала с њима у сваком погледу, што је било од значаја за домаћинства и за пољопривреду места, јер је земљо-

радничка задруга била економски слаба и без машинског парка и стручних кадрова за јачу помоћ пољопривредницима у обради земље.

Економско јачање и организационо учвршћивање СРЗ „Браство-Јединство" и сарадња са пољопривредницима места — утицало је да је у 1955. години више домаћинстава поднело молбе за поновно уношење земље и учлањење у ову СРЗ. Томе је свакако доприносила и слаба опремљеност домаћинстава за индивидуалну обраду земље и оријентација омладине Бачког Доброг Поља на учење у школама и запошљавање, а све мање интересовање за остајање на индивидуалном земљорадничком поседу.

У 1955. години СРЗ је остварила укупан приход од 196 милиона динара, порасли су фондови задруге и лични дохоци радника. Ови резултати остварени су под доста тешким условима за рад. У недостатку машина сви послови су обављани масовним коришћењем рада људи. Још се жито масовно косило косама, везивало и сакупљало ручно, а тешки послови на вршалицама трајали су око 40 дана. Уз то су се у другом полугођу појавиле и временске непогоде — кише, ветрови и подземне воде — што је трајало све до лета 1956. године.

У 1956. години, због ових непогода и подземних вода, није могла бити обрађена око једна трећина обрадивих површина задруге. Ипак је задруга пословала без губитака, из резултата свог пословања издвојено је у фондове 21 милион динара. И поред свих потешкоћа, 1956. године задругари су се договорили да се уреде радни односи са свим сталним радницима задруге и да се ови радници социјално осигурају. Како нису наишли на разумевање код Завода за социјално осигурање, ова намера остварена је тек у току 1957—1958. године.

Наредна, 1957. година за пољопривреду Бачког Доброг Поља и његову СРЗ била је врло успешна. Ова СРЗ била је међу првим организацијама социјалистичког сектора пољопривреде у Војводини у прихватању нових мера у агротехници. То је учинила и у овој години засејавањем нових сорти пшенице и других култура, што је допринело наглом порасту приноса по јединици обрадиве површине, па су постигнути добри резултати.

Приноси 1957. године:

	(у мтц/ха)
пшеница:	
— просек	30
— високородна сорта	45
кукуруз:	
— просек	35
— високородна сорта	55
шећерна репа:	360
сунцокрет:	20

За оно време ови приноси су спадали у рекордне резултате у сличним радним организацијама и одраз су напора задругара и примене агротехничких мера. Значајни су неки резултати приказани у извештају о раду СРЗ за 1957. годину.

Финансијски резултат

	(у 000 динара)
укупан приход	309.754
материјални трошкови	156.360
амортизација	10.753
доходак	142.641
лични дохоци и премије	80.278
земљарина	8.770
фондови СРЗ	43.044
разне обавезе	10.549

Плате су исплаћене 35% изнад планираног износа, у чему је само за премије исплаћено 10.340.286 динара. Систем обрачуна зарада био је заснован на остварењу приноса производа по јединици површине, прирасту стоке и по основу норми за друге послове, а све условљено остварењем дохотка по јединици производа.

Инвестиције:

	(у 000 динара)
набавка пољопривредних машина	35.868
набавка транспортних средстава	4.798
набавка и прираст стоке	35.700
грађевине и остало	12.936
укупно	89.302

За инвестиције су добијени и кредити у износу од 30 милиона динара. Набављено је 12 трактора, 2 комбајна, 45 прикључних машина, али је продато 115 коња који су до тада служили за рад. Њихов рад био је скуп и није одговарао новим агротехничким мерама, па је предвиђено да се од преосталих 54 коња већи део отуђи и замени машинама.

Остварена производња у сточтарству износила је 49 милиона динара, што резултира из релативно интензивног узгоја. То се види из следећих резултата:

— добијено млека по крави 1820 литара;
— на 100 крава добијено је 82 телета;
— по једној крмачи остварено 1,4 прасења (на 180 крмача отварено је 231 прашење и добијено просечно 11 прасади по крмачи);
— на 100 оваца добијено је 150 јагњади и остварено по једној овци 2,5 кг вуне и 76 литара млека.

У току године тржишту је испоручено угојених свиња 46.245 кг. и близу 350 хиљада литара млека.

Јачањем материјалне основе СРЗ је учвршћивала и своју организацију — формиране су 4 управе, примљена у рад 2 агронома, 5 техничара, стипендирано је више стручњака, оспособљено је око 30 тракториста, донет петогодишњи план развоја, а и уређени односи у међусобној расподели, што је побољшало однос радника према послу и средствима задруге.

У 1958. години климатски услови су били неповољнији за пољопривреду. Временски распоред падавина није одговарао потребама биљне производње, а у пролеће су се поново појавиле подземне воде на обрадивим површинама. Зато је остварена и мања производња, па је укупан приход износио свега 286 милиона динара, то јест 5% мање него у претходној години, и лични дохоци нису повећавани. Међутим, основна средства била су у наглом порасту и од 300 милиона динара у претходној години вредност основних средстава повећана је на 720 милиона динара. Задруга је користила кредите за повећавање опремљености рада, што су тада радиле све боље организоване пољопривредне организације. Наиме, у овим годинама почело је интензивније кредитирање друштвеног сектора пољопривреде у оквиру опште политике за унапређење пољопривредне производње и боље снабдевање становништва у духу Резолуције о перспективном развоју пољопривреде и задругарства, коју је донела Савезна скупштина у априлу 1957. године.

Према документима задруге, у 1958. години дошло је до извесног размимоилажења и нелоге међу руководећим кадровима у задрузи, што је проузроковало недисциплину и немаран однос појединих радника према раду.

Крајем 1958. године припојена је поново месна Земљорадничка задруга Сељачкој радној задрузи „Братство-Јединство", па су извршене и одговарајуће промене у унутрашњој организацији СРЗ, јер је она, као и једно време раније, преузела све послове производње и промета у пољопривреди Бачког Доброг Поља, укључујући и кооперацију са приватним сектором.

Почетком 1959. године СРЗ је поново регистрована, под називом: СРЗ „Јединство".

У 1959. години даље се унапређује агротехника Задруге сеју се високородне сорте пшенице, кукуруза и других пољопривредних култура. Томе је значајно допринело и комплетније опремање производног процеса. Набављено је 20 трактора и преко сто прикључних машина и 5 комбајна за жито. Овим набавкама омогућено је да се из процеса рада у ратарству потпуно искључе запреге коришћењем пољопривредне механизације. Ово је било од историјског значаја за даљи рад и развој ове СРЗ. Увођењем механизације омогућена је примена комплетније агротехнике уз бољу обраду земље и побољшање услова рада радника. Уместо држања бројних радних коња, СРЗ је сточну храну наменила повећању производног сточарства.

Из оваквих подухвата остварени су и одговарајући резултати у производњи. Остварени су следећи приноси основних пољопривредних производа:

	(у мтц/ха)
— пшенице	48
— кукуруза	52
— шећерне репе	337
— кудељне стабљике	87

Повећана је производња и реализација сточарских производа и добијено је 3.000 литара млека по крави. Зато се приступило проширивању капацитета, па је почета градња две сточарске фарме — једне за говеда и једне за узгој свиња.

За рад и одржавање механизације било је неопходно да се брзо мења и стално унапређује квалификациона структура радника. Зато је у периоду од 1957—1959. године задруга организцовала четири курса које је завршило 70 тракториста и 20 сточара. Попуњавани су кадрови разних стручности тако да је задруга већ имала три агронома, пет техничара, два ветеринара, једног економисту и већи број радника са средњом стручном спремом.

Савремена механизација П. Д. „Јединство"

У обезбеђивању тракториста, занатлија и других квалификованих радника задрузи је помагала и стална оријентација омладине Бачког Доброг Поља (што је карактеристика код већине колониста) да учи и да се после школовања укључи у стручније послове. Из овакве оријентације омладине задруга је добила више стручњака и руководилаца, као што су инжењер Борђе Ненезић, вишегодишњи управник СРЗ, инжењер Светислав Глушчевић, технички руководилац СРЗ и касније Пољопривредног добра у његовом највећем успону, Бајо Дурутовић дугогодишњи и садашњи финансијски директор, и многи други.

У 1960. години у пољопривреди Бачког Доброг Поља појавила су се два крупна проблема: један објективни и други субјективни — лоши климатски услови и лоши односи према раду. Недисциплина и немаран однос према раду били су узрок ,а и последица неслоге руководећих и стручних кадрова, па су неки стручњаци напустили задругу. То се све одразило на пад приноса неких производа и на слабије пословне резултате. У тој години остварени су следећи приноси:

	(у мтц/ха)
— пшеница	33
— кукуруз	51
— шећерна репа	340
— кудељна стабљика	74

Помужено је млека по крави 2.100 литара. Приноси су били нижи од остварења претходне године, а и просек млека је смањен за 30%.

Остварени су следећи пословни резултати:

	(у 000 динара)
вредност производње	765.000
доходак	134.000
лични доходак	122.000
фондови	11.000

Издвајање релативно ниског износа у фондове задруге морало се одразити на слабије резултате у инвестирању и коришћењу кредита и других извора средстава за развој, при чему је било неопходно и сопствено учешће и јача репродуктивна и кредитна способност задруге као инвеститора.

У 1961. години пољопривреда Бачког Доброг Поља, организована у јединственој пољопривредној задрузи „Јединство", први пут је пословала са *губитком.* Наиме, у ранијим годинама (нпр. у тешкој 1952. години), слаб финансијски резултат „санирам" је ниском зарадом радника задруге. Једноставно, расподељено је за рад према остварењу, па губитак није биланасно био видљив све док су се могли покрити остварени трошкови и извршити бар нека расподела за рад задругара. Међутим, у 1961. години задруга је пословала по систему и методу обрачуна за привредне организације, а исплату радницима вршила по утврђеном правилнику као аконтацију у одређеним износима. Зато је и њен пословни резултат, утврђен завршним рачуном, био одраз стварног стања за ову годину.

Утврђен је пословни губитак у износу од 190 милиона динара, знатно више од износа личних доходака претходне године. Губитак је остварен услед ниских приноса и лоше обављених послова, тако да су знатне количине производа пропале. Затим, нагли пораст трошкова морао се та-

које одразити на пад дохотка односно пораст губитака. У поређењу са 1959. годином, укупан приход у 1961. години повећан је за 30%, али су трошкови порасли за 140%.

У документацији задруге (Реферат о 20-годишњици развоја, стр. 12), наводи се да „у овој години није био повољно решен ни сам положај пољопривреде, јер постојећи инструменти нису обезбеђивали пољопривредној производњи потребне услове".

Остварени губитак је покривен из санационог кредита у износу од 129 милиона и из пословног фонда задруге у износу од 61 милион динара, тако да се могло наставити редовно пословање уз веће напоре.

У наредној 1962. години пословало се без губитака, али се не може рећи да су остварени задовољавајући резултати. Приноси су били ниски. На пример, остварен је принос шећерне репе свега 180 мтц/ха, што је око 50% нормалног приноса у овој задрузи. И укупан приход је остварен испод резултата у ранијим годинама и износио је 618 милиона, од чега доходак 93, лични дохоци 90 и за фондове само 3 милиона динара.

Овако стање задруге, као претежног дела пољопривреде Бачког Доброг Поља, забринуло је становнике овог места, чији су чланови истовремено и радници задруге. Предузето је више мера да се стање поправи. Извршена је реорганизација и ратарство је организовано у две територијално одређене јединице.

Извршена је попуна кључних радних места стручњацима, како у производњи тако и у комерцијалним и другим пословима. Дошло је и више стипендиста задруге и укључили се у њен рад. Допуњена је и механизација и обезбеђено наводњавање на 250 хектара површине. Ове и друге мере допринеле су да се већ у наредној години економско стање задруге знатно побољша.

СРЗ „Јединство" дочекала је 1963. годину са пословним губитком из претходне године, али и са релативно добрим економским условима за успешно пословање. Задруга је поседовала 2954 ха земље, од чега 2715 ха оранице, са релативно развијеним свињогојством од 4117 свиња и говедарством са 1555 говеда, од чега 597 крава за мужу и приплод. Набавна вредност основних средстава у износу од 1.647 милиона и обртна средства у износу од 890 милиона динара били су солидна економска основа Задруге. У томе је њен пословни фонд учествовао са 754 милиона динара.

Степен опремљености такође је био у порасту, тако да је задруга имала 14 комбајна, 61 трактор са 60 приколица и 260 прикључних машина. То је омогућило да се сви важнији агротехнички послови обављају машинама. У току године утрошено је за инвестиције 174 милиона динара, од чега је један део утрошен (користећи и наменски кредит) за откуп 962 ха земље претежно од задругара. Задруга је већ имала 950 ха друштвене земље, тако да је сада сопствени посед износио 1912 ха обрадиве површине, а у закупу је обрађивала још 803 ха земље задругара, и за то им је плаћала ренту.

Радећи и управљајући наведеним средствима, 326 радника задруге остварила су 1963. године следеће резултате:

Остварени приноси 1963.:

(у мтц/ха)

	Друштвени сектор у Војводини	СРЗ Бачко Добро Поље	Однос у %
пшеница	24	33	137
јечам	25,8	32	124
кукуруз	35,4	41	116
шећерна репа	297	340	114
кудељне стабљике	78,1	101	129
сунцокрет	19,3	23	119

Побољшана је и млечност крава, тако да је остварен просек млека по крави од 2.555 литара.

Финансијски резултати:

(у 000 динара)

укупан приход	884.973
амортизација	63.232
доходак	334.430
бруто лични дохоци	202.239
фондови	61.043

Овако релативно добри резултати утицали су да се у задрузи приђе даљим подухватима у унапређивању пословања, по угледу на друге развијеније пољопривредне организације.

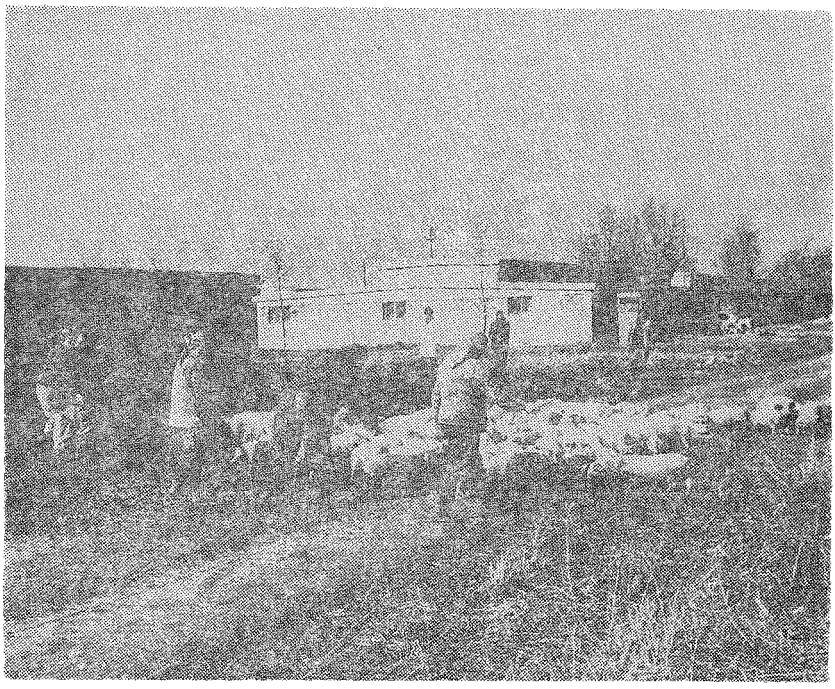
Истовремено, у Бачком Добром Пољу приватни сектор је обухватао 841 ха земље, коју су обрађивала домаћинства изван СРЗ или задружна домаћинства као своје окућнице. Једни и други користили су помоћ СРЗ у механизацији, у снабдевању семеном, у пласману својих производа и другим пословима уже и шире кооперације и сарадње.

3. Пољопривредно добро

С обзиром на то што је од укупне обрадиве површине у задрузи земља друштвеног сектора чинила преко 75%, раднички савет је донео одлуку да се задруга реорганизује и пререгиструје као пољопривредно добро. Тако је 19. маја 1964. године основано Пољопривредно добро „Јединство" у Бачком Добром Пољу.

У 1964. години пружена је пољопривреди извесна помоћ друштва продужењем рока отплате кредита, снижењем каматних стопа и повећањем цена готово свим пољопривредним производима, што је помогло и ПД „Јединство" да послује под повољнијим условима. Међутим, услед лоших климатских услова, углавном суше, приноси озимих житарица, и поред добре

обраде, остварени су у количини од око 50% од просечних приноса претходне и наредне године.

На свињогојској фарми П. Д. „Јединство"

У 1965. години донете су мере привредне реформе, којима су први и једини пут економски услови привређивања у пољопривреди изједначени или приближени условима у другим областима друштвене привреде. Пољопривреда Бачког Доброг Поља, добро организована у Пољопривредном добру, спремно је дочекала нове мере и остварила знатно боље услове у свом пословању, што се може утврдити по неким основним подацима о приносима, финансијским резултатима и кретању средстава и запослености у ове две године:

Приноси

(у мтц/ха)

	1964.	1965.
пшеница	18,00	39,85
јечам	20,00	36,70
кукуруз	51,55	47,00
шећерна репа	334,50	429,50
кудељна стабљика	104,50	103,00
сунцокрет	21,00	20,00
млеко по крави у литрима	2410,00	2437,00

Исте године су, према подацима из Статистичког годишњака Југославије (СГЈ), у Војводини остварени следећи просечни приноси:

(у мтц/ха)

	1964.	1965.
пшеница	17,8	29,2
јечам	21,4	26,5
кукуруз	43,8	36,5
шећерна репа	331,0	357,0
кудељна стабљика	86,5	95,5
сунцокрет	20,6	19,3

Као што се види, у Бачком Добром Пољу приноси се крећу углавном изнад просека у Војводини, а код неких култура нарочито у 1965. години, знатно премашују ове просеке.

Финансијски резултати
(по завршним рачунима ПД):

(у милионима старих динара)

	1964.	1965.	Индекс 1964=100
укупни приход	1.153	1.582	137
доходак	460	681	214
бруто лични доходак	313	423	135
фондови	87	249	286

Остали подаци

(у милионима динара)

	1964.	1965.
вредност основних средстава	1.418	1.809
просечна обртна средства	763	940
сопствени пословни фонд	637	1.153
инвестиције	240	355

	Једин. мере	1964.	1965.
број запослених		340	358
обрадива површина	ха	2.721	2.769
број говеда	ком.	1.366	1.440
број свиња	ком.	4.015	1.320

Поред повећања производње у 1965. години, у односу на претходну годину, нагло је порастао укупан приход, а нарочито доходак и из њега

фондови Пољопривредног добра „Јединство". На овакво повећање дохотка утицао је и пораст цена производа утврђених мерама привредне реформе. Како су ове мере донете у јулу 1965. године, већина трошкова производње била је већ остварена по ценама пре реформе, а производи су реализовани по новим, повећаним ценама.

Из података се види и релативно високо учешће сопственог пословног фонда у расположивим основним и обртним средствима овог имања и даљи раст инвестиција. У 1965. години поново је коришћен наменски кредит и уз сопствено учешће од 50% утрошено за откуп земље 285 милиона старих динара. Ово је утицало да се и поред изношења извесних површина земље из закупа, укупне површине ПД повећају у 1965. години од 2769 на 3008 ха, са колико се ушло у наредну годину. Укупно повећање износило је 239 ха.

Приватни сектор заједно са окућницама обухватао је око 800 ха, од чега је било укључено у организовану производњу по основу кооперације са ПД свега 150 ха. Са осталих површина ПД је вршило откуп производа и стоке за тов и приплод.

а) *Од реформе до интеграције*[1]. Пољопривредно добро „Јединство", као организатор пољопривредне производње у Бачком Добром Пољу на преко 80% укупних обрадивих површина и целокупне робне производње и откупа пољопривредних производа у овом месту, наставило је, после доношења мера привредне реформе, са још успешнијим пословањем.

То је утицало на даљи развој пољопривреде места, а нарочито на пораст средстава за производњу и саме производње у ПД „Јединство". То се види из остварених резултата пословања, које ћемо приказати у основним показатељима: приносима, финансијским резултатима и факторима производње.

Остварени приноси:[1]

На Пољопривредном добру „Јединство":

(у мтц/ха)

	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
пшенице	50,1	44,8	43,4	51,3	45,6
кукуруза	65,0	64,0	71,8	76,0	76,4
шећерне репе	391,0	415,0	439,0	461,0	441,0
сунцокрета	22,7	22,2	23,2	18,5	17,0

[1]) До 1965. године закључно, сви подаци су дати у старим динарима, а за 1966. годину и даље у новим динарима, како је рачунато и у завршним рачунима.

[1]) Подаци за ПД „Јединство" коришћени из његових завршних рачуна, а за друштвени сектор Војводине и општине Врбас, којој припаа и Бачко Добро из „Статистичких годишњака Србије", за 1975. годину, стр. 163, и за 1976. годину, стр. 206.

На друштвеном сектору Војводине — просек:

	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
пшеница	43,9	36,2	46,0	51,1	44,9
кукуруз	57,3	59,8	58,9	59,8	67,3
шећерна репа	398,7	458,7	434,4	448,4	441,5
сунцокрет	21,2	19,4	20,9	17,2	15,0

На друштвеном сектору у општини Врбас:

	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
пшеница	50,9	41,5	45,2	54,2	48,0
кукуруз	64,1	64,8	64,8	69,7	74,0
шећерна репа	398,8	439,7	420,9	438,0	422,6
сунцокрет	27,9	21,7	25,7	21,9	20,7

Остварени приноси у Бачком Добром Пољу у односу на просечне приносе у друштвеном сектору Војводине

(у %)

	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
пшеница	119	124	94	100	106
кукуруз	113	107	122	127	114
шећерна репа	98	90	106	98	100
сунцокрет	103	114	89	100	113

Из ових података и упоређења може се закључити да је ПД „Јединство" у Бачком Добром Пољу остваривало релативно високе приносе основних ратарских култура, који су, сем неких изузетака, изнад просека остварених у радним организацијама друштвеног сектора пољопривреде Војводине. Што је, такође, значајно, високи приноси су устаљени нарочито од 1972. године од када је изграђен систем за наводњавање, што се нарочито види код приноса кукуруза и шећерне репе као већих потрошача воде.

Оваквом производњом ПД „Јединство" је произвођач значајних количина ових производа. На пример, у 1971. години произведено је 5.013 тона пшенице, 6.550 тона кукуруза, 39.141 тона шећерне репе и 2.273 тоне сунцокрета.

Завршетком изградње заливног система почела је пострна сетва поврћа и крмног биља, чиме је проширен асортиман производње и повећани приходи.

Финансијски резултати:

(у 000 дин.)

	1966.	1967.	1968.	1969.
укупан приход	18.131	15.997	21.884	24.551
амортизација	800	771	992	1.100
доходак	9.440	7.914	10.106	10.745
бруто лични дохоци	5.879	5.776	6.179	6.474
фондови	1.607	665	1.500	878

У 1967. години остварени су знатно нижи приноси пшенице и сунцокрета, што је утицало да се остваре и слабији финансијски резултати. Пшеница је сејана на око 40% обрадивих површина (око 900 ха годишње), па је од њеног рода у великом степену зависио цео пословни резултат.

Карактеристично је да је и у овим годинама после реформе, и поред релативно задовољавајућих приноса и износа дохотка, остајао мали износ за акумулацију. На то је знатно утицало високо учешће бруто личних доходака у оствареном дохотку, затим камате, трошкови осигурања, водни допринос и друге уговорне и законске обавезе.

Фактори производње и остали подаци

(у 000 дин.)

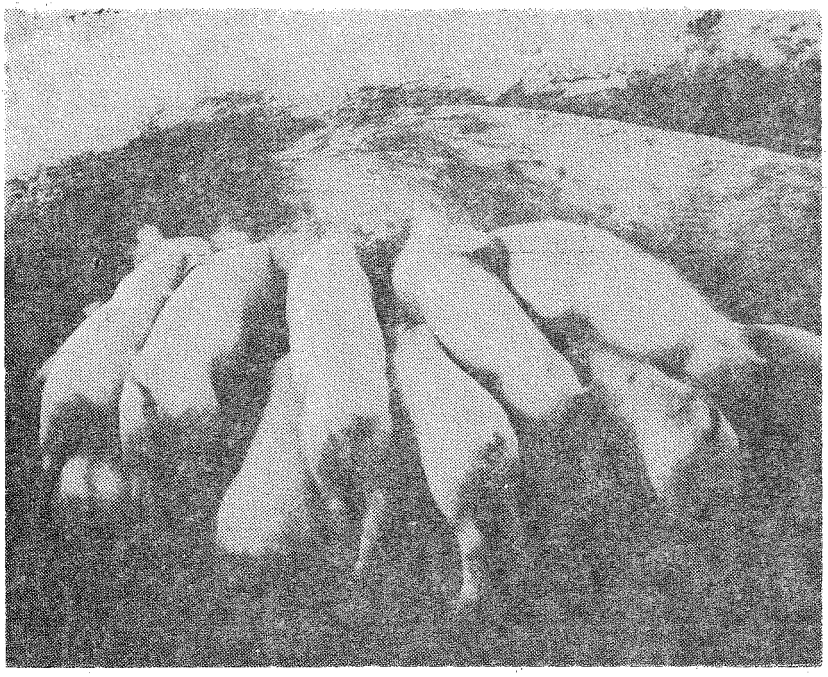
	1966.	1967.	1968.	1969.
основна средства	22.560	22.038	24.247	28.186
обртна средства	11.251	12.500	13.200	14.096
сопствени посл. фонд	15.738	16.753	17.660	19.400
инвестиције	2.527	266	1.874	5.882

	Једин. мере	1966.	1967.	1968.	1969.
површина земље	ха	3008	3008	2898	2867
број запослених		364	308	301	302
број говеда	ком.	1412	1533	1079	902
број свиња	ком.	2592	4823	4584	4080
број коња	ком.	44	39	9	10
број трактора	ком.	73	72	36	47
број комбајна за жито	ком.	12	10	8	11

Површине су незнатно снижене изношењем земље из закупа, а основна средства су стално повећавана са извесним осцилацијама основног запата сточног фонда. Поред запослених на ПД „Јединство", укључивани су и сезонски радници, тако да је просечно годишње радило још око 80 радника. (На пример, у 1968. години просечан број запослених био је 301,

а укалкулисано по оствареном времену рада и сезонских радника 388, у 1969. години сталних 302, а укалкулисано 392 радника.)

Инвестиције су биле оријентисане на даљи откуп земље, тако да је откупљено 1968. године 104 ха за чега је исплаћено 488.000 динара, а 1969. године 204 ха за 1.020.000 динара. Затим, на замену опреме и увођење у производњу тежих трактора. У 1968. години завршена је реконструкција свињогојске фарме, а 1969. године грађена је сушара за житарице са механизованим складиштем и мешаоном сточне хране. Од износа од 5.882.000 динара утрошено је за механизацију 2.254.000 динара, за грађевине 3.168.000 и за откуп земље 460.000 динара, од чега из кредита 3.018.000 динара и из сопствених средстава 2.864.000 динара.

Уместо оваца свиње

У 1968. години појавило се на ПД масовније обољење крава од туберкулозе, што је у извештају за ову годину изнето као проблем и као слаб рад ветеринарске превентиве. Због тога је број говеда смањен за једну трећину.

Број коња је приказан само као илустрација потпуне замене запрега механизацијом.

Приватни сектор у овом периоду, са окућницама, обухватао је око 1000 ха земљишта, од чега је 100—200 ха било укључено у савремени начин обраде по уговорима о кооперацији закљученим између власника и ПД „Јединство". Из извештаја уз завршни рачун виде се и различити резултати ове сарадње по годинама. У 1966. години од 1085 ха приватног по-

седа кооперацијом је обухваћено 144 ха, а остале површине су обрађивали власници уз помоћ ПД у орању, жетви, продаји производа, снабдевању ђубривом и слично. У 1967. години кооперацијом је обухваћено 150 ха. Посебна радна јединица кооперације при ПД имала је губитке у износу од 23.870 динара, па је укинута и кооперација је поверена стручним секторима ПД ради њеног унапређивања. То се позитивно одразило већ у 1968. години кад је остварен промет Пољопривредног добра са приватним сектором у вредности од 1.961.000 динара, у чему је откуп стоке за 798.000 услуге обраде 220.000 динара, снабдевање села сточном храном, семеном и вештачким ђубривом за 512.000 динара и откуп производа приватног поседа за 431.000 динара. Са приватним сектором истовремено је радила и пословница Земљорадничке задруге из Врбаса. Тако су поседници земље могли да сарађују са оба партнера из друштвеног сектора.

Како је у оквиру укупних површина у ПД „Јединство" била и земља бивших задругара, сада углавном радника овог имања, на ову земљу ПД је плаћало закуп, више познат као рента, у износу од 434,40 динара по једном хектару, што је износило:

	Једин. мере	1966.	1967.	1968.	1969.
у закупу	ха	1085	1069	1049	830
исплаћено	000 дин.	471	464	473	360

Ова је закупнина за ПД била извесно оптерећење, а за власнике низак приход по јединици површине, из чега су још плаћали и порез по општинској стопи на приходе од закупнине. Ова цена закупнине настала је из раније утврђене количине пшенице по јединици површине и повремено се мењала. Разлог што су власници давали земљу у закуп и под лошим условима је што нису хтели да остану без земље, а нису били ни спремни да је обрађују уз плаћање пореза по површини. Неки власници су били запослени на овом Пољопривредном добру, а неки у фабрикама у Врбасу или у другим делатностима. Неки једноставно нису имали могућности да обрађују земљу, па је друштвени сектор у Бачком Добром Пољу и у многим другим местима био закупац земље коју власници не обрађују, а не желе је отуђити. Ова „гардероберска" функција пољопривредних добара и задруга је друштвено корисна, јер омогућује да се ова земља обрађује на исти начин као и друштвени посед, што је корисно и за пољопривредне организације — закупце. Земља у закупу је хомогена и груписана у комплексима заједно са друштвеним поседом. Кад поједини власници желе да издвоје свој део земље из закупа, издваја им се површина на крају комплекса, тако да се не нарушава арондирана или на други начин уређена површина у већим комплексима за савременију обраду. Ако би њена цена у откупу била већа, вероватно би се продајом брже смањивале површине у закупу. Међутим, јавља се потреба преузимања и других површина које власници не могу успешно да обрађују и овај процес је присутан на ширем подручју, што ће се решавати, поред осталог и закупом.

б) *Интеграција и крупне инвестиције.* — Према досадашњем осврту на рад и стање, може се поуздано тврдити да је Пољопривредно добро „Јединство" у Бачком Добром Пољу за дуже време било међу првим пољопривредним организацијама у борби за увођење савременијих агротехничких мера као основе за високе приносе. Стално одржавање одређеног нивоа говедарства и свињогојства омогућавало је Пољопривредном добру да успешније реализује ратарску производњу и да стално запошљава знатан број радне снаге из места, непосредно на имању и у домаћинствима, на окућницама, откупљујући све њихове производе, нарочито доста бројног сточарства и свињогојства (на пример, у 1969. години откупљено је 2881 прасе, 648 товљених свиња, 268 јунади и телади, 78 крава итд). Међутим, поред ових непобитних чињеница, органи управљања и руководство „Јединства" поставили су питање шта да се ради у даљем унапређивању развоја и пословања. Извесно искуство наводњавања на 250 ха указивало је да је велика будућност „Јединства" у коришћењу овог великог потенцијала. Хидросистем Дунав—Тиса—Дунав непосредно дотиче површине овог имања каналом Кучура — Србобран, са неограниченим количинама воде за наводњавање околних површина и за транспорт производа водом.

Из водопривредне организације „Дунав—Тиса—Дунав" упућен је позив неким пољопривредним организацијама које имају површине у подручју Хидросистема да се интегришу у ову велику организацију и да заједничким напорима и средствима граде заливни систем на великим површинама, применом најновијих техничко-технолошких решења.

У ПД „Јединство" прихваћен је позив са одговарајућом пажњом и заједно са стручњацима из „ДТД" израђен је техничко-економски програм и из тога анализирана целисходност интеграције и целог подухвата. Усвојена је програмска оријентација да се инвестира 38 милиона динара, да се изради полустационарни заливни систем тако да се укупна површина од близу 3000 ха наводњава кишним крилима из једне црпне станице и уграђеног система подземних цеви. Истовремено, решено је да се допуни опрема за обраду заливног система и обезбеде остали услови за његово успешно коришћење.

Интеграција је извршена 1. јула 1969. године и одмах су почеле припремеме за остваривање усвојеног развојно-инвестиционог програма. Израђени су пројекти, урађен је инвестициони програм и обезбеђена новчана средства из кредита и сопствених извора.

Да би се обезбедила јединствена површина земљишта за заливни систем, приступило се комасацији, тако да је извршен откуп или замена површина, а земља у власништву домаћинстава која није у поседу ПД „Јединство" издвојена је на крају где неће сметати изградњи система за наводњавање. У непосредној близини налази се и 500 ха обрадивих површина Пољопривредног комбината „Сава Ковачевић" из Врбаса, па је споразумно и ова површина укључена у заливни систем сразмерно учешћу оба имања у заједничкој инвестицији.

У наредној 1970. години утрошено је за инвестиције 18.470.000 динара, од чега за систем за наводњавање 9.836.00, за откуп земље 1.020.000, за набавку механизације 3.141.000, за грађевинске радове 3.969.000 и за друга основна средства. У 1971. години утрошено је даљих 17.405.000 динара и

завршене су инвестиције по интеграционом програму, тако да је заливни систем коришћен у пуној мери 1972. године.

Изградња заливног система, уз друге пратеће инвестиције, на ПД „Јединство" представља најзначајнији подухват од оснивања ове организације. Ово улагање омогућује пунију примену и других агротехничких мера и на тој основи стабилно остваривање високих приноса, проширење сетвених култура и даље интензивирање производње млека и меса.

Кад се у Војводини обезбеди већа прерада и пласман свежег и прерађеног поврћа, „Јединство" ће моћи свој систем користити и за те сврхе, што је сада ограничено нерешеним питањем пласмана, а појединачно имање ово питање не може рационално решити.

После овог подухвата, ПД „Јединство", његов рад и пословање одвијали су се углавном без неких нарочитих промена и новости које би заслуживале посебан осврт. Зато ћемо за овај период од 1970—1975. године приказати само основне податке о пословању и стању „Јединства".

Остварени приноси

(у мтц/ха)

	1970.	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
пшеница	33,40	50,10	44,80	43,40	51,30	47,57
кукуруз	69,40	65,00	64,00	71,80	76,00	76,41
шећ. репа	482,00	391,00	415,00	439,00	461,00	441,00
сунцокрет	18,00	22,70	22,20	23,23	18,50	17,00

Просечни приноси у Војводини

(у мтц/ха)

	1971.	1972.	1973.	1974.
пшеница	39,40	19,80	41,30	46,30
кукуруз	45,70	47,10	48,20	50,20
шећерна репа	350,00	417,00	402,00	420,00
сунцокрет	20,50	18,00	20,70	15,60

Остварени приноси у Бачком Добром Пољу у односу на просек у Војводини:

(у %)

	1971.	1972.	1973.	1974.
пшеница	127	226	105	111
кукуруз	142	136	149	152
шећерна репа	112	100	109	110
сунцокрет	111	123	112	119

Из ових података и упоређења може се закључити да ПД у Бачком Добром Пољу остварује релативно високе приносе и да су ови приноси

устаљени нарочито од 1972. године у условима наводњавања, што се посебно види код приноса кукуруза и шећерне репе као већих потрошача воде. Оваквом производњом ПД „Јединство" је произвођач значајних количина ових производа. На пример, у 1971. години произведено је 5.013 тона пшенице, 6.550 тона кукуруза, 39.141 тона шећерне репе и 2.273 тоне сунцокрета.

Завршетком изградње заливног система почела је пострна сетва поврћа и крмног биља, чиме је проширен асортиман производње и повећани приходи, што се види из следећих података:

Производња друге сетве у 1972. години

	Засејано у ха	Произведено у мтц/ха
парадајз	17	312
краставци	15	118
паприка	16	124
купус	3	225
силажни кукуруз	67	212

И у наредним годинама сејани су пострни усеви и поврће је увршћено у редовну производњу. Међутим, како је раније наведено, проблем је пласман, па се ова производња ограничава на око 50 ха површине годишње.

Користећи се условима наводњавања, ПД узгаја и семе шећерне репе на 10—15 ха и семенски кукуруз на 200 ха, што захтева врхунску стручност и доста рада, али даје и добре економске ефекте.

Кад је реч о структури сетве у пољопривреди Бачког Доброг Поља, морамо истаћи да је ова структура ипак неповољна, јер се сеје пшеница на око 35% површине годишње, што представља екстензивну производњу на заливном систему. У 1974. години засејано је пшеницом 32,40%, кукурузом 36,70%, а шећерном репом свега 9,10% и сунцокретом 7,10%, без обзира што се на даљини од 10 км налазе фабрике шећера и уља и ове културе дају велике приносе на заливним површинама. Ову извесну екстензивност сетвене структуре поправља гајење говеда и свиња, па се на имању и у месту у целини обезбеђује боља реализација ратарских производа и повећана запосленост становништва.

Финансијски резултати

(у 000 динара)

	1970.	1971.	1972.
укупан приход	24.337	35.414	42.449
амортизација	1.119	1.700	3.040
доходак	10.100	17.109	17.993
бруто лични дохоци	6.179	9.345	10.458
фондови	1.320	4.478	3.663
	1973.	1974.	1975.
укупан приход	55.447	75.908	84.846
амортизација	3.081	3.594	3.800
доходак	23.841	30.534	35.698
бруто лд.	11.847	13.255	17.170
фондови	4.515	7.846	7.013

Из ових података види се да је укупан приход порастао од 1970. до 1975. године за 3,5 пута. На овакав раст свакако су утицале и цене производа, али и успешно пословање имања, стални раст производње у ратарству и посебно у сточарству. Поред редовног одржавања просечног стања од око 1500 говеда и око 4000 свиња, унапређен је и расни састав, па је повећана млечност крава и повећан је тов свиња из сопственог запата и откупа из места и из других крајева. Коришћењем повећане ратарске производње и сопствене производње комплексних хранива, пришло се масовном тову јунади уводећи и услужни тов за друге. Ради илустрације наводимо неке податке о сточарској производњи за три године:

Производња сточарства

	Јед. мере	1970.	1971.	1972.
просек млека по крави	лит.	3.373	2.711	3.279
тов јунади:				
сопствени	ком.	634	630	333
услужно	„	—	247	587
утовљено свиња	„	7.227	11.335	11.540

Оваква оријентација и обим производње спадају још увек у ретке подухвате пољопривредних организација, нарочито мањих имања од око 3000 ха површине, какво је „Јединство" у Бачком Добром Пољу.

Амортизација је повећавана из два разлога — инвестирањем је увећана вредност основних средстава, а у међувремену је извршена и њихова ревалоризација. За имање је овај пораст амортизације значајан за гледишта повећања наменских средстава за инвестиције.

Доходак је за наведени временски период такође порастао за 3,5 пута, што је омогућило да расту и лични дохоци радника, а нарочито фондови, који су порасли за преко пет пута. То је најбољи доказ да је развојна политика имања била оправдана, јер је повећана производња, порасла продуктивност рада и рентабилност пословања. Поред сопствених фондова, ПД подмирује и значајне друштвене обавезе, које су у 1975. години обухватале следеће износе:

(у 000 динара)

уговорне обавезе:

— камате	1.614
— осигурање	2.685
— остало	132
свега:	4.431

законске обавезе:

— фонд за развој	714
— заједничке резерве	221
— СИЗ ванпривредних делатности	1.249
— СИЗ осталих делатности	24
— стамбени допринос	229
— остале законске обавезе	486
свега:	2.923
свега уговорне и законске обавезе	7.354

Ове релативно високе износе обавеза ПД је подмиривало уз обезбеђење износа од 10.813.000 динара амортизације и акумулације за сопствену репродукцију.

Стање фактора производње

(у 000 динара)

	1970.	1971.	1972.
основна средства	38.906	59.971	59.296
обртна средства	22.958	29.785	26.118
	1973.	**1974.**	**1975.**
основна средства[1])	59.877	69.177	128.980
обртна средства	34.177	43.087	52.522

Остали фактори производње

	Јед. мере	1970.	1971.	1972.
површина земљишта:	ха	2960	2971	2975
— сопствена	„	2187	2294	2298
— у закупу	„	773	677	677
број запослених		300	301	298
	Јед. мере	**1973.**	**1974.**	**1975.**
површина земљишта:	ха	2966	2928	2927
— сопствена	„	2308	2402	2406
— у закуп	„	658	526	521
број запослених		294	305	305

[1]) Вредност основних средстава приказана је без вредности земљишта, која је у 1975. години износила 32.281.000 динара.

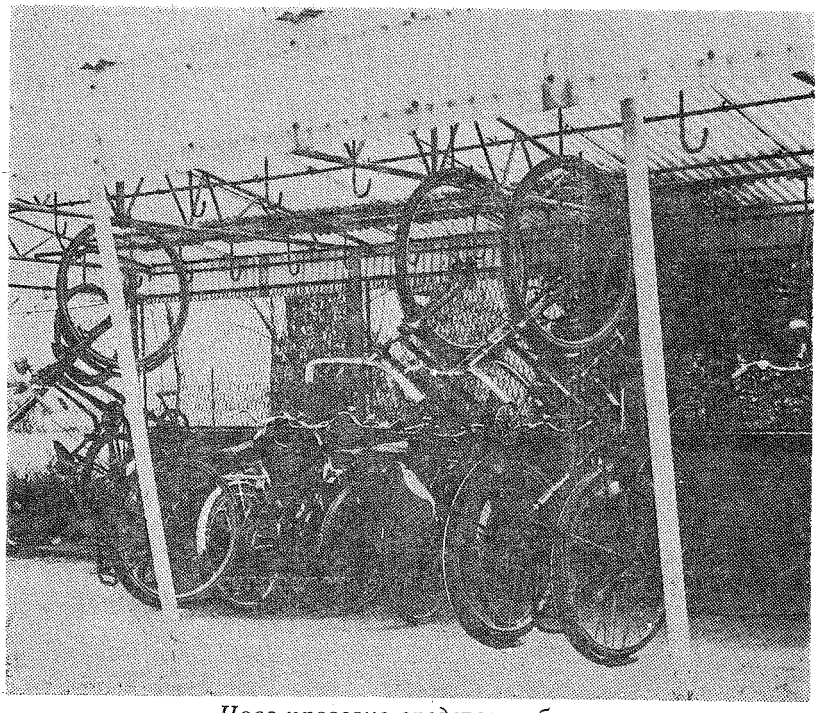
Поступним откупом земљишта, био је све већи друштвени посед, а све мањи закуп. На тај се начин смањивао трошак закупа, чија је цена по јединици површине расла порастом цена пољопривредних производа, што се види из кретања исплата закупнине по годинама:

Исплаћено за закуп земље

(у динарима)

Године	По 1 ха	Укупно
1970.	434	354.592
1971.	620	419.740
1972.	700	473.900
1973.	800	538.160
1974.	1.080	711.367
1975.	1.300	697.783

Поред исплате ренте власницима, ПД плаћа и водни допринос на земљу у закупу, што износи око 60.000 динара годишње. Пословна политика имања предвиђа даљи откуп свих понуђених површина обрадиве земље у атару Бачког Доброг Поља, који још обухвата, према стању 1975. године, 868 ха, без башта у насељу.

Ново превозно средство — бицикл

Стање основних средстава најреалније се може оценити на основу података о њиховој техничкој структури и по њиховој способности израженој у неотписаној (садашњој) вредности. Ови подаци дати су у следећој табели:

Техничка структура основних средстава и степен способности

(у 000 динара)

	1974.	1975.
1) грађевине	45.491	84.072
2) опрема и оруђа	18.996	40.379
3) основно стадо	4.653	4.492
4) засади и остало	37	37
	69.177	128.980
5) земљиште	8.495	32.281
укупно	77.672	161.261
основица за амортизацију	64.524	124.488
отписано	10.202	19.433
с а д а ш њ а вредност	54.322	105.055
% способности	84,20	84,30

Из наведених података може се закључити да је ПД „Јединство" релативно добро опремљено, да је степен активности средстава (неотписана вредност) 84%, што значи да су средства у добром стању, готово нова. То је свакако последица интензивног инвестирања последњих пет година изградњом заливног система и нових објеката економског центра (радионице и друго), као и набавком нове опреме. На пример, у 1975. години утрошено је за инвестиције 6.707.000 динара, од чега за опрему 5.143.000 динара.

И поред инвестиционог улагања које је било интензивно и коришћења кредита за те сврхе, ПД није презадужено, тако да се годишња обавеза отплате кредита креће приближно износу амортизације. Зато већи део акумулације остаје за нова улагања у основна и обртна средства.

Обртна средства су код овог ПД, као и код већине пољопривредних организација, у значајном износу из кредита. Познато је да су остале гране привреде у просеку боље снабдевене трајним изворима обртних средстава, а да се пољопривреди стално дају повремени кредити за одређене намене уз утврђене услове. На пример, за производњу пшенице услов је да уговори њену продају и да кредит врати одмах после жетве. Слично је за сетву индустријског биља, тов стоке и слично. Зато је пољопривреда принуђена да сваке године поново тражи од банака повремене краткорочне кредите. У времену инфлације ова потреба за кредитима још је изразитија, јер је коефицијенат обртаја одређен технологијом, а акумулација није толика да би се могла значајније накнађивати из сопствених извора нарасла потреба у обртним средствима. То је случај и у Бачком Добром Пољу, што се види по подацима из завршних рачуна ПД „Јединство":

Извори обртних средстава

(у %)

	1972.	1973.	1974.
сопствени пословни фонд	20	11	30
кредит за трајна средства	42	34	15
кредит за повремена средства	19	19	30
добављачи и остали извори	19	36	25
	100	100	100

Повремени извори обртних средстава крећу се од 36% у 1972. до 55% у 1974. години, што у пословању сваке године поново ствара потешкоће у обезбеђивању потребних средстава и плаћању камата.

в) *Стање кадрова.* — Почело се од некадашњих задругара и домаћина невештих савременој обради војвођанске равнице, који су само својом снагом, издржљивошћу и одлучношћу да истрају док не створе боље услове за живот и рад, развијали пољопривреду овог места и себе на њој. На тај начин ПД „Јединство" сада има потпуно измењену структуру радника, што се види из стања 1975. године.

На добру сада ради 249 радника и 56 службеника, следећих квалификација и струка:

— са високом стручном спремом 13, од чега: 7 инжењера агрономије, 1 машински инжењер, 2 ветеринара, 2 економиста и 1 правник;

— са вишом спремом 7, од чега: 4 пољопривредне, 1 техничке, 1 управне и 1 економске струке;

— са средњом школом 20, од чега: 9 пољопривредних, 3 ветеринарска, 5 економских и 3 техничара осталих струка;

— од висококвалификованих и квалификованих радника, 31 су трактористи, 10 механичари, 10 машинбравари, 17 возачи, 5 електричари, 3 ковачи, 4 зидари, 1 металостругар, 2 месара, 1 лимар, 1 молер и 5 других занимања и струка.

Чине се напори за даље побољшање квалификованости кадрова за све сложеније захтеве рада.

Овакав састав радника који раде и управљају на овом добру сигурна је гаранција да је пољопривреда Бачког Доброг Поља у добрим рукама и да ће се даље унапређивати.

Колектив је организован као радна организација, а послови се обављају у 6 обрачунских јединица и то: Ратарство, Говедарство, Свињогојство, Мешаона сточне хране, Грађевинарство и Заједнички послови. Преко ових производних организационих јединица остварује се целокупна делатност пољопривредног добра. Услуге приватном сектору обављају углавном обрачунске јединице Ратарство и Грађевинарство.

4. Приватни сектор

Земљиште у приватном власништву поступно се смањивало продајом пољопривредном добру.Најчешће су продаване површине које су се налазиле у закупу ПД, а мање површине које су власници сами обрађивали.

Зато се површине у приватном поседу крећу већ десет година око 1000 ха, да би 1975. године обухватиле 868 ха. Овакво стање приватног сектора пољопривреде у Бачком Добром Пољу вероватно ће потрајати дуже времена, јер је реч претежно о окућницама које обрађују доамћинства у оквиру своје допунске делатности. То су углавном иста домаћинства чији чланови раде на ПД „Јединство" или у другим делатностима места или суседног Врбаса.

Пољопривредно добро „Јединство" стално настоји да унапређује и производњу на приватном сектору преко кооперације, помоћи у примени агротехничких мера, набавком семена, ђубрива и заштитних средстава и снабдевањем домаћинстава, затим откупом њихових производа из ратарства и сточарства. Приказаћемо вредност промета који је остварен између овог ПД и приватних поседника земље у разним областима сарадње:

Вредност размене са приватним сектором пољопривреде

(у 000 динара)

Године	Вредност размене
1970.	2.781
1971.	4.490
1972.	4.103
1973.	6.283
1974.	7.986
1975.	8.722

Сарадња ПД „Јединство" са приватним сектором била је свеобухватна, што се види и по разноврсности послова. На пример, у 1973. години остварени су следећи послови по врсти и вредности:

	(у 000 динара)
— откуп ратарских производа	798
— откуп стоке (449 свиња, 183 товна јунета и друго)	2.460
Продато домаћинствима:	
— сточне хране	930
— вештачког ђубрива	238
— семена	196
— заштитна средства	34
Извршене услуге обраде и транспорта	775
Снабдевање из месаре	852
укупно	6.283

Слично је и у другим годинама, тако да сарадња користи и добру и домаћинствима, односно развоју пољопривреде Бачког Доброг Поља. Другим речима, ПД „Јединство" откупљује земљу од свакога у месном атару, ако је вољан да је прода, држи земљу у закупу и обрађује је као и сопствену плаћајући власницима договорену ренту; откупљује све вишкове производа од домаћинстава и снабдева их семеном, приплодном стоком и другим средствима и пружа им услуге у обради, у превозу производа и у сопственим занатским радионицама. Месара у месту служи за пласман једног дела стоке за клање самог добра и домаћинстава и уједно снабдева домаћинства месом.

Пољопривредно добро је носилац и свих акција из живота и рада Бачког Доброг Поља: од финансирања изградње станова и уређивања насеља до изградње савременог пута којим је ово место повезано са линијом Врбас—Змајево и даље према Новом Саду. Његова грађевинска оперативa гради тротоаре и мање комуналне објекте за уређење насеља.

5. Перспектива

Пољопривредно добро „Јединство" у Бачком Добром Пољу има сигурну економску перспективу у оквиру система и услова пословања релативно развијених и организованих друштвених газдинстава у Војводини. Његова релативно мала површина не умањује његове сразмерне могућности да стално буде пољопривредна организација са успешним пословањем.

Хомогеност површине од близу 3000 ха првокласне земље, са савременим системом за наводњавање, сигурна је основа за примену потпуне агротехнике. Сточарство на овом имању одржано је и у тежим системским и другим кризним ситуацијама, што и за убудуће представља значајну грану производње и трајну оријентацију Бачког Доброг Поља. Значајна је и заинтересованост целокупног становништва овог места за стање и пословање имања, тако да радници и руководство имања чине нераздвојну целину са становништвом и његовим друштвенополитичким и другим организацијама.

Као степен сигурности и добре будућности овог ПД је и то што је близу Врбаса, као највећег центра прехрамбене индустрије у Југославији. Фабрике шећера и уља, савремена кланица, млин и фабрика кекса — сигурни су купци свих производа које може понудити „Јединство". Зато се „Јединство" удружило у сложену организацију „Индустријско-прехрамбеног комбината Врбас", са уређеним односима трајне сарадње.

На наведеној основи донет је и план инвестиција као један од основних елемената развоја ПД „Јединство" за петогодишњи плански период од 1976. до 1980. године.

Реализацијом тога плана, унапредиће се и удвостручити говедарство, а од не мањег значаја је изградња погона за пераду поврћа, чиме се омогућује боље коришћење заливног система и повећана запосленост становништва на гајењу поврћа, његовој преради и пласману. Планом се предвиђа даље осавремењавање технолошког процеса у ратарству и сточарству, за шта се планира обимна набавка опреме.

Из приказаног кретања и стања у пољопривреди Бачког Доброг Поља, може се доћи до неких основних з а к љ у ч а к а:

- од почетних облика организовања социјалистичких газдинстава у 8 економски и кадровски нејаких задруга разних типова, развојем је дошло до економски и агротехнички јаке и добро организоване пољопривредне организације ПД „Јединство";
- пољопривредници Бачког Доброг Поља прошли су кроз многа искушења, тешке услове рада и одрицања, али су снагом и непоколебљивим опредељењем за заједнички рад одржали и унапређивали своје пољопривредно задругарство, све до његовог претварања у виши облик удруженог рада и средстава — у пољопривредно добро;
- остали део пољопривреде Бачког Доброг Поља, који углавном чине окућнице као допуна делатности домаћинстава, сарађује са пољопривредним добром, њему продаје и од њега купује, уз обострани интерес;
- Пољопривредно добро „Јединство", као друштвени сектор пољопривреде, економски је ослонац целокупног становништва Бачког Доброг Поља и добрим делом основа и регулатор његовог стандарда и развоја овог места;
- оријентација ПД „Јединство" на изградњу заливног система, и уз друге мере, показала се као оправдана и даје очекиване ефекте и резултате;
- удруживањем пољопривреде Бачког Доброг Поља преко ПД „Јединство" у систем сложене организације „Индустријско-прехрамбени комбинат" у Врбасу, обезбеђује се сигуран пласман пољопривредних производа — шећерне репе, сунцокрета, и житарица, као и производа свињогојства и говедарства. Користећи се хладњачама Комбината, широком продајном мрежом и организованим транспортом — отвара се могућност повећаног ефектирања заливног система производњом већих количина поврћа у редовној и другој сетви;
- од ратара неуких за обраду површина бачкопољске равнице, израстао је стручан колектив удружених радника специјализованих за све сада већ врло сложене послове механизованог процеса обраде, транспорта, прераде, сточарства, одржавања и других делатности, што је једна од сигурних основа за даљи успешан рад и управљање развојем пољопривреде Бачког Доброг Поља.

В. ОСТАЛА ПРИВРЕДА

У Бачком Добром Пољу постојали су индустријски капацитети — кудељара, млин и циглана. После рата ови капацитети су организовани као предузећа, и то кудељара и млин као индустријска предузећа покрајинског значаја, а циглана као предузеће локалног значаја.

К у д е љ а р а „Сутјеска" имала је две ломилице типа »Reich«, капацитета по четири тоне кудељне стабљике за 8 часова рада, тако да је капа-

цитет прераде био око 400—500 вагона зелене стабљике годишње. Сразмерно овом капацитету, кудељара је имала мочила и линије вијања кудељног влакна. Погон је био парни, коришћењем сопствене локомобиле ложене поздером од кудеље или угљем.

Услови рада били су врло тешки, као и у многим другим кудељарама. Мочила нису имала никакве механизације — радници су стабљику уносили у воду, полагали је за мочење и после одређеног процеса мочења (хемијског разлагања), стабљика је опет ручно изношена и слагана за сушење, па камарисана за прераду у току целе године. Напоран физички рад у прашини стабљике и гажење мочила готово без икакве заштите уврштивало је те послове међу најтеже у Војводини. И други послови у кудељари били су врло тешки. Стабљика је ручно убацивана у ломилице, а влакно је вијано на дрвеним вијачима који су били повезани за погон на истој трансмисији. Радници се нису међусобно видели од густе прашине. Зато су професионална обољења била позната као стална појава у кудељарству, што је утицало на масовну флуктуацију радника.

Одмах после ослобођења у Кудељари је радило око 75 радника немачке народности из Бачког Доброг Поља, који су и раније делимично радили у њој. Поступно су се укључивали и досељеници-задругари и други, а после одласка Немаца 1952. године све послове су обављали радници из досељених (колонизираних) породица из Црне Горе и Босне. Број стално запослених био је просечно око 100 радника и службеника, а још шездесетак радника радило је око 6 месеци годишње на мочењу стабљике.

Сировина је обезбеђивана највише из атара Бачког Доброг Поља. Сејано је око 300 хектара са приносима од 6 до 10 тона по хектару. Један део стабљике прибављан је кооперацијом са задругарима и приватним сектором на подручју Србобрана, Турије и других места, да би се што боље користио производни капацитет фабрике.

Пласман кудељног влакна био је углавном обезбеђен. У почетку је испорука вршена према планској дистрибуцији, а касније по уговорима, највећим делом за извоз. „Југокудеља" као пословно удружење кудељара Војводине, „Аграриакооп", Београд, „Ужарија" Челарево и други извозници и прерађивачи откупљивали су све количине кудељног влакна. Поздер је коришћен углавном као гориво, делимично у самој кудељари за погон, а већим делом продаван домаћинствима за огрев. За грејање поздером постојале су пећи готово у свакој кући, па и у канцеларијама, школама и другим просторијама. Поздер је био добра замена угљу и дрвима у време оскудице.

Потрошња кудељног влакна нагло је порасла почетком рата у Кореји 1950. године и наредних година. У Војводини, која је имала бројне кудељаре, био је израђен програм реконструкције око 60 кудељара са око 100 нових ломилица, углавном типа „фиат". У оквиру овог ширег програма и кудељара „Сутјеска" израдила је свој инвестициони програм 1956. године за потпуну реконструкцију целокупног процеса. Наговештај опадања конјунктуре кудељног влакна и недостатак финансијских средстава утицали су на одлагање програма реконструкције кудељара па и кудељаре „Сутјеска". Реконструкција је завршена тек 1964. године механизацијом мочила и вијања, обезбеђењем „меке" воде бушењем 200 метара дубоких бунара

и набавком нове ломилице (производ фабрике „Мајевица" из Бачке Паланке) капацитета 8 тона стабљике у једној смени. Ризични парни погон коришћењем локомобиле, замењен је електричном енергијом. Прашина је одвођена цевима, а мочење механизовано тако да су услови рада знатно побољшани.

Овако реконструисана кодељара у Бачком Добром Пољу радила је до 1968. године, а последњи завршни рачун њеног пословања урађен је за 31. октобар 1969. године. Тада су се у колективу договорили да окончају пословање без губитака. Оценили су да нема више тражње за њиховим производима и одлучили да предложе ликвидацију. Захваљујући успешном пословању и добром квалитету производа, ова кудељара се одржавала и онда кад је већ преко 90% кудељара у Војводини било престало са радом.

Међутим, кудељно влакно стално је потискивано хемијским влакнима, тако да је потражња за овим производом смањена на око 20% у односу на неколико година раније. Томе је свакако допринело опадање стратешког значаја кудељног влакна као сировине за неке експлозиве, што је такође замењено другим средствима. У таквој ситацији одлука колектива да обустави даљу производњу кудељног влакна, односно прераду кудељне стабљине, била је реална. На то је свакако утицао и све мањи интерес Пољопривредног добра „Јединство" да сеје кудељу у систему наводњавања, после изградње заливног система.

Непосредно пред ликвидацију, стање кудељаре „Сутјеска" било је следеће:

(у 000 динара)

	По завршном рачуну 31. 12. 1968.	31.10. 1969.
1) Основна средства:		
— набавна вредност	1.674	1.677
— садашња вредност	1.031	987
2) Укупан приход	1.776	1.439
3) Доходак	812	438
4) Лични дохоци	612	401
5) Обртна средства	2.378	2.609
6) Пословни фонд	1.542	1.542
7) Број запослених	97	75

Средства су предата Пољопривредном добру „Јединство" у Бачком Добром Пољу, у коме је већи број радника кудељаре нашао запослење.

На основу сировине из кудељаре, била је организована гребенара као занатско предузеће. Око 25 радника гребенало је кудељно влакно за разне произвођаче ужарије. Рађена је и груба ужарија углавном за месне потребе. Гребенара је радила од 1954. до 1958. године, кад је припојена земљорадничкој задрузи и убрзо ликвидирана.

У Бачком Добром Пољу постојала је до ослобођења још и мања кудељара, са једном ломилицом. Припојена је кудељари „Сутјеска" и коришћена су њена мочила неколико година, па је потом затворена. Локомобила је пренета у Шавник за потребе погона за парење буковине.

Тако је постојала и завршила са радом прерада кудеље у Бачком Добром Пољу. У данашњим условима, кад је цео друштвени сектор пољопривред јединствен заливни систем, тешко би се обезбеђивала сировина, јер се сеју културе које дају веће економске ефекте у условима наводњавања.

Млин у Бачком Добром Пољу имао је капацитет прераде од 200 вагона, који је касније реконструкцијом повећан на 400 вагона пшенице годишње на бази рада у току 11 месеци годишње у три смене. Прерађивана је пшеница из места и увозна по тадашњој планској расподели. Брашно је испоручивано већим делом за потребе Југословенске народне армије, затим за трговину. По подмирењу планом утврђеног задатка прераде, млин је обављао ушурну мељаву становништву Бачког Доброг Поља, Србобрана, Змајева и Врбаса, јер је у тадашњим условима имао добар квалитет мељаве.

У млину је вршена поступна реконструкција, тако да је било обновљено све сем ваљака, чиме је повећан капацитет од 200 на 400 вагона прераде. Био је урађен инвестициони програм за даљу реконструкцију и за израду силоса. За то није дата сагласност покрајинске комисије за ревизију инвестиционих програма због удаљености 4 км од жељезничке станице. У том временском периоду (1954—1956) удаљеност од жељезничке станице била је довољан разлог да се локација оцени неекономичном, јер је друмски саобраћај био неразвијен, а путеви лоши.

У међувремену су одобравани програми и кредити за реконструкцију млинова на погоднијим локацијама — Кула, Бечеј и другде. Да би се скратио пут превоза увозног жита до прераде, грађени су млинови у неким центрима потрошње у унутрашњости земље. Захтев за стандардним квалитетом брашна повећан је, тако да је даљи рад многих млинова зависио од реконструкције.

Престанак рада млина у Бачком Добром Пољу убрзан је његовом интеграцијом 1957. године са „Житопрометом" Врбас и припајањем овог „Житопромету" Бечеј. Утврђен је план реконструкције неких млинова и ликвидације других. Тако је извршена редовна ликвидација млина у Бачком Добром Пољу 1958. године. Опрема је пренета у друге млинове, а зграда додељена месној земљорадничкој задрузи. У тој згради је мешаона сточне хране која и сада ради за потребе велике свињогојске фарме и за потребе домаћинстава у месту.

Све до ликвидације млин је успешно пословао и запошљавао 20 сталних радника и око 10 радника на сезонским и повременим пословима.

Вишегодишњи директор млина, Миливоје Шарац, сматра да је млин требало да преузме тадашња задруга или пољопривредно добро, јер би се у измењеним условима млин могао реконструисати и успешно радити. Проблем транспорта престао би реконструкцијом путне мреже, а у Бачком До-

бром Пољу производи се око 600—800 вагона пшенице, која се прерађује у другим местима, а мекиње се довозе за мешаону сточне хране и развијено сточарство на Пољопривредном добру „Јединство".

Циглана је била релативно мала, типична војвођанска циглана, за потребе одређеног насеља. Познато је да је у Војводини почињала градња већег насеља грађењем циглане као начина обезбеђивања једног дела грађевинског материјала. То је понегде била пракса и после рата (на пример, у Радичевићеву код Бечеја). Ове мале циглане имале су изграђену пећ на угаљ или на кукурузовину. Цео процес од ископа земље до обликовања цигле, полагања у пећ и вађења печене цигле обављан је ручно. Транспорт земље од ископа до „прераде" и транспорт сирове цигле до пећи обављан је колицима на уском колосеку, коњском вучом.

Квалитет цигле у оваквим циглапама био је врло лош, јер је сировина често била неквалитетна, није рађена процесом пресовања, лоше је печена, па је била порозна и због тога су многе куће од овакве цигле влажне.

Све је ово било карактеристично и за циглану у Бачком Добром Пољу. Таква је наслеђена доласком колониста и коришћена у летњој сезони за производњу цигле за градњу пољопривредних објеката.

Квалитет цигле није био такав да би се могла испоручивати за веће грађевинске објекте. За реконструкцију и механизацију процеса производње нису испуњавани основни услови. Земља као основна сировина није била квалитетна и копана је у равници на подручју оранице, након чега је стварана бара. Удаљеност од железничке станице од преко 3 км чинила је транспорт неекономичним. Због ових услова није се ни планирао даљи развој циглане. Коришћена је неколико послератних година, и 1951. године предата је, са 13 ха површине, Сељачкој радној задрузи „Маршал Тито". У истој години произведено је 648.860 комада цигле, а у следећој 762.730 комада. СРЗ је градила пољопривредне објекте и задружни дом, па је оваква циглана била добродошла. Неколико година касније напуштена је производња цигле на овај начин и циглана је затворена.

*
* *

Привреда Бачког Доброг Поља заснива се сада, а и за будућност, на пољопривредној производњи. Језгро привреде и економског живота овог насеља је његово Пољопривредно добро „Јединство", које има реалне услове да и даље буде међу најбољим друштвеним газдинствима у Војводини. То му омогућава досадашња оријентација у обезбеђивању стручних кадрова за интензивну пољопривредну производњу коришћењем механизације и инвестирање у протеклом периоду, тако да је на близу 3.000 хектара обрадиве површине изграђен заливни систем и фарме за говедарство и свињогојство уз остале потребне објекте.

Близина капацитета прехрамбене индустрије — фабрике шећера, фабрике уља, кланице, млина са даљом прерадом брашна, у суседном Врбасу, омогућује стални пласман свих производа ратарства и сточарства. ПД „Јединство" је члан сложене организације удруженог рада Индустријско-пољопривредног комбината „Врбас", тако да се успостављају и развијају разни облици сарадње на трајној основи доходовног повезивања. То све омогућује стабилност пословања на бази планирања производње и реализације.

Даље унапређивање садашње релативно развијене пољопривредне производње у Бачком Добром Пољу могуће је поступном изменом сетвене структуре, тако да се житарице гаје само за потребе сопственог узгоја сточарства и због плодореда, а већи део површина да се користи за индустријско биље и поврће. Планом је предвиђен и мањи капацитет за индустријску прераду поврћа, како би се омогућио пласман производње поврћа са две сетве годишње.

Неколико после ослобођења затечених индустријских капацитета није се могло одржати због немања тржишта за њихове производе (кудељарство) или због за тадашње услове непогодне локације услед удаљености од превоза железницом (млин, циглана). Нема ни сада реалне основе за лоцирање већих индустријских капацитета у овом месту. Међутим, повезивањем са другим организацијама овде би се могла организовати конфекција текстила за одређене потребе, прерада пластичних маса и слични мањи капацитети који се могу лоцирати у мањим местима за запошљавање претежно женске радне снаге.

Трговина, угоститељство и занатство могу се развијати само до нивоа потреба становништва за њиховим услугама, што ће и у будуће бити доста ограничено с обзиром на близину Врбаса и Новог Сада и навике потрошача да набављају робу у центрима већег избора.

Наш закључак је да је економски развој Бачког Доброг Поља ипак доста ограничен, с обзиром на то што је његов основни и готово једини потенцијал пољопривреда. Зато је перспектива његовог становништва у већ од раније усвојеној оријентацији што већег школовања омладине и запошљавања у економски развијеним срединама са широм структуром делатности. Томе погодује и близина Врбаса као центра релативно развијене општине са индустријом, са институцијама просвете, здравства, промета и саобраћаја, као и близина Новог Сада са многим факултетима и другим образовним институцијама за оспособљавање кадрова и за њихово запошљавање.

II СТАНОВНИШТВО

Др Миљана Радовановић

А. НЕКЕ ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ БАЧКОГ ДОБРОГ ПОЉА

Приказом неких карактеристика демографских кретања у Бачком Добром Пољу обухваћена су следећа питања: кретање становника и домаћинстава од 1948. до 1971. године, миграциони процеси, структура становништва по полу и старости и социо-економска структра. За овај одељак коришћени су подаци пописа становништва у годинама 1948, 1953, 1961. и 1971, а за приказ миграција, осим тих података, коришћен је и материјал прикупљен приликом теренских испитивања у самом насељу.

1. **Кретање броја становника и домаћинстава**

број становника				број домаћинстава			
1948.	1953.	1961.	1971.	1948.	1953.	1961.	1971.
3759	3763	3922	3622	696	744	913	935
Индекси				Индекси			
1953. / 1948.	1961. / 1953.	1971. / 1961.	1971. / 1948.	1953. / 1948.	1961. / 1953.	1971. / 1961.	1971. / 1948.
100,1	104,2	92,4	96,4	106,8	122,7	102,4	134,3

Просечно становника на 100 домаћинстава:

1948.	1953.	1961.	1971.
540	506	430	380

Предња табела показује да је број становника у периоду од 1948. до 1953. године стагнирао (индекс 100,1), у следећем међупописном периоду, од 1953. до 1961. године, број становника незнатно расте (индекс 104,2), док у деценији од 1961. до 1971. године број становника знатно опада (индекс 92,4), што је иначе типична појава у погледу бројног кретања станов-

ника у сеоским насељима у нашој земљи у том периоду, с обзиром на обим и интензитет миграција становништва из сеоских у градска насеља. Према томе, и 1971. године у Бачком Добром Пољу било је мање становника него 1948. (индекс 96,4).

Кретање броја домаћинстава у истом раздобљу од 1948. до 1971. показује раст, али неједнаког интензитета: од 1948. до 1953. године број домаћинстава показује благи пораст (индекс 106,8), од 1953. до 1961. број домаћинстава већ скоковито расте (инедекс 122,7), а у следећој деценији, од 1961. до 1971. број домаћинстава сасвим незнатно је порастао (индекс 102,4). За читаво посматрано раздобље од 1948. до 1971. године знатно је порастао број домаћинстава у Бачком Добром Пољу (индекс 134,3).

Подаци о просечном броју становника на 100 домаћинстава показују да се у посматраном раздобљу од 1948. године до 1971. број чланова у домаћинствима непрекидно смањивао, тако да је од просечног броја чланова домаћинства који је у 1948. години износио 5,40 опао у 1971. на 3,80.

2. Миграциона обележја

Излагањем о миграционим обележјима становништва Бачког Доброг Поља по пописима становништва 1961. и 1971. године показаће се однос домородачког и досељеног становништва и промене у том односу које су у том раздобљу наступиле. Такође ће бити приказана и структура досељеног становништва према подручју, врсти насеља и времену досељавања.

Становништво према миграционим обележјима 1961. и 1971. и структура досељеног становништва према подручју и врсти насеља

Година пописа		Укупно	Од рођења станује у том месту	Укупно досељено	Досељено са подручја: исте општине	Досељено са подручја: друге општине исте СР	Досељено са подручја: друге СР	Досељено према врсти насеља: сеоско	Досељено према врсти насеља: мешовито	Досељено према врсти насеља: градско
1961.	број	3922	1223	2699	120	281	2297	2280	117	299
	%	100	31,2	68,8	4,44	10,41	85,10	84,47	4,33	11,08
1971.	број	3622	1414	2208	85	401	1713	1838	129	236
	%	100	39,0	61,0	3,85	18,16	77,58	83,24	5,84	10,69

Напомена: % укупно досељеног становништва израчунат је према укупном становништву.
% досељеног према подручју и врсти насеља обрачунат је у односу на укупно досељено становништво (збирови обрачунатих процената не дају вредност 100%, јер ни апсолутне бројке објављене у књигама пописа становништва не дају тачан збир укупног досељеног становништва).

Становништво према миграционим обележјима 1961. и 1971. и структура досељеног становништва према времену досељења

Година пописа		Укупно становн.	Укупно досељено	1940. и раније	1941-1945	1946-1952	1953-1960	1961-1965	1966-1969	1970-1971
1961.	број	3922	2699	4	1251	768	—	—	—	—
	%	100	68,8	0,18	43,35	28,45				
1971.	број	3622	2208	9	782	561	277	318	178	67
	%	100	61,0	0,40	35,41	25,48	12,54	14,40	7,1	3,0

Напомена за претходну табелу важи и за ову табелу с тим што се додаје и ово: подаци исказани пописима 1961. и 1971. упоређивани су закључно са периодом 1946—1952; из тог разлога у табелу, за периоде после 1952. године, унети су и обрачунати само подаци које даје попис из 1971. године.

Подаци предњих табела показују да се у деценији од 1961. до 1971. године повећао удео становника који у Бачком Добром Пољу станују од рођења, односно да се смањио удео укупног досељеног становништва, што је разумљиво с обзиром на то што је прошло 26 година од досељења колониста.

Из података о структури досељеног становништва 1961. и 1971. године закључује се да је за Бачко Добро Поље карактеристично и исељавање и досељавање становништва, а приликом теренских истраживања могло се конкретно и утврдити које се становништво претежно исељава односно из којих крајева потичу новији досељеници, који су узроци и услови одсељавања односно досељавања становништва као и то у којим се све видовима испољавају таква актуелна кретања становништва.

Један од видова миграције становништва проузрокован друштвено-економским факторима особито је карактеристичан за Бачко Добро Поље, а изражен је, с једне стране, у одсељавању читавих домаћинстава из места, и, с друге стране, у досељавању, такође читавих домаћинстава.

Одсељавању домаћинстава претходи, по правилу, продаја земље, куће и окућнице, у целини или делимично, што, између осталог, зависи и од тога да ли се одсељавају старије или млађе генерације становника Бачког Доброг Поља; међутим, досељавање нових домаћинстава по правилу има за претпоставку куповину већих или мањих парцела земљишта, заједно са кућом или пак за подизање нове куће.

Из евиденције пријаве и одјаве боравка у Бачком Добром Пољу (коју смо могли користити за раздобље од 1964. односно 1965. надаље) и из усмених обавештења о свакој породици или домаћинству које се одселило или доселило, сачинили смо табеларне прегледе који, ако нису потпуни у погледу свих таквих кретања (јер је, можда, случајно неки податак изостављен), пружају врло добра обавештења о местима и крајевима у које се одсељавају некадашњи колонисти, о годинама старости одсељеног становништва и величини породица (домаћинстава) које се одсељавају, с

једне стране, и, с друге стране, о матичним крајевима из којих потичу нови досељеници, њиховим годинама старости и величини породице.

Број одсељених домаћинстава са бројем становника по домаћинствима, по годинама одсељавања и крајевима и местима куда су одсељена

Година одсељења	Домаћинства број	број становника у домаћинствима	Одселила се у Врбас и Кула	Нови Сад	Друга места Војводине	Београд и друга места Србије	Косово	Црна Гора	Друге републике
1964.	23	88	6	—	3	1	1	5	3
1965.	24	92	9	2	5	1	1	2	1
1966.	13	55	7	—	1	2	1	1	1
1967.	2	9	2	—	—	—	—	—	—
1968.	4	15	4	—	—	—	—	—	—
1969.	16	73	10	—	2	2	1	—	1
1970.	10	40	8	—	1	—	—	1	—
1971.	2	9	2	—	—	—	—	—	—
1972.	1	3	—	—	—	—	—	1	—
1973.	5	17	3	1	—	—	—	—	1
1974.	1	4	1	—	—	—	—	—	—
Свега	101	405	52	3	12	6	4	10	7

Из података табеле види се да се за 11 година, од 1964. до 1974. године, из Бачког Доброг Поља одселило 101 домаћинство, а међу њима свакако већи број домаћинстава насталих деобом, тако да млађа генерација напушта место а старија остаје. Највећи део домаћинстава одселио се у оближње градове, општинске центре Врбас и Кулу, при чему је много већи број одсељених у Врбас који има развијенију индустрију и чијој општини Бачко Добро Поље и припада (раније је Бачко Добро Поље припадало кулском срезу; многи црногорски досељеници у Бачком Добром Пољу имају рођаке у Кули, јер је тамо насељен део колониста из дурмиторског краја). Врбас и Кула, два војвођанска града, примила су скоро 50% одсељених домаћинстава из Бачког Доброг Поља у раздобљу од 1964. до 1974. Ако овој групи одсељеника прибројимо и домаћинства одсељена у друга места Војводине, рачунајући ту и Нови Сад, удео одсељених домаћинстава из Бачког Доброг Поља која су се преселила у војвођанске градове пење се на 66,44% укупног броја одсељених домаћинстава у посматраном раздобљу. А то уједно значи да су се црногорски и босански колонисти, као и њихова друга генерација, чврсто везали за тле Војводине, што управо и потврђује њихову прилагођеност земљи имиграције. Одсељавањем су обухваћена претежно домаћинства млађе генерације школоване за рад у индустрији, друштвеним службама, просвети, култури итд. На све друге крајеве у које су се одселила домаћинства из Бачког Доброг Поља у периоду од 1964. до 1974. отпада 33,66% укупног броја одсељених домаћинстава; на Црну Гору, земљу матицу из које потиче највећи део послератних досеље-

ника у Бачком Добром Пољу отпада само 10% укупног броја одсељених домаћинстава, што још једном потврђује да је Војводина постала прави нови завичај некадашњих црногорских колониста. Из податка да 101 одсељено домаћинство означава уједно 405 одсељених становника Бачког Доброг Поља види се просечан број од четири становника на једно одсељено домаћинство у посматраном периоду.

Динамику *досељавања* домаћинстава у Бачко Добро Поље као и крајеве из којих потичу досељеници приказаћемо за период од 12 година, од 1965. до 1976. на следећој табели.

Досељавање домаћинстава према матичним крајевима по годинама досељења

Година досељавања	укупно досељено домаћинстава	подручје одакле су досељени			
		Западна Босна	Источна Босна	Хрватска	Војводина
1965.	3	2	1		
1966.	4	4			
1967.	8	4	1	2	1
1968.	4	3	1		
1969.	—				
1970.	—				
1971.	1	1			
1972.	1			1	
1973.	3	2			1
1974.	2	1			1
1975.	—				
1976.	1	1			
Свега	27	18	3	3	3

Подаци показују да је западна Босна, иначе матични крај босанских колониста из 1945—1948. године, највише заступљена и у савременим миграцијама, међу крајевима који дају усељенике Бачком Добром Пољу. Од укупно 27 досељених породица у периоду од 1965. до 1976. године, 18 домаћинстава, тј. 66,67%, потиче из села општина Шипово, Босанска Крупа, Сански Мост, затим, 3 су домаћинства досељена из источне Босне (Зворник, Вишеград, Брчко), 3 домаћинства из Хрватске (Госпић, Бенковац) и 3 из војвођанских места (Врбас, Оџаци, Руменка). Оваква структура по пореклу новијих досељеника у Бачко Добро Поље, у сукцесивном досељавању из економских односно друштвених узрока, потврђује већ одавно у науци утврђено правило да при избору места у које ће се породице кренути, важну околност представљају везе са људима, земљацима и рођацима који су већ раније одсељени у то место (што овде важи за Босанску крајину) или претходне везе са дотичним местом остварене сезонским радом (источна Босна). Од три досељена домаћинства из војвођанских места, два су црногорска, тј. послератних црногорских колониста.

Одсељавање и досељавање домаћинстава и појединаца у Бачко Добро Поље изазива вишеструке демографске промене, како у друштвено-еко-

номској структури, тако и у етничкој структури становништва, с обзиром на појаву претежног исељавања Црногораца и претежног досељавања Срба, највише из Босанске крајине. Досељавање појединих лица, пре свега женског становништва приликом удаје, утиче и на појаву етнохетерогамије породице услед мешовитих бракова па и уопште сложеније етничке стручкуре Бачког Доброг Поља.

Из предњих излагања о одсељавању и досељавању домаћинстава и становништва види се да је у приближно истом периоду далеко већи број одсељених домаћинстава (101) од досељених (27). Међутим, подаци о бројном кретању домаћинстава и становника које по подацима о пописима становништва 1961. и 1971. године показују да је 1971. године, тј. на крају прве половине посматраног периода о досељавању и одсељавању домаћинстава — број становника Бачког Доброг Поља опао, али број домаћинстава порастао, као што он непрекидно расте од 1948. до 1971. године. Свакако да је то резултат типичне појаве за наше време деобе породица, односно домаћинстава. Због таквог процеса и поред знатног одсељавања домаћинстава, како то показују наши подаци, њихов број у Бачком Добром Пољу не опада, већ расте.

Дневне миграције запосленог становништва у релативном су опадању, али су и даље карактеристичне, највише за дневни одлазак радника из Бачког Доброг Поља на посао у Врбас, Нови Сад и Кулу, као и за дневни долазак на рад у Бачко Добро Поље, у ПД Јединство и друге радне организације из оближњих места. Карактеристичне су и дневне миграције ђака у школе средњег образовања.

У Бачком Добром Пољу заступљена је и *спољна миграција* запосленог становништва. Године 1971. било је 47 лица на привременом раду у иностранству што чини 4,3% од укупног активност становништва Бачког Доброг Поља.

3. Структура становништва по полу и старости

Становништво Бачког Доброг Поља према полу приказано је на следећој табели:

Година пописа	становништво		
	укупно	мушко	женско
1953.	3763	1789	1974
1961.	3922	1952	1970
1971.	3622	1777	1845

Из података се види већи удео женског становништва (52,45%) него мушког 1953. године, што свакако одражава стање које је било приликом досељавања колониста са извесним бројем непотпуних породица насталих у ратним приликама; године 1961. удео мушког и женског становништва је скоро сасвим изједначен, а 1971. удео женског становништва незнатно је порастао у односу на претходно стање (50,94%).

Старосну структуру становништва приказаћемо такође према подацима из три последња пописа становништва, и то по великим старосним групама.

Структура становништва по великим старосним групама

Година пописа	Укупно становника		ГОДИНЕ СТАРОСТИ							
			0—19		20—39		40—59		60 и више	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
1953.	3763	100	1854	49,27	1054	28,00	538	14,30	317	8,40
1961.	3922	100	1709	43,60	1367	34,80	449	11,5	395	10,10
1971.	3622	100	1326	36,65	1156	32,00	748	20,70	383	10,65

Подаци табеле показују да је 1953. године удео младог становништва до 19 година старости износио готово половину укупног становништва Бачког Доброг Поља и да, затим, настаје постепено опадање удела ове старосне групе у укупном становништву, те да 1971. године њен удео у укупном броју становника Бачког Доброг Поља износи 36,65%. Све остале велике старосне групе процентуално расту до 1971. године у односу на укупан број становника. Међутим, посматрана у целини, старосна структура становника показује да удео старосних група до 39 година старости износи 68,65% од укупног броја становника, затим да удео становника старог од 40 до 59 година износи 20,70%, а од 60 година и више само 10,65%. Све то указује на повољну старосну структуру становништва Бачког Доброг Поља.

4. Социјално-економска структура становништва

Промене у социјално-економској структури приказаћемо на следећој табели.

Становништво према основним социјално-економским категоријама

Година пописа	Становништво											
	Укупно		Активно		Издржав.		Лица са личним приходима		Пољоприв.		Непољопривредно	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
1953.	3763	100	1223	32,5	2423	64,4	117	3,10	2965	79	798	21
1961.	3922	100	1329	33,9	2444	62,3	149	3,8	2347	60	1575	40
1971.	3622	100	1083	29,9	2192	60,5	347	9,6	1461	40	2161	60

Напомена: Проценат у свим категоријама становништва обрачунат у односу на укупно становништво.

Подаци табеле из којих се виде карактеристичне промене у нумеричким вредностима појединих социјално-економских категорија становништва Бачког Доброг Поља верно одражавају друштвено-економска кретања у овом насељу као и специфику тога становништва, наиме, да су то досељени борци народноослободилачког рата и револуције и породице изгинулих бораца и жртава фашистичког терора, као и то да су то досељеници из некада високонаталитетних крајева Југославије. Имајући те чињенице на уму, може се објаснити опадање, у периоду од 1953. до 1971. године, удела и активног и издржаваног становништва и истовремено пораст лица са личним приходом.

Опадање удела пољопривредног становништва и пораст непољопривредног становништва тако да 1971. године удео непољопривредног становништва износи 60% укупног, резултат је интензивног процеса напуштања приватно-поседничке пољопривредне делатности, подруштвљавања пољопривредног земљишта и развитка пољопривредно-индустријског комбината у месту, као и запошљавање у осталим непољопривредним делатностима и у месту и изван њега. Све то уједно означава за Бачко Добро Поље својствен снажан процес урбанизације.

Наведена друштвено-економска кретања виде се и у подацима о структури земљишног поседа по домаћинствима и о изворима прихода домаћинстава у Бачком Добром Пољу 1971. године.

Домаћинства према величини земљишног поседа

		Породична и самачка домаћинства										
		Величина земљишног поседа										
Укупно		без земље	до 0,10 ха	0,11-0,50	0,51-1,00	1,01-2,00	2,01-3,00	3,01-4,00	4,01-5,00	5,01-6,00	6,01-8,00	8,01-10,00
број	935	399	30	23	121	113	60	27	61	47	14	2
%	100	42,7	3,2	2,5	12,9	12,1	6,4	2,9	6,5	5,0	1,5	0,2

Напомена: Укупан збир постотака не износи 100 јер, према подацима књиге XII Пописа становништва и станова 1971. године, ни укупан збир домаћинстава не износи 935, већ 897 (што значи да је остатак непознат, али то није наведено као податак у поменутој књизи).

Године 1971. Бачко Добро Поље је, према попису становништва, ушло у категорију *мешовитих,* а не сеоских насеља. Разлоге за то видимо и у предњој табели, јер је већ тада висок удео домаћинстава без земље (42,7%), али они се виде и у подацима о изворима прихода домаћинстава. Табела такође приказује да међу категоријама домаћинстава са земљом највећи удео имају домаћинства са малим земљишним поседом: од 50 ари до једног хектара — 12,9%, и од једног до два хектара — 12,1% од укупног број домаћинстава.

Домаћинства према изворима прихода

	Укупно домаћинстава	Извор прихода		
		Пољопривредни	Мешовити	Непољопривредни
број	935	268	171	496
%	100	28,7	18,3	53,0

Подаци табеле показују да више од половине укупног броја домаћинстава Бачког Доброг Поља (53%) има извор прихода у делатностима ван пољопривреде, затим 18,3% домаћинстава има мешовите изворе прихода (из пољопривредне и непољопривредне делатности) и, најзад, 28,7% домаћинстава има извор прихода у пољопривредној делатности. Кад се има на уму да је Бачко Добро Поље било типично војвођанско село и у првој деценији по досељењу црногорског и босанског становништва после ослобођења земље, добија се права слика о томе колико су становници овога насеља остварили снажан друштвено-економски преображај свога новога завичаја.

Др Крсто Килибарда

Б. СОЦИЈАЛНА ИНТЕГРАЦИЈА И ПРОФЕСИОНАЛНА ПОКРЕТЉИВОСТ

Социјална интеграција спада у актуелна питања друштвеног живота и друштвених наука, а пре свега социологије. Уколико је реч о интеграцији друштвених група и категорија радних људи и грађана који се знатније разликују по својим одређеним битним социјалним карактеристикама, утолико је проблем и практично и научно актуелнији. О таквој интеграцији је често реч и када је у питању интеграција аграрних колониста из брдско-планинског подручја са аграрним колонистима из других средина у равничарским местима у која су колонизирани.[1]) Пример такве колонизације је Бачко Добро Поље у којем живе аграрни колонисти из дурмиторског краја, одређених места из Босне и других крајева наше земље.

Социјална интеграција се може анализирати на бројним чиниоцима друштва и са више разних аспеката. Овде се за социјалном интеграцијом трагало преко одређених активности пре свега дискусија на састанцима органа и организација, кроз структуру пријатеља и односе искрености и поверења, структуру највише цењених особа, преко критеријума вредности људи, професионалне покретљивости и слично.

Поред коришћења одговарајућих докумената, у овом истраживању спроведена је и одговарајућа анкета (упитник је попунило 198 грађана Бачког Доброг Поља), а коришћени су и резултати интервјуа, посматрања и слично. Истраживање је било ограничено материјалним могућностима, тако да неке методе нису могле бити примењене.

1. Социјална интеграција и ангажовање

Бачко Добро Поље као социјална заједница, између осталог, карактерише се процесима и односима социјалне интеграције, као и социјалном, а посебно професионалном, покретљивошћу. Истина, то је у знатној мери

[1]) О мигранском животу писали су: Ј. Цвијић, *Метанастазичка кретања* Београд 1922. године; П. Влаховић, *Најновији насељеници у Банатском селу Мраморку*, Рад Војвођанских музеја, 2, Нови Сад, 1953.; М. Васовић, *Најновија насељавања Црногораца у неким бачким селима*, Нови Сад 1959. године; Ј. Трифуноски, *О послератном насељавању становништва из Македоније у три банатска села*, Нови Сад, 1958. године; Д. Костић, *Промене у друштвеном животу колониста*, Београд, 1963. године; О. Благојевић, *Пива*, Београд; П. Марковић, *Миграције и промене аграрне структуре*, Загреб 1974. и други.

карактеристика друштва у целини у фази развоја научно-техничке револуције и социјалистичког самоуправљања. Али поједине заједнице имају, поред општих карактеристика друштвених кретања, и одређене специфичности. Тако у Бачком Добром Пољу, поред заједничких карактеристика социјалне интеграције и покретљивости, имамо одређене специфичности, јер је реч о социјалној интеграцији досељеника из различитих социјалних средина као што је Црна Гора и Босна. Колонисти су дошли из брдско-планинског подручја у равничарски крај што је, вероватно, успорило прилагођавање па и социјалну интеграцију. Познате су и остале разлике између старог бачванског живља и досељеника из брдско-планинског подручја, као што су разлике у односима, свести, менталитету итд. Ипак је Бачко Добро Поље познато по процесима и односима социјалне интеграције и покретљивости. Томе води природа и подела рада, урбанизација и индустријализација, услови живота и рада, процеси и односи социјалистичког самоуправљања.

Већ само насеље као интегрална еколошка јединица у мањој или већој мери води интеграцији. Тако овде досељеници из разних крајева и староседеоци (њих је мало) наступају заједнички према природи користећи је у своје људске сврхе и за задовољење својих потреба. Управо еколошки гледано, постоје велике разлике између старог и новог завичаја, што успорава процес прилагођавања и интеграције. Тако већина анкетираних даје предности старом завичају у погледу чистоће ваздуха, земљишта, воде као и у погодности климе за живот људи. Овде долази до извесних разлика и супротности између еколошких и економских вредности.

Бачко Добро Поље представља и једну радно-економски повезану заједницу, што је такође један од чинилаца социјалне интеграције. Тако знатан број становника овога насеља има и радну улогу у њему, ступа у радне односе, удружује рад са другим радницима без обзира на то из којег краја су дошли и којој етничкој групи припадају. На основу рада и удруживања рада припадници разних етничких група ступају у самоуправне односе и постају самоуправни субјекти.

Ово насеље је и месна заједница која својим самоуправним механизмима, органима и другим чиниоцима отвара могућности самоуправног ангажовања на територијалном принципу. Оно има и месну канцеларију и слично.

Из свега се види да Бачко Добро Поље представља и организационо-административну јединицу, па је и тиме један од чинилаца социјалне интеграције.

У насељу су разгранате улоге и могућности формалне и неформалне социјалне контроле, па и тиме доприноси развоју социјалне интеграције. Ово утолико снажније делује уколико се самоуправљање заснива на социјалистичким основама.

Познато је да је једна од претпоставки и циљева социјалистичког самоуправљања подруштвљавање политике, што значи широко друштвено-политичко ангажовање радних људи и грађана. Тиме се отварају могућности социјалне интеграције радних људи и грађана и њихове покретљивости на основу принципа „свако према способностима сваком према раду". То сва-

како долази до изражаја и у Бачком Добром Пољу разрешавајући супротности између разних друштвених група и појединаца.

Социјалистичко демократско ангажовање радних људи и грађана долази до изражаја и у ослобађању њихове иницијативе у решавању друштвено значајних питања. Тако један од критерија социјалистичког самоуправног ангажовања радних људи и грађана јесте степен и природа иницијативе и разрешавање класичне супротности између директиве и иницијативе. Социјалистичко разрешавање ове супротности води нестајању класичне директиве и замењивањем резултантом изражених и усклађених интереса радних људи и грађана. Дакле, социјалистичко самоуправљање спречава директивизам који онемогућује иницијативу радних људи и грађана, али и анархолиберализам који не усмерава иницијативу на социјалистичким основама и не полази од класних основа и критеријума иницијативе. То значи да ни социјалистичко самоуправљање не негира центре уопште, па ни центре иницијативе, већ негира бирократске, а афирмише демократске самоуправне. Отуда један од критеријума развоја односа социјалистичког самоуправљања јесте да ли постоје социјалистички самоуправни центри иницијативе, да ли они подстичу иницијативу радних људи и грађана, да ли социјалистички и самоуправно усмеравају иницијативе, да ли своје иницијативе дају на демократску јавну дискусију и одлучивање свих самоуправних субјеката итд. — од чега зависи социјална интеграција. С тог аспекта, између осталог, треба процењивати и активност разних органа Бачког Доброг Поља као одређених центара иницијативе (месне канцеларије, савет месне заједнице и разне друге самоуправне органе, као и органе друштвено-политичких заједница).

У вези са тим о карактеру друштвених односа уопште, па и у Бачком Добром Пољу, говори какав се друштвени утицај и каква моћ формирају и како се они употребљавају, да ли се остварује социјалистички самоуправни утицај. Полазећи од принципа научног социјализма и социјалистичког хуманизма, социјалистички самоуправни утицај је онај у којем су одлучујући истина, аргументи и социјалистичке вредности. Такав утицај отвара могућности хуманизацији односа између носиоца руководеће функције и оних који је немају, јер не полази од фукција већ од аргумената, истине и социјалистичких вредности, који нису распоређени према функцијама. Овакав утицај садржи и могућности хуманизације односа између полова, јер не узима биолошке разлике за одлучујуће у решавању друштвено значајних питања. Према томе, прихвата се предлог без обзира да ли га даје женско или мушко лице, према предлогу се односи подједнако без обзира да ли предлагач био мушкарац или жена. Исто тако остваривање поменутог социјалистичког самоуправног утицаја не узима ни године старости као основу за друштвени утицај, већ социјално-класне основе стављајући у равноправан положај и младе и старе и упућујући их на истину, аргументе и социјалистичке вредности. Тако социјалистички самоуправни утицај отвара могућности социјалне интеграције младих и старих. Између осталог, он отвара могућности социјалне интеграције припадника разних нација у радној организацији, месној заједници, општини итд. Друштвени утицај на социјалистичким самоуправним основама не полази у решавању друштвено значајних питања од тога којој нацији, на пример, припада

предлагач, јер ставља припаднике свих нација у равноправан положај да се боре за утицај на основу истине, социјалистичких принципа и вредности.

Из овога произлази да трагање за друштвеним процесима и односима интеграције истовремено значи трагати и за природом и структуром друштвене моћи и утицаја. Према томе, природа и структура друштвене моћи и утицаја, природа и степен развијености иницијативе на социјалистичким самоуправним основама у Бачком Добром Пољу говоре о социјалној интеграцији.

С друге стране, одступања друштвеног утицаја од наведених принципа и класних социјалистичких основа умањује могућности социјалистичке интеграције. Тако давање привилегија ма којој етничкој друштвеној групи или карактеристици у решавању друштвено значајних питања слаби њихову социјалну интеграцију. Слично томе утицај на основу функције, пола, година старости уместо истине и социјалистичких принпица и вредности, слаби социјалну интеграцију. Отуда су значајне и класне социјалистичке основе самоуправног утицаја.

Ако се пође од социјалистичке друштвене моћи, утицаја и иницијативе, друштвених процеса и односа, онда је активност у решавању друштвено значајних питања један од значајних индикатора социјалне интеграције. Између осталог, то је активност у разним организацијама и органима. Она показује интеграцију ако се темељи на социјалистичким самоуправним основама. Један од видова ове активности јесу и дискусије на састанцима у органима и организацијама, број и садржаји дискусија. Овде су све групе досељеника у ситуацији да развијају активности, а кроз њу и своју интеграцију — утолико већу уколико су циљ, мотив и основе активности исти или слични.

На питање да ли су дискутовали о унапређењу пољопривредне производње за последњих пет година, добијени су следећи одговори:

	Да	Не
Рођени у Црној Гори	71%	22%
Рођени у Босни	54%	25%
Рођени у Бачком Добром Пољу — пореклом Црногорци	47%	36%

Као што се види, не постоји изразито велика разлика у процентима оних који су дискутовали о унапређењу пољопривредне производње између категорија анкетираних рођених у старом и у садашњем завичају. То говори о интеграцији.

Слично показују и дискусије о изградњи улица које су анкетирани водили за последњих пет година, што се види из следеће табеле:

	Да	Не
Рођени у Црној Гори	80%	14%
Рођени у Босни	68%	14%
Рођени у Бачком Добром Пољу — пореклом Црногорци	57%	26%

И овде не постоје велике разлике, што значи да су анкетирани ангажовани у решавању наведеног питања без обзира на етничку припадност, а то је показатељ интеграције.

Слично је и са дискусијом о активности друштвено-политичких организација итд.

Равномерну активност разних етничких група омогућује самоуправно друштвено биће уколико се заснива на социјалистичким основама. Оно омогућује и заједничке карактеристике основних облика друштвене свести, подстиче процес формирања самоуправне свести, који такође доприноси социјалној интеграцији.

Један од даљих индикатора поменуте интеграције јесте и критичко иступање, развој критичности. Познато је да дијалектичко схватање критике претпоставља не само негацију онога што спречава самоуправљање већ и афирмацију социјалистичког хуманизма, претпоставља не само теорију него и праксу. Отуда је развој критике и критичности као израз целовитијег односа према друштвеној пракси и развоју показатељ стваралачке интеграције. Поменута критика као пракса превладавања негативног и развоја социјалистичког и самоуправног показује развој односа између разних етничких група у правцу њихове социјалистичке интеграције.

Један од показатеља критичности јесте и дискусија радних људи и грађана о непоштовању моралних норми и сличним питањима. Ова и слична критичка иступања показују припадници разних друштвених група у приближно истој мери.

Али за критику као показатељ интеграције није довољно само степен критичности и број критичних иступања. Потребно је знати и мотиве критике, да ли су они у складу са основама и циљевима социјалне интеграције, да ли је реч о критици чији је мотив да руши или гради, о критици чији је мотив стварање новог на принципима социјалистичког хуманизма. У вези са тим, о критици као чиниоцу интеграције говори и да ли носиоци критичких иступања познају друштвене процесе и односе које критикују, да ли сагледавају могућности превладавања постојећег стања на линији интеграције, да ли сагледавају друштвене снаге које ће остварити интеграцију итд. — према томе, и одговорност у критици показује колико је она на линији социјалистичке интеграције, да ли је становиште са кога се критикује на линији социјалистичке интеграције, али и против ње. Између осталог, о критичности говоре и дискусије о непоштовању моралних норми, а то говори и о интеграцији поменутих група и категорија становника. Ево потврдних одговора на питање да ли су за последњих пет година дискутовали у неком органу и организацији о непоштовању моралних норми:

Рођени у Црној Гори	57%
Рођени у Босни	61%
Рођени у Бачком Добром Пољу	46%

Као што се види, значајан је проценат дискутаната код свих наведених категорија радних људи и грађана. Разлике постоје, али нису такве да би говориле о дезинтеграцији. Уосталом, у овим и сличним питањима потребна су продубљенија истраживања да би се могао прецизније одредити процес интеграције.

Дискусију о одређеним питањима диференцира политичка припадност. Тако чланови Савеза комуниста релативно чешће дискутују на састанцима органа и организација о одређеним питањима него они који нису чланови. На пример, чланови СК релативно чешће су дискутовали на састанцима органа и организација у току последњих пет година о активности у друштвено-политичким организацијама, него они који нису чланови, што се види из следеће табеле одговара на питање да ли су дискутовали:

	Да	Не
Чланови СК	92%	8%
Нису чланови СК	58%	31%

Чланови СК релативно су више дискутовали о непоштовању моралних норми него они који нису чланови. Тако у поменутом периоду о непоштовању моралних норми дискутовало је 74% чланова СК, а 43% оних који нису чланови.

Ове разлике су очекиване с обзиром на карактер и циљеве ове организације, као и на њену улогу у развоју социјалистичког самоуправљања. Познато је да је један од услова пријема и опстанка у СК друштвено-политичка активност. У том контексту чланови СК су не само иницијатори самоуправних друштвених процеса и односа већ и субјекти који подстичу такве иницијативе радних људи и грађана у мери у којој су на нивоу своје историјске улоге. Слично томе, чланови СК су на нивоу својих револуционарних задатака уколико се боре и остварују друштвени утицај на социјалистичким самоуправним основама. То значи уколико и свој утицај остварују не на основу припадности организацији и њеног великог угледа, већ на основу истине, аргумената и социјалистичких вредности. Улога СК претпоставља демократску борбу њених чланова у разрешавању друштвених супротности, што захтева и активност у дискусији на састанцима у разним органима и организацијама. Улога чланова СК је да развијају односе искрености и поверења између људи, што такође претпоставља дискусију о активности друштвено-политичких организација. Па ни улога СК у развоју социјалистичке самоуправне свести не може се остварити без активности у разним организацијама и органима, између осталог и о друштвено-политичким организацијама.

Већ из реченог произлази да је улога Савеза комуниста развијање социјалистичке самоуправне активности радних људи и грађана, што значи развој властите друштвене активности и свих осталих самоуправних субјеката, што води њиховом приближавању. Истраживања показују да по дискусијама о одређеним питањима и нема нарочито великих разлика између чланова СК и оних који нису чланови. То, између осталог, показују и дискусије о унапређењу пољопривредне производње, што се види из следеће табеле одговора на питање да ли су дискутовали:

	Да	Не
Чланови СК	84%	16%
Нису чланови СК	63%	26%

Приближавање ове активности у смислу њеног развијања (што значи приближавање оним снагама које имају развијенију активност) може се очекивати у све већој мери, поготову уколико су интереси, циљеви и мотиви исти или приближно исти. Томе води и остваривање Устава, развој самоуправних организација рада, месне заједнице и делегатског система.

Добијени резултати о дискусијама и слично диференцирају школска спрема и занимање. На пример, о унапређењу пољопривредне производње анкетирани рођени у Црној Гори дискутовали су: индивидуални пољопривредни произвођачи 58%, радници 81%, умни радници 87%. Слично је и о изградњи улица дискутовало: 71% индивидуалних поољпривредних произвођача, 83% радника и 100% умних радника. И о активности у друштвено-политичким организацијама релативно више су дискутовали носиоци умног рада: индивидуални пољопривредни произвођачи 56%, радници 78%, 100% умни радници.

Дакле, носиоци претежно умног рада релативно су чешће дискутовали о наведеним и сличним питањима о којима су давали информације него носиоци претежно физичког рада.

Нема сумње да на ове разлике утиче и образовање, јер стваралачка дискусија о наведеним и сличним питањима претпоставља одговарајућа знања. Природа рада умних радника такође доприноси овој разлици. Она подстиче на активност па и на дискусије о друштвено значајним питањима, а, између осталог, треба имати у виду да радна места нарочито одређених носилаца претежно умног рада пружају веће могућности обавештености о друштвено значајним питањима. То је посебно случај са одређеним друштвеним јавним функционерима који су сврстани у категорију умних радника.

Остваривањем непосредног самоуправљања на социјалистичким основама, развојем основних организација удруженог рада, делегатског система, интересних заједница итд. вероватно ће се смањивати поменуте и сличне разлике између професија и професионалних група, што води даљој социјалној интеграцији.

Дискусије о поменутим и сличним питањима диференцира и пол. Мушкарци су релативно чешће дискутанти о наведеним питањима него жене. То се види и из дискусија анкетираних у Бачком Добром Пољу рођених у Црној Гори када се упореде мушкарци и жене. Ево одговора на питање да ли су дискутовали о унапређењу пољопривредне производње:

	Да	Не
Мушкарци	81%	12%
Жене	28%	61%

Као што се види, разлике између мушкараца и жена су велике, више него двоструко.

Велике разлике у овом погледу нису изненађујуће. У мањој или већој мери ове разлике показују и многа истраживања и у фази када се друштво развија тако да је реално очекивати равномерније друштвено ангажовање мушкараца и жена. Разлике су одређене бројним чиниоцима, а ево неких које треба имати у виду када се траже објашњења и образложења.

Позната је неравномерност ангажовања мушкараца и жена у породици и домаћинству. Рад жене у породици и домаћинству по правилу је знатно већи него мушкараца и у Бачком Добром Пољу, што смањује њено друштвено ангажовање. Изгледа да то релативно више долази до изражаја у патријархалној средини какав је стари завичај. Иако постоје одређене предрасуде о односима мушкарац-жена у старом завичају, ипак има и објективних чињеница које говоре о одређеној неравноправности. Али има показатеља одређене неравноправности и сада, што смањује њено друштвено ангажовање. Ово тим пре пада у очи што су жене често пољопривредни произвођачи, чак некад више него и мушкарци, нарочито ако они раде у ванпољопривредним делатностима.

Ипак анкетирани праве одређене разлике између старог и новог завичаја кад је реч о односу између брачних другова. Свакако да патријархалног има и у садашњем завичају. Између осталог, ангажованост жене у породици и домаћинству зависи и од економског стања, да ли ће модерна техничка средства у знатној мери заменити женски рад и ослободити га и за друштвено ангажовање.

С друге стране, треба имати у виду да се жена као мајка високо цени и у старом и у новом завичају. Према томе, с једне стране њена улога мајке смањује јој друштвено ангажовање, а с друге стране доноси јој изузетан углед, нарочито ако она улогу мајке обавља на развијен и очовечен начин. То никако не значи да нема субјеката који недовољно цене и вулгаризују ову племениту улогу.

Исто су тако позната традиционалистичка гледања на жену и њену улогу у друштву, по којима није за жену политика као усмеравање друштвених кретања. Питање је у којој мери су нестала оваква схватања и данас, иако самоуправни социјализам води њиховој негацији. Поменута гледања долазе до изражаја приликом избора носилаца друштвених јавних функција, не само код одређеног броја мушкараца него и код неких жена које се нерадо прихватају друштвених јавних функција и нерадо бирају жене за функционере. Можда и у томе погледу постоје одређене разлике између старог и садашњег завичаја. Познато је, на пример, да је врло мало жена имало друштвене јавне функције у прошлости Црне Горе. Ипак данас има и жена са поменутим функцијама и у старом и у новом завичају.

Анкетирани у нешто већем проценту дају предност садашњем завичају у односу на стари у погледу односа између брачних другова, што се види из следеће табеле:

У старом завичају	31%
У Бачком Добром Пољу	43%
Подједнако	24%
Не зна	1%

Наравно, треба имати у виду да су промене настале и у старом завичају. А о променама у садашњем завичају говоре и дискусије младих жена ако се упореде са старијим. Већ смо видели да је за пет година пре истраживања дискутовало о унапређењу пољопривредне производње 28% анкетираних жена Бачког Доброг Поља рођених у Црној Гори. О истом пита-

њу дискутовало је 42% анкетираних жена рођених у Бачком Добром Пољу пореклом из Црне Горе, што је знатно више него код старијих. То је проценат дискутаната приближан као и код мушкараца (48%).

Ове и сличне тенденције ублажавања разлика говоре о социјалној интеграцији.

2. Интеграција и односи пријатељства, искрености и поверења

Један од показатеља социјалне интеграције јесу и приватни, ванслужбени односи људи различитог порекла, занимања, образовања и слично. Облик ових односа јесу и пријатељства која се склапају између разних друштвених група и категорија становника. Као показатељи могу да се узму одређена обележја најбољих пријатеља односно пријатељица, на пример, занимање, школска спрема, пол, као и њихов стари завичај.

У историји је позната супротност између физичког и умног рада, која је долазила до изражаја и у испитиваној средини. Ова супротност се, између осталог, изражавала и у томе што су носиоци физичког и умног рада били релативно одвојени и у ванслужбеним односима. Тако, на пример, међу пријатељима носилаца физичког рада није било или је било врло мало умних радника, као што међу пријатељима носилаца умног рада није било или је било врло мало физичких радника.

Можда о стварној социјалној интеграцији разних друштвених група релативно више говори, у извесном смислу, карактер приватних, ванслужбених односа него службених. Службени односи су мање-више регулисани нормама иза којих стоје одређени колективи, организације, органи, заједнице и слично. Кршитељи норми могу да очекују одређен притисак и санкције ако се не држе одговарајућих норми. Истина, и односи који су формално службено правилни могу да добију различите садржаје и карактер, да, на пример, буду хладни, да се субјекти који ступају у односе формално поштују, да буду релативно трпељиви по нужди и томе слично.

Наравно, и у сфери приватних односа могу се посматрати разне структуре, а не само однос између физичког и умног рада. О интеграцији говоре и службени и приватни односи унутар ове две велике друштвене групе. Ипак изгледа да о интеграцији и у Бачком Добром Пољу у значајној мери говоре приватни, ванслужбени односи носилаца физичког и умног рада.

Да би се сазнало да ли постоји пријатељство између ове две друштвене групе, анкетирани су наводили податке о занимању и школској спреми за три лица која сматрају за најбоље пријатеље у Бачком Добром Пољу (са којима нису у крвном сродству до трећег степена). Ако нису имали три таква пријатеља наводили су за онолико колико имају, а ако немају ниједног, писали су „нема".

Ево како изгледа структура пријатељства анкетираних рођених у Црној Гори.

Пријатељ наведен под бројем 1

	Индивидуални пољопривредни произвођачи	Носиоци претежно физичког рада	Носиоци претежно умног рада
Индивидуални пољопривредни произвођачи	2%	3%	—
Носиоци претежно физичког рада	17%	39%	19%
Носиоци претежно умног рада	25%	33%	56%
Домаћице	10%	—	—
Пензионери	31%	14%	19%

Пријатељи под редним бројем 2. следећег су занимања:

Индивидуални пољопривредни произвођачи	2%	3%	—
Носиоци претежно физичког рада	17%	36%	31%
Носиоци претежно умног рада	25%	28%	37%
Домаћице	10%	6%	—
Пензионери	25%	11%	12%

Пријатељи наведени под бројем 3. имају следећа занимања

	Индивидуални пољопривредни произвођачи	Носиоци претежно физичког рада	Носиоци претежно умног рада
Индивидуални пољопривредни произвођачи	2%	3%	—
Носиоци претежно физичког рада	10%	33%	25%
Носиоци претежно умног рада	17%	31%	56%
Домаћице	23%	—	—
Пензионери	17%	3%	—

Добијени резултати показују да се одвија процес интеграције између носилаца претежно физичког и носилаца претежно умног рада и у овој сфери односа. Тако, на пример, знатан број индивидуалних пољопривредних произвођача наводи да су њихови пријатељи радници и умни радници (17% под бројем 1 наводи носиоца претежно физичког рада, а 25% носиоца претежно умног рада). Слично томе знатан број радника наводи као пријатеља под бројем 1 умног радника (33%, дакле, само нешто мање него што наводи раднике). Па и 19% умних радника наводи као пријатеља под бројем 1 одређене носиоце претежно физичког рада.

Ипак и наведени резултати показују одређене разлике и подвојености између носилаца претежно физичког и носилаца претежно умног рада у овој сфери односа. Тако умни радници наводе занимање свога пријатеља под бројем 1 следеће: 56% такође носиоце умног рада, 33% носиоце физичког рада, 25% индивидуалне пољопривредне произвођаче — што значи преко половине из исте групе којој припадају. Поставља се питање где су узроци извесне подвојености, иако има доста показатеља интеграције. Ево

неколико чинилаца које треба имати у виду приликом објашњења дате појаве и односа.

Сами услови рада и живота у одређеном броју случајева не омогућују међуљудске контакте између одређених носилаца претежно физичког и одређених носилаца претежно умног рада. Тако имамо извесних служби не само у радним срединама Бачког Доброг Поља већ и других насеља у којима су запослени они који живе у Добром Пољу, али нема веће могућности за чешће и интензивније контакте са већим бројем носилаца претежно физичког рада. Истина, значај ове препреке се умањује тиме што је реч о релативно малом насељу у којем постоје одређене могућности сусрета, познанстава и развијања односа.

Састанци на којима се решавају самоуправна питања представљају могућност развоја односа између носилаца претежно физичког и претежно умног рада. Али понекад је организациона структура самоуправљања таква да не омогућује интензивније међуљудске контакте многих носилаца претежно умног рада са носиоцима физичког рада ни у самоуправном ангажовању.

Састанци друштвено-политичких органа и организација такође су могућност за узајамно упознавање и развој односа између физичког и умног рада. Али и ова могућност је смањена или није адекватно коришћена у знатном броју случајева. Ипак, самоуправна организација рада, формирање основних организација удруженог рада, развој социјалистичког самоуправног делегатског система — води приближавању носилаца физичког и умног рада, не само у службеним већ и у неслужбеним односима.

У односу на многа велика насеља, у овом насељу релативно је мало таквих радних организација и места у којима нема могућности за међуљудске контакте између носилаца претежно физичког и носилаца претежно умног рада. Могућности за сусрете су такође знатне и ван радне организације, јер је у питању релативно организовано и мало насеље. Поготову је то могуће уколико радне организације и месна заједница заједнички улажу напоре у организацији провођења слободног времена радних људи и грађана.

Има индикатора који говоре да неки физички радници и умни радници нису у односима о којима је реч и онда када има доста објективних услова за интензивније контакте. О томе говори не само ко с ким проводи рад већ и радне паузе, слободно време, ко с ким жели да се ангажује у решавању одређених друштвених питања и слично. Понегде је релативно лако утврдити структуру групе, али негде тешко, поготову је тешко идентификовати читаву групу ближих пријатеља. Ипак има таквих група у којима су већином носиоци претежно физичког рада или само они и група у којима су већином носиоци претежно умног рада или само они. Између осталог вероватно да је то условљено бољим узајамним познавањем, заједничким интересима, заједничким погледом на живот и свет или на одређена значајна питања, можда близином радног места, комшилуком и слично.

Познато је да је једна од препрека блискости између носилаца претежно физичког и претежно умног рада постојање извесних предрасуда и илузија и код једних и код других. Тако има интелектуалних радника ко-

ји се још нису ослободили предрасуда о својој изузетној улози у друштву, супериорној у односу на раднике. Познати су примери елитистичке одвојености интелектуалних радника, самоцентричности и охолости која представља препреку ширења другарства и пријатељства између њих и носилаца претежно физичког рада. С друге стране, и код радника могу се наћи извесне предрасуде и о физичком и о умном раду и о њиховим носиоцима. Тако има физичких радника који још у сваком интелектуалцу виде одређеног господина старог кова. Иако има и таквих интелектуалаца, то не даје довољно основа за уопштавање. Али нису у питању само поменута схватања. Има још неослобођених радника који свој посао не сматрају довољн значајним, поготову у односу на неке интелектуалне послове. Понекад са бојажљивошћу говоре о одређеним руководећим пословима и људима.

Поставља се питање да ли таквих појава има у испитиваној средини и да ли је то један од чинилаца који успорава интеграцију поменутих група.

Има неких чињеница које указују да има поменутих појава и у испитиваној средини. Али за ово су потребна даља и сложенија истраживања. Ипак, изгледа да поменуте предрасуде нису карактеристичне за ову средину. Делом и због тога што је реч о познаницима из детињства и релативно малом насељу које није погодно за отуђивање људи чак и онда када су у питању снобовске склоности.

Савремена наука показује да често слични ступају у другарске и пријатељске односе са сличнима — по погледима на живот и свет, интересовању, жељама, идеалима, убеђењима, степену образовања итд. Такви су чешћи у оквиру исте или сличне професионалне групе него између њих. То је, такође, један од чинилаца који треба узети у обзир када се траже узроци поменутих односа, а тиме и добијених резултата. Развој друштвених процеса и односа води смањивању поменутих разлика тако да има случајева веће сличности између појединаца разних група него у оквиру исте. Ипак, гледано у целини, постоје неке разлике између разних друштвених група у овом погледу, а неке од њих дошле су до изражаја и у овом истраживању.

Један од чинилаца који успорава развој блиских пријатељских веза између носилаца претежно физичког и носилаца претежно умног рада јесу разлике у начину живота, опхођењу, понашању као и разлике у менталитету. Иако процеси и односи урбанизације, индустријализације и социјалистичког самоуправљања приближавају и поменуте разлике између носилаца претежно физичког и умног рада, ипак су неке од њих и данас мање или више видне код извесног броја самоуправних субјеката. Између осталог, ово зависи и од природе рада. Умни рад у мањој или већој мери стимулише интелектуалнији начин живота, а у вези с тим утиче и на културу понашања и менталитет. То, свакако, не значи да нема носилаца физичког рада који су на релативно већем нивоу културе живљења, опхођења и слично него одређени носиоци претежно умног рада.

Поставља се питање да ли постоје одређене разлике у моралним схватањима и вредностима поменутих друштвених група. Ако постоје, онда и оне могу да успоравају процес стварања пријатељских веза.

На удаљеност односно блискост веза између носилаца претежно физичког и носилаца претежно умног рада свакако утиче разлика односно сличност економског положаја. А по економском положају обично су ближи, на пример, инжењери економистима него неквалификованим радницима, и слично. Истина, могу да буду значајне разлике и у економском положају људи исте професије и занимања.

Познато је да разлике у економском положају могу да знатно удаље људе и у сфери приватних, ванслужбених односа. Између осталог и због тога што људи различитог економског положаја имају и различите могућности провођења слободног времена у којем се поменуте везе и продубљују. Истина, у насељу о којем је реч нема ресторана посебно за економско моћније и економски слабије, нема елитних биоскопа, излетишта да би поменуте разлике дошле и у том погледу до изражаја, али ипак економска диференцијација донекле диференцира и начин провођења слободног времена.

Већ из реченог произлази да је и слободно време, начин његовог провођења једна од могућности социјалне интеграције. То је једна од могућности социјалног приближавања разних друштвених група. С друге стране, да ли ће становници једног насеља и чланови колектива заједнички проводити слободно време — зависи од много чинилаца, а посебно од стања међуљудских односа у њима и постигнутог степена блискости.

О интеграцији на одређен начин говоре и дискусије о провођењу слободног времена. Ево одговора на питање да ли су о томе дискутовали.

	Да	Не	Не зна
1. Индивидуални пољопривредни произвођачи	40%	40%	2%
2. Радници	61%	28%	3%
3. Умни радници	75%	25%	—

Дакле, релативно највише су дискутовали о начину провођења слободног времена умни радници, али је значајан проценат и радника и индивидуалних пољопривредних произвођача који су се бавили овим питањем. Вероватно природа посла умних радника утиче на њихово релативно веће ангажовање за културнији начин провођења слободног времена. Исто тако интелектуална природа посла може да подстиче и релативно већа незадовољства стањем слободног времена и начином његовог провођења.

Добијени резултати указују да је провођење слободног времена предмет дискусија знатног броја радних људи и грађана, као и да нема великих разлика између рођених у Црној Гори, Босни и Бачком Добром Пољу. Према добијеним резултатима о провођењу слободног времена дискутовали су:

Рођени у Црној Гори	53%
Рођени у Босни	60%
Рођени у Бачком Добром Пољу	49%

Извесна равномерност (без већих разлика с обзиром на место рођења) такође указује на постепени процес интеграције.

Да ли активности слободног времена, односно оне активности у којима добропољци најчешће проводе слободно време омогућује заједничко провођење и интеграцију? Најчешће активности слободног времена су биоскоп, кафане, шетње, излети, другарске веречи, рад у домаћинству и слично. Као што се види, знатан број активности слободног времена може се проводити групно.

Познато је да су одмах после рата многи радни колективи и људи организовани на територијалном принципу често заједнички проводили и своје слободно време. Тако су често организовани заједнички излети, посете биоскопима, посете другим радним колективима и слично. Посебно су познате добровољне радне акције које су понекад заузимале знатан део слободног времена радних људи и грађана. Наравно, заједничког провођења слободног времена има и данас. У току су преговори између Бачког Доброг Поља и Жабљака о подизању објекта на Дурмитору, у којем би се заједнички проводило одређено слободно време и даље развијали односи са старим завичајем.

Раније колективно провођење слободног времена треба везати за многе услове. То су услови захукталости младог социјалистичког друштва у обнови и изградњи, услови одређеног политичко-пропагандног утицаја у колективима и заједницама који су требали да одоле великим послератним тешкоћама. Сада је мање таквих утицаја на радног човека и грађанина да заједно са колективом проводи своје слободно време. Свакако не треба заборавити да су и поменути начини провођења слободног времена били значајни чиниоци социјалне интеграције. Утолико више уколико су припадници разних етничких група били стварно равноправни и у радном и у слободном времену.

Данас је много облика провођења слободног времена који у мањој или већој мери искључују колектив или се он не показује као адекватан. Такво је провођење слободног времена ради ванредног школовања, неки облици провођења слободног времена који више одговарају породичним односима и животу. Познато је да се знатан део слободног времена проводи у породици и домаћинству. То је много чешће код жена него код мушкараца. Свакако да ангажованост у породици и домаћинству зависи од низа чинилаца. Између осталог и од економске могућности породице да набави модерне машине које могу да смање послове у кући и да ослободе време за друге садржаје и облике. Наравно, ово зависи и од тога да ли је жена запослена или је само домаћица. Од тога зависи и што је њено радно а што слободно време.

У извесном смислу нормално је очекивати спорију хуманизацију приватних него службених односа. Између осталог, ово је и због тога што приватни односи у већој мери зависе од извесних мање рационалних момената него што је случај са службеним односима. Осим тога, они се сматрају као мање значајни за радну организацију и насеље него што су службени односи, па и мање су под друштвеном контролом и утицајем.

Има идникатора који говоре да и у поменутом насељу ове две врсте односа понекад утичу једни на друге у толикој мери да приватни одно-

си у знатној мери мењају, а понекад и деформишу службене, а дешава се и обрнуто.

Један од показатеља интеграције јесу и ванслужбени односи разних етничких група. Као што је већ речено, у извесном смислу они можда и у већој мери показују стварни степен интеграције између разних етничких група него службени односи. Познато је да су основни службени односи регулисани да се припадници разних етничких група често и не могу друкчије понашати, јер за супротно понашање следују санкције. Ванслужбени односи и овде у знатној мери зависе од службених односа. Ипак је у њима човек слободан да сам бира са ким ће их по етничкој припадности развијати, ко ће му бити пријатељ, с ким ће проводити своје слободно време, кога ће највише ценити итд. Свакако да и то одређује више разних чинилаца. Али, ипак, овде је најчешће релативно већа слобода избора него на радном месту и у сличним службеним односима. Због тога информације о структури пријатељства у етничком погледу и лица која се највише узајамно цене могу да буду значајан показатељ интеграције.

Од анкетираних се тражило да наведу одређене податке за три лица која сматрају за најбоље пријатеље (це) у Бачком Добром Пољу са којима нису у крвном сродству до трећег степена (ако их нису имали три, онда су наводили за онолико за колико су имали, а ако нису имали ниједног, писали су да немају). Између осталог, тражио се податак о старом завичају. Ево колико анкетирани грађани досељени из Црне Горе имају пријатеља пореклом из Црне Горе:

I 68%
II 63%
III 46%

Дакле, код рођених у Црној Гори доминирају пријатељи такође пореклом из Црне Горе. То је највидније код првог пријатеља, а затим код другог и трећег постепено се смањује број пријатеља из Црне Горе, а постепено се повећава број пријатеља колониста из осталих крајева (остатак процената до 100% односи се на остале грађане припаднике осталих етничких група и оне који нису одговорили). Ипак све ово показује да се процес интеграције одвија и у сфери ванслужбених односа.

Има индикатора који показују да процес интеграције иде и код других етничких група, код неких можда чак и брже, ако се суди по пријатељству с обзиром на стари завичај. Тако анкетирани из Босне наводе у следећем проценту пријатеље из свога старог завичаја:

I 14%
II 32%
III 14%

Разлика до 100% односи се на остале етничке групе (пре свега Црногорце) и на оне које нису одговорили.

И овде доминирају пријатељи пореклом из Црне Горе, изузев код пријатеља другог по степену блискости.

Поставља се питање да ли је и зашто је спорији процес интеграције у погледу структуре пријатеља код рођених у Црној Гори него код рођених у осталим подручјима, као и да ли и зашто досељени из Босне, Лике и слично имају релативно највише првог пријатеља пореклом из Црне Горе а не из своје етничке групе. За одговор на ово питање потребно је продубљеније истраживање.

Пре свега треба имати у виду да су колонисти из Црне Горе релативно најбројнија категорија колониста досељена у Бачко Добро Поље. То свакако утиче и на структуру пријатеља међу становништвом овога насеља.

Осим тога, досељеници из Босне, Лике итд. нису тако хомогена друштвена група досељена са јединствене територије, као што је случај са досељеницима из Црне Горе који су сви из области Дурмитора.

Нема сумње да су бројни чиниоци који у мањој или већој мери утичу да је структура пријатеља колониста још увек чешће у оквирима исте етничке групације, него између њих. Међу чиниоцима које треба узети у разматрање објашњавајући ову појаву налазе се и следећи:

На добијену структуру пријатеља утицале су и родбинске везе. Истина, оне су искључене до трећег степена, јер су анкетирани давали обавештења само за пријатеље са којима нису у крвном сродству до трећег степена пријатељства. Ипак и даље родбинске везе утицале су на поменуту структуру пријатеља, а тиме и на добијене резултате. У вези са овим је и утицај традиције не само онда када је позитиван већ и онда када је негативан. Између осталог у традицији родовско-племенског друштва је неговање чвршћих веза и односа у оквиру братства и племена. Понекад и у извесном смислу могла су да се заснивају и на непринципијелним основама.

Нема сумње да је и заједничка прошлост утицала на склапање пријатељских веза релативно више у оквиру исте, него између разних етничких група. У питању је често заједничка бурна историја предака, заједничке борбе, патња и радости.

Познато је да су често сличности у низу питања знатно веће у оквиру исте етничке групе него између њих. Такве су сличности у оквиру типа мишљења и понашања, односно у ономе што се назива менталитет. Исто тако реално је претпоставити да су сличности у обичајима релативно веће у оквиру исте етничке групе него између њих, поготову када је она дошла са исте и специфичне територије какав је, на пример, дурмиторски крај. У вези са овим вероватно је и сличност погледа на свет и живот већа у оквиру поменутих група него што је између њих. Па и сличност у критеријумима вредности људи вероватно је утицала на поменуту структуру пријатеља.

Као један од чинилаца који бар донекле објашњава добијене резултате јесу и мање-више живе везе са старим завичајем. У извесној мери пријатељства могу да се формирају управо у процесу развијања веза са старим завичајем, провођењем слободног времена у њему и слично.

За објашњење наведене структуре пријатељства не треба заборавити и одређене стереотипе, предрасуде и илузије, између осталог и оне које утичу на склапање и развијање пријатељских веза.

Има показатеља развоја културног утицаја између поменутих етничких група, процеса и односа акултурације. Томе воде основни друштвени проседи и односи. Тиме се убрзава процес нестајања наведених разлика које успоравају акултурацију и интеграцију.

Ипак, у целини гледани, и добијени резултати говоре о развоју социјалне интеграције у Бачком Добром Пољу. Тако и у три најбоља пријатеља све више је припадника разних етничких група. Вероватно се овај број повећава у оквиру ширег круга пријатеља и другова. Има низ објективних показатеља поменуте интеграције. О томе све чешће говори склапање брака између припадника разних етничких група.

О процесима и односима интеграције говори и структура највише цењених лица. Иако није исто пријатељ и највише цењена личност, јер највише цењена личност не мора да буде из круга пријатеља, ипак је природно очекивати да се ове две категорије приближавају, поготову у мањим насељима. Познато је да је често основа пријатељства баш узајамно цењење, заједничке основне вредности. Ово је утицало и на добијене резултате о највише цењеним личностима с обзиром на стари завичај, која су у складу са добијеним резултатима о пријатељима.

Анкетирани су и овде наводили податке за три лица из Бачког Доброг Поља која највише цене (мада са њима нису у крвном сродству до трећег степена).

Ево кога су навели као највише цењене особе по занимању анкетирани индивидуални пољопривредни произвођачи, радници и умни радници рођени у Црној Гори (садашњи завичај Бачко Добро Поље):

	Индивид. пољопривредни произвођачи	Радници	Умни радници
Индивидуални пољопривредни произвођачи	—	3%	6%
Радници	3%	36%	25%
Умни радници	35%	30%	56%
Домаћице	4%	3%	—
Пензионери	15%	6%	12%

Дакле, највише цењене особе могу се наћи међу свим наведеним професионалним друштвеним групама. То такође указује на процесе и односе социјалне интеграције.

Ипак, наведене групе занимања знатно се разликују по томе колико су пута анкетирани навели њихове носиоце као највише цењене личности. Тако индивидуални пољопривредни произвођачи релативно су најмање навођени (од поменутих група) као лица која се највише цене. Тако, на пример, и нема анкетираних индивидуалних пољопривредних произвођача који су навели неко лице овога занимања у највише цењена. Али ни остали нису често наводили лице овог занимања у релативно највише цењена у насељу. Радници су релативно чешће навођени у највише цењене особе поменутог насеља. Тако раднике наводи 36% радника и 30% умних рад-

ника као највише цењене особе. Између осталог треба имати у виду да један број радника има друштвене јавне функције. Вероватно је и ово утицало да се чешће нађу на списку највише цењених. Између осталог и због тога што друштвена јавна функција даје могућности ширег упознавања па и познавања личних вредности радних људи и грађана. Она даје могућности утицаја у решавању друштвено значајних питања, што има значаја и за друштвени углед.

Још више је носилаца друштвених јавних функција међу умним радницима, шире међу немануелним занимањима. Умни радници су друштвена група из које су релативно најчешће навођене највише цењене особе. Тако као највише цењене особе одређене умне раднике наводи 35% индивидуалних пољопривредних произвођача, 31% радника и 56% умних радника.

Слично је и са занимањем највише цењене особе наведене под бројем 2. Ево занимања друге највише цењене особе:

	Индивид. пољоприв. произвођ.	Радници	Умни радници
Индивид. пољоприв. произвођачи	—	3%	6%
Радници	21%	25%	25%
Умни радници	35%	31%	50%
Домаћице	4%	6%	6%
Пензионери	12%	33%	6%

Дакле, опет је релативно најмање индивидуалних пољопривредних произвођача наведно као највише цењене особе по занимању. И овде доминирају умни радници, а иза њих радници. Свака од анализираних група навела је и понеку домаћицу и пензионера у релативно цењене особе.

Па и највише цењени под бројем три имају занимања слична претходним, што се види из табеле:

	Индивид. пољоприв. произвођ.	Радници	Умни радници
Индивид. пољоприв. произвођачи	2%	—	6%
Радници	12%	19%	37%
Умни радници	23%	28%	50%
Домаћице	6%	6%	—
Пензионери	15%	6%	—

Као што се види, и овде релативно најчешће су навођени умни радници као највише цењене особе. Њих су релативно најчешће наводили не само умни радници него и радници и индивидуални пољопривредни произвођачи.

Дакле, анкетирани су мање-више доследни, јер сва три највише цењена лица релативно најчешће припадају одређеним умним радницима. Треба рећи да је категорија умних радника релативно хетерогена, јер у њу су ушли и они који су близу границе умног и физичког рада, као и изразито занимање умног рада, какав је научни радник (извесни анкетирани наводили су као највише цењену личност једног професора универзитета у Новом Саду из њиховог насеља).

Још изразитије је цењен умни рад код младих рођених у Бачком Добром Пољу, што се види из следеће табеле:

	1	2	3
Индивид. пољоприв. произвођачи	—	—	1%
Радници	14%	19%	16%
Умни радници	54%	49%	34%
Домаћице	1%	1%	3%
Пензионери	7%	7%	9%
Ученик	9%	6%	9%

Дакле, и код младих доминирају умни радници као највише цењене особе, чак знатно више него радници, а поготову индивидуални пољопривредни произвођачи. Пошто је реч о младима, појављују се и ученици у категорији највише цењених.

Али о социјалној интеграцији говоре и највише цењена лица, према томе одакле су пореклом, који им је стари завичај. Обично су највише бирани у оквиру исте групе, али има и из других група и категорија досељеника, што говори о интеграцији. На пример, анкетирани рођени у Црној Гори (а садашњи им је завичај Бачко Добро Поље) навели су као релативно највише цењену личност такође лице чији је стари завичај Црна Гора: 65% под бројем 1, 52% под бројем 2, а 44% под бројем 3. Остали одговори односе се на оне који су пореклом из Босне и Војводине, а известан број је оставио ово питање без одговора.

Међу највише цењеним особама по полу доминирају мушкарци. Тако анкетирани рођени у Црној Гори одговарају да је највише цењена особа под бројем један 73% мушкарац, а 7% жена; под бројем два 61% мушкарац, а 11% жена; под бројем три 49% мушкарац, а 11% жене. Да није било анкетираних жена проценат жена међу највише цењеним био би још мањи. Ретки су мушкарци који неку жену наводе у три највише цењене личности из поменутог насеља. Ипак, чињеница да има мушкараца који наводе жену као највише цењену особу у насељу може да указује на одређене промене.

Вероватно то говори о укупном положају жене у друштву. Између осталог, добијени резултати који показују доминацију мушкараца међу највише цењеним особама указују на остатке патријархалног гледања на жену. С друге стране, треба имати у виду да још нису створене равноправне могућности за развој личних вредности жене и за показивање и изражавање њених личних вредности.

Као што се види, овде је реч само о неким резултатима који бацају одређено светло на социјалну интеграцију и приватне односе у поменутом насељу. Многобројни су путеви приближавања Бачкопољаца и у овој сфери односа као једном од путева интеграције. Свакако ће то да зависи пре свега од њиховог објективног положаја и услова интеграције. Интеграцији води остваривање основних принципа социјализма. Они ће постепено негирати одређене затворености друштвених група и појединаца не само у службеним него и у приватним односима.

О социјалној интеграцији говоре и односи искрености и поверења између људи, степен њихове развијености, чиниоци који их одређују и слично.

Известан број анкетираних наводи да нема пријатеља са којима није у крвном сродству до трећег степена. То свакако не значи да нема лица са којима је у добрим односиам, али нема оних за које може рећи да су пријатељи. Овде је можда реч и о онима који имају врло високе критеријуме пријатељства, о некима који су разочарани и слично. Ипак све ово говори о стању односа у средини на коју се односе.

У складу са овим је и мишљење одређених лица са којима су вођени разговори који нису задовољни тиме колико одређеним субјектима „лежи на срцу" њихов интерес, као и оних који сматрају да би се релативно мало људи радовало њиховом успеху и срећи. Известан број самоуправљача не може да одговори на ова и слична питања, па се опредељује за одговор „не зна". Овакав одговор је често резултат недовољног узајамног познавања, можда и немања довољно контаката, недовољног степена сигурности, одређене неформалне организације и слично.

У складу са већ наведеним је и то што релативно већи број анкетираних из Црне Горе даје одређену предност старом завичају у односу на садашњи по искрености односа између људи. Не само они који су рођени у Црној Гори већ и њихови потомци рођени у Бачком Добром Пољу. Тако на питање да упореде стари завичај и Бачко Добро Поље у погледу искрености односа између људи (где су искренији односи) добијени су следећи одговори:

	Рођени у Црној Гори	Рођени у Бачком Добром Пољу
Стари завичај	38%	47%
Бачко Добро Поље	32%	19%
Подједнако	27%	20%
Не зна	1%	10%

Дакле, доминирају одговори у којима се даје предност старом завичају. Можда је овде реч и о разлици у схватањима искрености односа између људи, иако је у истраживању дато одговарајуће и јединствено тумачење. Познато је да се савремено значење искрености односа између људи (на принципима социјалистичког хуманизма) и традиционално значење

мање или више разликују. Ипак и накнадна проверавања говоре да су анкетирани у основи и углавном имали исти садржај и значење „искрености односа између људи".

Поставља се питање зашто знатан број анкетираних, не само старих него и младих, даје предност старом завичају по искрености односа између људи, зашто сматра да ови односи нису развијенији у садашњем завичају. Свакако су бројни чиниоци који утичу на овакво мишљење. Ево неких претпоставки које треба узети у обзир када се хоће објаснити што успорава развој односа искрености и поверења.

У насељу долази до економске диференцијације, иако није изражена у значајнијој мери у односу на неке друге средине. Ипак изгледа да је она већа него што је била раније, поготову већа него што је била у старом завичају. У вези са овим постоје одређене разлике не само у економском положају него и шире, у самоуправном положају.

Социјалистичко самоуправљање отвара могућности развитка односа искрености и поверења између људи омогућујући им самоуправни утицај, иницијативу, одговорност — што води равноправнијим, динамичнијим, непосреднијим односима између њих. Међутим, социјалистичко самоуправљање је на том степену да међу самоуправљачима још постоје значајне разлике у друштвеном положају, у томе колико је он постао самоуправни на социјалистичким основама. Добрим делом и због разлика у економском положају. Неразвијена материјална основа често води конкурентској борби која може да неповољно утиче на односе искрености и поверења између људи.

Остваривањем новог Устава, развојем непосредног социјалистичког самоуправљања, формирањем основних организација удруженог рада и самоуправних интересних заједница, развојем делегатског система на социјалистичким основама — усклађују се интереси и постоје равноправнији самоуправни положаји у друштву. Наравно, то не значи да постоји апсолутно јединство интереса, већ су видне за сада и одређене супротности. Ипак супротности су често тренутне, а обично дугорочни интереси нису супротни, не бар толико колико изгледају супротни тренутни интереси. Осим тога, неки интереси нису увек сагледани као заједнички и онда када јесу у знатној мери, па и то може да утиче на односе искрености и поверења.

На односе искрености и поверења у мањој или већој мери могу да утичу неједнаки услови и критеријуми за остваривање основног принципа социјализма — „свако према способностима свакоме према раду". У вези са овим неједнакости у стицању и изворима дохотка могу да успоравају развој односа искрености и поверења између људи.

Односе искрености и поверења успорава и потрошачки менталитет, који се у извесној мери почео формирати и код извесних грађана овога насеља. Овај менталитет може да дође до изражаја у многим облицима односа између људи као и њиховој свести. Он оставља одређен траг и на критеријуме вредности људи. У извесној мери то долази до изражаја и и код оних који богатство узимају као критеријум вредности људи. Према мишљењу већине анкетираних, богатство као критеријум вредности људи присутније је у садашњем него у старом завичају. Када су анкети-

рани упоређивали где се више цене људи по богатству, добијени су следећи одговори:

	У старом завичају	У општини у којој сада живе	Подједнако
Рођени у Црној Гори	14%	68%	12%
Рођени у Босни	7%	68%	18%
Рођени у Бачком Добром Пољу, а пореклом из Црне Горе	19%	60%	13%

Као што се види, подједнак проценат рођених у Црној Гори и Босни сматра да се по богатству релативно више цени у садашњем него у старом завичају, а тако мисли и преко половине рођених у садашњем завичају. Богатство као критеријум вредности људи може посебно неповољно да утиче на односе између људи ако се том приликом не пита на који се начин дошло до богатства. Као што је познато, на садашњем степену развоја друштва и личности до богатства се може доћи и несоцијалистичким, неморалним путем.

На односе искрености и поверења негативно утиче недовољно узајамно познавање и обавештеност. То је један од разлога због чега се одређени садржаји друштвеног живота па и суштина не сагледају или се погрешно објасне, а у вези с тим извесна понашања се неадекватно протумаче, и слично.

На односе искрености и поверења може неповољно да утиче неразвијена и нерегулисана узајамна одговорност. Иако је самоуправљање на путу афирмације одговорности свих радних људи и грађана, ипак на садашњем степену развоја односа нека питања нису решена, чак ни теоријски. Тако, на пример, неразвијена и неодређена одговорност у припремању самоуправних одлука и у извршавању може да смањи односе искрености и поверења. Сличне последице могу да изазову и појаве пребацивања одговорности и сакривања од одговорности.

Један од чинилаца који може да развије, али и да смањи и успори односе искрености и поверења јесте неформална организација, неформалне групе. Наравно, и у Бачком Добром Пољу неформалне групе могу да се формирају и да имају и позитивну улогу (да допринесу даљем развоју социјалистичког самоуправљања и социјалној интеграцији на социјалистичким основама итд.), као и негативну улогу (спречавајући развој самоуправних социјалистичких односа као и социјалистичку самоуправну интеграцију). Уосталом, неформалних група је било и у старом завичају. Вероватно је да су неке од ранијих неформалних група у целини или делимично прешле у садашњи завичај. Свакако да ни самоуправни социјализам неће нити може бити против позитивно оријентисаних неформалних група, против пријатељства на моралним основама и слично. Испитиване неформалне структуре и односи посебан је проблем за који овде нема места, мада је већ било речи и о томе. Али, односи искрености и поверења у зна-

тној мери могу да зависе од неформалне структуре. Има неких индикатора да је то тако и у Бачком Добром Пољу. Између осталог, о овоме говоре и извесни избори носилаца друштвених јавних функција, ситуација приликом припремања и преузимања одређних акција и слично. Негативна улога неформалних група нестаје утолико уколико је формална структура и организација више социјалистичка и самоуправна, уколико постоји усклађивање интереса на социјалистичким основама, уколико буде важнија за просперитет личности како га оцењује самоуправно јавно мњење, него нека клика, уколико нема празних простора за „лов у мутноме" и слично. Утолико ће и односи искрености и поверења бити развијенији.

Односи искрености и поверења могу се развијати у људском смислу само као узајамно поверење слободних и равноправних људи у условима када нема могућности да се искреност и поверење злоупотребе. Предуслов за ово је нестајање класичне подређености и искоришћавања. Социјалистичко самоуправљање пружа могућности за слободне, демократске односе између људи у смислу развоја искрености и поверења, реципроцитета као њихове основе, „поверење само за поверење" како је писао Карл Маркс.

3. Критеријуми вредности људи као показатељи интеграције

Познато је да се о интеграцији може расправљати на разним нивоима и са разних аспеката. Између осталог може се говорити и о моралној интеграцији као конститутивном делу социјалне интеграције. Као један од индикатора може у одређеној мери да се узму критеријуми вредности људи, односно процена радних људи и грађана где се више примењују одређени критеријуми, да ли у старом или у садашњем завичају, као и са којим се критеријумима они више слажу.

На питање да ли се у погледу критеријума вредности људи више слажу са људима у старом завичају или у општини у којој сада живе или подједнако, добијени су следећи одговори:

	Рођени у Црној Гори	Рођени у Босни	Рођени у Бачком Дором Пољу
Више у старом завичају	21%	7%	30%
Више у општини у којој сада живи	38%	61%	39%
Подједнако	36%	29%	14%
Не зна	4%	—	13%

Као што се види, релативно највећи број се слаже са критеријумима вредности људи који се примењују у општини у којој сада живе, што говори о моралној интеграцији. Али није много мањи проценат ни оних који се више слажу са критеријумом вредности људи у старом завичају. Не само рођених у старом завичају него и оних рођених у Бачком Добром

Пољу. Тако, на пример, 21% рођених у Црној Гори релативно више се слаже са критеријумом вредности људи у средини из које су дошли. Можда помало неочекивано — још је већи проценат рођених у Бачком Добром Пољу црногорског порекла (30%) који се релативно више слажу са критеријумима вредности људи у старом завичају њихових родитеља, него у општини у којој сада живе. Знатан је број и оних који су се определили за одговор „подједнако", многи вероватно сматрајући да нема у томе погледу разлике између старог и новог завичаја.

Познато је да је рад један од основних критеријума вредности људи у социјалистичком друштву, да у томе наше друштво постепено доживљава значајне промене, јер рад од некадашњег проклетства људског рода постаје један од основних критеријума вредности људи. Ево шта анкетирани мисле где се више цене људи према раду:

	У старом завичају	У општини у којој сада живе	Подједнако	Не зна
Рођени у Црној Гори	17%	51%	27%	4%
Рођени у Босни	14%	57%	25%	—
Рођени у Бачком Добром Пољу пореклом из Црне Горе	29%	41%	19%	9%

Као што се види, већина сматра да се релативно више цене људи према раду у општини у којој сада живе, него у старом завичају, али значајан је и проценат оних који мисле да се релативно више по овоме критеријуму цене у старом завичају. У последњем предњаче управо млађи, који су рођени у Бачком Добром Пољу. Вероватно да је њихово конкретно сазнање о томе нешто оскудније него што је знање старијих. Питање је колико је рад био афирмисан уопште, па и као критеријум вредности људи у брдско-планинском подручју какво је стари завичај. Питање је у којој мери се и могло радити, поготову у току читаве године. Посебно треба имати у виду да у старом завичају тек сада продире индустријализација и доноси знатне промене у раду и радној дисциплини. Дакле, и у старом завичају долази до промена на линији афирмације рада, па и рада као критеријума вредности људи.

Садашњем завичају дају предност и у афирмацији богатства као критеријума вредности људи, о чему је већ било речи. У складу са тим је и афирмација начина облачења као критеријума вредности људи. Ево шта мисле анкетирани где се по томе критеријуму релативно више цене људи:

	У старом завичају	У општини у којој сада живе	Подједнако	Не зна
Рођени у Црној Гори	4%	78%	13%	2%
Рођени у Босни	—	77%	14%	—
Рођени у Бачком Добром Пољу а пореклом Црногорци	7%	77%	7%	4%

Познато је да је облачење уочљив знак богатства и да оно има вишеструки значај, посебно за „доколичарску класу", о чему је писао Веблен. Познате су манифестације снобизма кроз начин облачења. Све то говори да личност човека такође долази до изражаја и кроз начин облачења. Ипак она не изражава потпуније човекову суштину, па и због тога не може бити адекватан критеријум вредности људи. Штавише, облачење може и да неадекватно изражава суштину и да буде привид.

Већина даје предност садашњем завичају и у интелигенцији као критеријуму вредности људи, што се види из следећих одговора:

	У старом завичају	У општини у којој сада живе	Подједнако	Не зна
Рођени у Црној Гори	19%	60%	14%	—
Рођени у Босни	14%	64%	14%	—
Рођени у Бачком Добром Пољу пореклом из Црне Горе	11%	71%	11%	3%

Има индикатора који указују да је овде код неких субјеката дошло до извесног поклапања интелигенције и образовања, што треба разликовати (као што је у истраживању и учињено). Свакако да индустријализација и урбанизација, које се сада развијају у Бачком Добром Пољу, траже образовање и квалификацију у већој мери него што је био случај у старом завичају. Исто тако нема сумње да образовање зависи од интелигенције, али постоје довољни разлози да их не треба изједначавати.

Нема потребе доказивати значај интелигенције у фази научно-технолошке револуције и самоуправљања. Ипак је познато да интелетуални и морални развој не морају да иду паралелно. Често интелигенција може бити развијена и код човека који је доста ниско морално пао. То указује на ограниченост интелигенције као критеријума вредности људи.

Има критеријума вредности људи за које сматрају да се релативно више примењују у старом завичају. Тако приликом упоређења старог и садашњег завичаја у борбености као критеријума вредности људи, добијени су следећи резултати:

	У старом завичају	У општини у којој сада живе	Подједнако	Не зна
Рођени у Црној Гори	53%	25%	18%	2%
Рођени у Босни	46%	29%	21%	—
Рођени у Бачком Добром Пољу а пореклом из Црне Горе	60%	23%	11%	3%

4. Професионална покретљивост

Као један од чинилаца социјалне интеграције аграрних колониста јесте и њихова вертикална покретљивост. Свакако, не било каква вертикална покретљивост већ она која доноси већи друштвени положај, тј. узлазна

вертикална покретљивост. Она је и једна од претпоставки и мотива колонизације. Она је у знатном броју и последица колонизације. Тиме се не жели рећи да су колонисти остали у старом завичају, да не би дошло до њихове вертикалне узлазне покретљивости. И у старом завичају отварале су се и сада се отварају одређене могућности такве покретљивости, па би вероватно и неки од садашњих колониста поменуте могућности претворио у стварност. Узлазну вертикалну покретљивост колонисти су могли да остваре и миграцијом у нека друга места која су се индустријски или агроиндустријски брзо развијала. Али стицајем више околности ова покретљивост је остварена у Бачкој.

Поставља се питање да ли ове промене у занимању значе узлазну вертикалну професионалну покретљивост и да ли је аграрни колонисти тако доживљавају. Од тога зависи да ли и колико поменуте промене представљају чинилац социјалне интеграције.

Да би се одговорило на ово питање, треба упоредити стари и садашњи завичај. Ево шта о старом завичају у вези с миграцијом пише др Обрен Благојевић: „Бјежећи од тешког планинског живота, испуњеног оскудицом сваке врсте и напорима у борби са неиздашном природом, и тражећи бољу земљу и лакше животне услове, пивско становништво, које се у годинама мира брзо намножавало, одлазило је, нарочито у доба неродних година, гдјегод је било неке наде и изгледа да ће са својим породицама моћи да се исхрани и организује сигурнији и бољи живот."[1]) Нема сумње да аграрна колонизација у Бачком Добром Пољу има и одређени политички карактер и мотив. Ипак стање које описује поменути аутор утиче и на ову миграцију и на друштвену покретљивост миграната, па и на њихову професионалну покретљивост.

Познато је да за велики број аграрних миграната уопште, па и из Црне Горе, колонизација значи промену занимања. То показују и одговори анкетираних на питање да ли су чланови њихове породице по доласку из старог завичаја задржали раније занимање или су га променили (наводећи број лица која су задржали и број лица која су променили занимање), што показује следећа табела:

	Задржали	Променили
Рођени у Црној Гори	110	254
Рођени у Босни	32	65

Као што се види, знатно је већи број чланова породице аграрних колониста променио занимање него број чланова који су задржали занимање из старог завичаја. Осим тога, број оних који су променили у суштини је већи, јер непосредни пољопривредни произвођач у Бачком Добром Пољу није исто што и непосредни пољопривредни произвођач у Пиви. Разлике су уочљиве и у самој природи рада, као и у условима рада и живота.

Основни правци промена занимања аграрних колониста индивидуалних пољопривредних произвођача јесу њихов развој у разна занимања фи-

[1]) Др Обрен Благојевић *Пива*, стр. 437.

зичког и умног рада у пољопривреди и ван ње у организацијама удруженог рада.

Властити некадашњи и садашњи посао може се оцењивати са економског становишта. Анкетирани су оцењивали економску корист послова које сада обављају и посао пољопривредних произвођача у старом завичају. Ево тога упоређења:

	Већа у старом завичају	Већа које има сада	Подједнако	Не зна
Рођени у Црној Гори	9%	90%	3%	1%
Рођени у Босни	7%	89%	—	—
Рођени у Бачком Добром Пољу	4%	79%		10%

Доминирају они који изјављују да је већа економска корист послова који сада имају, него пољопривредне производње у старом завичају. Нормално је очекивати да је проценат неопредељених највећи код младих рођених у садашњем завичају.

У складу са оценом економске користи и предности које дају садашњем завичају, сличне се предности дају и у погледу продуктивности рада. Ево ових упоређења између старог и новог завичаја:

	Већа у старом завичају	Већа које има сада	Подједнако	Не зна
Рођени у Црној Гори	3%	89%	3%	1%
Рођени у Босни	4%	93%	—	—
Рођени у Бачком Добром Пољу	1%	81%	14%	3%

И овде доминирају они који предност дају пословима које сада имају у односу на послове пољопривредних произвођача у старом завичају.

Као што се види, анкетирани аграрни колонисти већином виде значајне економске предности послова које сада обављају у односу на посао пољопривредних произвођача у старом завичају.[2])

Већ на први поглед може да изгледа вероватна претпоставка да послови које сада обављају анкетирани доносе већу економску корист и да је релативно већа продуктивност рада у односу на послове пољопривредних произвођача у старом завичају.

Познато је да у старом завичају анкетираних доминира земљорадња и сточарство, али и једно и друго неразвијено, ако се мери критеријумима модерне пољопривреде. Ова неразвијеност се види у неразвијеном начину производње и ниској продуктивности рада. Дајући предност садашњем над старим завичајем, анкетирани су имали у виду мале, недовољно плодне,

[2]) О природи посла у старом завичају види рад др Обрена Благојевића Пива, издање САН, 471 (посебно од стр. 445 до 474).

танке њиве старог и пространа плодна поља садашњег завичаја. Они су имали у виду разлике у степену развијености оруђа за рад. Познато је да је у старом завичају још присутно орање ралом и воловима, жетва косом, вршидба помоћу коња и слично, што не води већој продуктивности рада.

Већина анкетираних прави разлику између послова које сада обављају и послова у старом завичају и у погледу одговорности. Разлика је и овде у прилог послова које сада обављају, што се види из следеће табеле:

	Већа у старом завичају	Већа које има сада	Подједнако	Не зна
Рођени у Црној Гори	5%	84%	6%	—
Рођени у Босни	4%	86%	7%	—
Рођени у Бачком Добром Пољу	7%	77%	4%	10%

Нормално је очекивати извесне промене и у природи и нивоу одговорности. Познато је да са развојем индустријализације односно индустријске производње долази до јачања одговорности, нарочито у производној дисциплини, у односу на класичну индивидуалну пољопривредну производњу. Аграрни колонисти дурмиторског подручја у садашњем завичају имају углавном и нов тип својине у односу на брдско-планински крај из кога су дошли. У садашњем завичају доминира друштвена својина над средствима за производњу у областима у којима раде. То такође доноси одређене промене и у природи и степену одговорности. Нестају односи најамника (којих је било у старом завичају иако није било изражено), а тиме се отварају могућности одговорне достојанствене личности.

И у погледу интересантности посла већина анкетираних дају предност пословима које сада обављају у односу на послове које су обављали, они или њихови преци, у старом завичају. Ово упоређење се види из следеће табеле:

	Већа у старом завичају	Већа које има сада	Подједнако	Не зна
Рођени у Црној Гори	7%	83%	4%	1%
Рођени у Босни	4%	79%	11%	4%
Рођени у Бачком Добром Пољу	16%	61%	7%	13%

Ипак, изгледа да су у погледу интересантности посла релативно више подељена мишљења него у односу на економску корист, продуктивност и слично. Када се трага за објашњењем, потребно је имати у виду да посао неких аграрних колониста, па и неких анкетираних, носи рутински карактер. Има и послова који су у знатној мери парцијализовани, деперсонализовани и деспиритуализовани. Свакако да такви послови не могу бити интересантни, поготову не код људи развијених способности и духовног живота.

Млађи, релативно више него старији, не виде предност послова које обављају у односу на посао њихових родитеља у старом завичају. Вероватно да је парцијализација, рутинизација, деспиритуализација и деперсонализација рада утицала на неке раднике да виде предности земљорадње и сточарства у старом завичају иако су неразвијени.

Послови које су обављали у старом завичају и они које сада обављају разликују се и у погледу образовања запослених. Свест о овим разликама показује велики број анкетираних о чијим је променама и реч. Тако 86% рођених у Црној Гори изјављује да (упоређујући послове које су обављали у старом завичају и оне сада) послови које обављају сада траже веће образовање.

То је нормално очекивати после тридесет година од завршетка рата и мирног развоја, чак и да су остали да се баве непосредном пољопривредном производњом у старом завичају. Истина, и данас постоје традиционалистичка гледања на пољопривредну производњу као на врсту рада за коју није потребно образовање. Али постепено нестају таква схватања под утицајем нове технике и технологије и друштвених односа социјалистичког самоуправљања.

Поготову је дошло до већих захтева у погледу образовања у односу на пољопривреду, а сточарством су се бавили у старом завичају. Наравно, и код оних који се и даље баве пољопривредном производњом потребна су сада већа знања и о природи производње и о карактеру друштвених односа у којима се обавља. Не само у организацијама удруженог рада него и код индивидуалних пољопривредних произвођача. Утолико више уколико се развија социјалистичка самоуправна интеграција индивидуалних пољопривредних произвођача и организација удруженог рада.

Познато је да је известан број анкетираних досељеника прешао из области пољопривреде у друге области друштвеног рада. Често су у питању радна места интелектуалног рада која претпостављају знатно веће образовање него пољопривредни послови у брдско-планинском подручју старог завичаја.

Може се очекивати да ће и даљи развој поделе рада тражити од анкетираних још веће образовање. За овај закључак може се наћи доказа и у степену и природи развоја технике и технологије и у развоју друштвених процеса и односа социјалистичког самоуправљања. Истина, има радних места анкетираних која су мање-више приучена и не траже знања; ипак у већини образовање је претпоставка ефикасног обављања радних функција. Социјалистичко самоуправљање има као претпоставку и резултат радног човека као иницијатора, носиоца разрешавања друштвених супротности, чиниоца друштвеног утицаја, чиниоца развоја односа искрености и поверења и моралне свести итд. За ово је неопходно знање, односно одређени степен образовања.

С обзиром на развој поменутих процеса и односа може се очекивати развој систематског образовања, не само стручног већ и општег хуманистичког. У том правцу делују текући и дугорочни програми и планови друштвеног развоја, посебно развоја агроиндустријског комплекса. Све је мање несистемског стицања знања за обављање професионалне делатности од одређених раније малобројних произвођача са радним искуством, какав

је био случај одмах по доласку колониста у садашњи завичај. Образовање произвођача поспешује и социјалистичко самоуправно удруживање рада и размена рада, стваралачко усмеравање произвођача према потребама и захтевима удруженог рада, ширење могућности образовања уз рад и из рада, стваралачко приближавање школе и радне средине итд. И у том погледу постоје одређене разлике између старог и садашњег завичаја.

Пошто већина даје предност пословима које сада имају у односу на послове пољопривредних произвођача у старом завичају у погледу продуктивности, одговорности, интересантности, образовања, економске користи и слично, није тешко претпоставити да слично чине и са оценом друштвеног угледа и значаја. Ево шта анкетирани одговарају на питање да ли је већи углед послова које сада обављају или пољопривредних произвођача у старом завичају:

	Већи у старом завичају	Већи које има сада	Подједнако	Не зна
Рођени у Црној Гори	9%	74%	11%	—
Рођени у Босни	14%	79%	4%	—
Рођени у Бачком Добром Пољу	10%	67%	4%	14%

Дакле, и овде доминира схватање по којем предност имају послови који се сада обављају у односу на послове пољопривредних произвођача старог завичаја. Већ је речено да углед послова које обављају зависи од њиховог карактера, продуктивности рада, економске користи, интересантности, задовољства које посао доноси. Треба имати у виду да нека истраживања показују да углед пољопривредних произвођача није на нивоу њиховог друштвеног значаја. Ово треба размотрити у складу супротности између пољопривреде и индустрије, села и града, физичког и умног рада, као и путева њиховог разрешавања. Али на низак друштвени углед индивидуалних пољопривредних произвођача утичу и неадекватна гледања на индивидуалну пољопривредну производњу, њен значај и перспективе. На углед пољопривредних произвођача неповољно утиче и потрошачки менталитет, иако и он продире и међу пољопривредне произвођаче, чак до те мере да неки од њих постају његови изразити носиоци. Потрошачки менталитет утиче и на критеријуме вредности људи, наиме да богатство које доноси посао постаје основни, ако не и једини критеријум вредности људи. То не значи да тога није било и у старом завичају.

На углед утичу многи чиниоци и данас, а утицали су и у прошлости. Зар у старом завичају анкетираних није на углед утицало богатство, симбол социјалне моћи, па чак и поседовање брзих јахаћих коња.[3])

Ипак, социјалистичко самоуправљање доноси одређене промене и у овоме. Има основа претпоставки да ће се углед људи све више заснивати

[3]) О. Благојевић пише: „Само богатији сељаци, мераклије, имају посебне јахаће коње, за које, не без поноса, кажу „никад самар на њега није турен" (стр. 458).

личним вредностима, па и на професионалним личним вредностима. Такав развој у друштвеним процесима и односима може значајно допринети социјалној интеграцији.

Из искуства многих земаља, које је у извесној мери научно обрађено, познате су многе тешкоће у процесу трансформације индивидуалног пољопривредног произвођача у модерног индустријског радника. Тешкоће су тим веће уколико је то пољопривредни произвођач неразвијене пољопривреде, каква је често у брдско-планинском подручју. И преображај индивидуалних пољопривредних произвођача дурмиторског краја у модерне произвођаче у разним областима рада носи собом низ карактеристика, од којих треба да поменемо неке.

Одређене тешкоће дошле су и због неприлагођености индивидуалног произвођача природи рада, нарочито неприлагођености индустријској производњи. Аграрни колонисти су затекли у Бачком Добром Пољу две кудељаре, циглану, ужарску радионицу и слично. Они су се тешко прилагођавали раду у њима. То се види, између осталог, и по томе што су се морали одређивати на рад у њима по сменама, месец два дана, јер је мали број колониста био расположен за овакав рад.

Природа рада у Бачком Добром Пољу одмах по доласку колониста није се толико разликовала од природе рада у старом завичају колико се данас разликује. На пример, превоз се често обављао воловском и коњском вучом, дакле, слично као и у старом завичају.

Иако је реч о одређеним сличностима у раду у старом и новом завичају, ипак се може рећи да су већ први дани боравка колониста у Бачком Добром Пољу показали недостатак одговарајућег радног искуства и навика. У таквој ситуацији користили су производно искуство понеког од ретких ранијих становника овога насеља.

У вези с тим показало се да постоји мањи или већи несклад између радне улоге и знања за њено обављање. Видни су напори да се поменути несклад отклони и да се постигну одговарајуће квалификације. У том смислу одиграли су значајну улогу не само редовне школе већ и разни облици ванредног школовања.

Видни су напори да се отклони несклад између свесног обављања самоуправне улоге и знања потребних за њено одговорно извршавање. О томе говоре разни облици који оспособљавају радне људе и грађане за самоуправљање.

У процесу трансформације горштака у модерног произвођача долази до низа промена које их у мањој или већој мери чине субјектом у раду и у животу. У том погледу одвијају се и промене у одговорности у области рада у ранијем и садашњем завичају. Оне се виде како у погледу одређивања субјекта одговорности, предмета одговорности, тако и у погледу санкцијске политике. Између осталог реч је о прилагођавању организацији рада која се у мањој или већој мери разликује од организованости индивидуалне пољопривредне производње у старом завичају.

У току су и промене у менталитету схваћеном као тип понашања и мишљења. Ово је одређено одговарајућим променама у условима рада и живота. И овде се отклањао несклад између улоге и менталитета, несклад

нарочито због присуства традиционалистичког, неиндустријског менталитета.

Процес социјалне интеграције и професионалне покретљивости аграрних колониста био је праћен у знатној мери ентузијазмом карактеристичним за године одмах после рата. О томе сведоче активности у обнови и изградњи у месту становања и ван њега. То показује и учешће у омладинским радним бригадама (изградња пруге Брчко — Бановићи и Шамац — Сарајево, као и изградњи аутопута Београд — Загреб и Београд — Скопље итд.), велики број ударника и похваљених. Запажен је и рад тзв. фронтовских бригада (сеча шума за изградњу задружних домова, развој фабрике уља у Врбасу, изградња студентског града и зграде СИВ-а, аеродрома у Батајници, акција у Борском руднику итд. О ентузијазму говоре и одређена признања у такмичењима као што је такмичење пред V конгрес КПЈ када је ово насеље добило среску заставицу, знак признања за најактивније место у срезу Кула. Ентузијазам је показао и знатан број радних људи и грађана који су се школовали и постигли одређене квалификације.

Процес трансформација аграрних колониста из пасивних крајева у савремене произвођаче модерне агроиндустрије и других области друштвеног рада карактериште и специфична солидарност. Долазила је до изражаја и традиционална и савремена солидарност. И о овоме говоре већ изнешене чињенице о учешћу радних људи и грађана у изградњи и обнови као и развоју материјалне производње и друштвених процеса и односа самоуправног социјализма. О солидарности говори и увођење месног самодоприноса за решавање одређених комуналних питања. Наводи се да је само за десет година прикупљено од месног самодоприноса 585 милиона старих динара.

Једна од последица социјалне интеграције и професионалне покретљивости аграрних колониста јесте и самопоуздање да се они као некадашњи горштаци могу успешно бавити савременом пољопривредном производњом у равници, иако нису навикнути у старом завичају, и у индустрији као и у другим областима друштвеног рада, да могу успешно организовати живот и у условима новог завичаја, истовремено развијајући односе са старим завичајем и чувајући успомене на њега.

5. Могућности и перспективе социјалне интеграције

Низ чињеница показује развој социјалне интеграције аграрних колониста у Бачком Добром Пољу. Али има чинилаца који успоравају социјалну интеграцију и који су у мањој или већој мери препрека развоја друштвених процеса и односа социјалне интеграције и свести о њој. Перспективе социјалне интеграције зависе од тога да ли и у којој мери постоје могућности савладавања њених препрека, да ли се она заснива на социјалистичким основама.

Перспективе социјалне интеграције зависе пре свега од развоја социјалистичког самоуправљања и од природе и степена развијености технике и технологије. Ево неких чинилаца од којих зависе могућности даљег развоја социјалне интеграције.

Социјална интеграција у нашем друштву, па и у Бачком Добром Пољу, зависе од тога да ли ће се и како разрешавати супротност између директиве и иницијативе у правцу стварања равноправних услова за развој иницијативе, ослобођење социјалистичке самоуправне иницијативе. Изгледи за развој иницијативе се повећавају уколико се социјалистички развијају самоуправне месне заједнице, основне организације удруженог рада, делегатски систем, интересне заједнице и слично. Развој иницијативе разних друштвених група и категорија грађана (као и развој социјалне интеграције) зависи од социјалистичке равномерности материјалних услова за покретање и остваривање иницијативе.

Стање и развој социјалне интеграције зависе и од остваривања социјалистичког самоуправног друштвеног утицаја, од тога да ли се утицај остварује на бази истине, аргумената и социјалистичких вредности. Заснивање друштвеног утицаја на бази функције, пола, година старости, етничке припадности, смањује социјалистичку социјалну интеграцију. То значи уколико има мање одступања од наведеног социјалистичког утицаја утолико ће бити више могућности за развој поменутог насеља у равноправну самоуправно интегрисану заједницу.

Социјална интеграција у Бачком Добром Пољу зависи и од природе и степена развијености самоуправне одговорности, од тога да ли радни људи и грађани постају субјекти одговорности, да ли је одређен предмет одговорности, да ли је колектив постао носилац санкцијске политике, да ли је онемогућено сакривање и пребацивање одговорности итд. С обзиром на даљи развој индустријализације, нарочито с обзиром на развој агроиндустрије, као и развој социјалистичког самоуправљања, може се очекивати развој и самоуправне одговорности као једног од чинилаца социјалне интеграције.

Развој наведених друштвених процеса и односа као и развој друштвене свести отвара могућности даљег развоја критичности и критике у смислу афирмације позитивног и негације онога што је негативно и што успорава даљи процес развоја социјалистичких односа. Тиме се, такође, отварају могућности даље социјалне интеграције.

Социјалистичка самоуправна хуманизација службених односа води хуманизацији и ванслужбених односа, што такође води даљој социјалној интеграцији. Тако се може очекивати структура пријатељства и другарства која ће све мање бити детерминисана етничком припадношћу, што је, такође, вид социјалне интеграције.

Развојем друштвене поделе рада и друштвених процеса и односа социјалистичког самоуправљања отварају се могућности разних облика социјалне покретљивости, као једног од значајних чинилаца и облика социјалне интеграције. Професионална покретљивост је утолико већи чинилац интеграције уколико субјекти интеграције имају посао који по својој природи, економској користи, продуктивности, интересантности, друштвеном значају и угледу доноси задовољство и срећу. Исто тако може се очекивати даља професионализација послова у области пољопривреде, што утиче и на професионалну покретљивост и социјалну интеграцију. То води даљем удаљавању од класичне земљорадње и сточарства уопште, посебно у старом завичају.

На основу поменутих процеса и односа долази и долазиће до даље моралне интеграције. То се, између осталог, види и у приближавању критеријума вредности људи, у правцу афирмације социјалистичких критеријума и социјалистичких социо-културних вредности у целини.

Наравно, не треба очекивати такав развој у којем поменуте тенденције не би имале препрека. Исто тако социјална интеграција у новом завичају не треба да буде препрека развоју односа са старим завичајем, уколико се односи и у старом и у новом завичају развијају на социјалистичким основама.

Војислав Дедејић
Радојица Лаушевић
Максим Цицмил

В. ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ЊИХОВА АКТИВНОСТ

После доношења Закона о аграрној реформи и колонизацији десетине хиљада породица из Црне Горе, Босне, Македоније, Хрватске и других крајева добиле су земљу у Војводини. Колонизација је велики историјски подухват који је извршила тадашња савезна влада. Био је то значајан друштвено-политички задатак који је обавила Партија, друштвено-политичке организације и народна власт.

Са дурмиторских висова сручило се у Никшић почетком новембра 1945. године стотине породица — колониста, на путу у Војводину. Ратници се још нису били одморили од тешког и дугог војевања, а народ, осиромашен ратним разарањем, још није ни предахнуо, још нису у миру пооране њиве, када је одмах после завршетка друге светске трагедије део народа дурмиторског краја кренуо на пут у колони колониста. Био је то један од задњих чинова ратне драме. Требало је изградити нове „мостове" у слободној земљи. Стотине људи из Пиве, Језера, Шаранаца, Дробњака и Ускока прихватише идеје Закона о аграрној реформи и колонизацији, као и политичке и друштвене задатке Партије и Народног фронта. Акција је вођена врло успешно. Пријавило се стотине домаћинстава за покрет. На списку су се нашли, не „беземљаши", како се обично каже, већ људи који су несебично дали свој пуни морални и материјални удео у народноослободилачкој борби и народној револуцији. Нашли су се у колони сиромашни, средњи и богатији сељаци.

Новембарски дани у дурмиторском крају су увек хладни, па и кад снега нема. Кренуло се у мањим групама (камионима, на коњима, пешке). Никшић је зборно место, јер се 11. новембра одржавају избори за Уставотворну скупштину — први избори у слободној земљи. Дурмиторци у Никшићу већ имају своје прве политичке задатке, добили су их још када су кренули са својих огњишта. У Никшићу сви пуноправни гласачи имали су могућност и задатак да гласају. Они који су у Никшић стигли неколико дана раније, живо се укључују у предизборну активност. Омладина и фронтовци учествују на митинзима и скуповима који се организују поводом избора.

Учесници догађаја кажу да су чланови Партије и СКОЈ-а имали посебне задатке. У Никшићу су одржана два састанка чланова Партије — путника. На једном је расправљано о изборима и задацима комуниста, а други је био посвећен задацима и проблемима путовања.

Претходница „влаку без возног реда" била је бригада младића и девојака из шавничког среза која је у јулу 1945. године дошла на терен Бачког Доброг Поља са задатком да убира летину. Бригада се укључила у рад Управе народних добара коју је после ослобођења формирала нова, народна власт у Војводини. Народна власт и Партија у Војводини су одмах по ослобођењу организовали производњу. Прве сусрете и познанства са својим будућим суграђанима имали су младићи и девојке дурмиторског краја на акцији за производњу хране.

После тога је стигла делегација шавничког среза у улози Комисије за доделу кућа и имовине будућим становницима — колонистима из Црне Горе и Босне. Она се, по упутствима Комисије за колонизације у Цетињу, повезала са представницима народне власти у Војводини, и од краја августа до доласка првих колониста 19. новембра 1945. године извршила попис кућа и остале имовине коју је требало поделити будућим становницима места. Преко Министарства за аграрну реформу и колонизацију слати су им подаци за сваку породицу која се досељава. Подаци су садржали број чланова породице, број активних учесника у НОР-у, број ратних војних инвалида, број погинулих из породице, као и број мушких чланова у породици, што су касније били основни показатељи односно критеријуми за доделу имовине. Комисија је радила самостално, а стално је сарађивала са Срескиим народним одбором у Кули. Сви чланови Комисије били су чланови Партије, па како у месту није било партијске организације, били су повезани са организацијом у Змајеву. Комисија је имала сасвим одређене задатке, а основни су били да брижљиво изврши све припреме за дочек нових житеља места, а пре свега да припреми смештај и исхрану становништва. Има доста живих људи у месту који знају да су домаћинства из прве колоне колониста одмах по доласку добили бројеве кућа и, истог дана, или сутрадан усељавали се у своје куће. Следеће колоне су повремено пристизале и било им је лакше организовати први смештај, јер је већ било смештено родбине, па се имало где преноћити. Минималан број домаћина је чекао више од једне седмице да добије куће. Поред смештаја, основни проблем је био организација исхране становништва. Била је на време организована „Народна кухиња", која је давала храну бесплатно за становништво које је пристизало са пута. Дељена је кувана храна са доста варива и меса, а такође и хлеба и млека. Исхрана је била за оно време доста добра. Снабдевање становништва било је отежано, продавница у месту није било, а ни новца за који би се купило.

Прва колона колониста из дурмиторског краја кренула је из Никшића 11. новембра, а стигла у Бачко Добро Поље 19. новембра 1945. године. Друга колона је стигла 26. новембра, трећа 4. децембра и четврта 9. децембра 1945. године, и тиме је био завршен јесењи део досељавања колониста.

Све досељене породице допринеле су успесима НОБ-а и народне револуције. Из већине породица било је погинулих бораца и жртава фашизма, инвалида, ратне сирочади и удовица. Међу досељеним налазиле су се и породице народних хероја: Радоја Дакића — Брка, Вука Кнежевића, Маша Јелића и Данила Грбовића. Међу досељеним било је преко 20 носилаца „Споменице 1941—1945" године. Доселило је 45 породица ратних војних инвалида, 150 породица погинулих бораца, а углавном нема ни једне породи-

це из које није било активних учесника у редовима Народноослободилачке војске.

Већ првих дана живота у новој средини стављају се на дневни ред проблеми: имовински односи, остваривање права стечених у рату, школовање деце и омладине, здравље људи који се прилагођавају новој средини, производња на народним добрима, политичка и привредна питања и сл.

При подели кућа строго се водило рачуна да јавне зграде: месни одбор, школа, црквена општина, простор за трговину и даље остану заједничка добра.

Додељени су домови народној омладини. Таквих омладинских домова било је шест. То су биле мале скучене сале које нису задовољавале основне потребе. Друштвени живот заузео је такав мах да су постојећи домови постали тесни, већ првих дана досељавања, па је почетком 1947. године започета изградња Задружног дома, садашњег Дома културе. Бројност омладинских домова и друштвених зграда јасно говори колико је колонистички живаљ придавао важности друштвеном организовању и раду својих друштвено-политичких организација. Политичка и радна окупљања и сијела постала су свакодневна пракса.

Никада се и нигде није тако и толико певало и веселило. Цео живаљ се ухватио у коло. Јечало село од песме, једнако у домовима и на улицама, као и на њивама. Није се веселила само омладина, већ и старији, и они су често били покретачи и носиоци весеља. Сељачка омладина је била у већини, а мање радничке и школске. Сви су били у јединственој колони. Стално су заједно. Једва да се сачекивала зора, да дођу јутра, да се поново нађу, сретну, виде. Песма је оглашавала полазак и повратак. Она је била израз радног ентузијазма. Песме су најчешће биле из старих завичаја, претежно о борби и револуцији.

Прва конференција Народног фронта одржана је крајем децембра 1945. године. На овој конференцији Комисија за доделу имовине је објаснила принципе којима се руководила при додели кућа и имовине. Конференција је проширила састав комисије преставницима општина из старих крајева, како би се што реалније извршила расподела кућа и имовине и како би цео посао био обављен што принципијелније и праведније.

Требало је брижљиво решавати проблеме: одржати дисциплину и ред код самих колониста, пружити могућу помоћ изнемоглим и уморним од дугог пута, задовољити интересе породица, и то према заслугама, а и потребама, што тачније и потпуније информисати грађане о суштини проблема и задатака уз стално акцентирање потреба да се сви према могућностима ангажују на решавању ових проблема. Одржати дисциплину код пресореног становништва, створити климу расположења код људи који су дошли у нову средину географски различиту од напуштеног завичаја, извршити праведну расподелу кућа и имовине, задовољити инвалиде, првоборце, ратну сирочад, родитеље погинулих бораца и самохране родитеље, нити је лак ни једноставан задатак, већ комплексан и захтевао је пуну ангажованост свих чинилаца, а нарочито људи од акције, друштвено ангажованих и одговорних. Требало је створити поверење код људи који су дошли са ореолом победника у револуцији. Нашли су се на заједничком казану, у кућама од набоја иза затворених капија у блатњавим улицама, собама без ог-

њишта, са зиданим шпоретима и каљевим пећима без дрва. Зима је била паклено оштра, одећа и обућа и сувише скромни, болест у кући, комшија непознат. Борба за опстанак! Немира и незадовољстава доста и свакојаких. Честе помисли кајања, нервоза, просто друга револуција, али за коју није била потребна пушка, већ стрпљење и издржљивост, снага хтења за боље, другачије, прогресивније. Људи су тражили одушка у акцији, сусретима, састанцима, партијским ставовима и охрабрењима, и политици коју су научили у револуцији.

Одмах, већ првих дана по доласку, ступало се у акције. Формирала су се руководства друштвено-политичких организација и народна власт. Стварала се партијска ћелија. Формирала се Месна организација Народног фронта, СКОЈ-а, Народне омладине, Антифашистичког фронта жена.

Партијска организација је имала 109 чланова, а према стажу: од 1942. године 1, 1943. — 12, 1944. — 29, и од 1945. године — 69 чланова. Мушких 90 и жена 19. Црногораца 100 и Срба 9.

Партијска ћелија је имала своје руководство. Ћелија се делила на одељења која су формирана на територијалном принципу.

Често су се одржавали састанци ћелије и одељења, а радили су према ставовима, закључцима и директивама Бироа ћелије и Среског комитета. Главна тематика састанака били су проблеми везани за конституисање целокупног живота у новим условима. Партија је постављала основне задатке, и то: извршење расподеле имовине уз настојање да се максимално задовоље потребе свих домаћинстава, организовање исхране, здравствене заштите, укључивање способне радне снаге у производни рад Управе народних добара, укључивање омладине и деце у школе, оспособљавање чланова Партије, СКОЈ-а и Народне омладине за политички рад у породици, политичким организацијама и масама, праћење политике коју води Централни комитет Комунистичке партије Југославије и Скупштине ДФЈ и оспособљавање активиста за ношење целокупне активности у месту уз стално наглашавање потребе велике будности за све што се дешава у месту.

Нова, народна власт одмах је формирала вод помоћне милиције са основним задатком да се обезбеде грађани и имовина. Милиција је формирана на добровољној основи и радила је без икаквих надокнада. Сачињавали су је истакнути борци, чланови Партије и СКОЈ-а.

До краја децембра 1945. године у месту су формиране организације: Народног фронта, Народне омладине, СКОЈ-а, АФЖ-а. Све организације имале су месна руководства. Политику и задатке креирала је Партија, а то су спроводиле све друштвено-политичке организације. Народни фронт је радио као месна организација, а у свакој улици је радила организација улице. Састанци су се одржавали у домовима, у приватним двориштима и кућама.

Партијски и скојевски састанци одржавани су тајно — затворени. Партијске и скојевске организације формирале су читалачке групе и марксистичке кружоке за идеолошко-политичко уздизање својих чланова. Кружоци и читалачке групе разрађивали су експозе друга Тита у Уставотворној скупштини и говоре других руководилаца, партијских и државних. Проучавала се брошура Едварда Кардеља — *Изградња народне власти*, затим сељачко питање, национално питање и друга пригодна литература, а стални

извор политичког образовања био је дневни лист „Борба". Дневне информације — вести, препричавале су се пре почетка рада кружока. Кружоци су радили врло организовано. За свако питање које се на кружоцима расправљало одређивао се референт.

Након конституисања друштвено-политичких организација у месту, почетком јануара 1946. године, на Месној конференцији Народног фронта колонисти су изабрали први Месни народноослободилачки одбор од 15 чланова. Одбор је изабран акламацијом, као и сва руководства друштвено-политичких организација, и то ће тако трајати све до краја 1947. године, од када су се руководства бирала тајним гласањем.

Припреме за ове конференције, као и за све званичне конференције, извршио је Месни комитет Партије који је формиран крајем децембра 1945. године. Комитет је имао 7 чланова. Сви чланови Месног комитета имали су одређена задужења. Постојали су разни сектори рада, као: идеолошко-политички рад, рад у народном фронту, помоћ у раду народне омладине, рад са женама, сектор рада у сељачким радним задругама и сл.

Формирана руководства друштвено-политичких организација и новоизабрани Месни народноослободилачки одбор нашли су се пред бројним проблемима и задацима који изискују улагање напора, воље и знања. Комплексни проблеми живота у новим условима тражили су писмене и способне људе, а у то време у месту није био нико са завршеном средњом школом, осим неколико учитеља који су учили децу до четвртог разреда основне школе. Послове администрације и све друге послове преузели су људи са 4 разреда основне школе, па и мање. Али, с обзиром на сплет околности, одговорни људи су постављене задатке врло успешно решавали.

Неоспорно је да стручних кадрова није било, али је нужно истаћи чињеницу да је знатан број школованих кадрова изгинуо на бојном пољу, један број кадрова из досељених породица остао је као сталан официрски кадар у ЈНА, а известан број кадрова налазио се на одговорним политичким дужностима и у државној администрацији. Ови кадрови су врло радо и често долазили у место, како због своје родбине тако и због својих сабораца и земљака.

Ови су кадрови остали доследни својим опредељењима из револуције и много су утицали на развој и ситуацију у месту. У доброј мери су допринели да се људи боље снађу у новој средини и да се у њој стабилизују, да се континуитет револуције настави у смислу политичке и идејне ангажованости и неговања светлих традиција народноослободилачке борбе и народне револуције.

Значајна је била посета Бачком Добром Пољу 1946. године друга Блажа Јовановића и 1950. године друга Моше Пијаде. И један и други нашли су се пред друштвено-политичким организацијама и у својству партијских и државних функционера, интересовали за све детаље живота и рада колониста.

Друг Моша је одржао предавање целом грађанству. Наступио је непосредно и оригинално, на њему својствен начин, а то нарочито због тога што је добар број присутних лично познавао као старе ратнике, јер је крајем 1941. и почетком 1942. године дуго боравио у дурмиторском крају као делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ, и где је почео да пише, касније донете,

Фочанске прописе. Изложио је присутнима политичку и привредну ситуацију у земљи, повезујући је са општим приликама у свету. Непосредно се интересовао за рад сељачких радних задруга, за живот и сналажење људи у новој средини, за њихово здравствено стање, начин исхране и становање, могућност рада и школовања омладине, дајући при свему том савете и сугестије.

Политички и војни кадар који је на било који начин био везан за место дао је свој допринос идејно-политичком и кадровском јачању друштвено-политичких организација.

Руководство и организације оспособљавали су се за рад честим саветовањима која је организовао Срески комитет Партије у Кули, а касније у Врбасу.

Идејна и практична револуционарна акција имала је свој континуитет на плану јачања организације Савеза комуниста примањем нових чланова, и искључењем оних који нису били у стању да издрже укупна кретања и проблеме што их је живот доносио и време захтевало.

Један од проблема који је дао доста главобоље органима власти и друштвено-политичким организацијама био је проблем „аутоколониста". Наиме, одмах после ослобођења места бројне породице из Србије, Македоније, Косова и Босне (око 130 породица) населиле су се у напуштене куће. Ово су биле породице које су остале без својих домова и протеране у току рата од стране класног непријатеља, па су се везале за НОВ. Породице нису насељене плански, нити на основу одлука органа нове народне власти, па ће досељењем колониста у Бачко Добро Поље настати проблем смештаја ових породица. Народна власт у месту је, уз помоћ органа народне власти и друштвено-политичких организација АП Војводине и Народне Републике Србије, врло успешно решила овај проблем. Део породица је стално остао у месту, а већи део је добио куће и земљу у другим местима АП Војводине. Код овог проблема испољена је велика солидарност, хуманост и разумевање.

Паралелно са акцијом око смештаја становништва вођена је и акција да се затечене количине пшенице, које је било на готово сваком тавану куће, прикупе и предају Народној власти. У фебруару 1946. године чланови Покрајинске комисије за колонизацију дошле су у Бачко Добро Поље ради додељивања окућница породицама колониста. Комисија је одредила колико ће које домаћинство добити земље. Заједно се водила и акција за попис домаћинстава која ће се определити за заједничку (колективну) обраду земље. Ову акцију је водила партијска организација и остале друштвено-политичке организације у месту.

Напоредо са доделом непокретне имовине и опредељења за колективну обраду земље дошло је до колебања појединаца — да ли остати у новој средини или се вратити у стари завичај.

Крајем марта и почетком априла 1946. године пријавило се Месном народном одбору око 90 породица које су желеле да се врате у Црну Гору. Разлози враћања истицани су и на званичним састанцима и могу се свести на следеће: климатски услови, ваздух, бунарска вода, блато и прашина, болест у породици, тешкоће око исхране, равница без шуме, без брда и узвишења, чежња за топлином напуштеног огњишта, за бистрим извором,

стадом и пашњацима, планинским чистим висовима, бистром Пивом, Таром и Комарницом, и свим што чини богатство завичаја. Као разлози наводиле су се и неостварена имовинска права (кућа, окућница, земља, инвентар, покућство), многи су сматрали да нису третирани у складу са ратним заслугама, а бројни истичу да су боља имања оставили у Црној Гори.

Ови и слични разлози унели су пометњу и код оних што су певали, и код оних што су са неповерењем гледали на живот и рад у новим условима. Међу пријављеним за повратак било је и чланова Партије, па и руководилаца. Искрсао је непредвиђен и нов проблем пред друштвено-политичке организације и народну власт.

Партијска ћелија, друштвено-политичке организације и народна власт заузели су став да се спречи враћање колониста које је најављено и заузело великог маха. Политичко деловање била је једина мера и метода. Тако је Месни комитет донео план састанка и предложио следеће закључке: да ниједан члан КПЈ не може да се врати, да је враћање врста дезертерства, ко реши да се врати прво да буде искључен из Партије. Може да се врати само она породица којој то лекар препоручи. Ове закључке прихватиле су све друштвено-политичке организације места, без критичког осврта и анализа. Чланови Партије су углавном одустајали од намера враћања, што значи да су дисциплиновано извршавали задатке Партије и често личне интересе подређивали општим.

Поред свих предузетих мера до краја априла 1946. године вратило се око 80 породица. Враћање у стари завичај настављено је и касније, али су то касније биле мање групе и појединци. И тај проблем друштвено-политичке организације нису имале на дневном реду све до краја 1951. године, када је опет постао актуелан.

У пролеће 1946. године пред друштвено-политичке организације постављено је питање акције формирања и организовања сељачких радних задруга. Маја месеца формирано је у месту 6 сељачких радних задруга. Само је 48 домаћинстава остало ван њих.

Сељачке радне задруге формиране су на територијалном принципу, (осим задруге IV типа), па се сообразно томе реорганизовала и партијска ћелија места; сељачка радна задруга имала је своју партијску и скојевску ћелију. СРЗ је подељена на радне бригаде, а партијска и скојевска ћелија на одељења која су се формирала у оквиру бригада. Изабран је Месни комитет од 13 чланова.

Партијаска организација имала је 156 чланова, од чега 124 мушкарца и 32 жене. Од укупног броја чланова Партије њих 145 су били Црногорци и 11 Срби. У току 1946. године из редова СКОЈ-а примљено је у Партију 32 члана, а исте године искључена су 2 члана Партије.

Организација СКОЈ-а у месту имала је 170 чланова, и свој Месни комитет. Народни фронт је такође живо радио на свом омасовљењу и у своје редове окупљао све прогресивне снаге места. Из једне евиденције крајем 1946. и почетком 1947. године види се да је Народни фронт имао 1.801 члана, од чега 727 мушкараца и 1074 жене. Национални састав чланова Фронта био је следећи: Срба 364, Хрвата 8, Црногораца 1381, Немаца 26, Мађара 15 и осталих 7 чланова. Мали број Немаца и Мађара је зато што их је толико и било у месту, и то је онај део људи који су били прогресивно оријенти-

сани. Може се слободно рећи да су они срдачно прихватили колонистички живаљ, као и колонисти њих, те је заиста брзо формирано међусобно поверење.

У месту је формирана и успешно радила организација АФЖ-а.

Организација УСАОЈ-а конституисана је већ првих дана живота у новој средини. Имала је своје месно руководство и окупљала сву омладину места.

Првих месеци 1946. године цео живаљ у месту био је укључен у организовани рад друштвено-политичких организација. Руководства друштвено-политичких организација и народна власт стално су сарађивали са сресим руководствима политичких организација и Сресим народним одбором у Кули. Органи и организације добили су од сресих руководстава задатке и инструкције, а и помоћ за извршавање задатака и директива.

Драгоцену помоћ колонистима у Бачком Добром Пољу пружио је ПК КП Војводине, нарочито док је Бачко Добро Поље било самостална друштвено политичка заједница. Чланови ПК КП Војводине дали су помоћ: у организационом и идеолошко-политичком раду друштвено-политичких организација, формирању сељачких радних задруга, коришћењу средстава рада и начину производње, откупу пољопривредних производа, повезивању села са другим местима, привредним предузећима и друштвено политичким организацијама. Карактеристично је да су чланови ПК КП Војводине давали непосредну помоћ месним руководствима, радним бригадама и друштвено-политичким организацијама. Нису били ретки случајеви да чланови ПК КП Војводине заједно са члановима месног комитета Партије и члановима Сресог комитета Партије из Куле лично обилазе атаре сељачких радних задруга у време извођења сезонских радова (сетве, жетве, вршидбе, бербе) и давали су свој лични допринос успеху тих радова.

Руководства свих организација у месту имала су основни задатак да се ради у масама на опредељивању за колективан рад, заједничку обраду земље — ступање у СРЗ. Већ првих дана формирања сељачких радних задруга готово цело село се определило за колективни рад.

Почео је колективни рад у задругама. Радо се ишло на посао, на њиве, просто се жељно радило. Почео је да се развија такмичарски дух. Услови за рад нису били најповољнији. Средства за рад су била доста оскудна. Није било довољно мотика и лопата, грабуља и вила, па ни запрежних кола и запрега. Оруђа су била доста амортизована. Необученост за рад, ненавикнутост на рад у новим условима, недостатак стручних кадрова — надокнађивали су полет и ентузијазам.

Договори су били стални — радни и други. Није било стручне радне снаге, али је зато постојало хтење и воља. Стотине младих и средовечних желело је да учe, да се школују, да се обуче за рад, да се стручно уздижу и усавршавају. Било је примера да се није дозвољавало кадровима да одлазе у школе.

Пошли су ратници на курсеве и школе. Бирали су се способни и заслужни. Осећали су се привилегованим сви које су слали у школе и на курсеве, без обзира што су били свесни обавеза и одговорности и што је већина била у зрелим годинама.

Почетком другог полугодишта 1945/46. школске године кренуше и ђаци колонистичких породица у школе, што је такође било велико охрабрење за родитеље и омладину. У средње школе је отишло 5—6 младића, и то готово сви у Учитељску школу у Сомбору. Остали ђаци који су имали 4 и више завршених разреда основне школе кренуше у Врбас (око 70 ученика). Један део ученика је смештен у интернат, а један број путује, јер нема места за све у интернату. Путовање је било тешко, али то није била новина за децу брдских крајева.

Напоредо са колективизацијом, идејним и политичким радом, друштвено-политичке организације су ставиле на дневни ред и питање описмењавања неписмених, културно-просветни рад и спортски живот.

У лето 1946. године основан је Фудбалски клуб „Сутјеска", а крајем 1946. године културно-уметничко друштво „Његош". Организација АФЖ-а у сарадњи са основном школом пописала је неписмене и организовала аналфабетске течајеве. Ова акција је већ на самом почетку уродила плодом, и у истој години добило је основну писменост 120 полазника.

Разбуктао се живот колониста и из дана у дан био све пунији, садржајнији, мирнији и стабилнији.

Фудбалски клуб „Сутјеска" играо је утакмице на које је излазило цело село. Навијало се врло страсно, мада фудбал није игра старог завичаја. Пре и по завршетку утакмице играла су се народна кола из Босне и Црне Горе, певале се песме о борби, старим завичајима, љубави и животу у сељачким радним задругама.

Младићи су се надметали у бацању камена с рамена, скоку из места и иза трка, пловкању, трчању, рвању и надвлачењу.

Културно-уметничко друштво „Његош" је било месно друштво у чији рад су били укључени: просветни радници, ђаци, радничка омладина, сељачка омладина и службеници.

Омладина места била је будна и према политици коју је водила шира друштвено-политичка заједница, те се активно укључила у обнову и изградњу земље.

Приликом спајања СКОЈ-а и Народне омладине у јединствену организацију 1948. године омладинска организација среза кулског добила је прелазну заставицу као најбоља омладинска организација у земљи, а организација Народне омладине у Бачком Добром Пољу прелазну заставицу као најбоља организација у срезу.

Омладина Бачког Доброг Поља учествовала је у свим бригадама и на савезним акцијама, а многи средњошколски ишли су на акције са средњошколским и студентским бригадама из других градова.

На основу записника Месног комитета Партије у Бачком Добром Пољу и извештаја о раду за 1949. годину утврђено је следеће: на савезним радним акцијама је учествовало 157 омладинаца и омладинки од чега 23 члана Партије и 35 кандидата. Од овог броја 28 чланова постали су ударници и 50 похваљено.

Исте године организација Народног фронта послала је на изградњу 120 чланова, од којих 49 чланова Партије и 11 кандидата за Партију. Исте године је организација Савеза бораца и ратних војних инвалида послала на изградњу Новог Београда 9 својих чланова.

До 1950. године срез кулски је дао 21 омладинску радну бригаду за савезне радне акције са 5052 бригадиста, што значи да је на омладинским радним акцијама учествовао готово сваки члан Народне омладине среза кулског. Све бригаде Среза кулског имале су у свом саставу и омладину из Бачког Доброг Поља. Свака бригада вратила се са изградње по неколико пута ударна.

За изванредне заслуге на изградњи земље које је постигла омладина среза кулског, Председништво Народне скупштине ФНРЈ је одликовао II кулску бригаду 1947. године Орденом рада II реда, 1948. године V кулску бригаду Орденом рада I реда и 1949. године IV кулску омладинску радну бригаду Орденом рада I реда, што је заиста велико признање, а што сведочи о прегорном раду омладине среза кулског у чему свој пуни удео има омладина из Бачког Доброг Поља. Десетине бачкопољаца дошли су са акције као ударници, а многи су добили и посебна признања — одликовања.

Омладина Бачког Доброг Поља хрлила је на радне акције. Није било предаха и застоја. Сваки пут се јављао већи број него што је било планирано. Познато је доста случајева да су младићи и девојке при формирању бригаде, враћени кућама због малолетства и нежног здравља, а познати су и отпори омладине на овакве одлуке — нису хтели да се враћају. У каснијим годинама ситуација се изменила тако да је, на пример 1961. године, Месни комитет Савеза комуниста једва могао да упути 25 омладинаца и омладинки на савезне радне акције.

У Бачком Добром Пољу минималан је број породица које нису слале бар једног члана на изградњу савезног значаја. И сада су у живом сећању свечаности приликом испраћаја и дочека бригадиста. Држали су се говори о изградњи и успесима, приређивале се свечаности и гозбе, бригадисти су носили ударнике на раменима. Организовала су се права народна весеља.

Не мањи елан и радни занос омладина је испољила и на локалним радним акцијама. На изградњи задружног дома, изградњи дуплог колосека на железничкој станици места, на изградњи пута од места до железничке станице, оправци и изградњи пропуста и тротоара у месту, на изградњи фискултурне сале, на уређењу села, на акцијама које се организују за убирање летине, а које су биле врло честе и значајне. Већину чланова омладине није требало одређивати — сви су углавном добровољно учествовали.

Живот се сваког дана све више стабилизовао. Све више се осећала мирноћа у решавању животних проблема. На дневном реду је био саобраћај и снабдевање. Железничка станица је била удаљена од села 2,5 км; није било колосека за теретни саобраћај и истовар вагона; друмски саобраћај није постојао. Село је требало снабдети угљем, дрвима, грађевинским материјалом и отпремати пољопривредне производе из места. Народни одбор и руководства друштвено-политичких организација одлучили су да се изгради дупли колосек на железничкој станици у дужини од 350 метара за утовар и истовар вагона. На овој акцији учествовали су: омладина, фронтовци мушкарци и жене, грађани места, борци, ратни војни инвалиди, Бачи — цело село.

За изградњу задружног дома формиране су три бригаде по 30 аргета, који ће добровољно радити по 10 дана. Мајстори су погођени за бонове. Дом је завршен за две године. Проблем је био исплата мајстора, који су по-

гођени за бонове, па се преко друштвено-политичких организација приступило акцији добровољног прилога бонова — у чему се и успело. За изградњу задружног дома дато је 3500 добровољних радних дана. На овом објекту радило је 148 коњских запрега, односно 148 радних дана са коњским запрегама.

Изградња пута до железничке станице такође је рађена на добровољној бази. У овој радној акцији учествовали су сви грађани места. Радили су на истовару камена из вагона, превозу истог и постављању на коловоз, где је утрошено око 2.500 радних дана.

Добровољне радне акције настављене су и при изградњи основне школе. На месту основне школе постојале су три зграде које су срушене да би се изградила модерна школа. Изградња је започела 1953. године, а завршена 1959. године. На овим радовима утрошено је 2950 добровољних радних дана. Објекат је завршен уз финансијску помоћ општине, среза и Покрајине.

Тек што је завршена основна школа, руководства друштвено-политичких организација покренула су иницијативу за градњу парка у селу. Парк је изграђен на простору железничке улице од улице Ивана Милутиновића до улице ЈНА. На истом простору срушена је једна школска зграда да би центар села био што више попуњен зеленим појасом. Важно је напоменути да је овакав јединствени урбанистички приступ направљен у првом моменту, и то од људи који се нису бавили урбанизмом, али били су свесни богатства које пружа зеленило. На овим акцијама изградње парка радили су одрасли и млађи, а преко својих друштвено-политичких организација.

Завршетком поменутих објеката отпочела је изградња фискултурне сале, тротоара, и месног водовода. Ови објекти раде се из средстава месног самодоприноса и добровољним радом грађана.

Све ове акције покренуте су на састанцима друштвено-политичких организација.

На уређењу места — улица, тротоара и пропуста — учествовало је 520 чланова Народног фронта и дало око 1826 радних дана. Овај податак односи се на 1948. годину. На сузбијању „дудовца", не рачунајући рад ђака и остале омладине, фронтовци су утрошили 280 радних дана, а 100 чланова Народног фронта ангажовано је у екипама које повремено и према потреби раде на скидању гнезда „дудовца".

При крају 1948. године на територији среза кулског формирана је једна бригада од чланова Народног фронта и Народне омладине за одлазак на радну акцију у рудник Бор. Бригада је бројала 360 чланова. Из Бачког Доброг Поља у њој је било 36 бригадиста од којих 25 чланова Партије. Бригада је у руднику радила од 28. децембра 1948. године до 5. марта 1949. године. За рад на овој акцији тражени су међу способнима најспособнији, јер је рад био тежак и напоран.

На сечи шуме у Фрушкој гори 1948. године учествовало је 12 радника из Бачког Доброг Поља, а на сечи шуме у Србији 1949. године учествовало је 19 фронтоваца.

Организација жена је била активна већ од првих дана рада у новој средини. Жене су се масовно укључиле у рад друштвено-политичких организација. У програму рада за 1948. годину, поред осталог, стоји: да се до

15. августа 1948. године одржи семинар са свим председницима и секретарима и да се са њима разради резолуција V конгреса КПЈ, да се проради Статут и програм Партије, као и задаци које је пред жене поставио V конгрес, а после тога цео овај материјал обрадити са свим женама у месту. У јесењем временском периоду организовати курсеве шивења и кувања. Важно је напоменути да постоји документација о праћењу реализације програма, као и критички осврт на извршење задатака, што све скупа говори да је рад организације жена плански усмерен и да се континуирано обавља.

Постоји, на пример, извештај од 1. јануара 1948. године где, поред осталог, стоји: на терену среза Кула ради 476 читалачких група за рад са женама у којима је обухваћено 3.808 жена а то значи да се извештај односи на рад жена за 1947. годину. Жене Бачког Доброг Поља учествују активно у свим задацима што их постављају Партија и Народна власт.

Реферат поднет на годишњој конференцији омладине Бачког Доброг Поља у новембру 1954. године доста прецизно говори о раду омладинске организације у месту. Реферат је истакао низ успеха које омладина постиже и које је постизала у ранијим годинама, а нарочито и на конкретан начин указује на слабости које се јављају у раду са омладином. На пример, у први план се истиче појава малограђанштине (код мањег броја чланова), конкретно се наводе подаци о малом броју омладине која прати омладинску и дневну штампу, да је мали број претплатника на листове: „Омладина", „Борба", „Политика", „Дневник", „НИН", при чему се указује на слабо коришћење штампе и књижног фонда у Месној библиотеци.

Анализом се даље указује на слабости које су се манифестовале код решавања пољопривредног образовања омладине, истичу се тешкоће око похађања школе, нередовно похађање једног дела кандидата наставе, недостатак огрева за загревање учионица, нередовно долажење мањег броја наставника да држи часове, наводно јер су спречени пословима радног места и другим задужењима у раду друштвено-политичких организација.

Вечерња школа за здравствено просвећивање женске омладине окупљала је 110 омладинки. Од укупног броја на испите је исте године изашло 107 омладинки, од којих су њих 87 положиле у првом року све испите, што сведочи о озбиљности овог посла.

Домаћичка школа је имала 66 омладинки и подаци показују да је ова школа најбоље радила и имала најбоље резултате. Из школе је искључена једна омладинка због лошег владања, ометања наставе и свађе са ученицима и наставницима.

Истичу се позитивни резултати које је омладина постигла на решавању задатака предвојничке обуке. У две групе логоровало је по 10 дана 134 омладинца. И поред свих успеха указује се на 2—3 случаја лошег рада и понашања. Критички се указује и на најмање пропусте које омладина чини на извршавању ових задатака.

Истиче се да је 1954. година донела оживљавање културно-просветног, забавног и спортског рада омладине. Одржана је годишња скупштина Културно-уметничког друштва „Његош". Побољшан је садржај рада Друштва. У рад Друштва укључена је сеоска, радничка и средњошколска омладина, просветни радници, чланови ССРН, чланови Савеза бораца и ратни војни инвалиди. Један омладинац упућен је 15 дана у Нови Сад на течај реди-

тења аматерског позоришта, који је организовало Српско народно позориште из Новог Сада. Друштво је успоставило чврсте везе са Народним позориштем из Сомбора. Одржано је преко 100 проба за извођење позоришних комада.

Друштво „Партизан" радило је доста солидно и имало 49 активних чланова, без школске омладине у месту, али се указује да је нужно масовније укључивање омладине у рад друштва.

Шаховска секција је успешно радила и имала 23 активна члана, а знатно више се бавило овом активношћу.

Из редова омладине било је 95 сталних чланова Месне библиотеке, па се наглашава да сеоска и радничка омладина мора више да чита у циљу проширења опште културе а и стручног оспособљавања.

Организациона структура омладине у месту била је: 6 основних организација од којих једна у оквиру осмогодишње школе. Све основне организације имале су секретаријат од 5 чланова, а општински комитет 7 чланова. Омладинска организација је имала 332 члана, од чега 122 мушкарца и 210 жена. Национални састав био је: Срба 28, Црногораца 299, и Немаца 5 чланова. Социјални састав: 16 радника, 290 сељака, 20 ђака и 6 службеника. Од укупног броја омладине 89 су били чланови Савеза комуниста. Општински комитет су сачињавали: 6 мушкараца и једна жена. Национални састав комитета: 1 Србин и 6 Црногораца, а социјални састав: 1 радник, 3 сељака и 3 службеника.

Озбиљност схватања проблема и значај рада са омладином види се из закључака са годишње конференције из 1954. године где поред осталог стоји: стално радити на политичком јединству омладине, систематски радити на образовању и васпитању омладине у духу социјализма и патриотизма, побољшати садржај рада омладине у просветним, културним и спортским активностима, радити на усавршавању метода руковођења са омладином, више ангажовати омладину за учешће на сеоским скуповима, зборовима бирача, социјалистичком савезу, задружним конференцијама, више укључити омладину у привредне токове места, појачати борбу омладине против антисоцијалистичких елемената, омогућити искљученим члановима омладине да се поправе и врате у своје редове и за рад са њима организовати и посебне форме активности. Стално водити борбу против заосталости и примитивизма, против ружних навика и обичаја, против сујеверја и религиозних схватања. Да омладина, у сарадњи са свим друштвено-политичким организацијама и просветним радницима у месту, поново поведе организовану акцију за укључивање свих неписмених и полуписмених у све форме описмењавања и образовања, да се стално са омладином ради на укључивању у разне видове школовања.

Друштвена активност Бачког Доброг Поља обогаћена је садржајима рада организација: Савеза бораца НОР-а, ратних војних инвалида, резервних војних старешина, као и организацијом Црвеног крста. Све ове организације у први план рада су истицале учвршћење тековина створене у НОБ-у и народној револуцији, политичку и идејну борбу за нове социјалистичке односе и решавање сопствених питања своје организације.

Организација Савеза бораца НОР-а на својим конференцијама и састанцима дала је преглед општих политичких и привредних кретања у на-

шој земљи и свету и пуну подршку политици СК и другу Титу. Решавала је конкретна питања своје организације уз критичку оцену. У политичким акцијама нарочиту пажњу је поклањала државним празницима: Дану борца, Дану Републике и 7. јулу. За ове су се празнике позивали истакнути револуционари који су учествовали на свечаним академијама. На Дан борца позивани су родитељи, браћа и сестре погинулих бораца. После свечане академије за њих је увек приређен заједнички ручак, где су се евоцирале успомене на погинуле ратнике. Посебна делегација обилазила је старе и изнемогле борце и инвалиде који нису били у могућности да присуствују тим свечаностима. Руководство организације је водило евиденцију о сваком члану, а организација је била бројна. Године 1950. организација је имала 695 чланова, 333 мушкарца и 362 жене. Посебну бригу организација је посвећивала деци палих бораца, којих је у 1954. години било 83. Пратио се њихов развој и школовање. Исте године 50 деце палих бораца учило је основну школу, 19 средњу, 2 занат, 1 је студирао и 11 није похађало школу. Питање деце палих бораца од првог је дана било брига Народне власти, а касније ту бригу преузеле су организације Савеза бораца, ратних војних инвалида и Црвеног крста.

Руководства организација су на састанцима упознавала своје чланство о законским прописима који се односе на учеснике НОР-а, личне и породичне инвалиде. Давали су пуну помоћ својем чланству при остваривању борачких права: статусу борца, добијању стана, лечење итд. Организација је имала комисије које су пратиле законска остварења чланова Савеза бораца, као и друге животне и радне услове. Била је врло активна у акцијама сакупљања помоћи, као што је народни зајам, изградња споменика палим борцима на Жабљаку и сл. У свим тим акцијама учествовало је више од 90% чланства. Организација је расправљала и давала предлоге за доделу ратних и мирнодопских одликовања својим истакнутим члановима.

Ратни војни инвалиди створили су своју организацију већ 1946. године. Организација је окупила личне инвалиде II светског рата, инвалиде из ранијих ратова, породичне и мирнодопске инвалиде. Ова је организација имала око 200 чланова. Учествовала је у свим друштвено-политичким акцијама. Упознала је своје чланство са прописима који регулишу питања личних и породичних инвалида. Бринула се за решавање инвалидских права, запослења, преквалификовања, лечења и одмора својих чланова. Организација је имала свој одбор од 11—13 чланова. Одбор је припремао и водио састанке, водио евиденцију чланства, давао предлоге и мишљења о решавању бројних проблема. Овој организацији касније ће се прикључити инвалиди рада и пензионери. Организација је помогла да већи део инвалида реши своје проблеме. Бројно стање инвалида било је следеће: 96 личних, из другог светског рата, из ранијих ратова 6, 3 мирнодопска, а породичних из другог светског рата 107. Материјалну помоћ прима 102 члана као стални инвалидски додатак.

Организација резервних војних старешина окупила је у своје редове старешински кадар из рата и послератни кадар. Основни садржај ове организације био је: идејно-политичко и војно стручно уздизање и оспособљавање. За сваку годину рада организација је имала свој план. Чланство је било врло дисциплиновано и заинтересовано за рад. Руководство орга-

низације је износило све проблеме пред организацију, давало своје мишљење и предлоге за унапређења и одликовања својих чланова. Већина чланова ове организације била је укључена у јединице територијалне одбране и цивилне заштите.

Организација Црвеног крста била је једна од најмасовнијих организација места. Радила је од првих дана досељења. Њен садржај рада биле су хуманитарне акције. У свом раду постигла је бројне резултате.

У раду свих друштвено-политичких организација постојало је јединство акције при решавању бројних задатака. Једна од заједничких акција било је и формирање прве Земљорадничке задруге у месту, која је почела са радом крајем децембра 1945. године, а у априлу 1946. године је регистрована код Окружног привредног суда у Сомбору. Прва новчана средства за рад задруге сакупљена су добровољним прилозима појединих домаћинстава. Касније је добијен кредит од банке и средства су појединцима враћена. Осим средстава добијених од банке још једини извор прихода била је чланарина чланова Земљорадничке задруге. Сва домаћинства у селу била су учлањена у Земљорадничку задругу и плаћала чланарину. Висина чланарине била је 100 ондашњих динара. Свако домаћинство имало је чланску књижицу у коју су се уписивали важнији артикли који су плански расподељивани. За кратко време рада продавница је проширила обим пословања тако да је у току 1947. године рад проширен на још две продавнице и задруга се почела бавити откупом пољопривредних производа, па се повећао и број запосленог особља.

Дуго се памтила акција на преношењу дрва за огрев из Змајева са железничке станице. Дрва су преношена пешке на рамену, а у акцији је учествовало такорећи цело село.

Врло успешно је организована и спроведена акција прикупљања помоћи за изградњу споменика палим борцима и жртвама фашистичког терора на Жабљаку. Људи су се просто такмичили ко ће више да уплише. Према једној евиденцији, сакупљено је 2.115.000 ондашњих динара и 450.000 динара за споменик у Кули.

Месни одбор Народног фронта и руководства свих других друштвено-политичких организација стално су били у акцији. Максимално су се ангажовали на извршавању сопствених проблема и задатака, као и директива што их добијају од среских органа и организација.

Из наведених садржаја о раду друштвено-политичких организација у месту види се да је живот у новој средини из дана у дан био пунији, садржајнији, свеобухватнији.

Политичка кретања у земљи после рата остављала су значајан утицај на рад друштвено-политичких организација, па ће због тога све друштвено-политичке организације и цело место спремно дочекати 1948. годину, која је била од историјског и судбоносног значаја за наше народе и народности, за цео наш даљи развитак у социјализам и за настављање наше револуције која тече.

Прва информбировска група у Бачком Добром Пољу је откривена 1950. године. Откривање информбировске групе Партија је искористила и одмах је предузела конкретне акције за чишћење својих редова од колебљиваца, каријериста и капитуланата. Из Партије је до краја 1950. године

искључено 40 чланова, који су припадали информбировској групи или је на било који начин симпатисали. 1951. године искључено је још 7 чланова, чиме је Партија очистила своје редове од информбироваца и њихових сарадника.

Један број припадника информбировске групе осуђен је на временске казне друштвено-поправног рада. Њихов повратак у место друштвено-политичке организације су спремно дочекале, свесне чињенице да се према њима мора бити изразито будно. Будност је била оправдана, јер су одмах почели да делују штетно. На пример развили су пропаганду да се колонисти враћају у старе завичаје. Било је појединаца који су наседали пропаганди и тражили да се врате одакле су и дошли. Интервенисао је и Срески комитет Партије, који је донео прецизне закључке. Закључено је да се ниједан члан Партије не може вратити, да се свима који се одлуче на повратак одузме имовина, да се наплате сви трошкови превоза и исхране. Ове закључке су прихватиле све друштвено-политичке организације места и то без критичког осврта и анализе. Врло мали број породица се одлучио на повратак 1951. године.

Живот је настављен пуним садржајем и правим стваралаштвом. Људи у месту су се стабилизовали и укључили у токове живота. Пребројене су бројне дилеме и тешкоће. Мало је остало од помисли на повратак. Рад људи већ је видљив у свим доменима: економском, просветном, културном, спортском, свуда се осећа права живост и задовољство. Прионуо је горштак за плодно тле војвођанске равнице и тако рећи почео да сраштује с њом. Прихвата се закон о предаји фабрика на управљање привредним предузећима, и то се дочекује као велика тековина правилне и принципијелне примене марксизма и лењинизма на услове изградње социјализма у нашој земљи.

Одржавају се годишње скупштине и бирају нова руководства у сељачким радним задругама. Бирају се први раднички савети. Колонисти, учесници револуције и социјалистичке изградње не виде свог даљег пута ван изградње социјалистичких друштвених односа, мимо рада и стваралаштва на задружним њивама и ливадама, на својим окућницама и баштама. Нису баште колониста више незасејане, и једнолично засејане, већ се шарене леје у баштама колониста пуним сјајем и свежином. Помогнути од староседелаца људи већ осећају и доживљавају плодове свога рада. Зарађују се стотине трудодана, и ко има добру радну снагу већ ствара обиље материјалних добара породици и заједници. Неколико породица немачке националности, међу којима нарочито породица Рот, позната по својим прогресивним опредељењима, помажу становништву да се боље снађу у обради земље. Побољшању квалитета радова на окућницама и баштама доприносе и стални контакти са људима, нарочито староседеоцима, из околних места (Змајево, Врбас, Србобран, Куцура).

Сељачке радне задруге се већ тада интегришу у јединствену привредну организацију. Стварају се краткорочни и дугорочни планови производње. Стално се инсистира за бољом обрадом земље. Све друштвене снаге су ангажоване на стварању материјалних добара. Први средњошколци завршавају школе, као и студенти факултете. Стотине младих настављају школовање у средњим, вишим и високим школама. Све више долази до

изражаја иницијатива форума друштвено-политичких организација и појединаца. Из дана у дан се манифестује иницијатива и стваралаштво маса. Људи се окрећу к себи, својој личној срећи и стандарду, мада већина незапоставља друштвено-политички рад и ангажованост.

На састанцима Месног комитета Партије преовладавају следећа питања: рад у сељачким радним задругама, рад са омладином, политички рад међу задругарима, здравствено просвећивање омладине, нарочито женске омладине, обогаћује се садржај за прославе државних празника, врши се анализа рада свих друштвено-политичких организација у месту. Предлажу се конкретни планови и задаци организација. Расправљају се суштинска питања живота и рада. Мањи је број становника, али је садржајнији.

Води се одлучна борба за обраду сваког педља земље. Земљорадничка задруга пружа помоћ приватном сектору, јер се број приватних поседа попео на 138 породица, који обрађује 916 катастарских јутара.

Крајем 1954. године Месни комитет СК врши анализу својег рада и рада осталих друштвено-политичких организација, па констатује и следеће: осећа се мање интересовање за политички рад и политичко уздизање, већ се људи у месту све више баве сопственим економским питањима, даје се оцена да има нереалног награђивања радника у сељачким радним задругама, па се указује на чињеницу да се осећа одлазак радне снаге из места, даје се оцена да људи у приватном сектору остварују добре резултате, да нема негодовања са њихове стране и да су задовољни. Указује се потреба за развијање иницијативе код чланства Савеза комуниста и да се у свом раду што више осамостаљују све друштвено-политичке организације. Даје се оцена да је политичка ситуација у месту добра, да су постигнути значајни успеси на свим пољима рада и да су партијске организације правилно схватиле и успешно тумачиле ставове III и IV Пленума Савеза комуниста Југославије.

Истиче се као проблем недовољног идеолошко-политичког уздизања, самообразовања и праћења савремених збивања од стране чланова СК. У Савезу комуниста места ради 341 члан, па се указује да је то снага која може врло успешно да води политику, али се наглашава потреба сталног уздизања чланства, јер живот доноси све сложеније задатке и проблеме, који не трпе површност и импровизације.

Марта месеца 1955. године Савез комуниста и све друштвено-политичке организације расправљале су проблеме реорганизације друштвено-политичких заједница. На свим форумима у месту предлагало се припајање Бачког Доброг Поља Врбасу, што је и учињено 1955. године. Тада је дошло и до реорганизације Савеза комуниста, и то на предлог Комисије коју је формирао Општински комитет Савеза комуниста у месту. Реорганизација је извршена тако што је формирано онолико организација Савеза комуниста колико је било бригада у сељачким радним задругама, а осим тога формиране су још три организације Савеза комуниста на територијалном принципу за укључивање чланова Савеза комуниста који раде ван сељачких радних задруга. Одржани су избори у свим партијским организацијама.

Реорганизацијом друштвено-политичких заједница 1955. године Бачко Добро Поље престало је да буде општина и ушло у састав општине Вр-

бас. Измењен је и садржај рада друштвено-политичких организација. Приметније се остварују ставови VI конгреса СКЈ. Садржаји рада Месне организације СК јасно говоре да се Партија све више одриче власти, губи наредбодавачки карактер и постаје водећа снага друштва. На дневном реду Месног комитета расправљају се питања: идеолошко-политички рад у Савезу комуниста и масовним организацијама, организационо питање, прорада материјала VI конгреса СК, питање рада Народне омладине, питање плана рада Месног комитета и партијских организација, питања унапређења пољопривреде, комунално питање и кооперација, припрема састанака друштвено-политичких организација, негативне појаве на линији слабога рада у организацијама, питање награђивања СРЗ-у, организовање политичких школа за руководство и новопримљене чланове и сл.

Месне организације у овом периоду, а што ће бити пракса и касније, биле су уско повезане са општинским организацијама у Врбасу. Снажан привредни развој у периоду од 1955—1961. године и крупне политичке промене у друштву дали су печат раду друштвено-политичких организација. Нарочито је дао подстрек раду *Програм СКЈ* усвојен на VII конгресу. Отворене су омладинске и партијске политичке школе у месту. Све више се придавала важност учешћу комуниста у раду масовних организација и органа самоуправљања.

Уставне промене у раздобљу од 1961—1963. године још више су покренуле рад друштвено-политичких организација на јачање и развитак радничког и друштвеног самоуправљања. Друштвени живот постао је врло разноврстан, тражио је више умешности и знања, па је дошло до појаве напуштања чланства СКЈ.

Друштвено-политичке организације све су више наглашавале међународни углед који постиже наша земља у борби против блокова, а за афирмацију несврстаних. Придавао се велики значај борби народа Африке, Азије и Латинске Америке. Организације су спроводиле акцију прикупљања помоћи за ослободилачке покрете. Указивало се на потребу интензивнијег привређивања у јединственој организацији, као и на приватном поседу.

Организација Социјалистичког савеза подељена је у две подружнице, а чланство је укључено у рад њихових секција, и то: секција за идеолошко-политички рад, пољопривреду, културно забавни живот, спортски живот, комунална питања, школство и здравство.

Месна организација СК организована је у три територијалне: једну у пољопривредној задрузи, једну ПД „Јединства" и једну у основној школи.

Месни комитет је обједињавао рад свих организација, помагао им у раду, водио рачуна о кадровској политици, а нарочито о оспособљавању организација и руководстава за рад у новим условима.

Привредна реформа 1965. године прихваћена је као објективна околност и она је још јаче покренула све друштвено-политичке организације и самоуправне радне организације на интензивнију, економичнију и квалитетнију производњу. Реформа је била преломни моменат и у животу колониста. Заустављен је процес продаје земље, кућа, окућница и остале некретнине. Масовније почиње запошљавање активног становништва у околним индустријским центрима (Врбас — Кула — Нови Сад), али запослени

ређе напуштају место, већ свакодневно путују, и све више улажу средства за побољшање својих животних услова, нарочито стамбених, значајније се врше оправке старих кућа, а почиње и градња нових. Нове стамбене куће просторно и функционално све више се прилагођавају новим условима живота. Постепено се мења панонски тип куће. Нису више под истим кровом простор за становање, шупе за смештај пољопривредних оруђа, штале и сл. Све ово је утицало да се настави тихи процес унутрашње миграције становништва. У периоду од 1955. до 1965. године досељено је више породица из западне Босне (претежно предео Шипова). У истом периоду исељен је из места знатан број колонистичких породица и то претежно у градове.

Привредна реформа наметнула је већу економску активност радно способног становништва, које је очигледно већ било опредељено да живи у овој средини. Кооперативни односи у привреди све су више стварност која подиже лични и друштвени стандард. Повећава се продуктивност рада како на друштвеном тако и на приватном поседу. Ствара се обиље материјалних добара, што све више чини да се људи осећају сигурнијим и стабилнијим. Домаћинства се модернизују — опремају стамбени простор савременим намештајем и белом техником, набављају мотоцикле и аутомобиле, масовно купују плацеве и зидају нове куће. Значајно је измењен начин исхране и одевања. Посвећује се већа пажња годишњем одмору. Све више се организовано одлази на годишњи одмор — на море и у старе завичаје.

Све ове промене имале су одраз на рад друштвено-политичких организација и активност чланства . Дошло је до крупних промена у начину организовања. Децембра 1967. године престао је да постоји Месни комитет СКЈ, који је обједињавао рад организација у месту. Од три територијалне организације СКЈ и организације СК у школи постала је једна месна организација од 225 чланова. Месна организација СК подељена је у два огранка. На својој изборној конференцији изабран је месни секретаријат од 11 чланова, у чији су састав изабрана и два члана из ПД „Јединство" а у ПД остала је организација СК са својим секретаријатом. У школи је остао актив СК, који ће се врло ретко састајати. Огранци формирани на територијалном принципу изабрали су за своје руководство секретара, заменика и благајника.

Тако је постављена коначна организација. Основана је Месна заједница као основна територијална јединица заснована н делегатском принципу, Месне конференције друштвено-политичких организација и основна организација удруженог рада у саставу пољопривредног комбината Врбас. Тиме је заокружен један процес организовања и један раст који је у себи садржавао све друштвене компоненте. На 30-годишњици колонизације коју је село славило домаћински и кад је никла идеја да се ова књига пише, један од руководилаца је рекао, отприлике овако: Кад смо позивали сељаке Дурмитора у револуцију, ми смо им говорили о њеним циљевима. Причали смо им да ћемо стварати лењинско село у коме ће се колективно радити са механизацијом и другим техничким мерама, у коме неће бити најамнине ни других врста експлоатације, у коме ће друштвени и лични стандард бити на завидном нивоу. Они су нас питали: а где то село по-

стоји? Тада им нисмо могли одговорити, али сада можемо. Бачко Добро Поље је право леђинско село.

До тога није било лако доћи, иако данас тако може и да изгледа. У 30-годишњем ходу било је доста успеха, али и грешака и жртава. Прво је наишао период прилагођавања, праћен неверицом, било је разарања, корака уназад. Горштак није знао да ради земљу, да упрегне запрегу, да користи машину, да пече хлеб на слами. Било је и смешних и трагичних слика. Први сусрети са струјом, са урбаном средином, капијом која заклапа двориште. Све је то деловало као оков, као логор.

Први су месеци, па и године, биле такве. А онда се престројавало, учило, стицало искуство на штети, на промашајима, сопственим.

Могао је тај сељак са Дурмитора и Козаре имати доста мана и незнања, али је имао нешто што га је издизало у новој средини. То је био прекаљени ратник, стасао у револуцији да свесно и политички мисли, да шири свест о јединству, о колективном раду, без националистичких предрасуда. Схватио је брже него други шта је задруга, заједништво, брже је прелазио преко наслеђене нетрпељивости, уклапао се у нову средину и услове. То је могао — јер је био организован. Сви до једног били су чланови друштвено-политичких организација: Фронта и Партије. Уз то, имали су у својој Партији неограничено поверење. Отуда колонисти у Бачкој чине, заједно са напредним мештанима, онај део народа који је допринео бржем развоју социјалистичких односа и значио једно ново освежење значајно за опште друштвене односе. Ако је било промашаја, а било их је, и привредних и политичких, они нису прекинули ход ка оном што данас има Бачко Добро Поље: једно узорно газдинство, добре привреднике, букет стручњака до највишег нивоа. Богата бачка земља наградила их је високим стандардом, а они њу рекордним приносима. Механизација је истиснула многе људе са поља, али их је прихватила индустрија, те знатан број некад чобанчади данас ради у модерној индустрији. Општи напредак земље донео је напредак и овим људима. А они су свесни да су и сами томе допринели.

Др Десанка Николић

ГЛАВА ПЕТА

ПРЕОБРАЖАЈИ — ЕТНОЛОШКИ ПОГЛЕД

1. Осврт на изворе

Под преображајима Бачког Доброг Поља, схваћеним у етнолошком смислу, подразумевамо процес веома динамичних квалитативних промена у животу становништва овог „колонистичког" насеља Бачке, које посматрамо у 30-годишњем периоду — од колонизације 1945. до 1975. године.

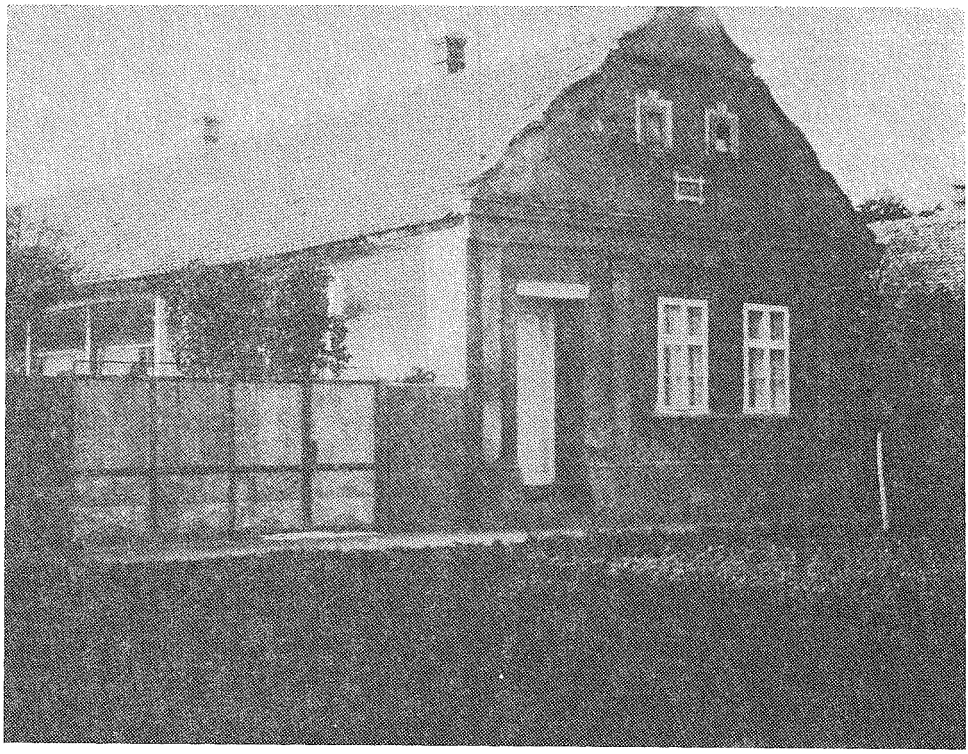
У нашим истраживањима имали смо у виду да је реч о етнички мешовитом насељу, чија се етно-демографска слика од насељења наовамо изменила, а и даље се мења, као и да је посматрани 30-годишњи период недовољан за потпуније сагледавање неких чисто етничких и етнолошких питања, утолико пре што о овом насељу до сада није посебно писано у етнолошкој литератури.

Радови етнолошке садржине, који се баве проблемима најновије колонизације и прилагођавања становништва у Војводини, више су нам користили са становишта неких општијих, друштвених и етничких кретања, кроз која су прошли сви колонисти Војводине, па и становници Бачког Доброг Поља, а мање са гледишта посебних услова развоја овога насеља и његове специфичне ентичке структуре[1]).

Исто тако, осим опсежне студије Обрена Благојевића о Пиви, као матичној области исељавања и њеном становништву, наша сазнања о осталим становницима Бачког Доброг Поља пре колонизације неуједначена су и непотпуна, јер смо о досељеницима из Народне Републике Босне и Херцеговине имали прилике, углавном, да прегледамо антропогеографске приказе само неких региона одакле води порекло и део бачкопољских до-

1) М. Милошевић — Бревинац, *Прилагођавање колониста у Војводини*, Летопис Матице српске, књ. 356, св. 3, Нови Сад 1946., с. 232 — 234; М. Милошевић — Бревинац, *Прилог за разумевање неједнаког радног ритма међу колонистима у Војводини*, Летопис Матице српске, књ. 359, св. 1, Нови Сад 1946., с. 5 — 135; П. Влаховић, *Најновији насељеници у банатском селу Мраморку*, Рад војвођанских музеја 2, Нови Сад 1953, с. 187 — 196; В. Ђурић, *Географски распоред новоколонизованог становништва у Војводини*, Гласник Етнографског института САНУ II — III (1953—1954), Београд 1957, с. 739; М. Барјактаровић, *Проблеми изолације и прилагођавања становништва на примеру трију група одсељених Црногораца*, „Етнолошки преглед" 6—7, Београд 1965, с. 15 — 20; Д. Дрљача, *О различитом прилагођавању Херцеговаца у Банату*, Рад војвођанских музеја 20, Нови Сад 1971, с. 339 — 347; и др.

сељеника.[2]) Зато ћемо се задржати, претежно, на нашим запажањима и наговештајима о путевима развитка неких битнијих етнолошких појава везаних за ово насеље, не рачунајући на њихова потпуна разјашњења.

Једна од типичних кућа у које су се усељавали колонисти у Бачком Добром Пољу 1945. године

Основни фактори, који нам служе као показатељи за праћење преображаја овога насеља и његовог становништва, проистичу из самог адаптационог процеса колониста новој природној, привредној, друштвеној, културној и етничкој средини. Начине и фазе прилагођавања колониста

2) О. Благојевић, Пива, посебно издање САНУ CDXLIII, одељење друштвених наука 69, Београд 1971.; П. Влаховић, *Неке етничко-антрополошке карактеристике села Црне Горе на Дурмитору*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, II књига, Цетиње 1962., с. 141 — 171; М. Хенеберг — Гушић, *Етнографски приказ Пиве и Дробњака*, Народна старина, књ. IX, 22, Загреб 1930., с. 191 — 205; М. Карановић, *Поуње у Босанској крајини*, СЕЗб књ. 35, Насеља и порекло становништва књ. 20, Београд 1925, с. 281 — 687; Б. Ж. Милојевић, *Купрешко, Вуковско и Гламочко поље*, СЕЗб књ. 25, Насеља и порекло становништва књ. 13, Београд 1923, с. 5 — 152; М. Филиповић, *Различита етнографска грађа*, Гламочко поље, СЕЗб књ. LXXX, одељење друштвених наука 5, Београд 1967, с. 301 — 306; С. Томић, *Пива и Пивљани*, СЕЗб књ. LIX, Насеља и порекло становништва књ. 31, Београд, 1949, с. 379 — 530.

и њиховог интегрисања са околним становништвом и широм друштвеном заједницом анализирамо на основу грађе са теренских истраживања 1976. и 1977. године, која садржи податке о неким најкарактеристичнијим етнолошким појавама из материјалне и духовне културе становника, затим чињенице о њиховим телесним и психичким особинама, а и о народном стваралаштву. Испитивања су извршена у самом насељу и то у тридесетак породица, методом интервјуа, чији су учесници били различите старости, пола, професије и народносне припадности, затим помоћу личних проматрања и снимања, као и исписивањем података из матичних књига, и друге писане документације.[2a])

Да би се лакше схватила нека основна друштвена, привредна и културна кретања, кроз која је прошло становништво Бачког Доброг Поља од досељавања колониста до данас, а која су временски била нагла, а по свом карактеру у много чему друкчија од оних под којима су насељеници живели до колонизовања — укратко ћемо се осврнути на само насеље у време наших истраживања.

2. Опште напомене о насељу

Бачко Добро Поље је насеље пољопривредног типа, које за свој, релативно брзи раст и преображај, умногоме дугује постојању Пољопривредног добра „Јединство", које располаже плодним земљиштем, механизованом производњом и квалификованим кадровима. Какве пословне резултате показује, најречитије говоре Првомајска диплома Покрајинске привредне коморе и Спомен-плакета ослобођења Врбаса.

По свом основном карактеру Бачко Добро Поље је равничарско насеље са ушореним улицама, које се секу под правим углом, што уопште одликује насеља панонског басена. Дужина улица, којих укупно има 13, износи 1.175 метара, и то оних паралелних са главном, док дужина попречних улица износи 1172 метра. На тај начин цело насеље има облик квадрата.

Специфично за ово насеље јесте територијална подела насеља на тзв. „квартове", који обухватају просторе од једног до другог угла сваке улице, што је установљено у оквиру локалних органа власти.[3])

2а) У току свог двогодишњег истраживања о теми етнолошког аспекта преображавања Бачког Доброг Поља и његовог становништва, у раду су ми помогли бројни становници насеља, како припадници колонизованих Црногораца и Босанаца тако и средње и млађе генерације становника Бачког Доброг Поља, разних занимања и узраста. Овом приликом желим свима, а посебно друговима: Живку Дедејићу и Радоици Секуловићу да се најтоплије захвалим за сарадњу и добијене податке.

3) Помен о овом насељу у Бачкој Жупанији, према Д. Поповићу, потиче из 1461. године. Помиње се и у време турске владавине у XVI и XVII веку, док се на основу извора с краја XVII и у XVIII веку може констатовати знатно присуство српских породица. Тако су пред насељавање Немаца, 80-тих година XVIII века, у њему живела „152 српска дома" (Д. Поповић, *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века*, Посебно издање САН књ. CXCIII, Етнографски институт књ. 3, Београд 1952, с. 106); F. Lackner, *Deutsches Lesebuch* 1892; S. Borovszky, Bacs—Bodrag Varmegue, Budapest 1909., s. 96.

У просторном погледу насеље се развија урастањем и нарастањем. Урастањем, тј. изградњом кућа у постојећим границама насеља у Бачком Добром Пољу подигнуто је више јавних зграда и десетак стамбених објеката, док се нарастањем, тј. проширивањем изван ранијег сеоског атара и попуњавањем некада празног простора ка Врбасу насеље изграђује приземним, индивидуалним зградама, које, према урбанистичком плану, подижу углавном новији досељеници Бачког Доброг Поља.

Ово насеље се, нарочито у протеклој декади, интензивно развија и у комуналном смислу. Изградњом асфалтног друма боље се повезало са светом, а пре свега са Врбасом и Новим Садом, чиме се стварају повољнији услови за његов бржи економски и културни развој. Евидентно је и настојање за озелењавањем што већих површина села.[4])

Бачко Добро Поље се разликује од многих насеља Војводине и по асфалтним тротоарима, а у плану је и асфалтирање целих улица. Уведен је водовод, дуг око 20 км., при чему су се сва домаћинства прикључила у водоводну мрежу, што представља велики напредак у односу на прве године по досељавању у ово насеље, које се снабдевало водом из само неколико уличних чесми и бунара. Појачане струјне инсталације не само што су селу донеле већу расвету већ су омогућиле и увођење многих електричних апарата у домаћинства (у месту је пријављено преко 600 радио и скоро 200 телевизијских претплатника). Важно је нагласити да је пошта укључена у међумесну аутоматску телефонску мрежу, а захтеве за увоећње телефона поднело је 250 мештана.[5]) Низ оваквих и сличних акција на уређењу места спровела је Месна заједница Бачког Доброг Поља, при чему су значајни резултати у том смислу постигнути месним самодоприносима.[6])

У насељу постоје осим зграда органа власти и Дом здравља, апотека, пошта, Основна школа „Вука Караџић", Дом културе са биоскопом, Дом омладине, два угоститељска објекта, Библиотека са читаоницом, Дом пензионера, неколико продавница и занатских радњи.

4) М. Марковић, *Географско-историјски именик насеља Војводине*, Нови Сад 1966, с. 29.

5) На уређењу насеља започело се непосредно по досељењу колониста 1945/47. године, и то добровољним радом. Прво је извршено проширење железничке станице и изградња пута од центра насеља до станице, затим је 1948. године изграђен Задружни дом, а неколико година касније и други објекти друштвене намене. Добровољне радне акције и у наше време изводи омладина Бачког Доброг Поља, приређујући после рада бригадирске вечери, које су пропраћене песмом, игром и додељивањем награда најзаслужнијим учесницима.

6) Захваљујући у знатној мери самодоприносу месташана, осавремењавање насеља уследило је нарочито у последњих десетак година. Тако је изграђена комплетна водоводна мрежа са 968 прикључака, дуга 22.750 метара, која се напаја из једног изворишног бунара дубине 323 метра. Бактериолошко и биохемијско испитивање воде врши се свакога месеца и то на шест места. Исто тако до сада је изграђено 1200 метара асфалтне стазе и 29.820 метара тротоара.

3. Занимање становништва

Ближа етнолошка разматрања о Бачком Добром Пољу започећемо анализом грађе, која се односи на занимање становништва, јер су се у погледу привређивања ових људи одиграле најдубље промене, а процес прилагођавања, у овом случају најсложенији, ушао је у своју прву фазу. Досељењем у плодну равницу, чији су се плодови земље, начин њене обраде и радни ритам битно разликовали од пољопривредних послова у Пиви, или Грмечу, одакле су колонисти дошли, наступио је коренити заокрет. Имају право они који тврде да су колонисти, у први мах, били збуњени и изненађени строго „одређеном, утврђеном и сигурном привредом", на шта они у свом завичају нису навикли.[7]) Међутим, напуштена земља тражила је обраду, и већина досељеника, изузев мањег броја оних који су се запослили у кудељарама, млину, или циглани, укључила се у пољопривреду, уложивши тек добијену земљу и свој рад у тада основане Сељачке радне задруге, чијим је организовањем 1946. године и започео привредни живот овога насеља.[8]) При томе су, за разлику од црногорских досељеника, босански колонисти инсистирали да, иако су им куће раштркане међу осталима, остану сви у једној задрузи, којој су дали назив „Козара", а бројала је 50 чланова.[9])

Основна радна јединица била је бригада на челу са бригадиром, чланом Управног одбора задруге, који је, са осталим члановима Одбора, одређивао шта ће се којим данима радити, а што је улазило у оквир једног „трудодана", који се задругарима исплаћивао, у почетку, у натури, а и у боновима. Способнији и вреднији могли су да зараде и по неколико десетина, па и стотина килограма шећера или друге хране: жита, кукуруза, сунцокрета, зејтина и др.

Већина мештана нас је уверавала да је у то време међу њима владала слога, да су, како они кажу, били „сложни у голотињи". Посебна брига водила се о ратним удовицама, деци, болеснима и нејакима. Једнодушност их је одржала, како они истичу, да издрже, тада за њих тежак рад, на који нису навикли, и до касно у ноћ. Један од Бачкопољаца нам је причао: „Са послом смо почињали рано ујутру. Развили бисмо барјак и заболи га у њиву, коју смо тога дана обрађивали. Увече бисмо се на коњима касно враћали у село, певајући, да бисмо сутрадан наставили".

Принцип „Један за све, сви за једнога", који је, судећи по бројним подацима, владао првих година после колонизације Бачког Доброг Поља, у многоме је овим људима помогао да се, с једне стране преброди послератна немаштина, а с друге стране је олакшао прилагођавање дошљака новој средини и њеним законима опстанка.

---

7) М. Милошевић — Бревинац, *Прилог за разумевање неједнаког радног ритма међу колонистима у Војводини*, с. 81.

8) Из реферата Драгоја Жарковића, одржаног у Бачком Добром Пољу на свечаној академији поводом 30-годишњице колонизације Бачког Доброг Поља, 23. новембра 1975. године.

9) Архива Месне канцеларије у Бачком Добром Пољу, *Списак колониста обавезних за товљење свиња*, инв. бр. б. б.

Што се тиче средстава за рад у периоду задружног живота, користили су се: мотике, плугови, српови, косе, воловска и коњска запрега. Неки се сећају да су косе набављали у Србобрану. Известан број пољопривредних помагала, који се затекао у селу од раније, на пример косачице и сејачице, издавале су се по потреби из Управе народних добара. Услед недостатка механизације, свака новина у том погледу значила је за Бачко Добро Поље прави празник. Тако је и камион, који је 1948. године влада Србије поклонила овом насељу, на улазу у село дочекала делегација места, а његов пролазак кроз село бурно је поздрављен и пропраћен весељем, уз наздрављање ракијом. И трактор је у то време био реткост. У почетку су имали само 4 трактора, којима су руковали двоје колониста и два Мађара. Проблем је представљала и стручна радна снага. Међу трактористима је највише било тзв. „стажиста", који су у току зимских месеци похађали течај за трактористе, у пролеће полагали испит у Кули, да би на лето добили трактор на руковање.

Када становници Бачког Доброг Поља говоре о обради земље и усева у време одмах по насељавању, истраживач је пријатно изненађен њиховом непосредношћу и искреношћу. Ненавикнути на пољопривреду војвођанског тла, били су неспретни, а њихови први кораци погрешни. Тако нам је један од некадашњих бригадира причао да су репу копали дубоко, а то се не сме, а пшеницу су сејали на пшеницу, не знајући да „пребрана" пшеница не може добро да роди. Да би извршили наређења својих претпостављених, они су на пшеницу сејали кукуруз, али ни у томе нису успели. Тек временом су прихватили савете староседелаца Немаца, међу којима се стручним знањем и наклоношћу према колонистима истицао агроном Рот, на чију су помоћ могли да рачунају.

Из тога времена датирају и неразумевање, па и нетрпељивост неких мештана, староседелаца, а и становника околних села према колонистима. Конфликтних ситуација било је и касније, али их је свакако било мање, јер су колонисти и у другим привредним гранама, којима су се бавили, све боље савлађивали ћуди панонске земље и њене обраде, саживљавајући се са условима живота и рада у своме новом завичају.

Они који су се од 60-тих година одали обрађивању неколико јутара своје окућнице, осим кукуруза, кудеље и кромпира, које су сејали у почетку, постепено су прешли на повртарство, гајећи: боранију, парадајз, паприку, краставце, не напуштајући сасвим ни пшеницу, а ни кукуруз. На наше питање како и зашто су се определили на баштованлук, одговарали су нам да су схватили да је поврће корисно за исхрану, а да су их тим пословима подучиле „Швабе", који су пре II светског рата били познати баштовани.

У наше време многа домаћинства се снабдевају савременим пољопривредним машинама, или их позајмљују од задруге, и по много чему би се рекло да су Бачкопољци узорни пољопривредници.

И у сточарству за протеклих 30. година одиграле су се знатне промене: од екстензивног, прешли су на шталско сточарење, а уместо бројних оваца, које су држали у старом крају,[10] преоријентисали су се на говеда

10) О. Благојевић, оп. цит., с. 453 — 462; П. Влаховић, *Село Црна Гора на Дурмитору*, с. 150; М. Хенеберг — Гушић, оп. цит., с. 191.

и товљење свиња. У почетку је у стоци владала оскудица, јер је нису са собом доводили из Црне Горе и Босне, али су касније, преко Задруге, „доћеране" краве из старог завичаја. Известан број крава и свиња, које су затечене, дељене су по домаћинствима, а једно време су држали козе и гуске, што је касније забрањено. Данас скоро свака кућа има по једну краву, једну до две, па и више свиња, а и бројну живину, што је такође новина у односу на стари крај. Поједине породице које имају већи број свиња успешно послују са Ветеринарском станицом, што повећава и њихов доходак, а доприноси и осавремењавању у погледу повећања сточнога фонда.

Неке делатности у Бачком Добром Пољу у односу на матичне области донекле су занемарене и модернизоване, чији производи углавном имају декоративни карактер, али су ипак задржали и извесне традиционалне црте. Једна од њих је и домаћа радиност жена, на чијим рукотворинама је, као што је познато, почивала наша патријархална кућа у прошлости, а то се посебно може потврдити за Босну и Црну Гору. Додуше, одмах по досељењу у Бачко Добро Поље многе колонисткиње су често седале за разбој (код Црногораца „натра", код Босанаца „тара") ткајући од куделје крпаре, покриваче за постељину, па и по који део рубља. Данас оне то не морају да раде, јер се снабдевају у продавницама у самом месту, или оближњим градовима: Врбасу, Кули, Новом Саду. Међутим, и данас је ретко срести млађу, па и старију жену која не везе, хекла, или плете, а нису заборавиле ни ткање чилимова, а ни старински вез. Ваља нагласити да поред тога што се у основи придржавају неких традиционалних оквира (мотиви, техника рада), оне своје радове и осавремењавају, нарочито у погледу материјала. Тако, на пример, гоблен, врста ручног рада готово свих Југословенки нашега времена, у овом насељу је прихваћен, али уз црногорско обележје, јер је на гоблену приказан Његошев лик. С друге стране, некадашње колонисткиње усвајају и неке облике ручног рада од затеченог становништва, што смо запазили на примеру популарних војвођанских „зепи", тј. лаких женских патика од хеклане вуне, за које Црногорке и Босанке кажу да су научиле да раде од мештанки.

Што се тиче занатских делатности, рекли бисмо да се у овом насељу њима мање баве Црногорци и Босанци, а више представници других народносних група, затим новији досељеници и староседеоци. Тако је берберин војвођански Србин, од два пекара један је Македонац а други досељеник из уже Србије, док је посластичар такође дошљак и то Албанац.

Према нашим подацима, само се једна становница Бачког Доброг Поља из колонистичке породице одала активно занату, и то кројачком, отворивши по обављеном испиту радњу у главној улици насеља. Она нарочито шије одевне предмете за младе од тексас платна, при чему у највише случајева панталоне — „фармерице".[11])

О осталим занимањима становника Бачког Доброг Поља сматрамо да на овом месту не би требало опширније говорити. У професионалној структури Бачкопољаца највише их је запослено у ПД „Јединству", затим у трговинама и осталим услужним делатностима, саобраћају, администраци-

11) Реч је о Анити Недић из села Борковића, рођ. 1925. године.

ји, као и у просветној и здравственој служби. Можемо констатовати да је број службеника у овом месту већи од броја оних чија су занимања везана искључиво за пољопривреду.

4. Становање и покућство

Веома крупне промене збиле су се у односу на стари крај и у погледу начина становања, схваћеног у смислу коришћења унутрашњег и спољњег простора затечених немачких кућа, у које су се поједине породице усељавале по досељењу у Бачко Добро Поље. Некадашњи планинци и припланинци, који су у свом крају вековима живели у насељима разбијеног типа, и у више зградица од лакшег дрвеног материјала,[12]) пресељењем у Војводину нашли су се у збијеним равничарским „шоровима", у кућама од цигле, или набоја, при чему су и простор за становање и помоћне зграде биле, углавном, под једним кровом.

Велике социопсихолошке промене наступиле су и када су колонисти, остављајући у свом крају често паљена и опустела кућишта, у Бачком Добром Пољу улазили у пуне и чисте куће у којима је, скоро до њиховог усељавања, још пулсирао живот ранијих немачких власника.

Све те супротности требало је савладати, што свакако није било једноставно. Судећи према нашој грађи, мада процес прилагођавања новој култури становања није у потпуности завршен у овом насељу, ипак он показује огромне резултате, па данас посетилац многих кућа Бачког Доброг Поља, а нарочито црногорских, тешко може да схвати да је тих разлика у толикој мери и било. Да би се боље схватили неки поступци око адаптације затечених немачких кућа, као и њихово коришћење од стране колониста, укратко ће мо, према нашим запажањима, изнети неке њихове основне одлике.

Куће немачког становништва Бачког Доброг Поља, по својим обележјима, не разликују се од таквих панонских кућа других крајева Војводине. Својим ужим делом, „калканом", окренуте су „шору", са једном или две собе, чији прозори, обично двокрилни са капцима, гледају на улицу, док са унутрашње, дворишне стране имају дуги непокривени ходник, „гонг", који се протеже дужином целе куће. Са њега се улази најпре у кухињу, па из ње у по једну, или две собе с уличне и дворишне стране. Овакве куће, по правилу, имају два улаза, тј. две капије, један главни, кроз који се директно улази у кућу, а другим се доспева у пространо двориште, у коме се налазе помоћне зграде (штала, кош за кукуруз, свињац, или шупа) и башта. Собе ових кућа су високе, простране и патосане, а гонг покривен керамичким плочицама. Кућне ограде су обично зидане, а капије масивне, често декорисане. Изнад главног улаза су иницијали власника, који и данас стоје на тим кућама.

Када је спласнуо први талас изненађења видевши шта су добили, многи од колониста започели су са адаптацијама, који трају до данас, али су

12) О. Благојевић, оп. цит., с. 470—474.; М. Карановић, оп. цит., с. 300.

у наше време нешто друкчијег карактера, од првих преправки по досељењу.

Наше информације указују да су прво склонили керамичке собне пећи, за које су нам говорили да нису имали чиме да ложе, па је народна домишљатост дошла до пуног изражаја приликом преправљања бензинских буради, које су ложили поздером, набављаним из кудељара. Те импровизоване пећи називали су „поздерњаче", а када о њима ови становници причају, осмехују се, јер су се и деца у школи грејала на тај начин, не плашећи се честих експлозија ових, назови пећи.

Преправке кућа из првих десет година по досељењу колониста своднле су се, углавном, на кречења и претресања кровова, а и ојачавања зидова од набоја циглом, нарочито влажнијих кућа. Било је и случајева доградивања целих просторија од постојећих настрешњица, а и градње неких помоћних просторија, као што су: кошеви, свињци, или универзалне шупе. Појединци су градили и сушаре за месо, јер им није одговарао начин на који су заклано свињско месо сушили староседеоци на таванима кућа за становање.

Већи радови на преуређењу унутрашњег простора појачани су тек 60-тих година, када је запошљавањем појединих чланова породице, и приходима домаћинства добијеним уступањем земље под „ренту" порасла куповна моћ становништва. Тих година су се интензивирале и акције на комуналном уређењу села (појачавање струјне мреже, увођење водовода), што је појединим домаћинима омогућило подизање савремених кухиња, купатила, а и осталих санитарних батерија. Ове се просторије најчешће доградјују на рачун гонгова, чиме се они скраћују. Међутим, у једној босанској кући имали смо прилике да видимо да је домаћин порушио постојећу кухињу и собу, а наместо њих направио „веранду".

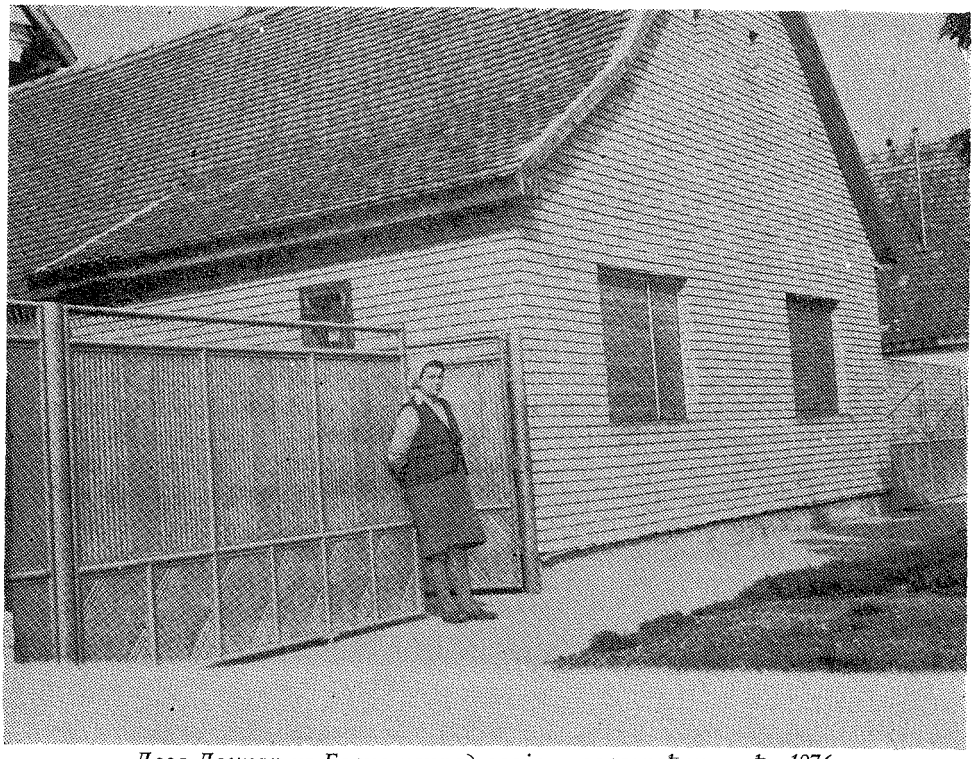
Наглашавамо да су скоро сва дворишта уредна, са пуно цвећа и зеленила, а понеки су гонгови уређени као терасе, украшене пузавицама. Могли смо запазити и читаве низове обуће испред улазних врата у гонговима, што значи да теже одржавању хигијене у кућама, и то на начин како се то чини у целој Војводини.

Осим доградњи и преуређења постојећег стамбеног простора, што смо констатовали код већине становника, а нарочито колониста, у Бачком Добром Пољу се граде и нове куће, према савременим, унифицираним стандардима. Њих, већином, зидају новији досељеници, и то претежно из Босне. Према неким званичним подацима из 1975. године, до тада је за претходне две године подигнуто око стотину кућа, а многи житељи села су и данас заинтересовани за куповање плацева.[13])

Новоградње које смо ми видели претежно су приземне, мада их је неколико и на спрат, нешто су увучене од улице, са засађеним цвећњаком и савременом, нижом оградом, и са два трокрилна прозора на фасадном зиду. У већини случајева то су двособни, трособни, па и четворособни станови, које власници граде према одобрењима месних власти, а на основу планова Завода за урбанизам из Врбаса.

13) В. Барјактаровић, оп. цит., и саопштење Радојице Секуловића.

Занимљиве податке сакупили смо и о разним предметима покућанства, по којима се, такође, запажају одступања у односу на прве године досељења. Мада су према члану 17. Уредбе о спровођењу насељавања бораца у Војводину, колонисти имали право да „за себе и чланове својих породица понесу пољопривредни инвентар и покућанство до 1000 кг. тежине", сви та своја права нису могли да искористе, јер је било породица које су ратним разарањима знатно осиромашене.[14]) Према изјавама многих црногорских и босанских колониста произилази да су од покућства из својих домова преносили тзв. „меке" ствари, тј. постељину, прекриваче од

Деса Лончар из Босне испред своје новосаграђене куће 1976. г.

вуне (пољаве), по који вунени душек, или део ношње. Међу овим стварима помињу се и посуде за храну, на пример „калица" за прихватање „варенике" (млека), затим „кавени ибрик", или „кавени млин", или пак „гвоздене" кашике, међу којима и „супијерна", тј. велика кашика за сипање супе. Понека жена није заборавила ни вретено, дружицу и преслицу, или као

14) Н. Гаћеша, *Насељавање Каћа и Будисаве после другог светског рата и прилагођавање насељеничког становништва новој географској средини,* Прилози и грађа за познавање насеља и насељавања Војводине. Посебно издање Матице српске, Нови Сад 1964, с. 15; „Службени лист ДФЈ" 1945, бр. 171, с. 716.

једна Босанка „три шерпице". Све ове ствари носили су у рукама, или у оноликом обиму колико је могло стати у ткану торбу, „обравницу", а и у венчани сандук.

Када се узме у обзир такав инвентар понетих ствари из завичаја, није чудно изненађење колониста када су угледали обилно опремљене немачке куће, у којима је било предмета купљених у граду. Међутим, те ствари су биле својина Управе народних добара, па су их колонисти добијали, како они кажу, „по кључу". Готово свака породица, према броју својих чланова, следовала је, углавном: два кревета са две „дуње" и два јастука, затим орман, „шифуњер", један сто и четили столице, затим једну до две клупе, и по који суд за воду или храну.

Двориште у Бачком Добром Пољу

Иако је већина увидела корист од добијених ствари, забетежили смо да су их и преправљали, и то према старим обрасцима из завичаја. Наиме, једна црногорска домаћица показала нам је два сандука, „баула", какви су у Црној Гори служили за ношење невестинске спреме, а које јој је, од два немачка ормана, израдио приучени столар, иначе колониста из Црне Горе. Ипак се у многим бачкопољским кућама и данас могу наћи поједини примерци затеченог немачког намештаја, мада више у споредним

просторијама и оставама, не служећи, осим клупа, онако активно као раније.

Продор савременог намештаја, посуђ и других предмета за домаћинство, а посебно тзв. „беле технике", започео је у овом насељу упоредо са адаптационим радовима у кућама, од 60-тих година наовамо. При том су нам многи наглашавали да је набавка новога покућанства била условљена женидбом сина.

Од савремених ствари у кухињама доминирају најновији електрични и други уређани (шпорет, фрижидер, судопера)и висећи ормани, а од собног намештаја, код старијих — спаваће собе са брачним креветима, а код млађих — тзв. комбиноване собе, па и оне најмодернијег типа, са фотељама, лежајима и регалима. Има и дневних соба са трпезаријским намештајем. Код већине обиђених домаћинстава уверили смо се да теже да своје куће што боље опреме, а и складно уреде завесама, теписима и сликама на зидовима, чипканим застирачима и вазама. Већ смо раније говорили о гоблену са Његошевим ликом, али и Његош приказан и на друге декоративне начине, у виду скулптуре или литографије. Неке собе су украшене и гуслама, које обично стоје на видном месту.

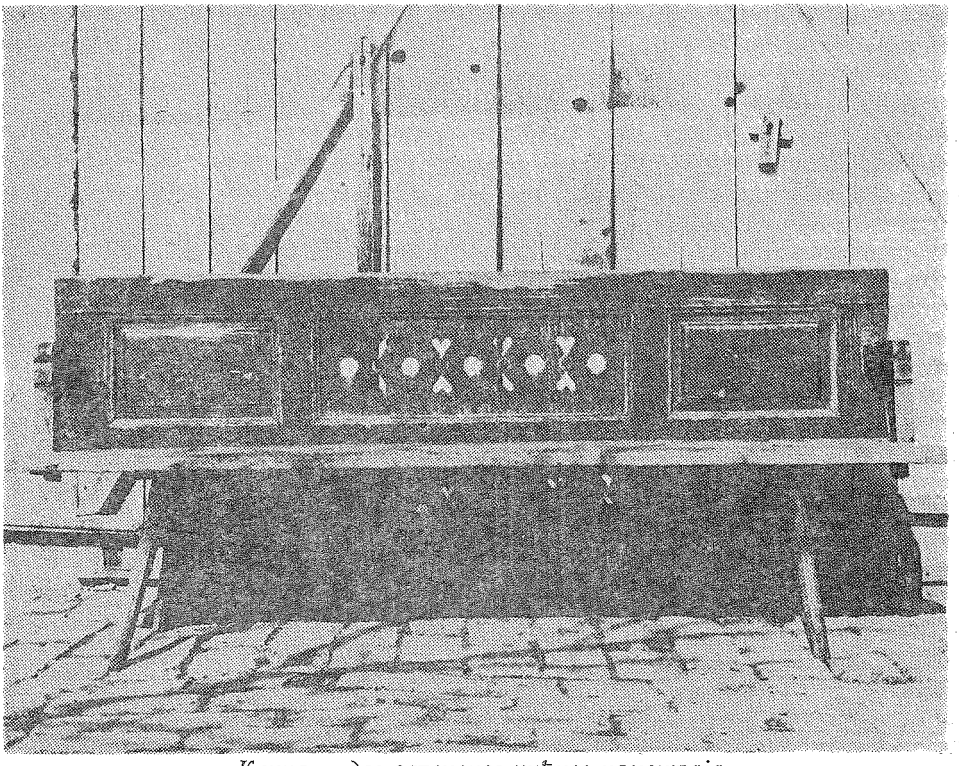
Обилазећи више бачкопољских домаћинстава, запазили смо да укућани највише времена проведу у кухињи, која се зими једина и загрева (спава се, већином, у незагрејаним собама), и у којима се код појединих налази лежај за одмарање старијих чланова породице. У њој се окупљају сви укућани, а дочекују се и гости. У летњим месецима користе се и гонгови а нарочито они преуређени у „веранде", у којима су намештени сто, столице и, обавезне, клупе.

5. Исхрана и одевање

Упоредо са разним видовима преображаја, пре свега у привређивању и становању колониста Бачког Доброг Поља, многе промене смо запазили и у исхрани овога становништва. Напуштајући своју кућу у Босни и Црној Гори, у оскудном пртљагу колонисте нашло се мало места и за храну, јер је предстојао дуг пут у неизвесност. Мада су се породице из прве групе црногорских миграната при заустављању у Никшићу снабделе хлебом, добро им је дошло и оно мало „белог мрса" (сир и кајмак) што су понели. Поједини су у својим торбама имали и меса, меда, или ракије, а од једног босанског домаћина сазнали смо да је успео да понесе: 20 кг. пасуља, 10 кг пекмеза, 10 кг кромпира и 10 кг кајмака.

По досељењу у нови крај, и то у време задружног живота, колективно се и радило и хранило. Сви становници насеља гогорили су нам да се првих 5—6 година јело „са казана". То је, углавном, била чорбаста храна, коју су задругарима кували Швабице, или друге дежурне куварице, које се одреде. Казани су били постављени на неколико места у насељу, или у пољу, одакле су „десетари" делили оброке. Подаци нам говоре да се овај народ у то време доста једнолично хранио. Осим млека и хлеба, које је редовно следовала свака породица, један од испитаних нам је саопштио да је целу једну годину проживео на кукурузном хлебу и сланини.

С друге стране, нова војвођанска исхрана, која обилује масноћом и тестенином, није им одговарала, јер се разликује од њихове, лакше исхране, у којој су млечни производи основни. Зато су се у почетку више придржавали својих јела. Један стари Пивљанин нам је саопштио да су тада јели по њиховим обичајима: чорбе са кромпиром и месом и качамак са кромпиром. И сир, њихову главну храну, у то време су правили са природним сиришћем, од дроба говечета и свиње. Временом су почели да се привикавају и на куповно сириште, а и на војвођанску кухињу. Једна од првих иновација у том смислу свакако је прихватање војвођанског начина припремања заклане свиње. Говорили су нам да су их у тим пословима подучавали мештани и Швабе. Уместо сушења меса код Црногораца, или пак сушења црева код Босанаца, научени од касапа, сами колонисти почели су да израђују шунке, кобасице, хурке, шваргле и друге прерађевине.

Клупа — део затеченог кућног намештаја

Требало се привићи и на коришћење „зеленића", тј. поврћа, у ширем обиму него у старом крају. Један од представника средње генерације Црногораца изјавио нам је да је парадајз први пут видео у Бачком Добром Пољу, и то 1950. године. Сазнали смо да су га нерадо јели у почетку, јер им је, како кажу, био „бљутав", али су се касније и на њега навикли.

Наше забелешке потврђују да су се колонисти Бачког Доброг Поља у данашње време адаптирали затеченој кухињи. Кувају се јела за која се зна и у другим крајевима Војводине и Србије. То су „џушпајзи" од пасуља, кромпира, бораније, купуса, који се, углавном, справљају са свињским месом. Веома је занимљиво да су неке породице прихватиле и израду бутера, што им је раније било страно. Са некуваног млека скидају горњу масноћу, па је муте миксером. Научили су да праве и познату војвођанску супу, која се добија од процеђене воде у којој се кувало месо и „зелење", а која се разликује од црногорске чорбе запржене „папром". Овакве супе се најчешће припремају за празнике (Нова година, Први мај), уз печене ћурке и прасиће.

Многе бачкопољске домаћице усавршиле су се и у изради слаткиша. Под утицајем војвођанске традиције ове врсте, колонисткиње су научиле да праве разне торте, кремпите, или ситне колаче са воћем и кокосом, а и крофне. Не треба изгубити из вида да у исхрани ових људи утичу и градски манири, што се види по коришћењу штампаних куварских рецепата, а и популарних „кувара". Овакве новине, углавном, уносе младе домаћице. Користе се и конзервирани зачини, а и остали прехрамбени артикли, које, уз пшенични хлеб, купују у месним продавницама.

Међутим, погрешили бисмо ако бисмо тврдили да су данашњи Бачкопољци заборавили стара црногорска и босанска јела. Мада они нису део свакодневне исхране, радо их спремају, а користе их и млађе генерације. Једна босанска домаћица причала нам је да када јој дође у посету зет, он увек тражи да му она скува неко босанско јело. Када припрема баклаву, то чини „на мостарски начин".

У типична црногорска јела, која данас Црногорке справљају због посебне жеље, спада качамак („пура", „жгањци"), који се добије кувањем кукурузног брашна и кромпира у води. Од те смесе, добро прокуване и измућене, прави се „смочани качамак", или „качамак са засмоком", на тај начин што га заливају, „засмоче" млеком или кајмаком, „скорупом", а неки и бутером. У оскудици су овакав качамак запржавали луком на масти.

Црногорке радо, и често, месе разне пите са бундевама, јабукама или сиром. Ове пите са сиром имају разне називе: пита „бркалица" са „кисјелином", тј. киселим млеком, затим пита „превратуша", и пита „котурача". У слана теста, као црногорски специјалитет, спадају и „приганице", а радо су на трпези виђени и „цицвара" или „масоница".

Грађа нам показује да млечни производи представљају важне додатке и старијој и новијој исхрани Бачкопољских колониста. Не само што свака кућа сама прави кајмак и сир већ им ови производи по поруџбини стижу и из Црне Горе. Тако су недавно преко друштвеног сектора многе породице дошле до већих количина сира и кајмака, а једно домаћинство је за 10 кг кајмака платило 1.200 динара.

Што се тиче пића, користе се сви савремени алкохолни и безалкохолни напици (вињак, пиво, воћни сокови). Међутим, ако бисмо хтели да нагласимо које пиће најрадије пију, онда је то лозовача. Пије се доста и кафа, што смо закључили у свим породицама које смо обишли, и то без обзира на етничку припадност, али у односу на генерацијске разлике привржењији су јој старији.

Наша испитивања која се тичу начина одевања становника Бачког Доброг Поља можда најречитије говоре о преображајима ових људи за протеклих 30 година од досељења, потврђујући њихово материјално стабилизовање, али и очување народносног имена. Желимо да нагласимо да је већ у време досељавања Пивљана у Бачку њихово одело много изгубило од својих архаичних особина. „Не само што садашња мушка и женска

Калица — и она је дошла испод Дурмитора 1945.

ношња у Пиви нема скоро ништа више заједничког са оном из доба крајем прошлог вијека, а да се не иде даље уназад, већ је и ношња између два рата много друкчија од оне из времена прије Балканских ратова" — каже О. Благојевић у монографији Пиве.[15]) Та ношња из ратног и послератног периода била је израђена од домаћег сукна, али је имала градски крој. Састојала се од горњег краћег капута, чакшира и прслука. О тој измјењеној црногорској ношњи пише и С. Томић, као о одећи, која „није ни мало прикладна за ове људе, који се истичу по развијености, мушкости и лепоти".[16]

15) О. Благојевић, оп. цит., с. 467; П. Влаховић, *Село Црна Гора*, с. 155—156.
16) С. Томић, *Пива и Пивљани*, СЕЗб књ. LIX, Насеља и порекло становништва, књ. 31, Београд 1949, с. 437.

У таквој одећи, а многи и у деловима униформи заплењених од непријатеља, или у партизанским хаљецима са титовкама, али обавезно у опанцима, „опутњацима", које су до тада сами правили, већина црногорских колониста кренула је у нови крај. И босански колонисти у време насељавања носили су одећу која није више била у правом смислу традиционална, а још није постала сасвим део градске. Тако су неки, родом из области између Гламоча и Дрвара, у својим врећама спремним за пут у Војводину имали: ткане кошуље, ткане вунене сукње „плисирке", вунене чарапе, али и џемпере, а и понеки грађански капут. И Црногорке су уз градске хаљетке понеле у својим венчаним сандуцима и делове ношње.

Већ смо напред нагласили да су одмах по досељењу у Бачко Добро Поље ручни радови донекле надокнађивали несташицу текстила, коју нису сасвим могла да подмире ни следовања „на тачкице". Међутим, данас у овом насељу пада у очи да његови становници обраћају знатну пажњу одевању. Ево како је то прокоментарисао један од старијих житеља овога места: „Прво смо носили опутњаке, па гумењаке, а сада смо се погосподили, јер је село напредно". У самом насељу постоје продавнице из којих се становници снабдевају и конфекцијском и ментражном робом, а и савременом обућом. Комуникације су такве да модне новости из Новог Сада, Врбаса, Куле, па и Београда лако могу да продру у сваку кућу.

Брачни пар колониста у црногорској народној ношњи

Уверили смо се да у свакодневним приликама Бачкопољци користе градску одећу. Међутим, у одевању старијих и млађих постоје извесне разлике како у избору кројева и боја тако и у начину ношења појединих делова одеће. Док старије генерације мушкараца, и босанског и црногорског порекла, углавном носе „сако" и панталоне, тј. „пар одела", уз плетене џемпере и пуловере мирнијих боја, млађи су, већином, одевени у тзв. „џинс" одећу, уз обавезне „фармерке" и уске, „струкиране" кошуље, а и мајице. И женска омладина прати временску моду. Ретко смо сретали

девојке у сукњама, јер их је већина у дугим панталонама. Имали смо прилике да се уверимо и у примену „макси" моде, додуше само по једном примеру дуге, црне сукње код једне дестогодишње девојчице. Што се тиче жена, оне средовечне за радне дане носе градску, дводелну, одећу, тј. мање хаљине, а више сукње допуњене блузама и пуловерима, које или купују, или саме плету. На ногама, при раду, имају ципеле нижих пета, или пак зепе, које су се, као што смо напред поменули, одомаћиле и међу колонисткињама.

Мада се у савременом облачењу Босанке не разликују од Црногорки, ове друге се ипак издвајају по дужој примени црне, „коротне" одеће, која је код старијих жена доживотна. У њиховом одевању, иако је градско, преовлађују нешто комотније сукње, а црна марама им је свезана назад, на потиљку, како оне кажу на „црногорски начин".

И поред употребе градске одеће, не може се рећи да је традиционално одело у овом насељу сасвим ишчезло, а посебно то није случај са Црногорцима. Свакодневну примену народне ношње нашли смо код старијег света. Црногорци своју привржености народном одевању исказују, пре свега, ношењем црногорске капе, коју смо забележили као, готово, обавезно покривало главе Дурмитораца, старијих од седамдесет година. Носе их и на јавном месту, и а у кући, када дође гост. Она је за њих знамење читаве црногорске ношње. На наше питање зашто је носе, један од њих нам је одговорио, и то достојанствено: „Наша је традиција да се народно одијело чува као понос црногорски, па зато и ја носим ову капу!" Овај крепки старац даље нам је објашњавао да све црногорске капе нису исте. Она капа која на темену има крст са 4 оцила и уписана слова „С" у сваком углу крста сматра се правом црногорском капом. Појединци имају своја тумачења и њеног симболичног карактера. Тако црна боја на капи значи „од Косова короту„, а црвена боја на темену „пролиту крв". Појединци имају и по две овакве капе — једну за празник, а другу за сваки дан. Набављају их у Београду, Титограду, али и у Врбасу и Кули, што је важно за масовнију примену ове капе међу војвођанским Црногорцима. Цене ових капа крећу се од 100 до 200 динара.

Осим капе, остале делове ношње нисмо често сретали. Ево једног непотпуног комплета мушке црногорске ношње, која се састоји од: кошуље, сашивене на руке од „камрика" (платно „шифон"), затим црвеног џемадана, плавих чакшира, шареног, свиленог „тромболоса" и црних чизама. Ове хаљетке је власнику шио терзија Милошевић из Мостара, који има радњу у Титограду. Да би своју ношњу употпунио, њен је власник набавио и кожни појас, „колан", који му је „шио" шустер Лазар Стијеповић, иначе колониста са Дурмитора. Овој ношњи припада и „левор гасаровац" (револвер типа гасер), какве су имали, како каже његов носилац, и перјаници краља Николе. Типски се ова ношња не везује искључиво за Дурмитор, већ представља званично, тј. празнично („свитно") одело целе Црне Горе.

Ношњу бачкопољски Црногорци најчешће облаче приликом разних свечаности у породици (свадба), или пак о већим друштвеним прославама. Тако је и власник описане ношње последњи пут обукао ово одело 1975. године, када се у насељу прослављала 30-годишњица колонизације.

Делови ношње се у Бачком Добром Пољу и позајмљују. Обично се привремено дају онима који у свадби имају функцију старога свата, а забележили смо и случај овакве позајмице за снимање гусларске плоче.

У Бачком Добром Пољу нашли смо и делове женске народне ношње. Многе Црногорке и сада чувају кошуље, „свиленице са ошвицама", које су или саме пренеле из старог краја или су их касније добиле на дар. Иначе су се ови декоративни делови женске ношње могли набавити у Титограду, пре неколико година за 300 динара. У остале делове женске црногорске ношње, које смо имали прилике да видимо, спадају: зубун од зелене чоје, тамноплава штофана сукња, „котула", и „корет", горњи хаљетак од плиша тамно вишњеве боје.[17]) И ношња коју жене носе у овом насељу има шире регионално значење од Пиве и Дурмитора, јер спада у свечану, невестинску ношњу, застуљену у целој Црној Гори.

Што се тиче обредне примене народне ношње, по бројним породичним фотографијама смо се уверили да се млада у њој венчавала. Традиција није запостављена ни међу средњом, па чак ни међу најмлађом генерацијом бачкопољских Црногораца. Мада је раније ношњу за венчање млади по правилу, поклањала свекрва, према једном примеру из 50-тих година сазнајемо да је уместо своје мајке, сам младожења за тај дан својој невести позајмио од суседа ово одело. Тако је при венчању имала: свиленицу, плишану црну сукњу и долактицу. Црни вел није могла да стави преко својих плетеница, као што је то налагао обичај, јер је носила кратку косу, али су јој ипак старе жене наместиле вел преко за тај дан додатних плетеница.

О тенденцији даљег неговања оваквих обичаја сазнали смо и по једном случају од пре две године, када се једна девојка на дан своје веридбе сликала у зеленом „свитном" зубуну и црној сукњи.

У овом насељу је делимично сачувана још једна функција обредне ношње, а то је у погребном ритуалу. Мада је у питању један усамљен случај сахрањивања жене у ношњи, значајан је по томе што пресељењем у нови крај није напуштен.

Посебно истичемо још једну примену ношње међу Црногоркама овога насеља, која се односи на њен свечано-репрезентативан карактер. Наш податак говори о скорашњој наруџбини комплета црногорске женске ношње (свитни зубун, долактица, црна сукња и др.) по цени од 5000 динара, коју је власница, иначе службеница у Врбасу, припремила за дочек Нове године, 1977. у Београду.

6. Породични и друштвени живот

Породични живот и сродднички односи су међу становништвом Бачког Доброг Поља веома развијени. И Црногорци и Босанци одржавају

17) Осим делова празничне ношње, неке млађе Црногорке и данас користе делове народног, зимског рубља, какво се носи у старом крају. Такав је случај и са „дупом", вуненом поткошуљом, чија је израда у Бачком Добром Пољу донекле осавремењена у односу на начин припремања вуне у Црној Гори.

блиске везе са својим сродницима, како Пивљани кажу „својтом", не само у насељу већ и у широј околини, а нарочито са онима који живе у Врбасу, Кули или Новом Саду. Не заборавља се ни родбина која је остала у старом крају, а обостране посете су честе, посебно о годишњим одморима, које многи Бачкопољци проводе у местима одакле су им очеви и дедови.

Анализом наше грађе установили смо да се за 30 година живота у Војводини међу колонистичким становништвом породица знатно изменила и као институција, а и по томе како се образује и подмлађује. Док смо је одмах после колонизације могли да окарактеришемо по њеној економској, тј. производно-потрошачкој функцији, јер су сви чланови домаћинства били упућени на пољопривреду, као основни, па и једини извор прихода, у протеклом периоду од досељења до данас она се све више професионално диференцира, с обзиром на то што се новчани доходак породице не ствара више искључиво на породичном имању већ се стиче и радом изван породице. Тиме се она донекле удаљује у односу на свој ранији карактер у старом завичају, стичући обележја савремене породице. Међутим, не бисмо смели да пренаглимо са својим судовима. Наиме, испитивањима смо запазили да мада однос њених чланова није више строго хијерархијски, већ више кооперативан, ипак се у етичком смислу још задржало поштовање генерацијске припадности и мушког примата у кући. Тако се код младих види дужно решпектовање према старијима, а што се тиче положаја жене, на њој још увек лежи знатни терет породичних обавеза.

Друга одлика породице у Бачком Добром Пољу јесте њено постепено смањивање. За разлику од многочланих породица из периода досељавања, чији сви чланови нису били најужи сродници, а које су бројале од пет до двадесет особа, данас у овом насељу једно домаћинство обухвата, углавном, родитеље са једним ожењеним сином и његовом децом.

Код већине породица које смо обишли удата жена прелази у дом свога мужа, односно свекра, али смо сазнали и за случајеве домазетства. Овакви примери су појединачно евидентни у браковима Црногорки и Босанаца, при чему млађи момак прелази у кућу своје, нешто старије изабранице. Дешавало се да се после одслужења војног рока он и не врати, поготову ако се претходно нису венчали.

Судећи према нашим подацима у овом насељу има породица у којима један од родитеља живи са неожењеним сином, или неудатом ћерком, а наишли смо и на домаћинства која чине млађи родитељи са једним до два детета, са изузецима и до четворо деце.

Што се тиче наталитета, он показује да је у опадању у односу на првих пет година по досељењу, када се сваке године рађало више од стотину деце. Од 1952. године наовамо тај број је сведен на око 40 до 60 порођаја годишње, што значи да је смањен на половину. Од досељења до 1974. године рођено је преко 2000 деце, при чему се од 1969. године већи број деце рађа у породилишту у Врбасу, а знатно мање у самом насељу.[18])

18) Архива Месне канцеларије у Бачком Добром Пољу, Матичне књиге рођених за период од 1946. до 1976. године.

Вршили смо и испитивања личних имена новорођенчади, при чему смо запазили изразиту разноврсност, а пре свега губљење архаичнијих у корист новијих имена. Међу становништвом црногорске народности, првих неколико година доминирала су имена каква су се давала деци и у старом крају. То су: Тодор, Петар, Госпава, Лазар, Јован, Никола, Нећељко, Марко, Борђије, Ружа, Зорка, Милун, Петруша, Вукашин, Миољка и др., које О. Благојевић убраја у старија црногорска имена, све више изобичајена у Пиви.[19]) Међутим, ми их у Бачком Добром Пољу налазимо првих година по досељењу, јер су у то време оба родитеља тада рођене деце били Црногорци. Од 70-тих година оваквих имена је све мање (Радош, Мирчета, Радоман), јер се јављају нова имена. Посебно помињемо име Његош, дато мушком детету рођеном 1959. године.[20]) Мада не спада у лично име, ово име говори о неговању пијетета према том великану, што смо у Бачком Добром Пољу запазили и по другим примерима. Од новијих, да их условно назовемо општејугословенским личним именима, на првом месту су Слободан и Слободанка, вероватно симболи живота у слободи.

Сличне појаве преплитања старијих и новијих имена нашли смо и међу босанским колонистима Бачког Доброг Поља. Тако смо из периода непосредно по досељењу сретали имена везана за регионе исељавања. Код Срба су то: Петар, Раде, Рајко, Драгољуб, Боривоје, Бранко, Стеванија, Роса, Злата и др., а код малобројних Хрвата: Марица, Ивица, Јозо, но врло рано и Слободан и Слободанка. Могло би се рећи да је у првој декади по досељењу сваке године бар по једно новорођенче добило једно од та два имена, већ с обзиром на то да ли је у питању био дечак или девојчица.[21])

Међутим, имена: Драган, Зоран, Ненад, Љиљана, Мирјана и Славица јављају се појединачно и 50-тих година, али отада наовамо она узимају све више маха, да би им се у последњих десетак година придружила и ова: Горана, Жељко, Дејан, Светлана, Гордана, Весна и Ана. Можемо их сматрати изразитим доказима осавремењавања овога насеља, и мешовитих бракова колониста са осталим становницима села, а и удаљенијих насеља. Занимљиво је да деца из мешовитих бракова добијају или страна имена, или пак домаћа, што је обично случај када су један или оба родитеља на привременом раду у иностранству, или је пак у питању један од родитеља страног држављанства. Осим самим помодарством, и на те начине можемо објаснити следећа имена малих Бачкопољаца: Сузана, Маргита, Ема или Самсон.

Испитивања су нам показала да су се у вези са упознавањем младих пред брак десиле велике промене, у упоређењу са периодом одмах после досељавања. У почетку је до зближавања будућих брачних партнера долазило у оквиру самога села, пре свега на радним акцијама, на честим игранкама и седељкама код родбине и суседа, уколико то нису биле везе

19) О. Благојевић, оп. цит., с. 494.
20) Архива Месне канцеларије у Бачком Добром Пољу, Матична књига рођених из 1959. године.
21) Ibid., Матична књига рођених из година 1946—1956.

зачете још у старом крају, или у току рата. Наглашавамо да већ тада нису искључиво родитељи одлучивали о будућој снахи или зету. Међутим, преображавања у целокупном животу ових људи, а посебно комуницирања младих изван села, школовањем и запошљавањем, доводе до њиховог осамостаљивања и развијања нових мерила вредности, што долази нарочито до изражаја при избору будућих супружника.

Говорећи о браку, у Бачком Добром Пољу мора се имати у виду његова основна одлика а то је променљивост, као одраз општег развоја овога насеља и његових људи.

Ако брачну структуру анализирамо из времена досељавања, можемо констатовати, готово са 95% случајева, појаве међусобног узимања како у оквиру колонизованих Црногораца, тако и унутар босанских колониста и тзв. аутоколониста. Тога начела се у то време придржавало и малобројно затечено становништво. Ипак, док се за босанскохерцеговачке Србе може рећи да су склапали бракове и са представницима српске народности који нису сви искључиво долазили из Босне, већ и из источне Србије или Македоније, код Црногораца само по један случај из 1946. и 1947. године говоре о брачним везама са босанским колонистима, док сви остали примери, а то је по више од стотину склопљених бракова у свакој од ових година, потврђују међусобно узимање искључиво између становника који су до досељења припадали једном срезу, на пример шавничком или дурмиторском.[22]) Занимљив је и један случај који илуструје брачну везу између Црногорке, колонисткиње и Црногорца који је рођен у Војводини (Госпођинци), где се, вероватно, његова породица колонизовала после првог светског рата.[23])

У периоду од 50-тих до 60-тих година на место ендогамних бракова, као најопштије појаве, јављају се и мешовити бракови, које заснивају, углавном, Црногорци или Босанци, с једне стране, и Српкиње из околних бачких села (Бачка Топола, Црвенка), с друге стране. Наглашавамо да је међу црногорским младожењама из 50-тих година и известан број пензионисаних официра ЈНА, који су се, готово по правилу, женили девојкама из Војводине.[24])

Бракови склопљени од 60-тих до 70-тих година све више указују на шаролику етничку структуру супружника, и у односу на становништво разних делова земље, а и на представнике страних народа: Немце, Мађаре, Словаке и др.[25])

Међутим, занимљиво је да се од 70-тих година та отвореност при избору брачног пара и етнички и територијално сужава на Војводину и матичне области исељавања. Наиме, данас су брачни парови, у већини случајева, Црногорци, или Босанци, и то деца колониста, рођена у Бачком Добром Пољу или у околним колонистичким, војвођанским насељима, или се пак за брачне партнере одабирају становници старог завичаја.[26])

22) Архива Месне канцеларије у Бачком Добром Пољу, Матична књига венчаних, из година 1946. до 1950.
23) Ibid., Матична књига венчаних из 1947. године.
24) Ibid., Матична књига венчаних из година 1950—1958.
25) Ibid., Матична књига венчаних из година 1964, 1970.
26) Ibid., Матична књига венчаних из година 1971, и 1975.

За развитак брачних односа у Бачком Добром Пољу од интереса је и чињеница о тзв. дивљим браковима, који су званично склапани обично после рођења првог детата, исте године, или пак више година касније. Има и известан, мањи број заједница које уопште нису озакоњене. Деца рођена из таквих брачних заједница завођена су у књиге рођених под мајчиним презименом. Ова појава је занимљива, бар што се тиче Црногорки, мада их је мање него осталих, јер је познато да су норме црногорског патријархалног васпитања искључивале такве случајеве, што констатује и Обрен Благојевић, говорећи о схватању брака у Пиви.[27]) Мада у овом тренутку нисмо спремни да их у потпуности објаснимо, сматрамо да одговоре за овакве примере треба потражити у психосоцијалним факторима: с једне стране, у својеврсној животној радости и извесном опуштању после рата, који је однео велики број мушког становништва, а, с друге стране, у сударима различитих цивилизација, до којих је могло долазити на војвођанском тлу, где се на односе полова гледа нешто слободније него у матичним областима исељавања колониста.

Од укупно 1054 склопљена брака за протекле три деценије, највише их је склопљено 1947. године (68), док се за остале године од 1946. до 1974. године тај број креће између 20 и 40 званично оформљених брачних веза.[28])

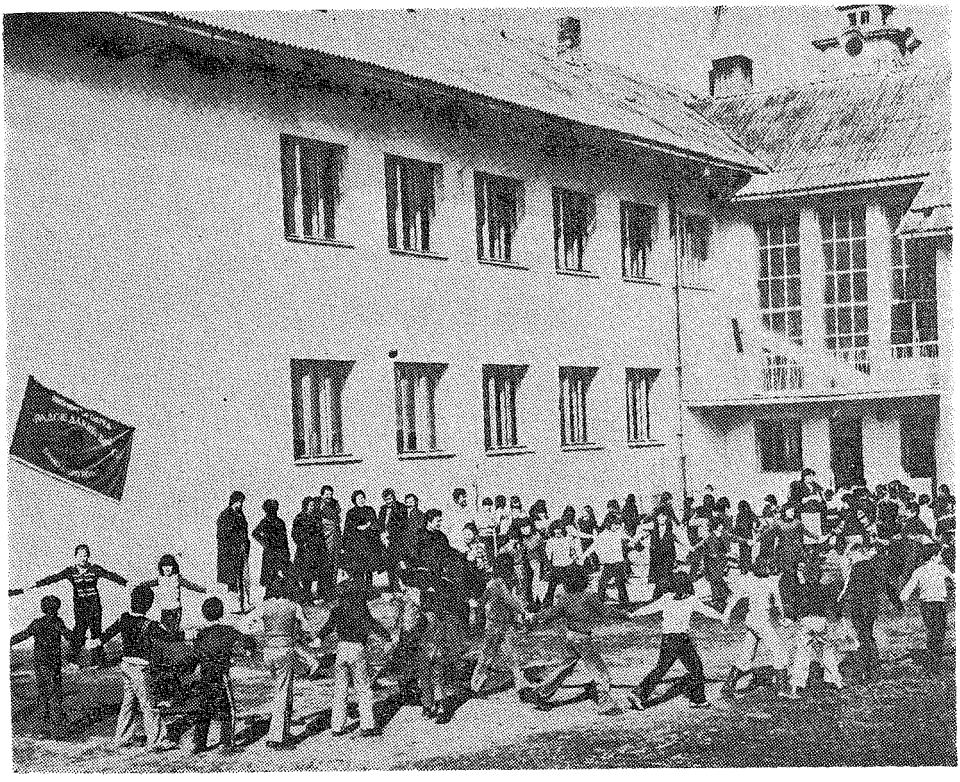
Морталитет становништва Бачког Доброг Поља такође указује на извесне неуједначености, само што су оне нешто мање у односу на слике наталитета и фертилитета. У периоду од досељења до закључно са 1974. годином у самом насељу је умро 581 становник, док ван насеља тај број износи око 30 особа. Највећи број умрлих везан је за 1950. годину (34), а најмањи за 1962, 1971, и 1974. годину (13).[29]) Неки од разлога за већу смртност у ранијем периоду него данас свакако да леже и у неприлагођености новим условима живота на војвођанском тлу, затим друкчијој исхрани, води, радном ритму, што је нарочито дошло до изражаја код старијих, од којих су многи били активни учесници народноослободилачког рата, а и међу децом, код чијих мајки треба имати у виду мању ухрањеност и уопште смањену виталност, као последице рата и наглих животних промена.

У погледу друштвеног живота становништва Бачког Доброг Поља нашим испитивањима обухватили смо просветно-културну и спортску активност мештана, а посебно младих, а и здравствену културу.

Са просветним радом у Бачком Добром Пољу започело се одмах по завршеној колонизацији, али са врло скромним средствима. Године 1950. преко 1000 ученика похађало је наставу у неколико постојећих зградица, од којих неке нису ни грађене за школу. „Скамије" (клупе) су биле старе, а од учила је школа имала један глобус и неколико географских карата.

27) О. Благојевић, оп. цит., с. 477.
28) Архива Месне канцеларије у Бачком Добром Пољу, Списак уписаних у књиге венчаних по годинама из периода од 1. I 1946. до 31. XII 1974. године.
29) Архива Месне канцеларије у Бачком Добром Пољу, Списак уписаних у књиге умрлих по годинама из периода од 1. I 1947. до 1. XII 1974. године.

Посебан проблем је представљало загревање учионица, па су се, услед недостатка горива, користиле већ описане, импровизоване пећи од бензинских буради. Но, и поред тога, радило се у две смене. Деца су, уз своје школске обавезе, активно учествовала у добровољним радним акцијама села, помажући при уређењу школске згарде, а и у раду задруга. Била су лоше одевена, а у школу су долазила често у позајмљеној одећи својих сестара и браће, и готово обавезно у опанцима.

У школском дворишту

Нова школска зграда изграђена је 1959. године, и отада се школство у Бачком Добром Пољу све боље развија. И наша испитивања показују да се просвети у овом насељу поклања знатна пажња. У ствари, једна од битних одлика овога места јесте велики број школоване омладине која, нарочито од последње декаде наовамо, наставља своја усавршавања и ван Бачког Доброг Поља, а највише у Врбасу и Новом Саду. Многи и студирају, и то претежно правне и хуманитарне науке.

Сада у Бачком Добром Пољу има мање ђака Основне школе него раније. У време наших истраживања, 1976. године, укупно их је било 448 и 5 у специјалном одељењу за дефектну децу.

Ученици Основне школе „Вук Караџић" у Бачком Добром Пољу спроводе веома богату, разноврсну и плодотворну ваннаставну активност, која се одвија у 21 секцији (свака секција има одговарајућег наставника и бачко руководство), које развијају више спортских дисциплина, затим наклоности за драму, фолклор (народне игре), а и поједине гране науке и технике. Бачкопољски основци упражњавају и друштвено користан и производан рад, у које спадају: помагање Пољопривредном добру затим уређење школског дворишта и других спортских терена итд. Посебно треба поменути бачку задругу под називом „Прва бразда", која поседује 9 катастарских јутара земље. У њој деца стичу радне навике и упознају се са принципима самоуправљања, док приходе, које сами стварају, користе за набавку савремених школских помагала и разне друштвене активности.

Овако интензивна делатност презентује се, осим на спортским такмичењима друштва „Мишо Јелић" при школи, и приликом годишње прославе школе 7. новембра (датум смрти Вука Караџића), као и на разним смотрама, у које, између осталих, спадају: фестивал младих у Врбасу, и Мајске игре у Бечеју.

Спортска активност је, осим при школи, развијена и у оквиру месног спортског друштва (фудбал и кошарка), које носи назив „Сутјеска". У којој мери Бачкопољци теже да унапреде спорт говори у прилог и чињеница о изградњи малог, спортског рекреативног центра.

Разни видови културне делатности у Бачком Добром Пољу негују, пре свега, аматеризам, што подржавају друштвено-политички фактори села, мада се настоји и на упознавању са дометима врхунске уметности.

Један од главних организатора подизања културе у овом насељу јесте Дом културе (у чијој згради је и биоскоп), са својих неколико секција: драмском, фолклорном и ликовном, анимирајући становнике овог, а и околних села, бројним приредбама и изложбама. Изгледа да је драмска секција досада показала највидније резултате, са својих двадесетак чланова. Тако је, на пример, уз стручну редитељску припрему имала десет извођења дела „Песма" од Оскара Давича, и то не само у месту него и у околним селима — Црвенки и Змајеву, а и у Врбасу.[30])

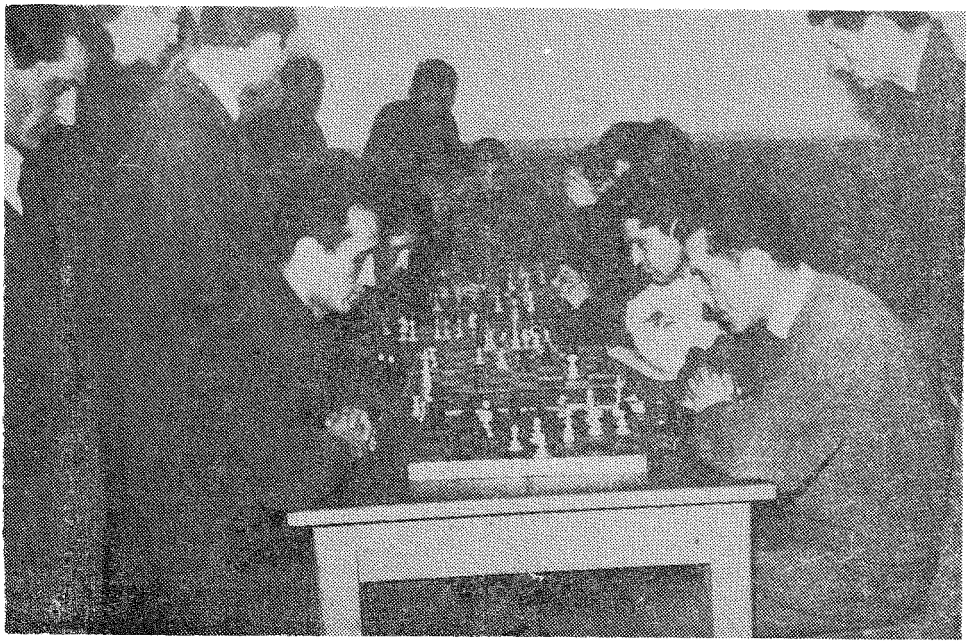
Фолклорна секција Дома културе у Бачком Добром Пољу, мада је у време наших истраживања била у застоју, услед недостатка стручног вођства, има дугу традицију, јер се наставља на секцију народних игара Културно-уметничког друштва „Петар Петровић Његош", које је раније постојало у овом месту. Карактеристично је да је ова секција осим црногорских игара, неговала и војвођанске и србијанске игре, а то говори о њеном ширем, југословенском репертоару.

Ликовна секција Дома културе броји десетак чланова. Своју активност испољава кроз колективне и појединачне изложбе, које приређује у свом ликовном салону, у част појединих годишњица и других прослава. Тако је 1975. године одржана изложба домаће радиности жена Бачког Доброг Поља, које су приказале своје вештине у кукичењу, везу и гобле-

30) Према саопштењима Вељка Маловића, управника Дома културе у Бачком Добром Пољу.

ну. Међу гостујућим изложбама помињемо изложбу радова Борђа Андрејевића Куна, која је била отворена 1974/75. године.

Дом културе је организатор и гостовања разних страних и домаћих музичких ансамбала (новосибирски и кијевски ансамбли народних песама и игара, састави домаће забавне музике: „Бијело дугме", „Лутајућа срца" и др.), затим солистичких концерата певача забавне и народне музике, као и гостовања драмских уметника.

Шаховски турнир првенства у месту

Занимљиво је да у Бачком Добром Пољу има интересовања и за позоришне представе, па су нам саопштили да има известан број претплатника за представе Позоришта из Врбаса.[31])

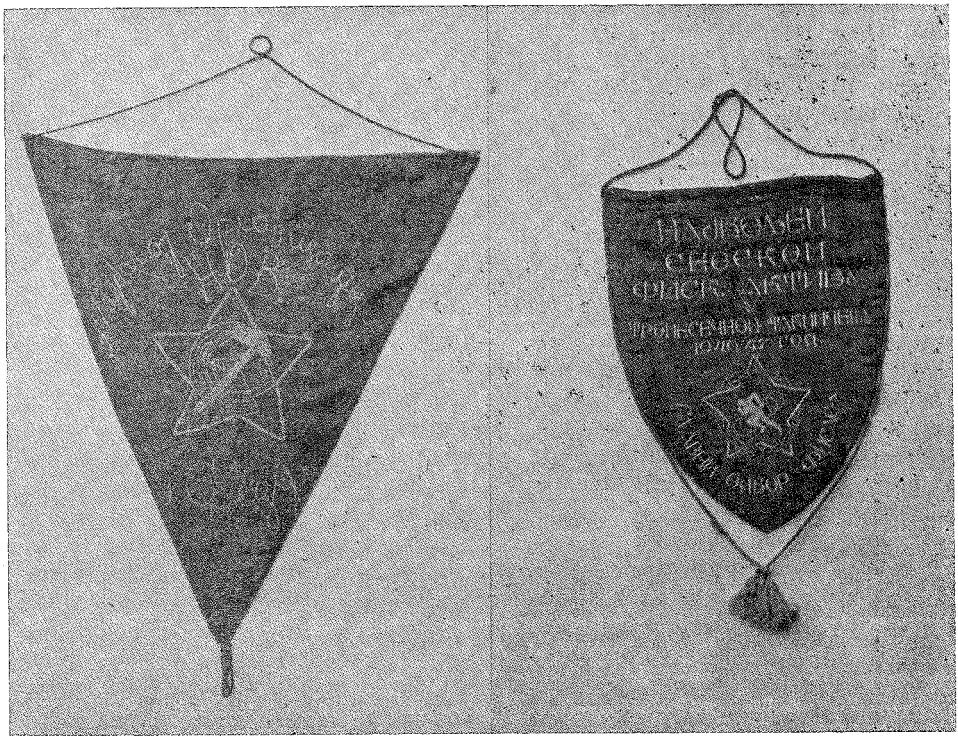
У овом насељу постоји и Библиотека са читаоницом, чији фонд књига броји око 5000 примерака. Углавном је користи школска омладина.

Што се тиче старијих Бачкопољаца, они се окупљају и забављају у Клубу пензионера-инвалида, у коме је учлањено 186 особа, а који им стоји на располагању за читање штампе и картање, од 6 часова до 22 часа.[32])

Здравствена култура у овом насељу развија се у складу са општим напретком села. Али није одувек тако било. Мада Бачко Добро Поље ни до колонизације није спадало у заостало насеље, колонисти су затекли само једног лекара, и то хирурга. То је било утолико теже што је здрав-

31) Ibid.,
32) Информације потичу од Радојице Секуловића.

ствено стање дошљака захтевало интервенцију боље организоване здравствене службе. Услед неприлагођености новој клими, ваздуха са доста прашине, исхрани, а посебно води — међу придошлицама је дошло до оштећења здравља, а посебно дисајних органа. Према неким подацима смо сазнали да је, на пример, једна породица готово угашена, јер ју је сатрла туберкулоза. Болестима су нарочито били подложни старији колонисти, истрошени у прошлом рату, а и деца. Тако је и један од разлога за враћа-

Оваквих признања Бачко Добро Поље има много више

ње појединих домаћинстава у стари крај био управо неприлагођеност новим природним условима живота у Војводини. Наши подаци из матичних књига 1947—57. године нам потврђују и наглашену смртност деце, а посебно новорођенчади, о чему смо и раније говорили, као и примерима ослабљене виталности дечјих родитеља, а посебно мајки.[33]) Зато се одмах приступило изградњи амбуланте и породилишта, за прихватање већег броја рођене деце, јер је, као што је већ речено, у то време наталитет био у порасту. Године 1968/69, укинуто је породилиште, и премештено у Врбас.

33) Архива Месне канцеларије у Бачком Добром Пољу, књига рођених из периода 1947. до 1957. године.

Истих година подигнута је и нова зграда амбуланте, у којој је сада запослено 11 здравствених радника, међу којима су 3 лекара.

Од 60-тих година, завршетком прве фазе прилагођавања, и подизањем животног стандарда становништва, који је условио више заступљену личну хигијену, као и хигијену становања и исхране, па и одевања, смртност је сведена на разумну меру, са обољењима која нису карактеристична само за ово насеље.

7. Обичаји

Фактографски материјал о обичајном животу црногорско-босанских колониста указује на ишчезавање, или редуцирање, пре свега многих обредних радњи о календарским празницима годишњег циклуса. Када то кажемо, мислимо првенствено на Божић, Ускрс и славу, уз друге бројне празнике, овога, до досељења у Војводину, по много чему још патријархалног становништва, чији је духовни живот у матичним областима био испуњен и архаичним елементима народних схватања.

Мада су се поједини од ових обичаја одржали првих неколико година по досељењу у Бачко Добро Поље, самим пресељењем изгубили су доста од своје раније аутентичности и свежине. Тако се о Божићу дешавало да се у недостатку бадњака користи било које сирово дрво, да су многи славили без свеће („нијесу је ждили"), жита и славског колача (у старом пивском крају се назива „славни хљеб"), а фарбање јаја о Ускрсу првенствено сматрају „дечјом радошћу".

Рекли бисмо да се код босанских досељеника у нешто већој мери сачувала архаична особеност неких обичаја (на пример простављање неколико слава, што проистиче из веровања у свеце, као духовне заштитнике), него код Црногораца. На пример, када се упореде прослављање Божића и крсне славе у Пиви са одржавањем тих обичаја међу пресељеним Пивљанима у Бачком Добром Пољу, може се запазити да је ту реч, осим изузетака, више о јачим везама дошљака са старим крајем и његовом традицијом, него о ригорозном придржавању ритуалних радњи, ради њих самих. Са друге стране, наша испитивања показују да обичаји везани за значајније, преломне моменте из живота породице, затим за вештачко сродство, или пак међусеоску солидарност, не само да су до данас преживели већ су се и садржајно обогатили, истовремено илуструјући материјални успон домаћинстава и њихов престиж у оквиру шире сеоске заједнице.

Многи од тих обичаја имају дубоке корене у традицији (обичаји о рођењу, венчању и смрти, посестримство, побратимство, моба), или се индиректно ослањају на њу, као што је и испраћај војника у Армију, везан својим дубљим значењем за борбену традицију наших народа, или пак садашњи државни празници, који су формално нови, али суштински настављају раније народне свечаности ове врсте.

Код обичаја о рођењу, склапању брака и смрти приметили смо да се босански колонисти, унеколико, придржавају њихове верске стране. То се, пре свега, односи на црквено крштавање и венчавање, а и на обав-

љање сахране уз присуство црквеног лица. Дурмиторци, пак, и у овим случајевима, као на пример о рођењу, настављају традицију свога краја и обредне радње приликом рођења остају у оквирима породичног култа.[34])

Народно схватање да је мушко дете оно које наставља породичну лозу, па је по томе и пожељније од женског, могли смо да констатујемо са више примера. Оно се дочекује са посебном радошћу, која се изражава пуцањем и својте и укућана, а најпре „Ђеда", затим весељем и чашћењем онога ко први јави породици о рођењу детета (давање муштулука). Тако смо у једној породици сазнали да је за два месеца свога живота (рођен је 1976. године) један малишан коштао своју породицу 6000 динара, што нам је не без поноса саопштио његов дед.

За обичаје који прате склапање брака можемо констатовати да, и поред тога што су неки ритуали редуцирани, верно илуструју традиционални континуитет, а и материјалну стабилност ороћених породица. Иако су нас и Босанци и Црногорци уверавали да свадбе спроводе по својим старинским обичајима, наишли смо на њихове заједничке особине. И код једних и код других сачуван је чин прошевине и прстеновања, уз дариванња од стране младине породице. У многоме је сачувана и старинска структура сватова. Уз „кума", „старог свата" и „војводу", које смо забележили и код Црногораца и код Босанаца, ови први су задржали и „барјактара", „првјенце" и „ђевера". Код неких Црногораца је сачувана и функција „чаја", тј. „чауша", као увесељивача, који јури кокоши и прати „комору", тј. девојкину спрему. На везу са традицијом из Пиве упућује и редослед сватовске поворке, а и радње које невеста обавља пре него што уђе у нов дом (бацање сита преко куће, накоњче), или пак поступак плаћања од стране девера ономе ко је невести украо ципелу итд.

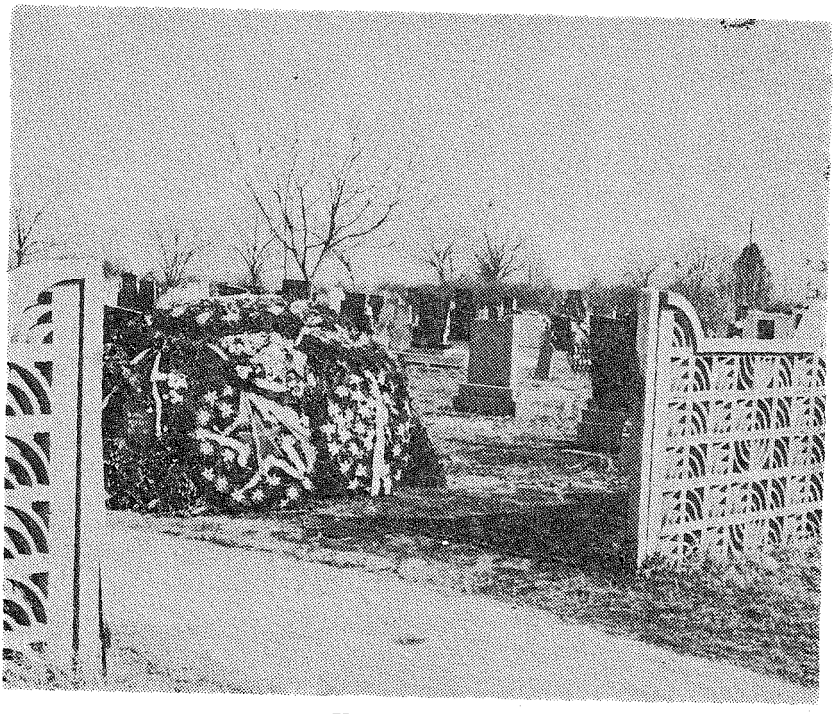
Осавремењавање свадбе као градске позајмице састоји се, пре свега, у њеном опремању, у које спада: слање писаних позивница, подизање шатора у дворишту младожењине куће, европеизирана храна уз баклаве и урмашице код Босанаца, а и забавни део свадбеног весеља, при чему се звучницима разлеже модерна („шиз") музика, упоредо, или као наставак црногорских и босанских народних песама и игара. Наглашавамо да нарочито у свадбеним светковинама у подједнакој мери долазе до изражаја и црногорски и босански мелос и орска традиција, без обзира да ли је реч о свадби код Црногораца или код Босанаца.

Врло је занимљиво да су се у новом, војвођанском амбијенту одржали и неки свадбарски поступци, тј. пошалице у песми, који су се изгледа изгубили и у старом крају.[35]) То је надметање, „напјевање" пријатеља. Ево тог примера: на питање сватова кроз песму: „Зашто вам је трње по дворишту?", жене — домаћице одговарају: „Ми ћемо га почистити;" а на следећу упадицу сватова: „Не можемо играти, ноге ће нас заболети, „опет оне одговарају: „Ми ћемо их исправити" итд.

Посмртним обичајима се у Бачком Добром Пољу, такође, придаје велика важност, а поштовање према покојнику прелази границе уже поро-

34) О. Благојевић, оп. цит., с. 480.
35) О. Благојевић, оп. цит., с. 476—480; П. Влаховић, *Неке етничко-антрополошке карактеристике села Црна Гора*, с. 162.

дице. Чести су случајеви да се том приликом окупи око стотину људи, за чије се солидарисање у тузи ожалошћено домаћинство одужује обилним ручком, на који могу да се утроше до 50 кг меса и друге хране и пића.

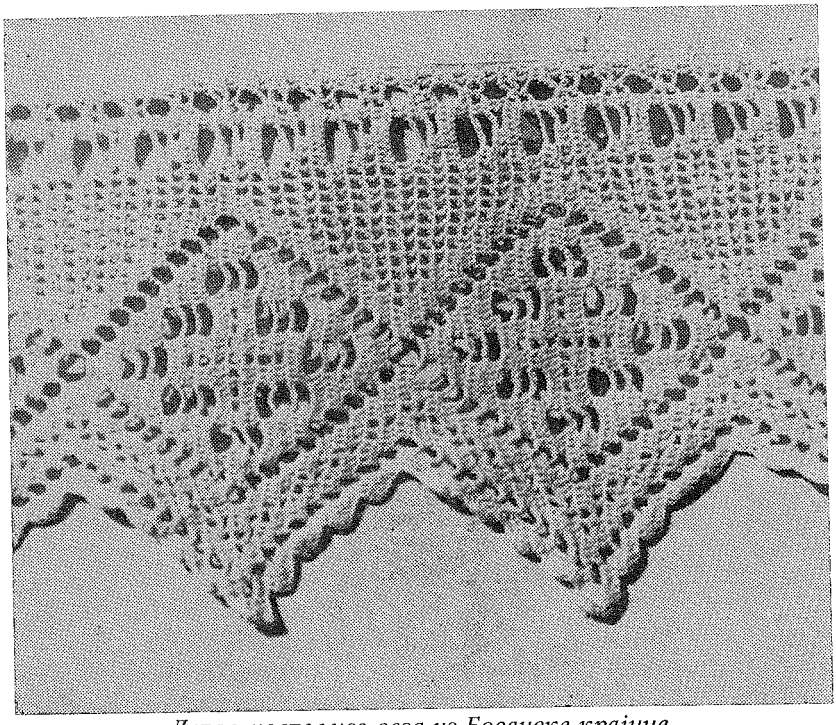

Улаз у гробље

Осим уобичајених поступака око опремања покојника и самог чина сахране, затим честих одлажења на гробље и давања 40 дана („четересница"), полугодишњег и годишњег помена, специфичност ових обичаја обележена је традицијом нарицања и лелекања, који имају значаја за цело село. Наиме, већина испитаних нам је набрајала имена добрих тужиља. Говорили су нам да те жене нису из својте умрле особе, већ посебно обдарене жене, да међу њима има и млађих, а да су неке од њих ову своју способност развиле после погибије својих најближих у прошлом рату. Сазнали смо и о извесним нормама при „тужењу", тј. да се не „тужи" на сам дан сахране, већ сутрадан, затим да ако се тужи у кући, то мора да се обави око 10 часова пре подне, како нам рекоше, „сунце почиње и када огреје, да би га оно понело" итд. Због обзира према овим обредима нисмо инсистирали да нам га изведу. Представници босанског становништва изјављују да се тужи и на њиховим посмртним обредима, и то под утицајем Црногораца, јер, кажу, да су Босанке научиле од својих суседкиња Црногорки њихов начин тужења.

На овом месту би требало поменути и подизање доста скупих надгробних споменика, у иначе лепо уређеном и ограђеном месном гробљу, на којима има епитафа у стиховима, а и ликовних представа покојника, готово обавезно, у ношњи и са гуслама.[36]) При објашњавању ових појава требало би узети у обзир и поштовање према покојницима, а и известан друштвени престиж, као појаву уобичајену и у другим крајевима земље.

Грађа, коју смо сакупили у вези са обичајима око градње куће потврђује међусобно помагање суседа, рођака и мештана у радном процесу. Обављају се у току саме градње, и то у неколико наврата: када се поставља темељ куће, затим када се „салијева" плоча и када се подиже кров.

Детаљ постељног веза из Босанске крајине

Ове обичаје изводе сами учесници у послу, а и родбина и суседи. За помоћ у послу домаћин се одужује обилатим оброком, при чему се, на пример, код постављања темеља утроши свиња и до 100 кг. Домаћи кажу да се потроши више него за свадбу. При постављању крова, на два рога једне скоро завршене куће, налазили су се: 15 мушких кошуља, 11 фротирских пешкира, мноштво чарапа и марамица, а и флаша ракије. Главни

36) Гробље у Бачком Добром Пољу налази се на проширеном простору некадашњег немачког гробља, са неколико сачуваних надгробних споменика ранијих становника, Немаца, сахрањених 70-тих и 80-тих година прошлог века — према личним запажањима са истраживања 1976. године.

мајстор је ове дарове поделио свима који су радили, а сам ради бесплатно, јер ће и њему ови укућани помоћи када му устреба. Ове обичаје смо фиксирали, углавном међу новијим босанским досељеницима, који, у већини случајева, и граде нове куће. Зато бисмо их убројили у настављање босанске народне традиције одржавања мобе.

С обзиром на чињеницу да побратимство и посестримство нису данас тако честе појаве у Пиви као раније,[37]) сматрамо значајном грађу која овакве примере вештачкога сродства потврђује код бачкопољских Црногораца. Наши подаци се односе на појединачна и групна побратимства и посестримства, склопљена 1947. и 1966. године. У првом случају су се побратимила два мушкарца, а у другом је побратимство изведено између седам особа: две жене и пет мушкараца (од којих је осим шест Црногораца један био Босанац). Сам чин побратимства обављен је по устаљеним нормама, тј. уз кума, пробадање иглом домалог прста и капања крви у чашу вина, из које сви попију и изљубе се.

У случају посестримства, у коме су учествовале две добре другарице, трећа женска особа била је кума, која је добила дар, а и сама узвратила на њега. Цео поступак са бодењем прста и заједничким пијењем вина са крвљу поновљен је као у претходном примеру побратимства, иако је између ова два обреда прошло скоро двадест година.

Сматрамо да нећемо погрешити ако оживљавање овог древног народног обичаја протумачимо као израз изузетног пријатељства и другарства, који су досељеницима, уз неговање колективног духа, потпомогли да се одрже у новој средини.

Испраћај војника у Армију, тај данас у нас опште заступљен друштвени обичај, забележили смо и у Бачком Добром Пољу. Пошто младог човека очекује напорнији живот него дотада, а оставља своје најближе, да би му ублажила растанак, околина га обасипа поклонима (у последње време су то: апарати за бријање, пиће и новац, који му даје свако ко се са њим рукује), а веселье, које пропраћа испраћај, треба да му служи као драго сећање. Имали смо прилике да будемо очевици једног таквог испраћаја на јавном месту, при чему су се орилe песме и играла кола, и босанска и црногорска, док је један од сродника војника нудио пролазнике ракијом из флаше. Ево неких стихова из једне од песама које смо чули, али коју нисмо могли целу да забележимо:

„Ој другови јел,вам жао,
Растанак вам није право.
. . . . . .
Једно јутро око седам сати,
Пробуди ме моја мила мати,
Устај сине у војску се спремај
итд."

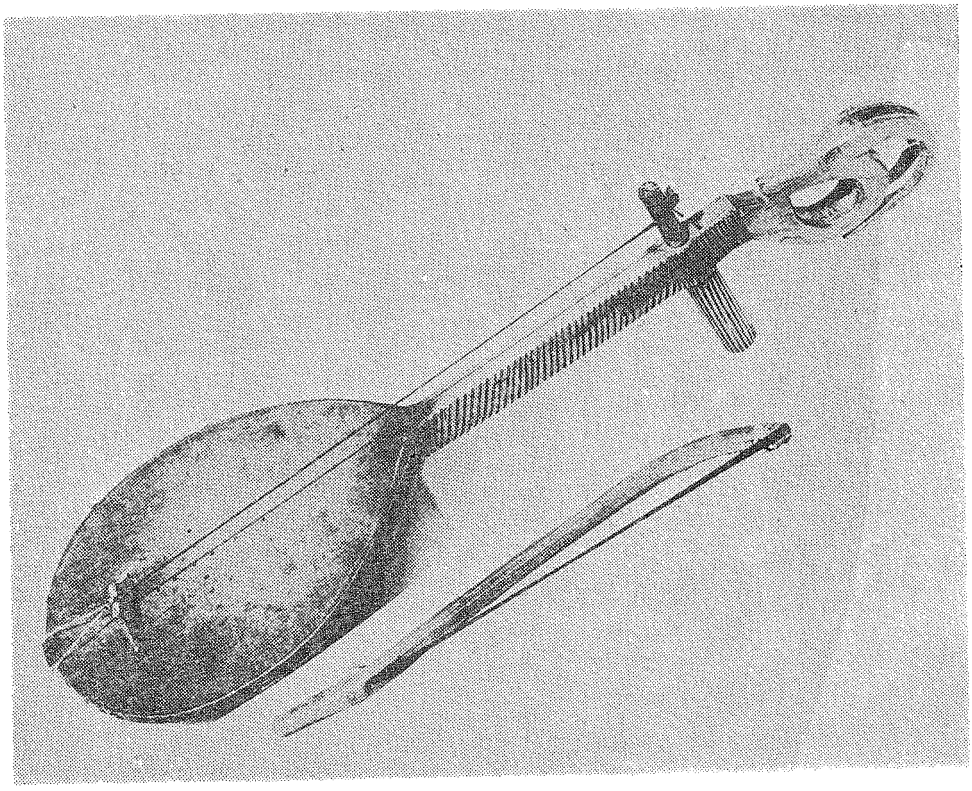
И овај обичај указује на материјалну сигурност становништва, а што се може рећи и за прослављање важнијих датума из наше савреме-

37) О. Благојевић, op. cit., с. 476.

не историје. У њих спадају: Нова година, Први мај и 29. новембар. Ови државни празници су, према нашим забелешкама, прилике да се окупи и ужа породица, а и родбина, која допутује из старог завичаја. Истовремено служе и за одржавање пријатељских и међусуседских односа у самом селу. Тих дана обилну трпезу допуњавају и разне приредбе и музичке забаве, на које нарочито одлазе млади.

8. Народно стваралаштво

Грађа о народном стваралаштву становника Бачког Доброг Поља нашим испитивањима, обухвата: народну усмену прозу и поезију, народне игре, затим гусле, као инструменат, и неке говорне облике становништва.

Донешене из старог завичаја

Коментаришући фолклорну баштину ових људи, можемо да констатујемо да завичајна традиција, и она старија и она новија, обогаћена народноослободилачким ратом, живи и данас, да је чувају сећања старије генерације, а активно доградњу млади.

Усмена проза бачкопољских Црногораца, код којих смо је и нашли, сва је окренута црногорској историји и њеним славним именима. Наравно да ту, пре свега, спада Његош, чија дела многи поседују, а ретко је наћи домаћина породице који не зна бар по неки стих из *Горског вијенца*, као на пример овај:

„Чево равно гнијездо јуначко,
А крваво људско разбојиште.
Многе ли си војске запамтило.

Многе ли си мајке ојадило!
Људске су те кости затргале,
Људском си се крвљу опјанило!
Вазда раниш од Видова дана
Јуначкијем и коњскијем месом;
Гавранове и мрке вукове.
Страшно'л бјеше једном погледати,
Дим те црни бјеше приклопио,
Сто хиљада притисло Турацах;
Око тере пушке грмијаху,
Фриштијаху хиљаде момаках,
А гроктаху на јата вранови.
Иза тмине и сунце огрије;
Пред вечер се над тобом изведри,
Турке мртве по теби бројасмо,
Погодит се никад не могасмо,
Око броја колико их бјеше".

Уверили смо се да су у нови крај пренета и нека народна казивања о храбрости црногорских јунака, а посебно Баја Пивљанина. У једноме од њих добили смо и народно тумачење топонима „Бајово Поље", одакле је родом и наш информатор. Он се сећа да су му старији причали да је то село добило назив по једном сукобу Баја Пивљанина са Амза-капетаном.

Као што се сачувало прозно народно стваралаштво везано за Пиву и друге крајеве Дурмитора, живи и песма, и то не само о Бају Пивљанину већ и о другим, народу блиским јунацима тога краја, као на пример Вулу Аџићу;

„Код шеитан старе куле,
Ђе погибе Аџић Вуле";

или о Бурку Тијанићу, Лазару Сочици, а и о Дреки Аџићу:

„Ђе оружја стаде звека,
Ту погибе Аџић Дрека итд."

Осим традиције ужег завичаја, претопљене у народну прозу и поезију, забележили смо и нека песничка остварења, која се везују за ширу

црногорску територију и њене истакнуте јунаке. Један од најпопуларнијих међу Бачкопољцима свакако је и сердар Јоле Пилетић, па је зато и ова песма о њему позната сваком старијем Црногорцу овога насеља:

„Што си сјетан сердар Јоле,
Невоља је господаре,
Када Јоле млад бијаше,
Џефердар му циктијаше,
Око Спужа крвавога,
И китнице Подгорице.
Дај ми сабљу сердар Јоле!
Не дам сабље, господаре,
Но ти, ево, гвожђушина,
А сабља је сердар Јоле".

Новије песничко стваралаштво, надахнуто идејама и мотивима народноослободилачког рата, такође је евидентно у фолклорном песништву становника Бачког Доброг Поља. Многе од тих песама, познате широм земље као масовне песме, певале су се и у овом насељу, нарочито првих десетак година по досељењу, и то углавном као корачнице на радним акцијама или на тада често организованим приредбама. Једна од њих почиње речима:

„На сред горе Романије,
Црвени се барјак вије;"

Посебно се осврћемо на једну песму драматичне садржине, са мотивима борбе Крајишке бригаде око Тичева и Кључа, у којој се, између осталог, помиње и херојство Влада Чегара. Саопштила нам ју је његова супруга Милева Чегар, рођена 1923. године, која је са својим друговима и другарицама у току самога рата саставила ову, и многе друге партизанске песме. Она се састоји од неколико одломака из којих преносимо мање делове:

„Навило се јато голубова,
Са Тичева близу је Грахова;
То не били голубови тада,
Већ Четврта крајишка бригада.
То је било рано у нећељу,
Своју храбро да испуне жељу,
Кренуше се са једнога места,
Партизана хиљада и двеста.

. . . . . .

Наше храбре чете јуришаше,
На проклете крваве усташе.
То је било петнаестог јула,

Кад погибе дванаест српских цура.
Дванаест цура, дванест соколова,
Од усташког праха и олова.
Побио их Пиштовићу Бале,
Кад су, јадне, кукруз копале.

. . . . . .

Опљачкао наша села тужна,
Која нису ником била дужна.
Опљачкао Ресановце наше,
Горе, друже, него и усташе.
Каменица страдала је цела,
И око ње неколико села.

. . . . . .

Мислио је Богуновић Бране,
Да су жене на Тичеву саме.
Али не зна, јадна ли му нана,
Да ј' Тичево пуно партизана.

. . . . . .

Мисли Итлер зла му мати,
На сред Москве зимовати.
Ал'се љуто преварио.
Још пред Москвом кад је био,
Пред Москвом је тенк до тенка,
Војсковође Тимошенка".

Забележили смо и неке лирске народне песме, као што је и она чији је садржај неузвраћена љубав девојци, услед неслагања мајке. То је иначе чобанска песма, коју је наша информаторка певала у Црној Гори, пре досељења, а у Бачком Добром Пољу се пева о свадбама, или приликом испраћаја војника у Армију

„Чувам овце по планини,
Долазе ми момци фини.
И овако они веле:
Чобанице мила селе *(2 пута)*
Можеш чуват овце бјеле.
Ој, ђевојко чобанице,
Бе су твоје другарице?
Ти не питај за то мене,
Другарице све вјерене.
Све вјерене а ја нећу,
У љубави губим срећу.

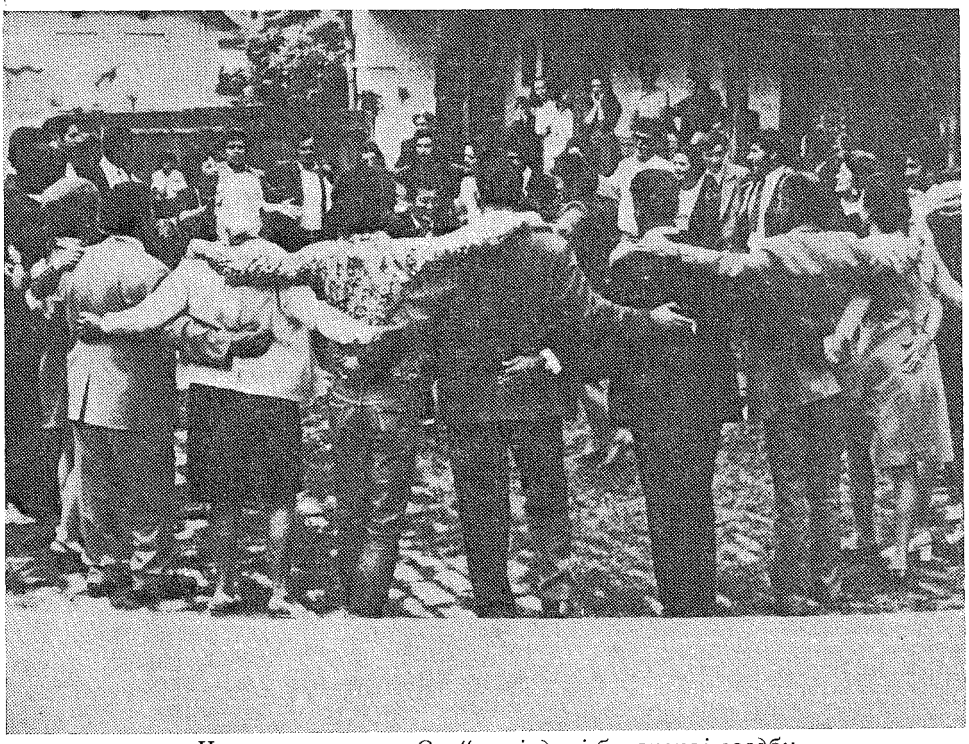
Ако ово за те важи,
Ти слободно другу тражи.
Слободно ти могу рећи,
Мени главу не окрећи.
Мене вели твоја мати,
Да се нећу твоја звати.
Која свако коло води,
Код мене је не доводи.
Која сваку игру креће,
Та у моју кућу неће.
Још која се стално смије,
Та за моје куће није.
Која пјесме започиње,
Те се цуре мани, сине.
Комарске су цуре фине,
А за тебе нису сине.
Из другог се жени села,
Мајка ће ти бит' весела.
Кад ти вели твоја мати,
Вилу ће ти изабрати.
Ће ти сине само сједи,
У вилино лице гледи."

Карактеристично је да становници Бачког Доброг Поља прихватају и негују и најновија народна песничка остварења, која у наше време настају у матичним крајевима исељавања. Тако смо записали и једну лирски обојену песму, (баладу), која је спевана поводом трагичног епилога једнога другарства. Оно је прекинуто смрћу оба друга, када их је ударио гром, пре двадесетак година, на Дурмитору. Из ње наводимо почетак, по казивању наше информаторке:

„Гром загрмје, муња сину,
Банске куће не размину.
Усред љета, на светога Петра.
Девет роба земљи оборио,
А два тамна дома затворио,
Карапића и Аврамовића.
То су била два дивна младића.
Тада бјеху жалосна времена,
Сад ћу њима казати имена:
Милорада и са њиме Пека,
Свака њина својта залелека...[38])

38) Песму је спевао један млађи Буковчанин непосредно после удара грома на место звано „Банске куће", недалеко од Црног језера на Дурмитору 50-тих година овога века — по информацији Јаглике Обрадовић, која је казивала песму.

Наши подаци о гуслама, том популарном народном инструменту, указују да Црногорци своју музичку традицију негују и у Војводини, као и то да је подржавају не само старији него и млађи бачкопољски Црногорци. Мада су појединци гусле пренели из старог краја, запазили смо да их набављају и у наше време. Купују их или у већим градовима, Титограду и Сарајеву, или пак наручују из Црне Горе од самоуких мајстора. Често до њих долазе и поклонима родбине из разних крајева Дурмитора, приликом међусобних посећивања. Међутим, гусле данас у овом насељу нису само успомена на родни крај, а јесу и то, већ су евидентна и настојања за њиховом активном применом. Један бачкопољски Црногорац је снимио гусларску плочу, а изгледа нам да се за то спремају и други, нешто млађи Дурмиторци, јер се вежбају у гуслању.[39])

Црногорско коло „Оро" на једној босанској свадби у Бачком Добром Пољу 1973. године

Под народним играма становника Бачког Доброг Поља подразумевамо: игре, које се упражњавају ради забаве и надметања и орске игре. И једне и друге посматрамо с обзиром на врсте игара, затим на њихове учеснике и прилике за играње.

39) Набавка гусала у Бачком Добром Пољу узима све више маха. Тако се, на пример, само у једној улици може наићи на десетак власника гусала.

Грађа о тзв. забавним играма односи се на игре: „прстен" (погађање играча у којој је од десет капа сакривен прстен), затим „камена с рамена" (одбацивање камена што је могуће даље), као и „пловкање" (гађање каменом плочицом у пободено камење, тзв. „киљане"). Ова традиционална такмичења нашла су своје присталице и у новом крају, при чему је камење из последње игре замењено црепом. Ове су игре донедавно неговали средовечни Бачкопољци, у слободним, поподневним часовима, и то уз плаћање ракије оних који у игри изгубе.

Орске игре и црногорског и босанског становништва представљају најрепрезентативније и најчешће извођене облике фолклорног стваралаштва колонистичког становништва у новом крају. Сви информатори су нас обавештавали да се, нарочито првих година по досељењу у Бачко Добро Поље, много и често и певало и играло. Спонтано и импровизовано играње „црмничког кола", „врсуте", или „козаре", пре и после рада, свакодневно и о празнику, на слободном простору, или у Задружном дому, односно Дому културе, временом се пренело на сцену. Под вођством кореографа, у оквиру Културно-уметничког друштва „Петар Петровић Његош", а касније игре су се стилски и технички усавршавале, па су и њеним учесницима доносиле заслужена признања. У време наших испитивања орска народна традиција негује се у оквиру Дома културе, о чему је већ било речи у претходном тексту.

Раније смо истакли подједнаку заступљеност и црногорских и босанских игара на свадбеним свечаностима, а овом приликом додајемо да се то може рећи и за остале скупове и забаве које се приређују у насељу.

Веома је занимљиво да су колонисти врло рано научили и игре затеченог становништва. Тако су од Мађара прихватили њихову игру „чардаш", а од осталог становништва Војводине окретне игре: „танго", „валцер" и „степ". Какво етничко прожимање влада у овом насељу, које је отворено свим утицајима, говори у прилог податак да ни српски „моравац" није овим људима непознат.[40]) Оваквом југословенском репертоару народних игара доприноси и развијање аматеризма, које подстичу и друштвене организације, о чему је такође већ раније било речи.

9. **Говор**

Мада говор становништва нисмо посебно испитивали, неке језичке појаве су вредне пажње, првенствено са гледишта међусобних утицаја самих колониста, а и њихових веза са осталим становницима насеља. За говор Пивљана, у које спада највећи број црногорских досељеника, О. Благојевић каже: „Пивљани говоре веома лијепим и чистим српскохрватским језиком, ијекавским дијалектом. Говор њихов скоро је истоветан са гово-

40) У првој декади после досељења колониста у Бачком Добро Поље одвијао се врло интензивни друштвено-забавни живот, нарочито обележен честим игранкама, на којима су учествовали готово сви становници насеља, без обзира на пол, старост и етничку припадност. Тако је у оркестру свирао староседелац, по народности Немац, кога се и данас мештани радо сећају.

ром околних херцеговачких племена, нарочито Дробњака, Језераца, Ускока и Гачана. Он је течан, лаган, углавном тачног нагласка са правилном употребом падежа и времена."[41])

Овакве говорне одлике сачували су старији Дурмиторци и после тридесет година живота у новом крају. Забележили смо и неке изразе, које данас користе не само најстарије већ и средње генерације. То су: „отуташна" — тешка, „живо" — стока, „кисјелина" — кисело млеко, „засмочити" — зачинити, „својта" — родбина, „врнути" — вратити, „напуштати" — напустити итд.

Наши подаци говоре и о извесним утицајима црногорског начина говора, пре свега на босанско становништво, па и на остале. Тако смо уочили да израз „натра" за развој користе и Босанци, мада они за тај предмет имају и своју реч „тара". Чак смо и код представника неких других народносних група, на пример Мађара, запазили да говоре прилично чистим српскохрватским језиком, са јекавским дијалектом, што се, умногоме, може објаснити вишегодишњим присним контактима мањинских група са бројчано јачим колонистима. С друге стране, изворни дурмиторски говор постепено напуштају млађе генерације Бачкопољаца, што је свакако одраз њихове веће покретљивости у односу на њихове очеве и дедове, досељене из Пиве и других области, које спадају у подручја српскохрватског ијекавског говора.

10. Телесне и психичке особине

На крају ћемо саопштити и неке наше утиске о телесним и психичким особинама становника Бачког Доброг Поља. Као опште запажање и о црногорској и о босанској популацији јесте да они, углавном, имају све оне одлике, по Цвијићу, карактеристичне за динарски тип наших људи, који спадају у појас патријархалне цивилизације. Међутим, нешто пажљивија проматрања омогућавају да се уоче и неке разлике између Дурмитораца, с једне стране, и становника северозападне Босне, с друге стране. Док смо код Црногораца наилазили, углавном, на високе и кошчате људе, тамније пути, косе и очију, међу босанским дошљацима има и људи средњег раста, здепастије телесне грађе, а и светлије комплексије. Међутим, за прецизнију анализу физичке конституције Црногораца, насељених у Војводини, треба узети у обзир и резултате новијих антрополошких истраживања, која показују извесна одступања у телесној грађи војвођанских Црногораца у односу на црногорски живаљ који је остао у матичним областима.[42])

Што се тиче психичких особина колонизованог становништва, оно што је Цвијић рекао за Динарце, који напусте свој крај и дођу у нову средину, да су сналажљиви, окретни и добри домаћини, можемо и ми да

41) О. Благојевић, op. cit., с. 490.
42) Ж. Гавриловић, *Прилог познавању утицаја послератне миграције на телесно стање Црногораца у Војводини*, Матица српска, Посебна издања, Нови Сад 1960. године, с. 24—25.

потврдимо за бачкопољске Дурмиторце.[43]) Наша истраживања показују и да су уредни, затим да су они који су зашли у године још доста витални, живахног духа, а достојанственог држања. У кругу породице види се ко је старији, а ко млађи, што подсећа на норме патријархалног васпитања. На јавном месту пак млади су нешто слободнији, радозналији, али не и наметљиви. Код свих становника Бачког Доброг Поља врло је развијена гостољубивост, а у разговорима отвореност и непосредност. У кафани се мало седи, пијанство и друге изгреде нисмо запазили. Млађе нешто више окупља музика из „џубокса", док старији своје слободно време проводе лети на клупама пред кућом, при чему су жене обично са ручним радовима, а у зимским данима се забављају у Дому пензионера. Међу овим становницима наишли смо и на врло духовите људе, чији је искричав дух, каткад, допуњен и бујном маштом. Посебно је развијен смисао за нарацију, хуманитарне науке и песништво, о чему говоре и неки млади песнички таленти, па им је рецитовање на јавним местима доносило и лепе успехе. Другим речима, иако су с обзиром на начин живота по много чему већ постали Војвођани, како они сами за себе кажу да су се „погосподили", ипак су по менталитету, понашању и другим психичким одликама и даље остали везани за своје матичне крајеве. О старом завичају стари најрадије говоре, и то озарена лица, а млади, иако можда слично осећају, не испољавају своју носталгију. Они у стари крај одлазе на одмор, којом приликом се зачну и неке наклоности, које доводе до брака, али су реалнији, јер свој живот живе у Војводини, ту је њихова садашњост и будућност.

11. Завршна разматрања

Уместо дефинитивног закључка, хтели бисмо на основу наших испитивања, која смо вршили 1976. и 1977. године, да истакнемо неке важније одлике етнолошког развитка становништва Бачког Доброг Поља, које смо посматрали у току тридесетогодишњег преображаја овога насеља (1945—1975) и његовог становништва.

Наша фактографска грађа нам, пре свега, омогућује да уочимо неке основне окоснице општијих друштвено-етничких процеса, кроз које су прошла, и још пролазе многа колонистичка насеља у Војводини, па и Бачко Добро Поље, а истовремено да фиксирамо и неке особености развоја, које поседује наше испитано насеље, а по којима се, донекле, разликује од других таквих насеља.

---

43) Говорећи о Пивљанима насељеним у Лозници, Ј. Цвијић их је између осталог овако окарактерисао: „... Припадали су неким угледним породицама из Пиве. Сви су били имућни, имали земље, коју су давали 'под аренду'. Сами су мало радили, али су умели 'располагати', како се онда говорило... Није код њих било разметања јунаштвом и хвалисавости, а имали су неке боље тежње и неку врсту отмености; осим тога оштар понос и начин понашања који је уливао респект и старинцима..." (С. Томић, *Пива и Пивљани*, с. 85—86.

Као општије за новија колонистичка насеља у Војводини, а што потврђују и наши подаци о Бачком Добром Пољу, јесте да се преображај насеља мора посматрати у узрочној вези са степеном прилагођености дошљака новим условима живота, и то у природном, привредном, тј. професионалном, културном и етничком погледу. При том смо уочили да се сложеност адаптационог процеса види у томе што се ове његове категорије међусобно условљавају, затим преплићу, а и што све нису подједнаког трајања и интензитета. Имајући то у виду, анализом наше грађе дошли смо до констатације да је прилагођавање колониста Бачког Доброг Поља имало две основне фазе: од досељења 1945/47. године до 60-тих година и од 60-тих година до данас.

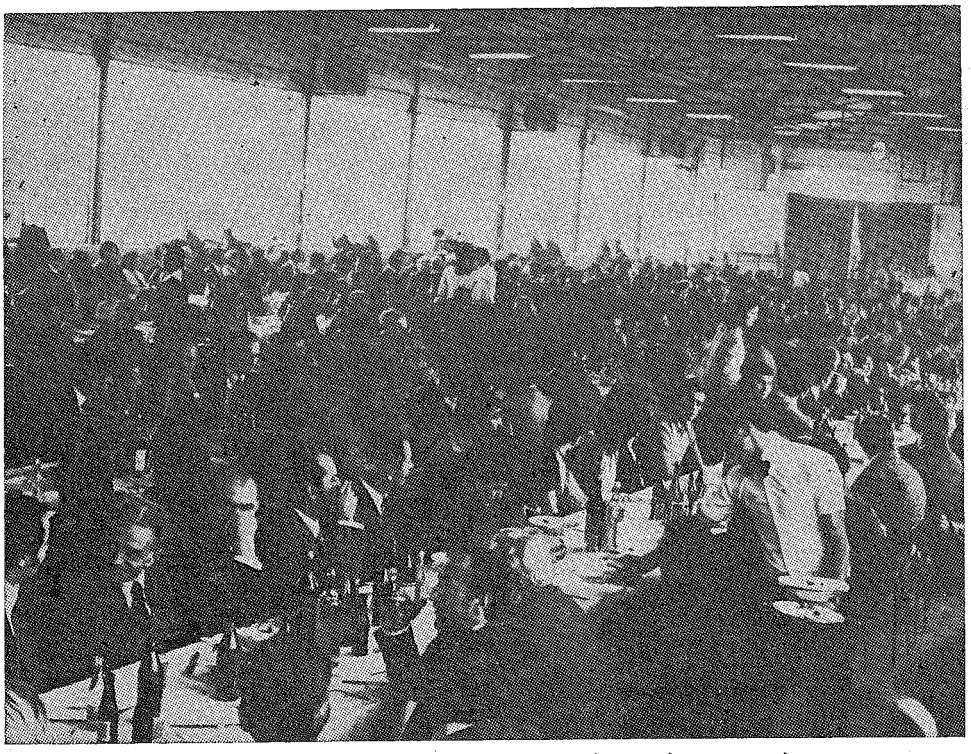
Први период обухвата првих петнаестак година после колонизације, а био је испуњен, пре свега, размештајем досељеника, затим њиховим суочавањем са новим условима природне средине (рељеф, клима, ваздух, вода), културе становања, исхране и одевања, као и приступањем Сељачким радним задругама. Овај период, свакако тежи и сложенији од следећег, обиловао је супротностима, које су за бачкопољске колонисте имале и болне последице (нешто појачана смртност старијих и деце, повратак извесног броја породица у матични крај и др.). С друге стране, неупућеност у равничарске пољопривредне послове доводила је, у самом почетку, и до материјалних штета, па и конфронтирања са затеченим околним живљем. Упоредо са првим погрешним корацима у пољопривреди, тежило се надвладавању тог напорног, а за колонисте друкчијег радног процеса од оног за који су дотад знали, и то организованим друштвеним акцијама, при чему су примарну улогу имали сами колонисти, као настављачи традиција револуције и духа колективности.

Други период, који је започео 60-тих година, био је нешто мирнији, јер су се показивали и резултати прве адаптационе фазе. Отада се, после укидања сељачких радних задруга, које су одиграле значајну улогу у савлађивању почетног периода адаптације, стварају шире могућности за развој индивидуалних поседа, а самим тим и материјалног стабилизовања домаћинстава. У овом периоду се увелико вршила и дезагаризација, тј. одвајање од земље, као јединог извора прихода. Исто тако, интензивним школовањем и запошљавањем ван поседа, убрзавао се и процес друштвеног и културног прилагођавања широј војвођанској средини и отварања ка оближњим градовима (Врбас, Нови Сад), што се у наше време одражава на целокупан преображај насеља и његовог становништва.

Оба ова адаптациона периода укључила су и међуетничко прилагођавање, тј. преображаје у етнолошком смислу.

Док смо, с једне стране, видели да су се колонисти у првим, најтежим данима и годинама после досељења стриктније придржавали својих завичајних традиција (преуређење простора по њиховим навикама, преправка немачког намештаја, исхрана, затвореност бракова, архаичнија лична имена, одржавање неких обреда и др.), данас, када су се увелико адаптирали затеченој материјалној култури, своју традицију више сматрају симболом народносног имена и идентитета, а мање регулатором свакодневног живота, који настоје да измене по градским узорима (одевање, савремена култура становања и др.).

Што се тиче међуетничког интегрисања, оно у овом насељу има неке специфичне црте, које је вредно нагласити. Као што нам грађа показује, односи миграната са староседеоцима нису се, бар у почетку, кретали у правцу ближих додира и саживљавања са околином, домаћим становништвом, већ са малобројном групом Немаца, што је доводило и до склапања међусобних пријатељстава, па и брачних веза. Ово ће бити јасније ако напоменемо да су у питању десетак заосталих немачких породица, које се нису компромитовале у току другог светског рата, а својим стручним знањем из агрономије могли су им послужити за узор. У каснијој адаптационој фази дошло је до ближих веза и са затеченим војвођанским живљем околних села, и то, рекли бисмо, најпре преко женидбених односа.

Са заједничког ручка поводом прославе тридесетодишњице досељења

Друга особеност међуетничког прилагођавања бачкопољских колониста види се у односима између црногорских и босанских досељеника. Наша испитивања су показала да у њиховим односима није, бар у знатнијој мери, долазило до међусобне изолације, а поготову не до нетрпељивости, јер су обе групе у борби за опстанак пролазиле, нарочито у почетку, кроз готово истоветне фазе прилагођавања, мада би се за садашње време могло рећи да је преображавање (нарочито школовањем) црногор-

ских колониста било интензивније од темпа развитка босанске популације у овом насељу.

Трећа особеност међуетничких односа у овом насељу, према нашим подацима, јесте извесно надвладавање, тј. нешто јаче наглашено етничко присуство Црногораца над босанским колонистима, а и над осталим живљем насеља — другим речима, црногорски досељеници дају Бачком Доброб Пољу, и поред све бројнијих најновијих досељавања у последњих десетак година, основни етнички печат (активније неговање фолклорних обележја, нарочито ношње, нешто јаче наглашена прилагодљивост, узимање девојака из старог завичаја и др.).

Овакве појаве се, према нашем мишљењу, могу објаснити на следећи начин: прво, у месту колонизације није затечен домаћи живаљ, а међу колонистима није било више разнородних струја, осим „аутоколониста", који се по својим етничким одликама битно не разликују од дошљака, јер у већини чине Срби из западнијих делова земље; друго, за разлику од Босанаца, који су долазили са шире територије, а знатно их је мање од Црногораца, ови други су дошли у већем броју, као компактна група, и то у краћем временском периоду и са уже територије, која се сматра предеоном, па и етничком целином (Дурмитор). На овај начин тумачимо и извесна црногорско-босанска међусобна прожимања у корист црногорске етничке групације (у посматраним обичајима, језику и др.).

Што се тиче даљег очувања етнолошких одлика овога становништва, мада нам је за сада тешко да прецизно предвидимо, ипак, према тенденцијама свеколиког преображаја нашег друштва, а посебно вишеетничке Војводине, верујемо да ће прерасти у својеврсан фолклорни вид народносног распознавања будућих Бачкопољаца, а познато је да фолклор надживљава и генерације и векове.

Др Обрен Благојевић

ЗАКЉУЧАК

Мислим да би се на основу наших проучавања Бачког Доброг Поља, као природне и друштвене цјелине, проучавања чији су резултати изложени у претходним поглављима, у виду једног кратког резимеа могло указати на слиједеће важније налазе.

1. Географски, Бачко Добро Поље спада у групу насеља јужне Бачке. На пруги Нови Сад — Суботица и на важном путу Нови Сад — Врбас, који се код Сирига спаја са међународним аутопутем Београд — Нови Сад — Суботица, оно има згодан привредни положај, побољшан и близином канала Дунав—Тиса—Дунав, који му омогућава релативно јефтино наводњавање. Подручје му захвата простор од око 4.200 хектара равног лесног земљишта, чернозема, за које стручњаци кажу да је чак најбоље у цијелој Бачкој, па тиме и у Југославији, и да као такво, под условима вјештачког наводњавања, може давати и изузетно високе приносе свих средњоевропских култура. Само насеље је изграђивано по урбанистичком плану, па је ријеткост и по свом правилном геометријском облику, подијељеном такође на као шаховска поља правилне квадрате. Пошто није лежало директно на неком путу није ни изграђено као обична друмска насеља на раскршћима, са издуженим обликом, већ се ширило слободно на све стране, те има широке улице, а свака кућа своје пространо двориште.

2. Далека прошлост садашњег Бачког Доброг Поља као насеља није сасвим расвијетљена, па се његова рана историја, као уосталом и историја многих других садашњих насеља, губи негдје у маглинама средњега вијека. Његов први помен, као насеља Кер — касније Мали Кер, Кис Кер односно Кискер, и већ у сасвим новије вријеме, 1922—1933. Прибићево, а од тада под садашњим именом — неки истраживачи налазе већ у години 1461. Крајем XVI вијека имало је само петнаестак домова, крајем XVII још увијек само око четрдесет, а тек крајем XVIII вијека у њему живи више од 150 породица. Истраживачи такође налазе да је ово рано становништво Кера било српско, па је оно колонизацијом током а нарочито крајем XVIII вијека сасвим истиснуто њемачким живљем. То њемачко становништво, готово цијело, повукло се са њемачком окупаторском војском 1945. године, па су његова имања, на основу закона, конфискована а убрзо затим тамо насељени колонисти, понајвише из Црне Горе, затим из Босне и других крајева.

3. Ти нови становници, горштаци са Дурмитора и Козаре, дошли су у једну, за њих сасвим нову и природну и друштвену средину. Једва да се могу и замислити веће крајности: са висине од преко хиљаду, па и хиљаду и по метара спустили су се у низину, тек нешто вишу од нивоа мора, са стрмих брда, покривених шумама и ливадама, сишли су у бескрајну, једноличну и голу, бачку равницу; оставили су косу и срп, свог брдског товарног коњића или јарам волова и морали се навикавати на моћне пољопривредне машине, какве су трактор или комбајн, косачица или вршалица, исто онако као што су напуштали своја ситна и разноврсна сточарско-земљорадничка имања, да би се укључили у крупну, углавном ратарску и, што је још важније, заједничку, колективну производњу. И све остале околности — од климе и састава тла, па преко становања, кућног намјештаја или одјеће, све до најразличитијих психолошких елемената живота — биле су веома различите, па отуда и искушења велика и многобројна. Ипак је само мањи број првобитно дошавших оцијенио да су преимућства на страни старог завичаја, па му се убрзо и вратио. Сви остали, односно дјеца њихова, уколико се и сама нијесу растурила по другим крајевима, и данас живе под новим условима, које су највећим дијелом сами себи и изградили.

4. Нови становници суочавали су се, нарочито у почетку, и са многим другим потешкоћама. Осјетили су их већ на првим корацима, путујући до те обећане земље и по 20 дана, из својих далеких дурмиторских села, са ситном дјецом у наручју или водећи их за руке, и носећи у својим сукненим торбама, од цијеле своје имовине, само понешто хране за пут и по коју ризу одјеће или постељине, да се наће, злу не требало, бар за прве дане. У новим домовима нашло се, додуше, доста пшенична хљеба и кукуруза, па и доста масти и шећера, али стоке, ни млијечне ни за рад, није било, оруђа за обраду тешке бачке дебелице још мање, а првога инжењера агрономије добили су тек након шест година. Још дуже су потрајале тешкоће око нове организације пољопривредне производње, тражења нових путева и неутабаних стаза. О том рјечито говоре оне силне организације и реорганизације сељачких радних задруга, које су се напокон од осам у почетку, и то разних типова, свеле на једну једину, а и ова касније преобразила у јединствено пољопривредно имање, које постоји и данас. Ништа мање нијесу биле ни тешкоће навикавања на нове радне и производне односе или оне у вези са тражењем новог, све бољег и праведнијег начина расподјеле, почев од оног примитивног заједничког казана. па преко трудодана, све до савремене расподјеле дохотка према раду и залагању.

5. Тридесет година које су протекле од насељавања ове, онда тако рећи голе равнице, запуштених башта и салаша и опустјелих домова, и није тако дуг период, нарочито са гледишта великих и свестраних промјена које су се у њима збиле. Дурмиторски и козарски горштаци и овом су приликом, као и толико пута у својој мучној историји, и то у једном кратком времену, одиста демантовали све оне, и старе и савремене скептике, који су сумњали у сваку могућност њиховог адаптирања свим посве различитим условима, од оних у погледу климе и облика тла до оних у погледу врсте и начина привређивања и свих других манифестација

друштвеног живота. Мислим да је чак и најважнији закључак који се може извући из ове мале студије управо онај који се може изразити у само двије ријечи: успјели су.

6. Данас Бачко Добро Поље представља једно, у свему напредно, савремено насеље, са пољопривредом као основицом живота и рада и са социјалистичким односима којима се прожимају сав тај живот и рад. Прилагођена природним условима плодног тла првокласне бачке равнице и њене углавном повољне климе, с једне стране, и захтјевима савремене, тихнички добро опремљене и адекватно организоване производње, с друге стране, пољопривреда овога насеља већ сада постиже одличне резултате, а перспектива јој је још далеко боља. Студија нам говори о њеном напредовању, иако кроз свакојаке тешкоће и проблеме, и у организационом и у пословном погледу — у оном првом: мноштво организација сведено је на једну јединствену, све јаснији су и све чистији радни односи унутар ње, раздвојена су права по основи својине од оних по основи рада, све је бољи и правичнији систем расподјеле дохотка; у оном другом: све је боља и потпунија снабдјевеност основним средствима, све пажљивије и научним савјетима ближе поступање у сточарству, све већи приноси и у њему и у ратарству. Посебна је одлика овога насеља и то што су готово сво земљиште и готово сва домаћинства у њему обухваћени социјалистичким производним односом. При том окућнице имају велики значај, посебно за производњу поврћа, а и индивидуална пољопривредна газдинства у правом смислу имају са локалним пољопривредним добром различите прометне и друге односе сарадње.

7. Насеље је остварило велике успјехе и у сваком другом погледу. Ранији бунари замијењени су савременим водоводом, регулисане су улице, адаптиране старе и изграђене многе нове стамбене зграде, подигнут низ јавних грађевина: административних, просвјетних, здравствених, привредних. Здравствена служба данас располаже својом амбулантом, својим љекарима и љековима, а здравствено и социјално је осигурано сво становништво. Непосредни потомци друмиторских и крајинских сељака, потпуно неуких за било какве радове у равници са техничким оруђима, многи од њих још и рођени у старом завичају, постали су квалификовани и висококвалификовани радници разних струка: инжењери агрономије, љекари, ветеринари, машинци, економисти, трактористи, механичари, електричари. Тешко да је икада разлика између двије узастопне генерације, између оца и сина, мајке и кћери, била тако велика а прелаз између њих тако нагао!

8. Промјене су огромне и у становању, исхрани, одјећи, друштвеном животу и понашању, свуда. Истина. барем за дурмиторске сељаке, којих је и дошло а и данас их је у Бачком Добром Пољу највише, не може се рећи ни да су у свом старом завичају лоше становали, па ни да су су се лоше хранили или одијевали. Па ипак се може говорити не само о промјенама које су, несумњиво, крупне већ и о напредовању у свим тим правцима. Ако би се те промјене набоље хтјеле обухватити једном карактеристиком, мислим да би то била замјена негдашњих локалних и архаичних специфичности садашњем мање-више универзалним и униформисаним начином живота цивилизованог човјека уопште. Данашњи станов-

ник Бачког Доброг Поља живи у вишесобном, све чешће и новом, мање-више комфроном стану, са модерним намјештајем, постељином и комплетном тзв. бијелом техником, са радио-пријемником, телевизором, па чак и са све чешћим телефоном. Не само што се напушта негдашња прилично једнолична млијечно-хљебна исхрана и обједи из заједничкога вагана већ се садашња исхрана, и у погледу своје структуре и у погледу начина справљања оброка, све мање разликује од исхране нормалне грађанске породице, а вјероватно је обилатија. Што се, пак, тиче одјеће, она је посве друкчија него раније: домаће сукнено одијело људи су сасвим замијенили обичним градским, а и млађе жене се носе све више као варошанке.

9. Мање су, међутим, изразите промјене у области духовнога живота, у навикама и обичајима, говору и понашању, етичким и другим друштвеним нормама и схватањима, нарави и менталитету. То је и сасвим разумљиво, јер се све то таложи и формира вјековима, па је и трајније и отпорније него елементи материјалне културе. Ипак овдје треба уочити једну велику разлику: ону између старијих и млађих, поготову ако су ови посљедњи, што се увелико и збива, изучили какав занат или свршили школу, па некуд отишли за радом и тамо остали. За оне прве би се рекло да се, тако рећи, ни у колико нијесу измијенили — они су се дефинитивно формирали негдје на падинама својих родних планина, па су такви и остали, јер се старо дрво не савија. Омладина је друкчија: формирана, искључиво или углавном, под сасвим друкчијим, и природним али нарочито друштвеним условима, она је од своје старине примила само онолико колико је на њу могла пренијети и у душу јој усадити родитељска кућа, фамилија, село, рјеђи или чешћи одласци у стари завичај. Све је остало стечено под сасвим новим и друкчијим приликама и условима, неспецифичним условима нашег југословенског миљеа уопште, који је и сам дио савремене цивилизације.

10. Кад је о томе фактору ријеч, треба можда, скренути пажњу на још двије важне околности. Једна је у томе што колонизација Бачког Доброг Поља, као и наша посљератна колонизација уопште, не само што није значила дефинитивно одређивање мјеста живота и рада за колонистичко потомство већ је она, у ствари, снажно поспјешила његово расељавање. Велик дио тога потомства, ево чак из прве генерације, изучио је занат или завршио неку школу — једном ријечју, оспособио се за какав квалификовани рад и отишао на другу страну: у оближњи Врбас или Нови Сад, али и у све друге крајеве Југославије. Тако је колонизација већ за наредну генерацију, у ствари, значила само први, истина вижан и одлучан корак одлијепљивања од вјековног пребивалишта, па и од земље и пољопривреде уопште, корак у правцу изграђивања човјека савременог типа, ширих видика, цивилизованих појмова и понашања, човјека мобилног и свуда прилагодљивог.

11. Друга околност на коју смо хтјели скренути пажњу јесте у томе што промјене о којима смо говорили нијесу резултат само колонизације и свега онога што је она собом донијела, па их искључиво њој не смијемо ни приписивати. Оне су, у великој мјери, и резултат односно саставни дио општег кретања социјалистичког друштва напријед, па и кретања напри-

јед човјека и људскога друштва уопште. Најочигледнији доказ за то су све оне огромне промјене које су се, у току три посљедње деценије, збиле чак и у оним, свакако међу најзаосталијим крајевима из којих су колонисти у Бачко Добро Поље и дошли. И у тим крајевима, наиме, дошло је у посљератном времену до крупних промјена, и у условима становања, и у кућном намјештају, и у ношњи, и у начину исхране, и у свим другим видовима живота. Кад се све то има у виду, постаје јасно да су и промјене у селу које смо проучавали услиједиле, у првом реду, под утицајем социјалистичке изградње и прогреса уопште, а тек у тим оквирима и под утицајем новога мјеста живота и рада. Овај посљедњи фактор најјаче се испољио у колективизираној социјалистичкој пољопривреди, која омогућава омладини Бачког Добрг Поља да, великим дијелом, остаје у насељу, укључујући се у радне односе на локалном добру и с њим у вези, док дурмиторска омладина, немајући услова за запошљавање у неразвијеној локалној привреди. још увијек највећим дијелом одлази у околне и друге градове, а на селима остаје све већи број тзв. старачких домаћинстава.

12. Једна од битних разлика између колонизације из 1945—46. године и оне након првог свјетског рата свакако је у томе што прва није ни вршена да би се једном дијелу сиромашног сељаштва из неразвијених крајева додијелило више и боље земље, како би оно у бољим условима наставило дотадашњи индивидуални облик репродукције и газдовања, већ се од самога почетка ишло на стварање и развијање посве нових, социјалистичких односа у производњи. Тога су били потпуно свјесни и сами колонисти, бирани уосталом међу породицама најоданијим народноослободилачкој борби и социјализму и провјерени током многих искушења четворогодишњег ослободилачког рата. Управо та њихова свијест и на њој заснована дјелатност у одређеном правцу, у вези са чињеницом да су затекли, тако рећи, „земљу без господара", један је од најважнијих фактора свега онога што је до данас остварено у Бачком Добром Пољу. И одиста, вјероватно је у читавој Војводини мало села у којима су социјалистички односи у пољопривреди и уопште захватили толики дио земљишта и развили се тако свестрано. У ствари, са изузетком оно мало индивидуалних газдинстава, може се рећи да је бутум насеље, сав његов живот, укључено у нове, социјалистичке односе. Заиста је читаво ово насеље као једна велика пољопривредно-производна организација заједничког рада, умногоме слична другим пољопривредним добрима у Војводини и Југославији. У организацији производње, привријеђивању, расподјели дохотка, манифестацијама материјалног живота и нема разлика од других пољопривредних добара, а на специфичности се наилази тек у људима, њиховим навикама и схватањима, њиховом психичком животу уопште.

13. Бачко Добро Поље је, несумњиво, доказ о погрешности старе тезе да се горштак не може прилагодити равници, њеној клими, начину живота и свему што је с њом у вези. Иако је промјена овдје била и нагла и свестрана, човјек, тај најприлагодљивији створ на земљи, ипак је успио да се адаптира. Ова ријеч, међутим, није сасвим адекватна, па је не треба ни схватити у њеном класичном смислу, јер је адаптације постојећим условима било само дјелимично, а умногоме је, у ствари то било

стварање посве нових услова. Црногорски и босански сељаци који су дошли у Бачко Добро Поље нијесу се адаптирали класичнсм сељачком начину живота и рада ондашњег војвођанског индивидуалног произвођача већ су. на основу затечених природних услова, развијали нове облике живота и рада, нове друштвене односе. По томе путу, уосталом, са њима корачају и сељаци — старосидиоци, можда нешто споријим темпом него они, али извјесно.

14. Главни путовођа на читавом томе путу била је, несумњиво, Комунистичка партија, односно Савез комуниста Југославије. Велик дио колониста из 1945—46. године били су и тада њени чланови, а из студије се види како је из године у годину даље расло и њено чланство и чланство других масовних организација преко којих је дјеловала. Једва је потребно и казати да се без те руководеће улоге Савеза комуниста не би могло остварити све оно што је у Бачком Добром Пољу остварено. При том је повјерење које су колонисти од самога почетка имали у Партију, повјерење стечено у најтежим условима ослободилачкога рата, било одлучујуће. Наоружани тим повјерењем и навикнути на дисциплину у извршавању партијских руководећих директива, црногорски, босански и други сељаци — насељеници у Бачком Добром Пољу, одолијевали су и одољели мноштву најразличитијих тешкоћа и искушења које су сретали на своме путу.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1.

ДОСЕЉЕНИЦИ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ

НОСИОЦИ КОЛОНИЗАЦИЈЕ И БРОЈ ЧЛАНОВА ДОМАЋИНСТАВА ПРЕМА МАТИЧНОМ КРАЈУ И ВРЕМЕНУ КОЛОНИЗИРАЊА[1])

Носилац колонизације	Број чланова домаћинства	Година досељења	Напомена
1	2	3	4
Планина пивска			
Баланџић Перов Милован	4	1945.	
Батуран Павлов Радомир	3	„	
Батуран Милутинов Ђетко	4	„	
Батуран Јованов Марко	11	„	
Бјелаковић Богданов Милош	6	„	
Богдановић Вукосавов Миливоје	10	„	
Богдановић Милошев Богдан	13	„	
Богдановић Шћепанов Тодор	9	„	
Богдановић Ђорђијев Илија	10	„	
Богдановић Јованова Милуша	9	„	
Богдановић Шћепанов Млађен	8	„	
Богдановић Гајо	7	1946.	
Бојат Маркова Вукосава	5	1945.	
Бошњак Нећељков Јован	9	„	
Војводић Максим	9	1946.	
Врачар Милосав	8	„	
Вуковић Миркова Вида	6	1945.	
Вуковић Живков Милика	10	„	
Вуковић Видакова Сара	6	„	
Вуковић Вулов Симеун	7	1945.	

1) На табели су поименично наведени носиоци колонизације, са подацима о броју чланова породице, години досељења и матичном крају. За Црногорце су као матични крајеви наведене некадашње старе општине среза Шавник, за Србе из Босне и из других крајева наведени су срезови из којих су родом, а за бивше колонисте у Македонији и на Косову, Србе и неколико породица Црногораца наведени су предели из којих су пореклом са напоменом о бившој колонизацији.

Табела обухвата само породице колониста који су остали у Бачком Добром Пољу после извршене колонизације, тј. не садржи попис оних који су се вратили у матични крај. Разумљиво што у време испитивања, 1976 — 1977. многе од ових породица нису више биле у Бачком Добром Пољу с обзиром на касније исељавање становништва, претежно у градове и индустријске центре.

1	2	3	4
Вуковић Радованов Боле	10		
Гаговић Живков Мијушко	8	,,	
Гаговић Живков Матије	5	,,	
Гаговић Станков Стеван	9	,,	
Гаговић Машов Милош	8	,,	
Гаговић Арсенијев Бојо	6	,,	
Гаговић Николин Симо	2	,,	
Гаговић Арсенијев Радоје	8	,,	
Гаговић Филипов Крсто	7	,,	
Гаговић Марков Симат	7	,,	
Гашовић Гајова Даница	4	,,	
Гредић Крстова Стеванија	5	,,	
Грубач Милутинов Јевто	10	,,	
Дакић Васил. Тијана	4	,,	
Дакић Буканова Вемија	3	,,	
Дакић Радов Вучко	5	,,	
Дакић Милошев Боле	7	,,	
Дакић Миров Митар	7	,,	
Делић Радованов Милош	6	,,	
Делић Јаковов Саво	7	,,	
Делић Перкова Љубица	3	,,	
Добриловић Савин Миле	11	,,	
Добриловић Јевтов Раде	11	,,	
Жарковић Сав. Миле	3	,,	
Жарковић Марков Радоје	13	,,	
Жарковић Мијајлов Никола	7	,,	
Жарковић Видојев Милован	15	1945.	
Жарковић Јована Милисава	5	,,	
Живковић Тодов Нећељко	7	,,	
Живковић Иванов Митар	9	,,	
Јововић Павлов Боко	6	,,	
Јојић Милутинов Ристо	9	,,	
Карабасил Радосављев Милутин	5	,,	
Кецојевић Бошков Васко	6	,,	
Кецојевић Перков Милутин	13	,,	
Кецојевић Савин Бошко	11	,,	
Кецојевић Нећељкова Љубица	4	,,	
Кецојевић Берасимов Жарко	5	,,	
Кнежевић Глигоријев Петар	19	,,	
Кнежевић Спасојев Максим	9	,,	
Кнежевић Милов Душан	7	,,	
Копривица Јованов Димитрије	6	,,	
Копривица Вучков Матије	5	,,	
Крунић Бурков Божо	7	,,	
Крунић Јолов Јован	3	,,	
Крунић Ант. Мићо	8	,,	
Крунић Илијин Милан	7	,,	
Кулић Радованов Миладин	3	,,	
Кулић Радованов Јездо	7	,,	
Митрић Васов Петар	6	,,	
Мацгаљ Тајов Вељко	4	,,	
Миличић Ристов Живко	5	,,	
Миличић Мијаилов Шћепан	5	1945.	
Недић Антонијев Машан	7	,,	
Недић Новичин Милош	5	,,	
Недић Милов Милика	10	,,	
Огњеновић Стојанов Божо	8	,,	

1	2	3	4
Пантовић Обрадов Радисав	7	„	
Патић Савин Милета	6	„	
Поповић Милованов Милосав	12	„	
Поповић Буканов Коста	3	„	
Радовић Павлов Петар	3	„	
Радовић Антов Радул	11	„	
Радовић Тошин Милосав	6	„	
Ровић Комненов Иван	6	„	
Томчић Радисавов Вукола	5	„	
Томчић Вуков Милован	5	„	
Томчић Јованов Тодор	7	„	
Тривковић Сим. Радован	3	„	
Бурчић Јанков Милан	9	„	
Бурчић Миланова Грана	4	„	
Бурчић Јанков Милош	7	„	
Цицмил Пајов Борђије	8	„	
Цицмил Милов Милун	5	„	
Цицмил Савин Лазар	7	„	
Цицмил Петров Мико	5	„	
Шарац Мирков Владимир	7	„	
Шарац Трифунов Матије	6	„	
Шарац Бојов Миливоје	4	1945.	
Шарац Вилипов Никола	6	„	
Шашовић Димитријев Крсто	8	„	
Шашовић Бошкова Вида	6	„	
Шипчић Шћепанов Бранко	4	„	
Шипчић Швепанов Лука	3	„	
Шкиљевић Милутинов Радивоје	7	„	

Жупа пивска

Апрцовић Обрадов Анто	10	1945.	
Ацић Јоксимов Обрен	8	„	
Ацић Томова Достиња	3	„	
Ацић Радованова Мијољка	7	„	
Бајагић Савин Божо	9	„	
Бајагић Петров Милета	9	1946.	
Бајагић Павлов Ристо	8	1945.	
Бајагић Владимирова Спасенија	2	„	
Бајагић Јованова Марија	2	„	
Бајагић Радов Антоније	4	„	
Бајагић Мирков Јоко	9	„	
Бакрач Јованова Јованка	2	„	
Благојевић Јованова Марица	3	„	
Блечић Милутинова Јована	8	„	
Братић Петрова Милица	2	„	
Вуковић Живкова Марица	3	„	
Гојковић Симов Илија	4	„	
Голубовић Милованов Максим	10	1945.	
Дурутовић Јанков Милан	4	„	
Дурутовић Спасојев Радош	6	„	
Бапић Вулов Борђије	3	„	
Бикановић Бурков Никола	8	„	
Бобић Андрин Крсто	5	„	
Бурковић Бурков Никола	12	„	

1	2	3	4
Јововић Живков Петар	5	,,	
Јововић Јевтов Лазар	6	,,	
Јововић Крстов Милисав	24	,,	
Јововић Јованов Лазар	7	,,	
Јововић Мијова Зорка	7	,,	
Кецојевић Новичина Пава	5	,,	
Кнежевић Максим	8	1946.	
Кокановић Обрад. Миро	6	1945.	
Косанић Милетин Андрија	7	,,	
Косанић Лукин Тривко	8	,,	
Косанић Милетин Петар	11	,,	
Костић Милисавов Урош	7	,,	
Костић Милисавов Миро	8	,,	
Крунић Живкова Марица	4	,,	
Љешевић Глигоров Обрад	7	,,	
Љешевић Глигоров Новица	10	,,	
Мићановић Јакшин Коста	9	,,	
Огњановић Стојанов Јован	2	,,	
Огњеновић Ристов Спасоје	6	,,	
Осмајић Петров Милорад	4	,,	
Пејовић Јаковов Јово	10	1945.	
Пејовић Димитријев Давид	6	,,	
Пејовић Мишов Јоле	4	,,	
Пјешчић Спасојева Вемија	4	,,	
Пјешчић Пекова Живана	3	,,	
Пјешчић Јоксимов Боле	8	,,	
Радовић Видојев Сретен	5	,,	
Радојевић Јаковов Раде	11	,,	
Радојевић Борђијев Перишa	8	,,	
Радојичић Тадоров Милан	6	,,	
Радојичић Јаков. Шпиро	6	,,	
Секуловић Симов Миро	9	,,	
Секуловић Илин Бурко	12	,,	
Сочица Крстов Раде	4	,,	
Сукновић Шћепанова Бева	5	,,	
Тадић Обренов Нећељко	13	,,	
Тадић Тодорова Стана	6	,,	
Тадић Пајов Сава	7	,,	
Тадић Мирков Антоније	9	,,	
Тадић Тодоров Ристо	7	1946.	
Тасовац Мијов Нећељко	6	1945.	
Тијанић Симова Стојка	6	,,	
Тијанић Тимов Милош	5	,,	
Тијанић Павлова Милица	3	,,	
Тодоровић Нећељков Данило	4	,,	
Ћаласан Глигоров Лазар	6	,,	
Ћаласан Живков Симо	2	1945.	
Ушћумлић Сав. Нећељко	7	,,	
Цицмил Стеванов Мирко	7	,,	
Цицмил Глигоријев Иван	4	,,	
Цицмил Стеванов Шћепан	9	,,	
Цицмил Лучина Новка	5	,,	
Цицмил Нећељкова Милуша	6	,,	
Цицмил Спасојев Милун	7	,,	
Цицмил Лазаров Бока	3	,,	
Цицмил Вулов Лале	13	,,	

1	2	3	4
Цицмил Јанкова Мијољка	5	„	
Шимун Лукин Тодор	5	„	
Шимун Васов Јанко	8	„	
	Језера		
Бадњар Стеванов Коста	11	„	
Бадњар Живков Михајило	9	„	
Бадњар Милутинов Павле	10	„	
Бадњар Јовова Станојка	6	„	
Баранин Милосављева Милева	6	„	
Баранин Милошев Миљан	4	„	
Благојевић Бошкова Јованка	4	„	
Благојевић Јанков Јово	10	„	
Благојевић Иванов Сава	4	„	
Војиновић Томичин Видоје	7	„	
Војиновић Мијов Мијаило	6	„	
Вујичић Миков Митар	11	„	
Грбовић Милошев Борђије	10	„	
Грбовић Симеунов Радуле	9	1945.	
Грбовић Јагошев Јоко	7	„	
Даниловић Крстова Зорка	5	„	
Дурковић Андрин Милош	4	„	
Берковић Нећељкова Солумија	3	„	
Берковић Станишина Савета	7	„	
Берковић Симов Момчило	3	„	
Бурђић Каров Јанко	3	„	
Бурђић Миланов Радојица	8	„	
Бурђић Милосављев Момир	5	„	
Бурђић Миланов Јанко	7	„	
Жугић Симов Новица	9	„	
Жугић Борђијева Љубица	7	„	
Жугић Радивојева Милица	7	„	
Жугић Шћепанов Милинко	5	„	
Зарубица Живков Рашо	8	„	
Јакић Агова Милица	5	„	
Јауковић Крстов Рајко	6	„	
Јововић Боков Дамјан	2	„	
Каљевић Крстова Божана	6	„	
Каљевић Божов Милан	6	„	
Карацић Јованов Ристо	8	„	
Ковачевић Бошк. Нећељко	4	„	
Ковачевић Илина Милица	4	„	
Ковачевић Спасојев Радоман	4	„	
Ковачевић Милосављев Велисав	4	„	
Крстајић Новичин Мимо	7	„	
Лаушевић Лазов Владимир	8	„	
Обрадовић Јовичин Милан	8	1945.	
Обрадовић Новичина Митра	6	„	
Обрадовић Милићева Станија	8	„	
Обрадовић Шабанов Радован	6	„	
Обрадовић Крст. Милан	7	„	
Остојић Даринка	4	1946.	
Самарџић Павлова Милица	6	1945.	
Сератлић Пиљов Божо	8	„	

1	2	3	4
Стијеповић Димитријев Мирко	6	,,	
Ћетковић Миловановић Раде	7	,,	
Ћоровић Рист. Јела	5	,,	
Ћосовић Иванов Бошко	7	,,	
Ћосовић Ћолов Новак	7	,,	
Шибалија Мирков Перко	7	,,	
Шибалија Вас Петруша	4	,,	
Шибалија Милошев Јаков	5	,,	
Шушић Танасијев Михајило	4	,,	
	Дробњак		
Андесилић Перков Милош	7	,,	
Андесилић Којадинов Радомир	6	,,	
Вилотијевић Миркова Цвијета	8	,,	
Вилотијевић Перова Анђа	5	,,	
Вуковић Матијев Радојица	7	,,	
Вуковић Ђорђијев Лука	4	,,	
Гломазић Јоков Милан	4	,,	
Гојковић Миладинова Милуша	6	,,	
Головић Симова Стануша	3	1945.	
Головић Павлова Јела	9	,,	
Голубовић Радов Милош	7	,,	
Грбовић Спасојев Радисав	6	,,	
Гузина Ђуркова Милуша	2+3	,,	
Делић Новичин Крсто	10	,,	
Дринчић Николин Сава	7	,,	
Дринчић Матов Мићун	8	,,	
Дринчић Урошева Даринка	4	,,	
Ђурђић Спасојев Марко	9	,,	
Ђурђић Видаков Вукадин	8	,,	
Ђурђић Спасојев Радосав	8	,,	
Жижић Павлов Мијат	7	,,	
Жугић Митров Гојко	8	,,	
Заруб ица Борђијева Бојана	7	,,	
Јакић Илина Милуша	4	,,	
Јакић Павлов Бошко	3	,,	
Јакић Маркова Аница	6	,,	
Јакић Јанков Нико	7	,,	
Јакић Милутинов Аким	9	,,	
Јакић Петров Танасије	4	,,	
Јакић Пујов Василије	6	,,	
Јањић Ђурков Драгић	7	,,	
Јањић Перов Шћепан	7	,,	
Карацић Грубанов Момчило	6	,,	
Лазаревић Нећељков Видоје	10	1945.	
Лазаревић Милунов Радоје	6	,,	
Лазаревић Лазаров Василије	10	,,	
Лаловић Ћеткова Илинка	6	,,	
Лаловић Лучин Жарко	8	,,	
Маловић Бокин Андрија	5	,,	
Маловић Милов Милика	4	,,	
Маловић Буров Владислав	7	,,	
Маловић Буров Миливоје	4	,,	
Мемедовић Теодоров Радуле	6	,,	

1	2	3	4
Мемедовић Радова Јаница	9	„	
Мемедовић Арсенијев Војин	7	„	
Мемедовић Милованова Цвика	5	„	
Никитовић Божова Милијана	3	„	
Пеановић Станојев Симо	7	„	
Пековић Обрадов Спасоје	9	„	
Пековић Тривкова Марта	4	„	
Поповић Секулов Петар	11	„	
Радовић Бурков Блажо	7	„	
Радовић Костин Илија	9	„	
Рајковић Тошин Радоман	6	„	
Слијепчевић Милов Обрад	3	„	
Срдановић Љубисавов Милутин	12	„	
Станковић Вулова Ћетна	6	„	
Ћеранић Јованов Петар	9	„	
У с к о ц и			
Алексић Видаков Машан	8	1945.	
Ашанин Станија	6	„	
Булатовић Илин Бошко	3	„	
Булатовић Перов Новак	8	„	
Вемић Војинов Војислав	2	„	
Зековић Радисав	6	1946.	
Зековић Нећељков Урош	7	„	
Зековић Новаков Нећељко	4	1945.	
Јелић Данилов Љубо	5	„	
Јелић Радов Саво	7	„	
Јелић Вукашинов Мираш	9	„	
Јоцовић Николин Машан	8	„	
Јоцовић Матов Вукашин	7	„	
Јоцовић Михајилов Ратко	4	„	
Кандић Милутинов Исаило	5	„	
Крсмановић Василијев Стеван	4	„	
Крсмановић Петкова Станија	6	„	
Крсмановић Ристова Вида	4	„	
Крсмановић Новичин Сретен	5	„	
Лопушина Радов Милорад	5	„	
Мештер Милова Видосава	7	„	
Мрдаковић Новакова Видосава	8	„	
Смоловић Димитријев Милисав	12	„	
Срдановић Љубисавов Саво	8	„	
Срдановић Обрадова Милуша	6	„	
Томић Марков Живко	6	1946.	
Томић Митров Божо	5	1945.	
Томић Божов Саватије	3	„	
Томић Митров Бошко	5	„	
Томић Димитров Огњен	3	„	
Церовић Станков Раде	11	„	
Церовић Савова Милева	6	1946.	
Церовић Савова Стамена	8	1945.	
Чуровић Васов Зарије	11	„	

1	2	3	4
	Шаранци		
Бојић Симеунов Милован	8	,,	
Дедеић Нећељков Мирко	6	,,	
Дедеић Трифунов Милош	4	,,	
Делић Милинова Милуша	8	,,	
Кнежевић Мишов Милика	10	,,	
Кнежевић Перов Јован	6	,,	
Крстајић Миланов Момчило	7	,,	
Лековић Мијатов Милинко	13	,,	
Пејовић Тривков Вељко	7	,,	
Радовић Антов Милисав	7	1946.	
Раонић Борђијев Владимир	5	1945.	
Симићевић Борђијев Милан	15	,,	
Симићевић Урошев Радомир	3	1946.	

Прилог 2

ДОСЕЉЕНИЦИ ИЗ БОСНЕ

НОСИОЦИ КОЛОНИЗАЦИЈЕ И БРОЈ ЧЛАНОВА ДОМАЋИНСТВА ПРЕМА МАТИЧНОМ КРАЈУ И ВРЕМЕНУ КОЛОНИЗАЦИЈЕ

Носилац колонизације	Број чл. домаћинства	Година доласка	Матични крај	Напомена
1	2	3	4	5
Аничић Мила Анђа	8	1947.	Сански Мост	
Бајић Вида Јован	7	„	Сански Мост	
Бајић Пера Стеван	9	„	Сански Мост	
Борановић Антона Триво	4	„	Сански Мост	
Брдар Илије Тривун	6	„	Приједор	
Вујиновић Јово	4	„	Сански Мост	
Вулетић Божа Стана	6	„	Приједор	
Вунић Војислава Здравко	5	„	Приједор	
Даниловић Данило	6	1946.	Мркоњићград	
Жигић Милоша Петар	8	1947.	Приједор	
Зорић Тривуна Миле		1946.	Дрвар	
Јаглица Пера Илија	9	1947.	Из Босне преко „Космета"	
Качавенда Јована Буја	7	„	Приједор	
Кнежевић Јована Гроздa	5	„	Приједор	
Кнежевић Стоја Ружа	6	„	Приједор	
Кончар Ђурађа Петар	5	„	Приједор	
Корица Лаза Петар	8	„	Сански Мост	
Кос Вида Јованка	4	„	Приједор	
Лукић Петра Лазар	7	„	Сански Мост	
Мандић Воја Бранко	6	„	Приједор	
Милиновић Милоша Симо	7	„	Сански Мост	
Проле Чедо	7	1946.	Мркоњићград	
Томић Живко	6	1947.	Приједор	
Трнинић Љубомира Гроздa	6	„	Приједор	
Фруштар Глише Ђуро	5	„	Приједор	
Чегар Јованов Илија	9	1945.	Прекаја Гламоч	
Чегар Јованов Тодор	11	„	Прекаја Гламоч	
Штековић Драгоја Спасоје	3	1947.	Приједор	

Прилог 3.

АУТОКОЛОНИСТИ ПОПИСАНИ ПОЧЕТКОМ 1946. ГОДИНЕ У БДП КОЈИ СУ ПРИМИЛИ КОЛОНИЗАЦИЈУ

НОСИОЦИ КОЛОНИЗАЦИЈЕ И БРОЈ ЧЛАНОВА ДОМАЋИНСТАВА

Носилац колонизације	Број чл. домаћинстава	Година досељења	Матични крај	Напомена
Ајдер Ђурђев Раде	4	1945.	Гламоч	
Ајдер Ђуров Петар	4	„	Дрвар	
Атлагић Николин Стево	4	„	Босански Петровац	
Бјекић Јованов Стеван	12	„	Гламоч	
Гајић Николин Митар	3	„	Јајце	
Галоња Лукин Лазар	15	„	Бос. Петровац	
Берић Илин Стево	10	„	Сребреница	
Зорзић Миладинов Рајко	6	„	с. Шљивовица (Ужице)	Македон.
Игњатовић Димитријев Александар	5	„	Бабушница	
Игњатовић Димитријев Милорад	2	„	Бабушница	
Калавања Николин Вујо	4	„	Врлинмост	
Кљајић Јовова Петра	7	„	Цазин (Бихаћ)	
Краљ Стевана Стана	6	„	Бос. Петровац	
Крчмар Јевтов Никола	7	„	Гламоч	
Лончар Стеванов Петар	9	„	Гламоч	
Лукајић Петров Лазар	6	„	Гламоч	
Миличић Трифунова Анђа	5	„	Гламоч	
Милошевић Видојев Василије	4	„	с. Грабовица (Босна)	
Митошевић Миланов Баја	3	„	Дрвар	
Радовић Алексин Мирко	5	„	с. Луково (ср. Никшић)	
Роквић Обрадов Душан	9	„	Гламоч	
Роквић Лазарев Душан	5	„	Гламоч	
Роквић Лучин Крсто	9	„	Гламоч	
Роквић Лазов Мирко	6	„	Гламоч	
Срдић Ђурђа Илија	6	„	Гламоч	
Трбојевић Митров Никола	4	„	Вировитица	
Ћулум Марков Петар	9	„	Гламоч	напустили после 1950.
Чвокић Ђуров Симо	9	„	Гламоч	

Прилог 4.

КОЛОНИСТИ ПО ПОСЕБНИМ МОЛБАМА „ЗАМЕНЕ КОЛОНИЗАЦИЈЕ" НЕКАДАШЊИ КОЛОНИСТИ НА КОСОВУ И У МАКЕДОНИЈИ ИТД.

Носилац колонизације	Бр. чл.	Год. доласка	Матични крај	Напомена
Баста Јакова Никола	7*	1947.	Лика	међур. колон. на Косову, после рата Инђија па овде
Бодирожић Давида Мирко	7	1947.	Босна	„ „
Бодирожић Давида Стево	4	„	„	„ „
Грубишић Арса Стојко	2	1945.	Лика	међур. колониз. у Македон.
Грубишић Стевана Лука	6	1945.	„	„ „ „
Дангубић Васила Петар	9	1947.	Херцег.	међур. колон. у окол. Прилепа, избегл. у Нег. Крајини, па БП после
Драгић Шпира Буро	11	1946.	Врљика, Сињ	
Кртинић Мила Јово	9	1946.	Лика	међур. колон. на Косову, прво Инђија па овде
Круљ Душана Владимир	6	1947.	Херцег.	
Милићевић Митра Јанко	7	1947.	Билећа	међур. колон. окол. Урошевца (Косово)
Милићевић Јанка Митар	5	1947.	„	„ „
Митошевић Давида Обрад	5	1945.	Дрвар	међур. колон. у Македон.
Митић Славка Трајче	8	1947.	Бабушница	међур. кол. у Македон. избегл. око Ћуприје, па овде
Николић Јоцов Ратко	6	1947.	Бабушница	„ „
Перовић Николин Спасоје	5	1947.	Црна Гора	међур. колон. у Македон.
Перовић Николин Перко	9	1947.	Црна Гора	„ „ „
Перовић Николин Миљан	2	1947.	Црна Гора	„ „ „
Татић Милов Владо	5	1947.	Босна	међур. колон. на Косову, после прво Инђија па овде
Ћирић Перов Александар	5	1947.	Бабушница	међур. колон. у Македон. избег. око Ћуприје
Ћирић Перов Чедомир	6	1947.	Бабушница	„ „ „
Цветковић Миладина Љуба	5	1947.	Бабушница	„ „ „
Шашић Стевана Милош	5	1947.	Босна	међур. кол. на Косову, после прво Инђија

Dr Obren Blagojević

SUMMARY

On the basis of investigations carried out at Bačko Dobro Polje, in a special natural and social area, the following conclusions were made:

1. Geographically, Bačko Dobro Polje occupies the south part of the Bačka region. It is situated on the Novi Sad — Subotica railway line and the important Novi Sad — Vršac highway. At Sirig it is connected with the international Belgrade — Novi Sad — Subotica motor highway. Thanks to the new Danube — Tisa — Danube channel its economic situation has improved, a relatively cheap irrigation of the land being available. The total area comprises about 4,200 hectares of fertile land which ranks among the best, not only in the Bačka region, but throughout Yugoslavia. Thanks to artrificial irrigation, extremely good harvets are possible. The village was made on the basis of town planning scheme. Therefore, it is of a symmetrical geometrical form, divided into regular quandrants as in a check-board. Not having been constructed directly alongside a road, it did not spread, as is the case with other villages, at crossings and in an alongated form, but extended freely to all directions. Therefore the streets and private gardens are very wide.

2. The early history of Bačko Dobro Polje has not yet been clearly elucidated. However, first data go back to the Middle Ages. It was first mentionned under the name Ker, in 1461. Later, it was called Mali Ker, Kis Ker or Kisker, and Pribićevo in the period from 1922 to 1933. After that it got the name of Bačko Dobro Polje. In the late XVIth century there were only about fifteen houses; in the late XVIIth about fourty houses, while in the late XVIIIth century there were about 150 families. Serbian population was the first to live in this area, but it was displaced by the German population in the XVIIIth century, which left the region with the German army in 1944. After the liberation, the lands were confiscated, and colonized with the population from Montenegro, Bosnia and other Yugoslav regions.

3. The new population, mountain folk from mounts Durmitor and Kozara, migrated to a completely new, special natural and social area. Differences were enormous: from the altitude of over a thousand meters above the sea-level, they came to a plain almost at sea-level; from soaring moutains, covered with woods and meadows, they came to an endless, monotonous and bare palin; they left sickle and scythe, mountain-horse and oxen-yoke, and met powerfull agricultural machines (tracktors, combines, mowing machines and treshing machines). They left their small individual cattle-breeding properties and had to accept a collective cultivation of lands. Other factors (climate, soil, houses, furniture, clothes, culture etc.) were also different. Consequently, there were many great temptations. However, only a few of them returned to their old homeland; the other stayed and are still living with their children in these new conditions to which they slowly accomodated themselves.

4. At the beginning of their new life at Bačko Dobro Polje the new population met many other difficulties. The first difficulty arose during travel to the promised land, since it took about 20 days. They left their solitary mount Durmitor villages with small children, very small quantity of food and minimum clothes

and bedlinen. In the new homes, however, they found a lot of wheat and maize, fat and sugar, but no working animals, no milk, no tools, no appliances for the cultivation of the new fertile land. The first enginer-of-agronomy came to Bačko Dobro Polje six years later. There were many difficulties in the new organization of economy and agriculture, manifested by many organizations and reorganizations of rural co-operative societies. At the beginning there were eight such societies, and at the end only one. This one, finally, developed into a good, prosperous farm, which still exists in the village. There were also great difficulties regarding new working and production relations, and the distribution of profits and earnings based first on a collective kattle, then on daily earnings, and finally on actual working contribution and success.

5. The period of 30 years, which elapsed from the colonization of these wide abandoned plains and gardens, and deserted homes, is not a long period. It is not long particularly with regard to great changes which took place. These mountain folk from mount Durmitor and mount Kozara, denied all the sceptic opinions which claimed that they could not be adapted to a new life, new climate. new land, new economy, new social life etc. The shortest conclusion based on this study is: they succeeded!

6. At present, Bačko Dobro Polje is a very progressive and modern village. Agriculture is the basic occupation of the population with socialistic relations. Adjusted to natural conditions of a fertile first-class soil and favourable climate from one side, and to demands of a modern technically well equipped and appropriately organized production on the other, the agricultural results are excellent, showing sings of a good further development. The study carried out in this village noted this progress, despite some organizational and economic difficulties and problems which are as follows: there were many organizations at the beginning and now there is only one, but a very good one with improved relations; the internal structure of the organization has also been improved, personal incomes being separated from the social sector, and the distribution of earnings is more just. The supply of basic raw material is also better, cattle-breeding is now on a higher level and in accordance with scientific advices. Therefore profit of both agriculture, and cattle-breeding, increases from day to day. A special characteristic of this village is that all lands and families are included in the socialist production in which vegetable gardens have a special role and importance. Individual farms have signed favourable contracts with local co-operatives.

7. Progress in the village is visible everywhere. Wells have been replaced by watermains, streets are regulated, old houses are reconstructed, or new ones are built, many new public institutions (administrative, educational, sanitary, economic) have also been built. There is an out-patient service with several physicians and a pharmaceutical section. The entire population is socially insured. Direct descendants of these paysants from mount Durmitor and mount Kozara who were unqualified for work in the plain, became highly qualified engineers of agronomy, physicians, veterinary surgeons, mechanical engineers, economists, tractor-drivers, mechanicians, electric engineers. Therefore the difference between the two generations was never so great as it is now between mother and daughter, father and son.

8. Changes are also visible in homes, clothes, social life and behaviour. However, the peasants from mount Durmitor who now live at Bačko Dobro Polje did not have so bad a life in their old homeland. Therefore, it is not merely a question of changes and progress in these areas. Ancient and local archaic particularities were substituted by an up-to-date universal and uniform mode of living of civilised people. Today, the inhabitants of Bačko Dobro Polje live in comfortable many-room houses, equipped wiht modern furniture, bed-clothing, apparatuses, radio, TV, telephones. Food consists not only of milk and bread, but includes all other products used by a normal urban family, although sometimes more abundant. Clothings have totally changed: domestic material has been completely substituted by urban clothings, especially in the case of girls and young women.

9. However, changes in culture, customs, behaviour, language, ethical and other social norms, character and mentality were not so great. This is quite obvious, all these properties having been formed through centuries, they were more resistant than the material culture. However, a great difference is visible between older and younger generations, especially if youth graduated in certain schools or learned certain handicrafts and left thereafter the village, seeking employment. The old generation could not be basically changed as it was definitively formed when leaving the mountains. However, the youth is different: it was formed under quite different social conditions, and ancient considerations were only introduced by the family, the village, and an occasional visit to the old homeland. All other features were acquired under quite new, specific Yugoslav conditions which are part of modern civilization.

10. Attention should also be paid to two additional points. One refers to the colonization of Bačko Dobro Polje. This colonization, as any other Yugoslav colonization, did not meen a definitive settlement for the descendants of the migrants. It ment, in fact, their own emigration, as many members of the first generation graduated from some of the schools or qualified for handicrafts, and left the village for Vrbas, Novi Sad or any other Yugoslav town. In this way, migration for the first generation ment an important and decisive step: to leave their old land and make a new life with modern conceptions and behaviour, and very flexible and adaptable manners.

11. The second point is that the mentionned changes were not only due to the consequences of the colonization. Therefore they should not be ascribed to the migration. They are the result and a component part of a general movement of the socialist society ahead, and indeed, of human society in general. These changes are the most evident proof also visible in the regions left by the colonists of Bačko Dobro Polje. In those regions many things have also changed: homes, furniture, clothing, food etc. Taking into account this fact, it is evident that changes at Bačko Dobro Polje were due to the general socialist progress and to the effects of a new life and work. The new activity was especially visible in the collectively, socialistically organized agriculture which enabled the youth to get jobs and to remain at Bačko Dobro Polje. Contrary to this, the youth of mount Durmitor had no possibility of getting jobs in the under-developed local economy and was forced to migrate to other towns. Therefore only old members of the families remained behind.

12. One of the essential differences between the colonization of 1945—46 and that after the First World War, is that the first did not secure more and better land for some of the poor population of under-developed Yugoslav regions merely for a better farm managing, but its purpose was to bring about new, socialistic production relations. The colonists knew that idea. They were selected among the best fighters of the National Liberation War and their devotion to socialism was proved during the war. This is one of the most important factors which helped them to achieve such a good progress at Bačko Dobro Polje after having found these deserted new lands. It is true that there are only a few villages in Vojvodina with agriculture and farming organized on a socialistic basis. A village as a whole is a great economic collective organization, resembling many other economies in Vojvodina and Yugoslavia. However, there is no difference between the organization of production, activity, distribution of income and profit etc. in this village compared to any other Yugoslav economy. There are some only specific features in the opinion, customs and culture which are evident.

13. Bačko Dobro Polje denays the old thesis that mountain folk cannot be adapted to a plain, to its climate, life etc. Although general changes were very rapid in this village man, the most adaptable creature in the world, suceeded in adapting himself. Here, the word adaptation should not be taken in its classical meaning, as adaptation in this case was only partial, because this was a case of the formation of completely new conditions. The peasants of Montenegro and Bosnia, who migrated to Bačko Dobro Polje, did not adapt themselves to the classical individual peasant life in Vojvodina. On the basis of what they found

at Bačko Dobro Polje they formed their own new life, activity, and social relations.

14. The principal guide in this case was the Communist Party i.e., the League of Communists. Many migrants of 1945—46 were members of the Yugoslav Communist Party. The number of party members increased from year to year. It should be emphasized that without the leading role of the League of Communists all this could not have been realized at Bačko Dobro Polje. From the beginning colonists trusted the Party, their trust was forged during the most difficult moments of the Liberation War. Full of this trust and accustomed to discipline in the party duties the Montenegreen and Bosnian peasants who colonized the Bačko Dobro Polje, surmounted all difficulties and temptations which they met during the adaptation to the new life in a completely new area.